

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Yard. Doç. Dr. Cihan OSMANAĞAOĞLU

**1862 RUM PATRİKLİĞİ NİZAMATI ÇERÇEVESİNDE
FENER RUM-ORTODOKS
PATRİKHANESİ**

1862 RUM PATRİKLİĞİ NİZAMATI ÇERÇEVESİNDE FENER RUM-ORTODOKS PATRİKHANESİ

Yard. Doç. Dr. CİHAN OSMANAĞAOĞLU

YAYINNO: 80

FENER RUM-ORTODOKS PATRİKHANESİ

Yard.Doç. Dr. Cihan Osmanağaoğlu

ISBN 978-605-5865-63-4

1. BASKI - İSTANBUL, MART 2010

© **ON İKİ LEVHA YAYINCILIK A.Ş.**

<i>Adres</i>	Abide-i Hürriyet C. 259/A3 Akman İş Merkezi K: 7 Şişli / İSTANBUL
<i>Telefon</i>	(212) 343 09 02
<i>Faks</i>	(212) 230 35 65
<i>Web</i>	www.onikilevha.com.tr
<i>E-Posta</i>	bilgi@onikilevha.com.tr

<i>Baskı/Cilt</i>	Net Kırtasiye Tan. ve Matbaa San. Tic. Ltd. Şti. Taksim Cad. Yoğurtcufaik Sok. No: 3 Taksim Beyoğlu / İstanbul Tel: (212) 249 40 60 Sertifika No: 13723

Yard. Doç. Dr. CİHAN OSMANAĞAOĞLU
İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi
Öğretim Üyesi

1862 RUM PATRİKLİĞİ NİZAMATI ÇERÇEVESİNDE

FENER
RUM-ORTODOKS
PATRİKHANESİ

*Sevgili amcam Yılmaz Osmanağaoğlu'nun
ve
bu dünyadan ayrılmakta hepimizden aceleci
davranan
Neşeciğimin
anısına*

ÖNSÖZ

Hıristiyanlık dininin kurumlarından Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin, bir Türk Hukuk Tarihi çalışmasına konu olması, M. 451 Kadıköy konsilinden on asır sonra Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına girerek, bu devletin hukuk mevzuatına dahil olmasından kaynaklanmaktadır. 1453'ten 1918'e ulaşan zaman diliminde, Patrikhane'nin hukuki statüsü, Osmanlı Devleti tarafından belirlenmiştir. Ancak kurum, Bizans İmparatorluğu ile beraber ortadan kalkmadığı gibi, Osmanlı İmparatorluğu ile beraber de tarih sahnesinden silinmemiştir. Dünyevi iktidara sahip iki imparatorluk ortadan kalkmış, ama Patrikhane varlığını, aynı şehirde Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde devam ettirmektedir. Değişmeyen olgu ise, Patrikhane'nin bünyesinde varlığını sürdürdüğü iki imparatorluğun son dönemlerinde ve günümüz Türkiye'sinde bir takım tartışmaların odağında bulunmasıdır. Bu çalışma söz konusu kurum üzerindeki tartışmayı, belirli bir tarihi dönemdeki hukuki zemine taşımaya gayret sarf etmiş, ancak güncel tartışma ekseninde önemli görülen konular üzerinde fikir beyan etmekten de kaçınmamıştır.

Her akademik araştırmamda olduğu gibi, bu çalışmamda da yolumu aydınlatan tüm hocalarıma, son okuma için Ebru'ya, nizamnamelerin yürürlülük tartışması için Sevtap'a, Almanca kaynaklar için Serap'a, yayınlanması için Erol'a, kürsü işlerinde

herhangi bir aksaklık yaşanmaması için gerekli özeni gösteren Abdullah ve Cemil'e, manevi destekleri için anneciğim başta olmak üzere tüm aileme, sadece hayatımda oldukları için iki meleşime (Cerenciğıme ve Batuhancığıma) teşekkür ederim.

Cihan Osmanağaoğlu

İstanbul, 2009

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

Birinci Bölüm

OSMANLI DEVLETİ’NİN 1839 TANZİMAT FERMANI İLE GİRDİĞİ MODERNLEŞME SÜRECİ ÖNCESİ, FENER RUM-ORTODOKS PATRİKHANESİ

- A. Ortodoks Kilisesi’nin Ortaya Çıkışı ve Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u Fethi Öncesi Rum-Ortodoks Kilisesi’nin, Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu’ndaki Statüsü 13
- B. Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u Fethi İle İstanbul Rum-Ortodoks Kilisesi’nin Aldığı Statü (Osmanlı Devleti’nin Klasik Döneminde Rum-Ortodoks Patrikhanesi).....26
- C. Osmanlı Devleti’nin Klasik Döneminde “Millet Sistemi” 81

İkinci Bölüm

1839 TANZİMAT FERMANI'NIN (GÜLHANE HATT-I HÜMAYUNU'NUN) İLANI SONRASI, OSMANLI DEVLETİ'NİN MODERNLEŞME ÇABALARI BAĞLAMINDA, FENER RUM- ORTODOKS PATRİKHANESİ

- A. 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanlarının
İlanı'nın Rum-Ortodoks Patrikhanesi'ne Etkisi 103
- B. 1862 Rum Patrikliği Nizamı.....130
- C. Bulgar Eksarhlığı (Eksarklığı)'nın Kuruluşu 181

Üçüncü Bölüm

OSMANLI DEVLETİ'NİN İLK ANAYASASININ İLANI SONRASI FENER RUM-ORTODOKS PATRİKHANESİ

- A. 1876 Kanun-i Esasi'nin Kabulü ve Fener
Rum-Ortodoks Patrikhanesi..... 189
- B. II. Meşrutiyet'in İlanı Sonrası Fener Rum-
Ortodoks Patrikhanesi 206
- C. Rum Patrikliği Nizamı ve Fener Rum-
Ortodoks Patrikhanesi'nin Ekümenliği Meselesi ...226
- D. 24 Temmuz 1923 Lozan (Lausanne)
Antlaşması Kapsamında Fener Rum-
Ortodoks Patrikhanesi'nin Statüsü 241
- E. Rum Patrikliği Nizamı Halen Yürürlükte
Midir? 253
- SONUÇ 275
- BİBLİYOGRAFYA 287
- 1862 RUM PATRİKLİĞİ NİZAMATI 305

KISALTMALAR

A.e.	: Aynı eser
A.g.e.	: Adı geçen eser
A. MKT. MHM	: Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
dn.	: Dip not
DH. MKT	: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
H.	: Hicri
HR. İM	: Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı
İ. HR	: İrade Hariciye
İ. HUS	: İrade Hususi
İ. MMS	: İrade Meclis-i Mahsus
İ. MTZ	: İrade Eyalat-i Mümtaze
M.	: Miladi
No	: Numara
s.	: Sayfa
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
vs	: Ve saire
Y.A.HUS	: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat
Y.A.RES	: Yıldız Sadaret Resmi Maruzat

Y. MTV	: Yıldız Mütenevvi Maruzat
Y. PRK. A	: Yıldız Perakende Sadaret Maruzatı
Y. PRK. AZN	: Yıldız Perakende Adliye ve Mezahib Nezaretı Maruzatı
Y. PRK. BŞK	: Yıldız Perakende Baş Kitabı
Yay. haz.	: Yayına hazırlayan

GİRİŞ

Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi, Bizans ve Osmanlı Devleti dönemlerinde olduğu gibi, günümüzde de bir takım tartışmaların odak noktası olma özelliğini sürdürmektedir. Bizans İmparatorluğu dönemindeki ekümenikti, değildi tartışmaları, Osmanlı Devleti'nin klasik dönemini atlamış, devletin modernleşme çabasına girdiği son döneminden, yirmi birinci yüz yıl Türkiye'sine miras kalmış gözükmektedir. Zira Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi, özellikle ekümeniklik iddiaları ve Heybeli Ada Ruhban Okulu nedeniyle yeniden gündemdedir. Tartışmaların gerektiği gibi yapılabilmesi için, öncelikle Fener Rum-Patrikhanesi'nin hukuki statüsünün ortaya koyulması zorunludur.

Söz konusu kurum, Bizans İmparatorluğu'ndan sonra, Osmanlı Devleti'nde de varlığını sürdürmüş, devletin hem klasik hem modernleşme döneminde bir takım hukuki tasarrufların kaynağı olmuştur. 1453'te Fatih Sultan Mehmet'in Gennadios'u patrik seçtirterek, onu, yazılı ya da sözlü olarak tanıdığı yetkilerle (*imtiyazat-ı ruhaniyye*) donatıp, Rum-Ortodoks cemaatine karşı bir takım görev ve sorumluluklara muhatap etmesiyle, Bizans Devleti dönemi kapanmış olsa da bu devletin bir kurumu olan İstanbul'daki Patrikhane (Bizans Devleti'nin son dönemlerinden elverişli koşullarda) varlığını devam ettirmiştir; artık Bizans'tan çok daha güçlü bir devletin kurumudur; bu devletin sınırları genişledikçe, Patrikhane'nin de aynı sınırlar kapsamındaki tüm

Ortodoks reaya üzerindeki ruhani hakimiyeti yayılmıştır. Devletin güçlü dönemlerinde onunla beraber ruhani iktidarı yayılan Patrikhane, devletin son dönemlerinde devlet küçülürken, onunla birlikte küçülmeye razı olmak istememiştir. Bu bağlamda, Ortodoks Bulgarlarla yaptığı mücadele, Bulgar ruhbanın giydiği elbiseye yansıyacak kadar, ilginç görünüm almıştır.

İstanbul fatihinin, Osmanlı döneminin ilk Rum-Ortodoks patriğine dini güvencelerini, imtiyazlarını gösterir, yazılı bir belge (berat) verip vermediği, günümüzde böyle bir belgenin olmaması nedeniyle tartışmalı olsa da sonraki patrikler, padişah tarafından verilen beratlarla atanmışlardır ki klasik dönem bağlamında, Patrikhane'nin statüsünü açıklayan temel hukuki kaynaklar bunlardır. Patrik ve yüksek ruhbanaya verilen bu beratlar, onları, bir nevi devlet memuru haline getirerek, yetki ve sorumluluklarının sınırlarını tespit etmiştir. Söz konusu yetkilerden bazıları, günümüz modern devletinin sahip olduğu yetkilerden olduğu için, Patrikhane hakkında "devlet içinde devlet" (hükümet içinde hükümet) benzetmeleri yapılmıştır. Bu tür benzetmeler yapılırken dikkatli olunması ve tarihi bir sistem olan Osmanlı Devleti'nin, içinde yaşadığı dönem şartları bağlamında değerlendirilmesi zorunludur. Yine gözden kaçırılmaması gereken noktalardan biri, Osmanlı Devleti'nin sadece Rum cemaatine (dolayısıyla Rum-Ortodoks Patrikhanesi'ne) değil, diğer Müslüman olmayan cemaatlere de verdiği dini güvence ve imtiyazların temelinde, İslâm hukukunun olmasıdır. Osmanlı Devleti egemenliğini tanıyan *ehl-i kitaba* bir anlamda "aman" vermiş, böylece siyasi iktidarını kabul eden Müslüman olmayan ahaliyi, kendi reayası (tebaası) haline getirmiştir. Devletin söz konusu tebaasının dini, *millet-i hakime* olan Müslümanlardan farklıdır ve bu ahali kendi üzerine düşenleri yaptığı, vergilerini ödediği, dolayısıyla devletin egemenliğini kabul ettiği sürece, canı, malı, namusu, dini, devletin güvencesi altındadır¹; bu güvenceyi tanıyan İslâm hukuk nazari-

¹ Hering, Gunnar, "Das Islamische Recht Und Die Investitur Des Gennadios Scholarios (1454)," **Balkan Studies**, Volume I, (1960), s. 234-235.

yesinin, merkezin otoritesinin zaafa uğradığı karışıklık dönemlerinde ihlal edilip edilmediği tartışmalarına girmeksizin, devletin gayri müslim tebaasının din değiştirerek Müslüman olmak gibi bir zorunluluğunun bulunmadığı belirtilmelidir. Böylece, Rum-Ortodoks ve Rum olmayan Ortodoks tebaanın din işlerinin görülmesi ihtiyacı, Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin varlığı ile buluşmaktadır. Diğer mezheplere mensup reaya ise, din adamı niteliğindeki kendi cemaat şeflerine tâbi idiler. Bu bağlamda Patrikhane'ye verilen yetkilerin, evlenme, boşanma, miras, vergi toplama gibi günümüz anlamında dini olmayan konuları da kapsadığı, kurumun "yargılama yaptığı" da ifade edilebilir. Günümüzde modern devletin iktidarındaki bu konulardan bazıları, Osmanlı Devleti'nin içinde yaşadığı dönemde dini kapsamdaydı. Hatta yirminci yüz yılın başlarında Lozan Konferansı'nda Veniselos, nikahın dini işlerden olduğunu söylemektedir². Veniselos'un bu yaklaşımı dahi, beş asır öncesinde patriklerin beratlarındaki bu yetkilerin, Osmanlı idare mekanizması tarafından dini nitelikte görülmesinin istisnai bir durum olmadığını göstermektedir. Cemaat mahkemelerinin varlığı ve bu kurumların "yargılama yetkisi" noktasında da dikkatli olunması gerekir. Aynı dikkat, patriğe tanınmış tedip yetkisinin yorumunda da sarf edilmelidir. Zira gücünün zirvesindeki devlet, egemenliğin kendisine sağladığı yetkilerde "kıskanç"tır. Kendisine rakip iktidar odaklarını, kendi iradesi ile oluşturmaz; yönetim kadrosunu, onun siyasi iktidarını tanıyan, asla bu iktidara rakip bir iktidar alanı haline gelmeyeceklerden seçer ve yetki-sorumluluk alanlarını kesin olarak belirler; siyasi iktidarın verdiği yetkiyi aşanlar, onun kurduğu sisteme uyum sağlamayanlar ise, çoğu zaman trajik sonuçlara katlanmışlardır. Bu itibarla Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'ni de devletin yönetim birimlerinden biri olarak kabul etmek gerekir; o da şeyhülislâmlık gibi, Osmanlı Devleti'nin bir kurumudur; ancak kurumun tepesindeki kişi Müslüman

² **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, C. I, Kitap I, çev: Seha L. Meray, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969, s. 328.

değildir; öyleyse söz konusu kişi, Osmanlı Devleti'nin askeri sınıfının (yönetici kadrosunun) bir üyesi değil midir? Soru daha uygun bir şekilde, şöyle de sorulabilir: Fener Rum-Ortodoks patriği, Osmanlı Devleti'nin klasik dönemi bağlamında askeri sınıfın üyesi midir? "Müslüman olmayanlar askeri sınıfın üyesi olamazlar" genel kabulünden yola çıkılırsa, "askeri sınıfın üyesi değildir; reayadandır" demek gerekir. Zira Ahmed Refik, "Osmanlı İmparatorluğu'nun kuvvet ve satvet sahibi olduğu zamanlar Patrikhanenin hiçbir nüfuzu yoktu. Divan, patriki ancak reaya zümresinden bir ferd olarak tanırdı. Reayaya tatbik olunan cezalar patrikler hakkında da cariydi. İhaneti sabit olan herhangi bir patrikin, Rum ve Ermeni, cezası idamdı"³ demektedir. Ancak sorunun bu şekilde verilen cevabı, şüpheye yer bırakmaktadır. Çünkü gayri müslim din adamları tarafından patrik seçilen kişinin, patrikliği onaylandığında, protokolde de vezire eş statüye geldiği ifade edilmektedir⁴. Tüm bunlar ve (Osmanlı tebaasının bir kısmının oluşturduğu) dini cemaati üzerindeki yetkileri dikkate alındığında, patriğin de Osmanlı devletinin askeri sınıfına dahil olduğunun kabulü gerekir. Ayrıca bazı fakihlerin (İslâm hukukçularının) İslâm dini ile ilgili olmayan alanlarda –Müslümanların yararına olmak üzere- zimmilerin, kamu hizmetlerinde görevlendirilmelerine karşı çıkmadıkları belirtilmelidir⁵. Bu itibarla patrik, kendisine verilen bir takım yetkileri kullanıp, görevlerini yerine getirdiğinde, idaresi altında olan kurumun gerektiği gibi fonksiyonunu icra etmesini sağladığında, dini hiyerarşisi altındaki diğer ruhbanı da bu bağlamda doğru yönlendirdiğinde, devletin yönetim mekanizmasında görülmesi gereken bir takım

³ Ahmed Refik, "Osmanlı İmparatorluğunda Fener Patrikhanesi ve Bulgar Kilisesi," **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, No: 8/85, (1 Mart 1341) s. 73.

⁴ Şahabettin Tekindağ, "Osmanlı İdaresinde Patrik ve Patrikhane," **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C. I, No: I, (Ekim 1967), s. 54; M. Süreyya Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1999, 340.

⁵ Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Eşitlik Kavramının Gelişimi," (basılmamış profesörlük çalışması, Konya), 2000, s. 117.

işleri de görmüş oluyordu. Millet başı olup ruhani niteliğe sahip patriğin, devletin yönetim mekanizmasında oynadığı bu geniş rol, ona verilen yetkiler, dini farklılıktan kaynaklansa da “dini” yetki niteliğini aşmış bir görünüm sergilemektedir. Fakat dini ya da dünyevi (ruhani ya da cismani) bu yetkilerin sınırları beratlarla çizilmiştir; çerçevesi bellidir. Bu ifade, Rum-Ortodoks ruhbanın yetkileri kapsamında uyuşmazlıkların çıkmadığı anlamını taşımaz, klasik dönem de dahil olmak üzere yetki çekişmeleri, uyuşmazlıklar yaşanmıştır. Son sözü, her zaman siyasi iktidar ve bazen siyasi iktidar adına Osmanlı kadısı (yargıcı) söylemiştir. Zira Patrikhane de doğal olarak Osmanlı Devleti’nin denetimi altındadır. Bu bağlamda “devlet içinde devlet” benzetmeleri yapılırken bu hususlar da dikkatten kaçırılmamalıdır.

Devletin kurumlarının, hatta tüm sisteminin yozlaşmaya başladığı klasik dönemin son zamanlarından, Tanzimat dönemine geçiş sürecinde, artık güçlü bir devlet simgesiyle karşı karşıya değiliz. Savaş alanlarının mağlup devleti, içte de kendisine rakip olarak ortaya çıkmış başka iktidar odaklarıyla mücadele halindedir. Merkezdeki iktidar, çeperlerde güç kaybettiğçe, boş kalan iktidar alanları, başka iktidar odakları tarafından doldurulmaya başlanmıştır. Bu bakımdan Tanzimat dönemi öncesinin son hükümdarı II. Mahmut, devletin merkezi iktidarını, çeperlere yayan (yeniden merkezin otoritesini sağlayan) padişah olarak da bilinir. Söz konusu padişah, patrikleri beratlarla görevlendiren kendisinden önceki padişahların algılamasından farklı olmayarak, Rum-Ortodoks “milleti”nin lideri olan patriğin, cemaati üzerindeki gözetim, denetim, ihaneti bildirme görevini yerine getirmesini beklemektedir. Tanınan geniş yetkilerin beraberinde getirdiği görevler, Osmanlı siyasi iktidarına göre, yerine getirilmediğinde, sorumluluk da verilen yetki (imtiyazlar) kadar, yoğun olmaktadır.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile Tanzimat dönemine girildiğinde, özellikle 1856 Islahat Fermanı’ndan sonra, Patrikhane’nin statüsünün değişeceği ve bazı zamanlarda devletle patrikler

arasında tartışma konusu haline gelen (ki artık söz konusu ruhaniler devlete karşı argümanlar ileri sürebilmektedirler) patriklerin yetkilerinde “yenilikler”in (ıslahatların) yaşanacağı anlaşılmaktadır. Dönem Fatih Sultan Mehmet ve II. Gennadios dönemi (on beşinci yüz yıl) değildir. 1648 Vestfalya Barışı sonrasında Batı Avrupa’da ulusal monarşilerin tarih sahnesinde yerini aldığı⁶, Rönesans, Reform ve aydınlanmayı yaşayan Batı Avrupa’nın, kat ettiği süreçte, 1789 Fransız Devrimi⁷ ile insan hak ve özgürlükleri açısından belirli bir aşamaya geldiği dönem, modern - ulus devletler dönemidir. Savaş alanlarındaki yenilgilerin sebebini arayan Osmanlı Devleti ise yüzünü kaybettiği savaşların muzafferlerine çevirmiştir. Amaç, galibin yaptığını yaparak, onu yeniden mağlup edebilmektir. Böylece Osmanlı Devleti, varlığını sürdürebilmek için, yabancı devletlerin zorlamasıyla ya da kendi iradesiyle, fark etmez, zorunlu bir modernleşme çabasına girmiştir. Bu modernleşme çabası ise, temelde devletin Müslüman olmayan tebaasının hukuki statüsündeki (modern devlet bağlamında yapılması gereken) değişikliklere yansımıştır. Zira ulusçuluk akımı, Osmanlı Devleti’nin medeniyetinin zirvesi olarak değerlendirilebilecek güçlü dönemlerinde, sorun olmayan insan unsurundaki çeşitliliği, sonradan devletin varlığı ve devamı için dezavantaj niteliğine dönüştürmüştür. Güçlü devletin reayası olmaya rıza göstermiş olan çeşitli toplumlar, bilhassa Müslüman olmayanlar, artık kendi devletlerini kurmak arzusundaydılar; devlet dağılma sürecine girmiştir. Bu süreçte, Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi de Osmanlı Devleti’nin Rum-Ortodoks tebaasının, farklılığını algılama ve sürdürme,

⁶ Charles Crozat, **Devletler Umumi Hukuku (Umumi Prensipler ve Tarihçe)**, çev: Edip F. Çelik, C. I, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1950, s. 288; Mehmet Gönlübol, **Uluslararası Politika İlkeler – Kavramlar – Kurumlar**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978, s. 49-50.

⁷ Ahmet Mumcu, **İnsan Hakları Kamu Özgürlükleri**, 1. bs., Ankara, Savaş Yayınları, 1992, s. 66-72; Oral Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e**, 8. bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2000, s. 144-146.

“kimlik tanımlama” eğiliminde dayanak noktası olmuştur; kendi cemaati ile de eğitim vs. konularda zaman zaman problemler yaşayan Patrikhane, genelde taleplerini devlete karşı ileri sürmüş, çoğu zaman da 1453’e dönerek, kadim imtiyazlarının peşine düşmüştür. 1862 Rum Patrikliği Nizamatı’na kadar söz konusu *kadim imtiyazlar* konusu, tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu itibarla on dokuzuncu yüz yılın ikinci yarısında yürürlüğe giren yasa, Patrikhane’nin yetkilerini, teşkilatını, kısaca ifade etmek gerekirse statüsünü belirlemiştir. Yasayı bir nevi teşkilat yasası olarak adlandırmak, bazı hükümleri gereğince yanlış olmaz, ancak *esas teşkilat (teşkilat-ı esasiyye) yasası* / anayasa olarak adlandırmak (bir devlet anayasasında bulunması gereken temel esasları kapsamadığı için), hukuki bakımdan doğru bir tespit olmaz. Rum Patrikliği Nizamatı’nın ve diğer dini cemaat nizamnamelerinin, “Batılı literatürde” anayasa olarak adlandırılmasının nedeni, ruhani meclis dışında, ruhban olmayanların da karar mekanizmasına katılmalarını sağlayan meclislerin oluşturulmasıdır ki Rum-Ortodoks cemaatinin karma meclisine ruhban olmayanlar, iki dereceli bir seçim neticesinde üye olabilir-mekteydiler.

Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi’nin teşkilat, yetki, sorumluk ve görev alanlarını belirleyen Rum Patrikliği Nizamatı’ndan sonra da Patrikhane ve devlet arasındaki sürtüşmeler bitmemiştir. Çünkü eskinin dini imtiyazları, “o günün” dünyevi konularıdır. En çok tartışılan konulardan birisi eğitim-öğretimdir (“mektepler meselesi”). Patrikhane’ye göre eğitim-öğretim kadim imtiyazlarındandır; Osmanlılık idealindeki devlete göre ise eğitim-öğretim, devletin insan unsurunu bir arada tutabilecek en önemli harçlardır. Ülkenin Müslüman ve Müslüman olmayan tebaası aynı öğretim kurumlarında, eğitim-öğretim görüp, aynı ideallerle yetişecektir. Bu itibarla hukuki açıdan Osmanlı ülkesinin kurumları olan gayri müslim cemaat okulları da diğer okullar gibi devletin denetimine tâbi olmak zorundadır. Hukuki durum bu şekildedir, çünkü devlet çıkarttığı kanunlarla, bu öngörülerini

yasal zorunluluk haline getirmiştir; ne var ki uygulama tam tersi bir görünüm arz etmektedir. Yine nafaka ve miras gibi konularda da problemler ortaya çıktıkça, Fener Rum-Ortodoks Patrikliği hakkındaki nizamnameler, bir takım tamimlerle tamamlanmaya çalışılmıştır. Fakat devlet modernleşme çabasıyla bazı konularda adım attıkça, Rum cemaati bağlamında Patrikhane engeline takılmaktaydı; örneğin suçun kovuşturulması usulü bağlamında patrik Yuvakim, Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde de Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin sahip olmadığı imtiyazlara talip olmuştur⁸.

Rum Patrikliği Nizamâtı, Osmanlı Devleti tarih sahnesinden silinene kadar, hukuki olarak yürürlükte kalmıştır; ancak Patrikhane, Osmanlı Devleti ve ülkesinin işgal altında olduğu dönemde, kendisini söz konusu nizamnameler bütününe bağlı hissetmemiştir. Bu dönemde Patrikhane, Rum Patrikliği Nizamâtı'nın yetersiz olduğu gerekçesi ile bir komisyon oluşturmuş, ancak Osmanlı hükümeti, böyle bir değişikliği, Patrikhane'nin kendi başına yapamayacağını bildirmiştir⁹.

Türkiye Cumhuriyeti döneminde ise, Rum-Patrikliği Nizamâtı'nı yürürlükten kaldıran (açıkça ilga eden) bir hukuki tasarruf söz konusu olmamıştır; günümüzde de Patrikhane'nin statüsü bağlamında, Osmanlı Devleti'nin Rum Patrikliği Nizamâtı'na gönderme yapılmaktadır. Örneğin Patrikhane, Heybeli Ada Ruhban Okulu konusundaki tartışmalarda, Rum Patrikliği Nizamâtı'nın bazı hükümlerine dayanmıştır¹⁰. Bu nedenle Rum Patrikliği Nizamâtı'nın halen yürürlükte olup olmadığı hususunun tespiti, güncel açıdan ortaya koyulması gereken konuların başında gelmektedir; tartışmalar sırasında

⁸ M. Ali Ayni, **Ulusçuluk (Milliyetçilik)**, der: Nezih Neyzi, İstanbul, Peva Yayınları, 1997, s. 291-292, 293-294.

⁹ Elçin Macar, **Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi**, 1.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.72.

¹⁰ Sibel Özel, **Fener-Rum Patrikhanesi ve Ruhban Okulu**, 1. bs. İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008, s. 131.

hukuki temelden yoksun görüşlerin ileri sürülmesi, bu konudaki belirsizlikten, bilgisizlikten ya da görmezlikten gelmekten kaynaklanmaktadır.

Özetlemek gerekirse, Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi üzerindeki bu çalışma, isminden de anlaşılacağı üzere, söz konusu kuruma ilişkin araştırmayı, belirli bir dönemle ve hukuki alanla sınırlandırılmıştır. Hukuki bağlamda da konuya dair hukuki düzenlemelerden, temel metin olan Rum Patrikliği Nizamı öncelikli kabul edilmiştir. Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'ne ilişkin temel düzenleme olan ve önceki paragrafta da ifade edildiği üzere günümüzde de yürürlükte olup olmadığı tartışılan Rum Patrikliği Nizamı, Tanzimat Fermanı'nın ilanı sonrası devletin modernleşme çabasına girdiği dönemde yürürlüğe girmiştir¹¹. Yasa metninin adındaki "nizam" kelimesi nizamnameler anlamına gelmektedir; çünkü söz konusu

¹¹ Üçok, Mumcu ve Bozkurt takip edilerek, Osmanlı Devleti'nin 1839'da Tanzimat Fermanı'nı ilan etmesinden, devletin sona ermesine kadar devam eden dönem, hukuki bakımdan "Tanzimat Dönemi" olarak adlandırılabilir. (Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, **Türk Hukuk Tarihi**, 8. bs., Ankara, Savaş Yayınevi, 1996, s.271.) Bu dönemin Tanzimat Fermanı'nın adı ile ifadesi, yeni girilen dönemin beraberinde getireceği zihniyet değişikliği kadar, devletin klasik dönemdeki yapısından farkını da ortaya koymaktadır. Söz konusu dönem, Osmanlı Devleti'nin sadece hukuki alanda değil, diğer alanlarda da modernleşme çabasında olduğu dönemdir ve nasıl isimlendirilirse isimlendirilsin Osmanlı Devleti açısından önemi ve içeriği bellidir. Ancak Osmanlı Devleti'nin son döneminin, siyasi bakımdan bölümlere ayrılmasındaki adlandırmadan yola çıkan ve Tanzimat Dönemi olarak 1839'dan ilk anayasanın ilan edildiği tarih olan 1876'ya kadar geçen zaman dilimini tespit edenler (örn: Klaus Kreiser, Christoph K. Neuman, **Kleine Geschichte der Türkei**, Stuttgart, Reclam, 2003, s. 337), 1839-1918 arası dönemin "Tanzimat Dönemi" olarak ifadesini uygun görmeyebilirler. Bu bakış açısından hareket edildiğinde, söz konusu dönem "Osmanlı Devleti'nin modernleşme dönemi" şeklinde ifade edilebilir. Bu isimlendirme de, Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinde var olmaya devam ettiği son döneminde, ne kadar modernleşebildiği tartışmasını beraberinde getirebilir. Ancak devlet, neticede tam anlamıyla modern bir devlete dönüşmese de, bu konuda yoğun çaba sarf edildiği gözden uzak tutulmamalıdır.

normlar bütünü, Patrikhane'nin teşkilatını düzenleyen birden fazla kanun niteliğindeki nizamnameden oluşmaktadır. Böylece çalışmanın sınırları, "Rum Patrikliği Nizamı çerçevesinde Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi" şeklinde çizilmiş, söz konusu çerçeve kapsamında Patrikhane, yönetimi, teşkilat yapısı, patrik dahil karar mekanizmasındaki personeli, yetkileri (imtiyazları), görevleri, kısaca hukuki statüsü bağlamında incelenmiş, "cemaat vakıfları" ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek derinliğe sahip bulunduğundan, Rum-Ortodoks cemaati vakıfları çalışma içeriğine alınmamıştır.

Patrikhane'nin Tanzimat dönemindeki durumunun gerektiği gibi tahlil edilebilmesi için, tarihi arka planın da ortaya koyulması gerekir. Zira Patrikhane'nin Osmanlı Devleti'nin klasik dönemindeki statüsünün tespiti, söz konusu kurumun devletin bir sonraki döneminde değişiklik geçirip geçirmediğini de ortaya koyacaktır. Ancak çalışmaya doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'nin klasik dönemi ile başlanmamış, Osmanlı Devleti öncesinde İstanbul'daki Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nden de bahsedilmesi gerekliliği duyulmuştur. Çünkü söz konusu dönem de İstanbul Patrikhanesi'nin ne şartlarda, Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına girdiğini gösterdiği gibi, güncel olarak da ekumeniklik tartışmalarına açılmaktadır.

Konuyu hukuki çerçevesinde incelemek amacıyla yola çıkan bu çalışmada, hukuki çerçevenin, Patrikhane'nin siyasi amaç ve hareketlerinin gölgesinde kalmaması için, olabildiğinde, (hukuki metinlerin değerlendirilmesinde gerekmediği sürece) siyasi arenadaki güç çekişmeleri dikkate alınmamaya çalışılmıştır. Zira Patrikhane hakkında yazılmış çoğu eserde "Patrikhane'nin siyasi faaliyetleri" hakkında ayrı başlıklar açıldığı gibi, sadece bu konuya hasredilmiş kitaplar da bulunmaktadır. Bu çalışmada maksat, Patrikhane'yi belirli bir dönem zarfında, hukuki mevzuat bağlamında inceleyerek, incelenen dönem açısından hukuki statüsünü ortaya koymaktır. Ancak konunun bu şekilde sınırlandırılmasının, güncel problemlere gönderme yapılmasını engelle-

meyeceği, hatta çalışmanın bugüne ışık tutmak zorunda olduğu düşünülerek, Rum Patrikliği Nizamati'nın halen yürürlükte olup olmadığına dair başlık açılması gerekliliği duyulmuştur. Söz konusu temel hukuk metninin yürürlük hususu incelenirken, Lozan Barış Antlaşması'nın konuya yaklaşımının da göz ardı edilmemesi gerekliliğiyle bu konu için de ayrı bir başlık açılmıştır. Güncel tartışma konusu ekümeniklik sorunu ise Rum-Patrikliği Nizamati çerçevesinde incelenmiş, Heybeli Ada Ruhban Okulu üzerindeki tartışmalara girilmemiştir.

Çalışmanın konusu olan kurum literatürde, Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi, Fener Patrikhanesi, Fener Rum Patrikhanesi, Rum-Ortodoks Patrikhanesi, Rum-Ortodoks Kilisesi, İstanbul Rum-Ortodoks Patrikhanesi, İstanbul Rum Patrikhanesi, Rum Patrikhanesi, Fener Rum-Ortodoks Patrikliği, İstanbul Rum Patrikliği, İstanbul Patrikliği, Fener Patrikliği, Rum Patrikliği vs. şekillerde ifade edilmektedir. Bu çalışmanın isminde ve içeriğinde de çoğunlukla “Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi” unvanı tercih edilmiştir. Ancak diğer ifadelerin de kullanılmasında ve söz konusu kurumun, sadece “Patrikhane” olarak belirtilmesinde de bir sakınca görülmemiştir.

Osmanlıca kelime ve kavramların manalarının ifade edilmesinde ve Osmanlıcadan transkripsiyonu yapılan kelimelerin yazılımında, Devellioğlu'nun **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**'ı ve Parlâtır'ın **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü** temel alınmış, Hicri ve Rumi tarihlerin, Miladi tarihe çevrilmesinde, Dağlı ve Üçer'in **Tarih Çevirme Klavuzu**'nun özellikle beşinci cildinden yararlanılmıştır.

Birinci Bölüm

OSMANLI DEVLETİ’NİN 1839 TANZİMAT FERMANI İLE GİRDİĞİ MODERNLEŞME SÜRECİ ÖNCESİ, FENER RUM- ORTODOKS PATRİKHANESİ

A. Ortodoks Kilisesi’nin Ortaya Çıkışı ve Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u Fethi Öncesi Rum-Ortodoks Kilisesi’nin, Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu’ndaki Statüsü

Ortodoks Kilisesi’nin kurumsal olarak Hristiyan dünya-
sındaki “Doğu” “Batı” ayrımından ortaya çıktığı ifade edilebilir;
erken dönemlerden itibaren Hristiyan Kilisesi’nde başlayan fi-
kir farklılıkları, sonrasında birbirlerinden farklı anlayışlara sahip
Hristiyan toplulukları oluşturmuştur. Ciddi biçimde farklılaşan
Hristiyan anlayışların meydana gelmesinin temel sebeplerinden
biri, Hristiyanlık dininin, ortaya çıktığı ve yayıldığı bölgelerde,
üç farklı kültürel zeminde (Semitik, Grek, Latin) hareket imkanı
bulmasıdır¹.

¹ Münir Yıldırım, **İlk Dönem Bir Hristiyan Kilisesi Olarak Kıbrıs Rum
Ortodoks Kilisesi**, 1. bs., Ankara, Aziz Andaç Yayınları, 2008, s. 4-5.

Hristiyan kilisesinden ilk kopma, erken dönem konsillerde² “İsa Peygamber’in tabiatı”, “annesi Meryem’in konumu” gibi konularda yaşanan tartışmalarda kendisini göstermiştir; erken dönem konsiller, çözümünden çok ayrılıklarla neticelenmiş, Hristiyan Kilisesi’nde ciddi manada ilk kopmalar ise, dördüncü konsil olan Kadıköy konsilinde (MS 451) meydana gelmiş, bu konsil sonrasında Semitik zemin üzerinde Hristiyanlaşarak Hristiyan dünyasının doğusunu oluşturan, İsa Peygamber’in tek tabiatlı -*monofizit*-³ yapısı üzerinde ısrar eden toplumlar, Hristiyan Kilisesi’nin ana gövdesinden ayrılmışlardır. Kendilerini “Ayrılmış Doğu Kiliseleri” şeklinde ifade eden söz konusu kiliseler, *Ermeni, Süryani, Kıpti, Habeş* kiliselerinden oluşmaktadır. Bu şekilde ilk dönem konsillerinin dini ve siyasi birliği sağlayamadığı, bilakis bazı bağımsız kiliselerin oluşmasına zemin hazırladığı belirtilmelidir⁴.

Ortodoks Kilisesi’nin oluşumu ise Hristiyan dünyasındaki ikinci büyük kopmadır. Zira bu kilisenin ortaya çıkması, kendisini Roma İmparatorluğu ile bütünleştiren Hristiyanlığın ana gövdesinin ikiye ayrılmasıdır. Söz konusu bölünmenin temeli, Roma İmparatorluğu’nun başkentinin İstanbul’a taşınmasına kadar gitmektedir. İstanbul Kilisesi’nin Roma’dan ayrı, İmparatorluğun kontrolünde bir kilise olarak gelişmesi, yeni bir merke-

² Konsil “kiliselerin temsilcileri olan ruhbanın katıldığı, dini sorunların tartışılıp, kararların alındığı toplantı” manasındadır. (Emruhan Yalçın, **Atatürk Türkiye’sinde Ekümenik Ortodoks Patrikhanesi ve Bizans Projesi**, Ankara, Siyasal Yayınevi, 2008, s. 301, dn:1389.)

³ Monofizitizm olarak ifade edilen bu tez, oğlun bedenleşmesinin ardından iki doğanın tam birleşmesini kabul ediyordu. Yani İsa peygamberin “tanrısal yanı”, “insan yanı”nı kapsamış oluyordu; zira İsa’nın iki doğası vardı; “Tanrı’nın oğlu” olması iddiasıyla “tanrısal” doğası ve insanlığı kurtarmak için bedenleşmiş ve dünyaya inmiş olması sebebiyle insan doğası. Kadıköy Konsili kararına katılmayanlar monofizit (tek doğacı) iken, katılanlar diofizit (iki doğacı) olarak adlandırılmışlardır ki bu itibarla Rum-Ortodoks Kilisesi de diofizit kiliseler arasında yerini almıştı. (Yorga Benlisoy, Elçin Macar, **Fener Patrikhanesi**, 1. bs., Ankara, Ayraç Yayınevi, 1996, s. 21.)

⁴ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 5.

zi kiliseyi oluşturmuş, iki kilise (Roma ve İstanbul) arasındaki farklı yönelimler, zamanla dini merkez olma ve otorite kurma bakımından çeşitli anlaşmazlıklara sebep olmuştur. Roma'nın Hristiyanlığın merkezi olarak İstanbul Kilisesi'nin Patrik atamalarına müdahale etmesi, kendi kendisine dini dogmalar üzerinde değişiklik yapması gibi sebepler de iki kilise arasındaki gerginliğin dini ve siyasi zeminde artmasıyla sonuçlanmıştır⁵. Siyasi zemindeki kriz, Bizans İmparatorluğu sınırları içinde bulunan Roma'nın kontrolündeki bölgelerin, Bizans imparatoru tarafından İstanbul'a bağlanması ve Kuzey Avrupa'dan gelen saldırılara karşı İstanbul'un, Roma'ya yardım etmemesiyle tırmanmış, Roma'nın *ikonaklast*⁶ krizinde ve patrik Photius / Photios'un (Fotius)⁷ atanmasında, İstanbul Kilisesi'ni kontrol etme çabaları

⁵ A.e., s. 6.

⁶ "İkonaklast hareket 8. asırda, özellikle Anadolu ve Suriye'deki Hristiyan ahalinin; aziz tasvirlerini ve İsa tasvirlerini, hele bunların azizlerle ay-nileştirilmesini dinsizlik, zındıklık olarak nitelemesidir." (İlber Ortaylı, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, 2. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 6-7.)

⁷ Roma ve İstanbul kiliseleri arasındaki görüş farklılıkları, beşinci yüz yılın başında kendisini göstermiş, Patrik Nestor, Hz. Meryem'i Tanrı'nın annesi olarak kabul etmemiş, bunu patrik Fotius'un inançla ilgili itirazları takip etmiş ve ilk kez bu patrik zamanında (867'de) Roma Kilisesi ile ilişkiler kesilmiştir. (Yavuz Ercan, **Toplu Eserler: II Rumlar ve Diğer Müslüman Olmayan Topluluklar**, 1. bs., Ankara, Turhan Kitabevi, 2007, s. 40.) Söz konusu tartışmada, Roma'daki Papa I. Nicolaus'un ileri sürdüğü gerekçeler, Aziz Petrus ve Aziz Paulus'un Roma'da çarmıha gerildiğinin, dolayısıyla Roma'daki Papa'nın onların vekili olarak kudsiyet ve öncelik kazandığının, böylece Roma'nın üstünlüğünün, Ortodokslar tarafından tanınmaması neticesinde, Ortodoksların Kilise'ye ve Hristiyanlığa karşı çıkmaları ve Bizans ruhbanının "küfür" içinde bulunmasıdır; Aziz Fotius ise bu gerekçelere karşı "hayır biz Papa'yı tanırız, hatta saygı da gösteririz, ona ruhban arasında birincilik de tanırız. Fakat Papa'nın bizim üzerimizde ruhani ve uhrevî bir üstünlüğü olamaz" demektedir. (Ortaylı, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, s. 7.) Ortodoks Kilisesi'nin Papa'nı uluhiyet iddiası ve üstünlüğünü kabul etmemesinin gerekçesinde, Ortodoks Kilisesi'ne göre, ruhban arasında üç derece bulunmasıdır. Keşiş, papaz (yani cemaati aydınlatan, ibadeti yaptırın ruhban) ve nihayet rahiplerin üstünde bir yö-

da gerginliğin diğ er yön ünü oluşturmuş, yine Balkan ve Rus coğraf yalarının Hristiyanlaştırılması uğ raş ları, bu bölgelerde iki kiliseyi rakip duruma getirmiştir⁸.

Ortodoks Kilisesi'nin oluş masındaki teolojik farklılıklar bakımından, Roma ve İstanbul kiliseleri arasındaki en büyük

netici olan piskopos. Patrik ise ilahi bir makam değildir; piskoposlardan birinin idareci-koordinatör olmasıdır. Yani Ortodoks Kilisesi'nde, uluhiyet kazanmış bir yüksek ruhani yoktur. Tam tersine, Roma Kilisesi'nde ise Papa'ya bu uluhiyet verilmektedir. 19. yüz yılda Papa'nın yanılmazlığı da kabul edilmiş, hükümleri tartışılmaz olmuştur. Ortodoks Ruhban ile Katolik ruhban arasındaki bir diğ er fark da Ortodoks Kilisesi'nde piskoposlar (metropolitler) bekar olmak zorundayken, papazların evlenebilmesi, Katolik Kilisesi ruhbanının ise, bekar olma zorunluluğ udur. Rahip olmayan manastır üyeleri dahi evlenemezlerdi. (Ortaylı, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, s. 9.)

- ⁸ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 6. [Hristiyanlık dini içindeki Ortodoks ve Katolik mezhepleri şeklindeki bölünmede siyasi gerekçelerden bahseden Ortaylı da konuya “Dünyada 16. yüzyılda tutunan Protestantizmi göz önünde tutmazsak, Katolik ve Ortodoks Kilisesi niye ayrıdır? Niçin bir Katolisizm vardır? Niye bir Ortodoksi vardır? Aralarındaki bu ayrılık ne zaman ortaya çıkmıştır?” soruları ile girmekte ve “tarihe baktığınız zaman, aslında Roma'daki Papa ile İstanbul'daki Patrik'in çatış masının aşağı yukarı Şarلمان [Charlemagne] devrinde başladığını görürsünüz. Şarلمان devrinin de, Bizans'ta Makedonya sülâlesi dediğimiz bir Rönesans dönemine; yani Bizans'ın yeniden kuvvetlendiğ i ... çok tanrılı Slavları Hristiyanlaştırdığ ı, Bizans'ın medeniyetinin, hukuk sisteminin, isminin yeniden parladığ ı bir döneme rastladığ ını görürüz ... aslında Şarلمان'ın vârisleri [ile] Makedonya sülâlesinin yönettiğ i Doğu Roma arasında bir unvan ve iktidar patlaması söz konusudur” demektedir. (Ortaylı, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, s. 6.) “Doğu ve Batı arasındaki asıl çekiş me siyasiydi diyen” Tokalak da iki kilise arasındaki tartışmanın temelinde, Hristiyan dünyasına kimin evrensel olarak hakim olacağı mücadelesini görmektedir. Yazara göre bu mücadele hiçbir zaman bitmeyecekti. 25 Aralık 800 yılında Papa III.Leo'nun, Charlemagne'a [Şarلمان] (768-814) taç giydirerek onu imparator ilan etmesi, kendisini Hristiyan dünyasının tek hakimi olarak gören Doğu Roma'da (Bizans) tepki ile karşılandı, böylece iki taraf arasındaki düşmanlıklar arttı. (Bkz: İsmail Tokalak, **Bizans-Osmanlı Sentezi Bizans Kültür ve Kurumlarının Osmanlı Üzerindeki Etkisi**, 1. bs., İstanbul, Güler Boy Yayıncılık, 2006, s. 281.)]

tartışma konusunun (Roma kilisesinin öncülüğünde İspanya'nın Toledo şehrinde toplanan yerel bir konsilde alınan karadan kaynaklanan) “ve Oğuldan” manasını veren “filioque” teriminden doğduğu söylenebilir¹⁰. Ekmek-şarap ayininde, Roma Kilisesi'nin ekmeğe maya katmaması, İstanbul Kilisesi'nce dini kuralların çiğnenmesi şeklinde anlaşıldığı gibi, iki kilise arasındaki kültür ve dil farklılıklarından doğan yanlış anlamalar, kilise görevlilerinin evlenmesi ya da evlenememesi gibi konular da iki kiliseyi birbirlerinden uzaklaştırmış, neticede her iki kilise karşılıklı olarak MS 1054 yılında birbirlerini aforoz etmişlerdir¹¹. Söz konusu Aforoz tarihi her iki kilise arasındaki nihai kopma olarak ifade edilse de kesin ayrılık, Katolikler'in MS 1204'teki dördüncü Haçlı Seferi sırasında İstanbul'u yağmalamaları, İstanbul Kilisesi'ne ve halkına zarar vermeleriyle belirginleşmiştir¹².

⁹ Katolikler ve Protestanlar bu terimi kullanırken “Kutsal Ruh”un birlikte hareket eden “Peder”den ve “Oğul”dan geldiğine işaret ederler; Ortodokslar ise Kutsal Ruh'un Tanrı'dan geldiğine inanarak söz konusu terimi kullanmazlar. (Ekrem Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 4. bs., Isparta, Fakülte Kitabevi, 2002, s. 359.)

¹⁰ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 7.

¹¹ İstanbul Kilisesi ve Roma Kilisesi arasındaki görüş farklılıklarına dair tartışmalar on birinci yüz yılda şiddetlenmiş, 1053'de patrik Mihail Kerullarius, patrik Fotius'un fikirlerini yeniden gündeme getirirken, bu sırada Roma'da Papa olan IX. Leo'nun yardımcısı ve Roma'daki Bizans karşıtı akımın başında bulunan Kardinal Umberto'nun konuyu çözümlemek üzere İstanbul'a gitmesinin neticesinde, Kardinal Umberto ve patrik Kerullarius arasında bir uzlaşma olmadığı gibi, Kardinal Umberto, 16 Temmuz 1054'te patrik Kerullarius ve arkadaşlarını aforoz eden bir yazıyı Ayasofya Kilisesi'nin mihrabına bırakmış, patrik Kerullarius da Kardinal Umberto'nun başkanlığında gelen Roma heyetini aforoz eden bir sinod toplamış, böylece Ortodoks Patrikhanesi on birinci yüz yıl ortalarında Roma Kilisesi'nden her bakımdan ayrı bir kilise olarak varlığını devam ettirmiştir. (Ercan, **Toplu Eserler: II Rumlar ve Diğer Müslüman Olmayan Topluluklar**, s. 41; Ortaylı, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, s. 7-8.)

¹² Yıldırım, **a.g.e.**, s. 7. (Ortodoks Kilisesi'nin tarihindeki en önemli olaylardan biri, Latinlerin 1204 yılında İstanbul'u ellerine geçirmeleridir. Bu olay neticesinde Ortodoks Patrikliği İznik'e gitmiştir; şöyle ki İstanbul Latinle-

Doğu-Batı ayrımı neticesinde, İstanbul Kilisesi, “doğru inancı devam ettiren” manasına gelen “Ortodoks¹³ Kilisesi” terimini kullanmış ve bu kilise, ilk dönem apostolik (apostolic)¹⁴ topluluğun, orijinal, değişmemiş ilk Hıristiyan kilisesinin devamı olduğunu vurgulamıştır. Bu itibarla *Ortodoks kiliseler*, İznik-İstanbul iman esaslarına, Kadıköy Konsilince belirlenmiş öğretiyeye, ilk yedi konsil kararlarına bağlılıklarını devam ettiren, fakat MS 1054’ten itibaren Roma Kilisesi’nden ayrılmış olan Doğu Hıristiyan kiliseleridir. Ayrıca Doğu kiliseleri içinde yal-

rin eline geçip Flandra Kontu Baudouin imparator olunca, Bizans İmparatorluğu ve Ortodoks Kilisesi dağılmış, fakat bir yıl sonra, Baudouin’in, Bulgar-Kuman ordusu ile yaptığı savaşta yenilerek, tutsak düşmesinden yararlanan Theodor Laskaris’in İznik’te yeni bir Bizans Devleti kurmasıyla, Patriklik kurumu da İznik’te varlığını devam ettirmiş, 1261’de de İstanbul yeniden Bizans Devleti’nin eline geçmiştir. Bkz: Ercan, **Toplu Eserler: II Rumlar ve Diğer Müslüman Olmayan Topluluklar**, s. 42-43.)

¹³ “Grekçe ‘doğru inanç’ anlamına gelen ‘orthos’ ve ‘doxa’ kelimelerinden müteşekkil Ortodoks kelimesi, Hıristiyan dininin öğretisini, mensuplarının inanmak zorunda olduğu dogmaları ve Hıristiyan geleneğine uygun olarak kabul edilen doğru görüşleri benimsemek anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Ortodoks kelimesi, Hıristiyanlığın ilk dönemlerinden itibaren başlayan ve günümüze kadar aralıksız devam eden doğru imanı ve kutsal birliği ifade etmektedir. Doğruya inanmak hakikatı savunmak anlamına gelen bu kavram, daha özel bir manada Hıristiyan toplumun XI. Yüzyılda Doğu ve Batı şeklinde ayrılmasından sonra ortaya çıkan Grek ve Slav ağırlıklı Doğu Hıristiyanlığını isimlendirmede kullanılmaktadır. Ayrıca bu terim İstanbul’daki Fener Patriğinin unvan ve üstünlüğünü tanıyan ve onunla birlikte hareket eden otonom ya da otosefal yerel kiliselerin oluşturduğu Hıristiyan grubunu da tanımlamaktadır.” (Yıldırım, **a.g.e.**, s. 4.)

¹⁴ Patrikhanelere ökümeniklik sıfatı verilirken aranan şart, apostolik kökenli olmak şartıdır ki buradaki *apostolik* kavramı, “bir havari tarafından kurulmuş olmak” manasına gelmektedir. (Mehmet Çelik, **Fener Patrikhanesi’nin Ökümeniklik İddiasının Tarihi Seyri (325-1453)**, İzmir, Akademi Kitabevi, 2000, s. 121; Mehmet Çelik, **ABD’nin Yeni Dünya Düzeni Projesi’nde Ortodoks Aleminin Yeniden Yapılandırılması II. Vatikan Projesi Fener Patrikhanesine Verilecek Ökümeniklik Statüsünün Türkiye İçin Doğuracağı Tehlikeler**, İzmir, Akademi Kitabevi, 1998, s. 5.)

nızca “Bizans” ibadet şekline bağlı olanlar da Ortodoks Kilisesi olarak anılmışlardır¹⁵.

Ortodoks kiliseler, kendi seçtikleri “başpiskopos” tarafından yönetilmekteydiler ve bu kiliselerin yanında bağlı bulundukları bir ana kilise tarafından yönetilen Ortodoks kiliseler de mevcuttu. Ortodoks kiliseler başpiskoposlukla yönetilmelerine rağmen, *İstanbul, İskenderiye, Antakya, Kudüs* kadim kiliseler oldukları için, bu kiliselerin başpiskoposlarına “patrik”¹⁶ denilmiştir. Bu patriklikler kıdem bakımından Ortodoks Hristiyanlıkta ilk dört sırayı oluşturmuşlardır¹⁷.

Hristiyan dünyasında birliktelikten ziyade kopmalara sebep olan konsillerden¹⁸ de bahsetmek gerekirse, öncelikle, 395 yılında Roma İmparatorluğu’nun “Batı” ve “Doğu” Roma olmak üzere ikiye ayrılmasının ardından, “Batı Roma”nın 476 yılında tarihten silinmesine rağmen, Roma’nın, Katolikliği canlı tutarak, Roma hukukunun da yardımıyla kendisini istila eden kavimleri tekrar şekillendirdiğinin de belirtilerek konuya girilmesi yerinde olur. Zira bu süreçte, Hristiyanlık öğretilerinin temellerinin belirlenip, uzlaşma sağlanması amaçlanırken, aslında birçok fikir ayrılıkları, bölünme ve düşmanlıklar ortaya çıkmıştır¹⁹. Uzlaşmayı arayan Hristiyan dünyasının, ilk konsili İznik’te 325 yılında toplanmıştır. 325 yılındaki *İznik Konsilinde*²⁰ *Roma*,

¹⁵ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 7-8.

¹⁶ *Patrik* kelimesi, Latince “baba” anlamına gelen “pater”den gelmektedir. *Papa*’nın asıl manası da baba demektir. (Tokalak, **a.g.e.**, s. 281-282.)

¹⁷ Yıldırım, **a.g.e.**, s. 8. Bu kiliseler dışında, Moskova, Sırbistan, Romanya, Bulgaristan kiliseleri başpiskoposuna da patrik denilmekte ve Moskova, Sırbistan, Romanya, Bulgaristan kiliseleri de patrikler tarafından yönetilmektedirler. (A.y.)

¹⁸ Ortodoks Kilisesi’nin kabul ettiği yedi konsil şunlardır: 325 İznik konsili, 381 İstanbul konsili, 431 Efes konsili, 451 Kadıköy konsili, 553 İstanbul konsili, 680-681 İstanbul konsili, 787 İznik konsili. (Benlisoy, Macar, **a.g.e.**, s. 19-20; Yalçın, **a.g.e.**, s. 301.)

¹⁹ Tokalak, **a.g.e.**, s. 279-280.

²⁰ İznik’te (Nicaea) toplanan Hristiyanlığın ilk büyük konsilinde bölünme baş-

İskenderiye, Antakya ekümenik kilise olarak kabul edilirken, 381 yılında İstanbul'da toplanan konsilde İstanbul piskoposluğuna "patrik statüsü" verilmesi kararını, Roma onaylamamıştır. Batı Roma'nın bu kararı onaylamamasının nedeni, Hristiyan dünyasında evrensel hakimiyet iddiasıydı. Ancak genellikle konsil kararlarını kabul etme zorunluluğu nedeniyle bu konsil kararları da geniş kabul görmüştür. İstanbul'da yapılan ikinci konsilde de İstanbul'daki başpiskoposluğun hiyerarşideki yeri, Roma'dan sonra ikinci sıraya yerleştirilmiştir. Artık "Roma dünyası" ile "Doğu Roma dünyası" arasında esas mücadele Hristiyanlığın temel ilkelerinin yorumları, Hristiyan dünyası üzerinde meşruiyete kimin sahip olacağı konularını kapsayacaktır. 451 yılında İstanbul Kadıköy'de toplanan konsil, İstanbul merkezli Doğu Roma'nın ve Ortodoks patrikliğinin evrensel hakimiyetinin onaylanmasını istedi. İmparator Markianos'un (450-457) baskısına rağmen Roma delegeleri bu teklifi onaylamadı. Yalnızca *Roma Kilisesi*, (1286 yılında Mısır hükümdarı Rüknettin'in Antakya'yı ele geçirmesi neticesinde Suriye'nin Şam şehrine taşınan, fakat Antakya Kilisesi olarak isimlendirilmeye devam edilen) *Antakya Kilisesi*, *İskenderiye Kilisesi* patrikleri ekümenik olarak kabul ediliyordu. Bu konsilde İstanbul'da bulunan Ortodoks başpiskoposluğu patrik seviyesine yükseltilerek, beş başlı *pentarhi* sistemi kabul edildi. Böylece *Roma, İstanbul, İskenderiye, Antakya* ve *Kudüs* Hristiyan dünyasının tarihi merkezleri olarak belirlendi; İstanbul patrikliğinin yeri hiyerarşide Roma'yla eşitlendi²¹. Roma (Vatikan) Katolik patrikliği, Katolik Kilisesi'nin başıdır, kiliseler arasında birinci sıradadır. Diğer dört Ortodoks patrikliği birbirine eşit statüdedirler. Ancak İstanbul patrikliği Kadıköy Konsili'nde alınan kararla Ortodoks kiliseler arasında "primus inter pares" yani eşitler arasında birinci oldu. Her ne kadar bu evrenselliği Roma onaylamasa da İstanbul patriği ekümenik sıfatıyla "evrensel" oluyordu. Konsillerde alınan

lamış, rahip Arius, aforoz edilmiş ve Arianizm, kuzeydeki barbar kabileler arasına itilmiştir. (Ortaylı, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, s. 12.)

²¹ Tokalak, a.g.e., s. 280.

kararlar konusunda, Hristiyan dünyasında hiçbir zaman ortak bir fikir birliği oluşmadı. Toplanan yedinci konsil sonrasında da Hristiyanlık dünyası bir araya gelemedi. Bu dönemde kuzeyden gelen barbar kavimlerin istilasına uğramış Roma İmparatorluğu yıkılmak üzereydi ve 451 yılında Kadıköy Konsili'nin aldığı bütün kararlar gayri meşru ilan edildi²².

Bu şekilde Roma Kilisesi'nden ayrı bir kilise niteliğine sahip olan İstanbul (Ortodoks) Kilisesi'nin, Bizans Devleti dönemindeki statüsüne ilişkin olarak belirtilmesi gereken, söz konusu kilisenin, imparatorluğun siyasi bölünmesi ve idari teşkilatı içinde yer aldığıdır. Bu dönemde mahalle papazı, bölgede yetkili piskoposlarca, cemaatin isteğiyle seçiliyor, piskoposluğa bağlı rahipler ise piskoposu seçiyor, piskoposluklardan biri boşaldığında, papazların bir araya gelerek üç isim belirleyip, eyalet piskoposuna sunmaları üzerine, eyalet piskoposu bu kişiler arasından istediğini seçiyordu. Metropolitleri²³ de aynı usul üzerinden patrik seçiyordu. Dokuzuncu yüz yıldan itibaren metropolitler Sinod'un²⁴ gösterdiği adaylar arasından seçilmiş, alt rütbedeki papazlar, metropolitlerin seçiminde rol oynamamışlardır. Patriğin seçiminde ise sekizinci yüz yıldan itibaren, patriklik metropolitleri, patriklik mahkemesindeki yüksek görevlilerle beraber, üç aday seçiyor, imparator da bunların arasından patriği seçiyordu; şayet imparator üç adayı beğenmezse, başka birini patrik olarak atıyordu. Daha sonra seçim hakkının Sinod'a ait olduğu ve gerektiğinde patriği azledebileceği kabul edildi. İfade edildiği üzere, altıncı yüz yıldan sonra patriğin nihai seçimi, imparator tarafından yapılmıştır²⁵. Bizans imparatoru, patrik ve piskopos

²² A.y.

²³ "Metropolit" kelimesi, Ortodoks Kilisesi'nde patrikle başpiskoposlar arasındaki rütbeyi ifade etmektedir. (M. Süreyya Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, İstanbul, Ötügen Neşriyat, 1999, s. 124.)

²⁴ *Sen Sinod*, kutsal meclis manasındadır ve Ortodoks Kilisesi'ni yöneten din adamları meclisini ifade eder. (Benlisoy, Macar, a.g.e., s. 154.)

²⁵ Macit Kenanoğlu, **Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek**, 1. bs., İstanbul, Klasik Yayınları, 2004, s. 91-92.

olarak din adamı olmayanları da seçebiliyordu. V. yüz yılda Bizans imparatoru Teodosios, din adamı olmayan bir kişiyi patrik olarak atamıştır; din adamı olmayanlardan atanan patrik sayısının altıyı aştığı ifade edilmektedir²⁶. Zira Kadıköy Konsili'nin kabulü uyarınca, imparatorun, patriklik ve piskoposluk makamına atama yapma yetkisi bulunmaktaydı. Perslerin örneğini izleyerek “Doğu Kilisesi”ni bir devlet kilisesi haline getirmiş olan Bizans imparatorları, dogma çatışmalarına karışırlar, dini kararlar yayınlarlar, konsiller toplarlardı. Kilisenin en yüksek görevlilerinin kutsallıklarını ifade etmek üzere “hosios” ya da “hagios” unvanları kullanılabilirken, “deios” (tanrısal) unvanını ancak imparator kullanabiliyordu. Konstantinos’tan İustianos’a kadar imparator aynı zamanda piskopos sayılmış, ilk olarak İustianos, imparatorluk yetkisi ile Hıristiyan rahipliği arasında ayrım yapılması gerektiğini belirtmiştir²⁷. Bu itibarla Bizans İmparatorluğu’nda patriğin gücü, imparatorun siyasi iktidarı üzerinde çok da etkili olmamıştır. “Doğu devlet geleneği”nden hareket eden, Benlisoy ve Macar tarafından Bizans İmparatorluğu’ndaki patriğin konumu, Osmanlı Devleti’ndeki şeyhülislamın konumuna benzetilmiştir. “Kamusal alanda, imparator ya da padişahın iradesinin dini hukuk bağlamında meşrulaştırılması, zira patrik ve şeyhülislam, bulundukları makamı, padişaha borçlu olduklarının farkındadırlar”²⁸. Bu bağlamda, Rum-Ortodoks Patrikhanesi’nin 1453’e kadar Bizans imparatorlarının etki ve denetimi altında varlığını sürdürdüğü, ancak Türk yönetimine geçince “özgür” bir ortam bulunduğu ifade edilmiştir²⁹.

Yeni bir patrik seçildiğinde, Bizans sarayında uygulanan protokolü Hammer şu şekilde anlatmaktadır: “Yeni patrik, imparatorun, üzerine kıymettar bir takım konulmuş bir atı ile,

²⁶ Benlisoy, Macar, **a.g.e.**, s. 29.

²⁷ **A.y.**

²⁸ **A.e.**, s. 30.

²⁹ Ercan, **Toplu Eserler : II Rumlar ve Diğer Müslüman Olmayan Topluluklar**, s. 110.

Bukoleon sarayından patrikhaneye yönelir, orada büyük rahipler kendisine yemin ederlerdi. Törende bütün senato üyeleri etrafında bulunduğu ve kendisi de tahta oturmuş olduğu halde imparator da hazır bulunur ve başı açık olarak patrike incilerle, kıymetli taşlarla süslü bir âsâ verirdi ... imparator elinde hükümdarlık âsâsı, sağ tarafında veliaht, solunda da Ereğli metropolidi bulunduğu halde ayağa kalkardı. Seçilen patrik kurul önünde üç defa başını eğer ve imparatorun ayaklarına kapanırdı. İmparator, âsâsını patrikin başı üzerine uzatarak şu sözleri söylerdi: ‘Bana bu devleti vermiş olan kutsal Ekanim-i selâse (Trinite: Üçlü inanç) sana yeni Roma patrikliğini tevcih ediyor.’ Patrik bu suretle imparator tarafından görevini almış olur ve ondan sonra da imparatora kominyon ... âyinini yerine getirirdi”³⁰.

Bu şekilde atanan patriğin başında bulunduğu patriklik makamı, Bizans döneminde, imparatorluğun sınırları içindeki şehir, kasaba ve köylerdeki kilise, manastır ve bunlara bağlı emlak, akar ve toprağın yönetimi ile ilgili, ruhban heyeti statüsündeydi. İdari, adli fonksiyonlara sahip olan Sinod’un ise erken Orta Çağ’ın başlarından itibaren var olduğu, etkili ve yoğun bir şekilde faaliyette bulunmasının, onuncu yüz yıldan itibaren başladığı, daha sonraları patrikliğin yönetiminde vazgeçilmez bir rol aldığı ifade edilmektedir. On birinci yüz yıla ait bilgilerle rutin işleri görmek üzere, haftada üç gün toplanan Sinod’un (tanınmış birinin aforoz edilmesi gibi) olağanüstü hallerde de toplandığı belirtilmiştir³¹.

Piskoposlar ise, doğal hakem olarak da görülmektedirler. 629’da Heraklius, laiklerin ruhbanlara karşı açacakları davaların,

³⁰ Joseph von Hammer, **Osmanlı Tarihi**, C. I, çev: Mehmet Ata, özetleyerek yeniden yazan: Abdülkadir Karahan, 4. bs., İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2005, s. 193-194. Patriğin nihai olarak Bizans imparatoru tarafından seçilmesi ve seçilmesi neticesinde yerine getirilen ritüelde imparatorun ayaklarına kapanması, patrikle imparatorun karşılıklı statü ve yetkileri, dünden bu güne kilisenin ekümenikliği, dolayısıyla patriğin egemenliği altında bulunduğu siyasi iktidarla ilişkisi bağlamında, tartışılacak ilginç bir görünüm olarak ortaya çıkmaktadır.

³¹ Kenanoğlu, **a.g.e.**, s. 93.

patrik ya da patriğin vekili tarafından karara bağlanacağını öngörmüştür. Eyaletlerde ise bu tür davalara piskoposlar bakmıştır³².

Evliliğe ilişkin konularda, kilisenin görüşü ağırlık kazanmaya başlamış, 1084'te I. Alexius kilisenin görüşünü desteklemiş fakat tam başarı sağlayamamıştır. Roma hukukuna göre evlilik dini nitelikte olmayan bir akit iken, Hıristiyanlar nezdinde dini niteliği bulunmaktaydı. İmparator evlilik kanunu yayınlasa da evlilik akitleri bakımından icra mercii kiliseydi; ayrıca kilise kanununa aykırı evlilik akdi yapanları aforoz edebiliyordu. Yine kilise, memuriyetten alma, bir manastıra sürgün gibi cezalar verebilmekte, ölüm cezasını gerektiren suçlarda ruhbanların ruhani sıfatları kaldırılmaktaydı³³.

İstanbul patriğinin diğer patrikler karşısındaki üstünlüğü, imparatorluğun başkentinde olmasından kaynaklanan, şeref üstünlüğüydü. Diğer üç kilisenin işlerini (Kudüs, Antakya, İskenderiye) imparator nezdinde aracı olarak İstanbul patrikliği görmektedir. Piskopos ve rahipler, metropolitlerin harekelerinden şikayetçi olduklarında, İstanbul patriğine başvurabiliyorlardı. Ayrıca İstanbul patrikliğinde Sinod meclisi, "yasama" "yargı" ve idare organı şeklinde de faaliyette bulunmaktaydı³⁴.

Bu dönemde "kilisenin organları" olarak ifade edilebilecek, patrik, piskopos ve rahiplerin, inanç sahiplerinden bağış kabul edebildikleri ve yüz yıllar boyu edindikleri mülklerden de gelir elde ettikleri ifade edilmelidir. Bizans'ın güç ve toprak kayıpları neticesinde, Patrikhane de gittikçe zayıflamış³⁵, 1453'te Patrikhane'nin etkili olduğu coğrafi saha olarak, İstanbul civarı ve Mora yarım-

³² A.e., s. 93.

³³ A.e., s. 93-94.

³⁴ A.y.

³⁵ Berkes, Anadolu'da Osmanlı Devleti'nin gücü ortaya çıkmaya başladığında, akıbetini Bizans Devleti'nin akıbetine bağlamış olan Rum-Ortodoks Kilisesi'nin, çöküntü halinde olduğunu belirtmektedir. (Niyazi Berkes, **Patrikhane ve Ekümeniklik**, 2. bs., İstanbul, Kaynak Yayınları, 2005, s. 9.)

dasının bir kısmı kalmıştır³⁶. Zira İstanbul'un Osmanlı Devleti tarafından fethi öncesi, İstanbul Ortodoks Kilisesi'nin yanında, Ortodoks mezhebine ait başka kiliseler de varlıklarını sürdürmekteydiler ki bir kısmı İstanbul'daki Ortodoks Kilisesi'nden bağımsız oldukları iddiasındaydılar. Bu bağlamda İstanbul'un fethi öncesi diğer kiliselerin durumuna bir göz atmak gerekirse, 13. yüz yılda Bulgarlar ve Sırların kiliselerinin bağımsızlığını ilan ettikleri³⁷, bunlardan *Sırp Kilisesi*'nin, 971'de İstanbul patrikliğine bağlandığı, 1219'da bağımsız olduğu, 1346'da İstanbul patriğinin rızasına aykırı olarak Pek (İpek) Piskoposluğu'nun patrikliğe yükseltildiği, *Sırp Kilisesi*'nin bağımsızlığının ise 1376'da tanındığı, *Moldova ve Eflak kiliselerinin*, doğrudan İstanbul Kilisesi'ne bağlı bulundukları, *Rus Kilisesi*'nde ise, on birinci yüz yıldan on dördüncü yüz yılın başlarına kadar kilisenin başı olan Kiev ve tüm Rusya metropolitinin Rum olduğu ve İstanbul patriği tarafından atandığı, otonom ve bağımsız olan *Kıbrıs Ortodoks Kilisesi*'nin hiçbir patrikliğe bağlı olmadığı görülür³⁸.

³⁶ Settar F. İksel, "İstanbul Rum Patrikhanesi," **Belgelerle Türk Tarihi Der-gisi**, sayı 62, (Kasım 1972), s. 27.

³⁷ Kenanoğlu, **a.g.e.**, s. 94-95. İstanbul'un fethi ile her iki kilise, İstanbul patriğinin yönetiminde otosefal olarak kalmıştır. (**A.e.**, s. 92-93.)

³⁸ Kenanoğlu, **a.g.e.**, s. 92-93. İstanbul'daki Ortodoks Kilisesi'nin 14. ve 15. yüz yıllarda ağır maddesel kayıplara uğradığını belirten Werner, Rum-Ortodoks Kilisesi'nin, Sırp ulusal kilisesinin, Stephan Duşan'ın yayılma hareketini izleyen, özerkleşme çabalarına büyük bir üzüntüyle seyirci kaldığını, Sırların kilise görevlilerini kovarak, onların ellerindeki dolgun gelirlere el koyduklarını söylemektedir. (Ernst Werner, **Büyük Bir Devletin Doğuşu-Osmanlılar (1300-1481) Halk Ayaklanmaları ve Askeri Feodalizm**, çev: Yılmaz Öner, 1.bs., İstanbul, Alan Yayıncılık, 1988, s. 187-188.) Ercan da Ortodoks Hristiyan Dünya'nın, Türk yönetimi altına girdiği sıradaki bağlı bulundukları kiliselere göre dağılımına ilişkin olarak, Rumların İstanbul, İskenderiye, Antakya ve Kudüs patriklikleriyle Kıbrıs Başpiskoposluğu'na, Sırların Sırp Kilisesi'ne, Romenler'in Eflak Kilisesi'ne, Bulgarların Bulgar Patrikhanesi'ne bağlı bulunduklarını ifade etmektedir. Daha sonra bu kiliselere Moskova Patrikliği ve diğer Ortodoks patriklikler eklenmiştir. Yine yazar "Doğu"daki kiliseleri de şu şekilde sıralamaktadır: "Gregoryen Ermeni Kilisesi, Yakubi-Süryani Kilisesi, Nesturi

B. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u Fethi İle İstanbul Rum-Ortodoks Kilisesi'nin Aldığı Statü (Osmanlı Devleti'nin Klasik Döneminde Rum-Ortodoks Patrikhanesi)

Osmanlı Devleti'nin, Bizans'ın yıkılışından çok önce Bal kanlar ve Batı Anadolu'da gayri müslim tebaası mevcuttur ve bu itibarla gayri müslim tebaasının idaresi yönünden tarihteki diğer İslâm devletlerinde az görülen bir tecrübeye sahip olmuş, Osmanlı yönetimi ve adli mekanizması, İstanbul'un fethi öncesinde de bu önemli sorunu çözümlemiş, şartlara uygun şekilde, birlikte yaşama tarzını, henüz imparatorluğun kuruluş döneminde sağlayabilmiştir³⁹.

Ortodoks Hristiyan Dünyanın ruhanî açıdan önemli merkezi olan İstanbul'un fethinden önce, Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayri müslimlerin hukuki statüleri bağlamında Kenanoğlu, bu dönem için var olan belgelerin yok denecek kadar az olduğunu ifade etmekte ve fakat bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin fethettiği yerlerdeki gayri müslimlerle ilişkilerinin (onlar üzerindeki siyasi iktidarının), İslâm hukuku çerçevesinde yapılan zimmet anlaşmaları ve verilen emanlarla (*amanlarla*) tespit edildiğini ifade etmektedir ki söz konusu anlaşmaların bazıları yazıya geçirilmiş, bazıları da önceleri Osmanlı Devleti tebaası iken, isyan edip kaçanların affı şeklinde gerçekleşmiş ve onların eski hukuki statülerinden yararlanmaları sağlanmıştır⁴⁰. Konuya ilişkin ola-

Kilisesi, Gürcü Kilisesi." Roma Katolik Kilisesi'ne bağlılıklarını kabul ettikleri halde kendi ayin ve ibadetlerini sürdürenler ise Melkitler, Maruniler, Süryani Katolikler, Katolik Ermeniler, Kildanilerdi. (Ercan, **Toplu Eserler : II Rumlar ve Diğer Müslüman Olmayan Topluluklar**, s. 43-44.)

³⁹ Ortaylı, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, s. 25-26. Ekincikli, Osmanlı Devleti'nin, kuruluş döneminden itibaren, Selçuklu Devleti sultanları ve Danışmendlilerin Hristiyanlara gösterdikleri müsamahakar yaklaşımı benimsediklerini ifade etmektedir. (Mustafa Ekincikli, **Türk Ortodoksları**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1998, s. 106.)

⁴⁰ Kenanoğlu, **a.g.e.**, s. 70-71. Kenanoğlu söz konusu belgelerden de örnekler vermektedir ki bu belgelerden biri, İstanbul patriğinin papaya gön-

rak Aydın da aynı doğrultuda “kuruluştan itibaren belli bir oranda var olan zimmîlerin⁴¹ sayısı İstanbul’un fethinden sonra daha da artmış ve devletin sona erişine kadar küçümsenemeyecek bir zimmî tebaa daima var olmuştur. İstanbul’un fethine kadar olan dönemde zimmîlerin Osmanlı Devleti’ndeki hukukî statüleriyle ilgili bir belge elimizde mevcut değildir. Bu dönemde İslâm devletlerinde daha önce müşahade edilen istikrarlı uygulamanın devam ettiğini düşünmememiz için bir sebep yoktur. Fethi müteakip de gayri müslim azınlıkların hukukî durumlarıyla özel olarak meşgul olduğu bilinmektedir”⁴² demektedir

İstanbul’un fethinden sonra Ortodoks patriğinin kutlamaya gelmeyişi Fatih Sultan Mehmet’in dikkatini çekmiş, durum araştırılınca, patriklik makamının boş olduğu anlaşılmıştır⁴³; zira 1450’de Rum patriği III. Gregorius Mammé, Floransa

derdiği bir mektuptur ve bu mektupta, I. Murat’ın kiliseye -Prodomos Manastırı’na- faaliyet hürriyeti tanıdığını söylenmektedir. (A.e., s. 71, dn: 93.) Konu bağlamında Ercan da Osmanlı İmparatorluğu’nun Anadolu ve Balkanlar’a İstanbul’un fethinden evvel yerleştiğini, fakat bünyesinde topladığı çok sayıda Müslüman olmayan unsurlara karşı sistemli bir politika ve yasal düzenlemelerin geniş ölçüde ancak Fatih Sultan Mehmet zamanında yerine oturduğunu, bu konuda daha eski bir tarih vermek için (günümüzde) yeterli belge bulunmadığını ifade etmektedir. (Ercan, **Toplu Eserler: II Rumlar ve Diğer Müslüman Olmayan Topluluklar**, s. 106.)

⁴¹ “Ehl-i Kitaplar eğer İslam egemenliğinde yaşıyorlarsa bunlara Ehl-i Zimet veya kısaca Zimmî denir. İslam Hukuku, imamların farklı görüşleri olmakla birlikte, dört din mensubunu genellikle Ehl-i kitap saymıştır. Bu dört din mensubu Hristiyanlar, Museviler, Mecusiler ve Sabiiler’dir.” (Ercan, **Toplu Eserler: II Rumlar ve Diğer Müslüman Olmayan Topluluklar**, s. 76.)

⁴² M. Âkif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, 6. bs., İstanbul, Hars Yayıncılık, 2007, s. 158.

⁴³ Kilise hukukuna göre, patriğin makamını terk etmesi ile o patrikhanenin kapanmış sayılacağını söyleyen Ercan “Ortodoks dünyasının terk edilmiş bu en yüksek ruhanî kurumu eğer Fatih tarafından yeniden açılmasaydı her halde uzun süre bir Rum Ortodoks Patrikhanesi olmayacaktı” demektedir. (Ercan, **Toplu Eserle : II Rumlar ve Diğer Müslüman Olmayan Topluluklar**, s. 111-112.)

Konsiline katılacağı gerekçesiyle İstanbul'dan ayrılmış ve geri dönmemişti. Bunun üzerine padişah tarafından yeni bir patrik seçilmesi buyruğu verilmiş ve bu makama Yorgo Kurtiosios Skolarios (Scholarios) seçilerek, II. Gennadios adını almış ve *millet başı* olarak tanınmıştır⁴⁴. Patriğin göreve başlayışı ise şu şekilde tasvir edilmektedir: “Fatih’in buyruğu üzerine ruhanilerin toplanıp oybirliğiyle patrik seçtikleri Gennadios için takdis töreni 1454’te... (Ereğli) Metropolitisi tarafından yapılacaktı... Yeni patriğin nasıl bir törenle göreve başladığına ilişkin bilgi edinen II. Mehmed, seçimin ardından Gennadios’u yemeğe davet etmiş... konuğu ayrılırken, geçmişte Bizans imparatorlarının verdikleri gibi, patriğe asa vererek ve saygı göstererek sarayın kapısına kadar geçirmiş[tir]”⁴⁵. Daha sonra, Ortodoks-Rum patriğine berat

⁴⁴ Ercan, **Toplu Eserler : II Rumlar ve Diğer Müslüman Olmayan Toplu-luklar**, s. 89-90; Ernst Werner, **a.g.e.**, s. 184-185; Hering, “Das Islamische Recht Und Die Investitur Des Gennadios Scholarios (1454),” s. 240-241; Adnan Sofuoğlu, **Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri**, İstanbul, Turan Yayıncılık, 1996, s. 13; İksel, “İstanbul Rum Patrikhanesi,” s. 27; Yalçın, **a.g.e.**, s. 6-7; Ekincikli, **a.g.e.**, s. 114; Emil Elöve, “Türkiye’de Din İmtiyazları,” **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.X, No: 1-4, (1953), s. 314; M. Ali Ayni, **ag.e.**, s. 282; Tekindağ, “Osmanlı İdaresinde Patrik ve Patrikhane,” s. 52-53; Osman Ergin, **Türk İmar Tarihinde Vakıflar Belediyeler Patrikhaneler**, İstanbul, Türkiye Basımevi, 1944, s. 69-70. [Gennadios’un patrik yapılmasına ilişkin Uzunçarşılı da, İstanbul’un fethi sonrasında Rum patrikliğinin boş olduğunu, bu sebeple, Rumların başlarında ruhani liderleri bulunmadığı için dağılmakta olduğunu öğrenen Fatih Sultan Mehmet’in, Bizans zamanında ne şekilde patrik seçiliyorsa, yine o şekilde patrik seçilmesini emrettiğini, patrik seçilecek kişinin getirilerek kilise kanununa göre, ruhani rütbesi artırılıp, en son ruhani rütbe olan Havariyun kilisesi başpiskoposluğuna seçildikten sonra (1454’te) patrik olduğunu, patrik seçilince papalar gibi adını değiştirerek Gennadios unvanını aldığını söylemektedir. Bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. II, 4. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983, s. 157-158.]

⁴⁵ Alpay Kabacalı, **Osmanlı Devleti’ni Avrasya İmparatorluğu’na Dönüş-türen Hükümdar Fatih Sultan Mehmet**, Denizbank Finansal Hizmetler Grubu Deniz Kültür Yayınları, 2006, s. 309-310. Patrikler, padişahın huzurunda, devlete sadakatten ayrılmayacağına, yükümlülüklerini yerine

verildiği Decei tarafından ifade edilmiştir ki aynı yazar, “böylece ortodoks kilisesi ibâdet hürriyetini synode meclisleri ile cemaat teşkilâtını ve icâbında bunları değiştirebilmek hakkını ve bâzı kiliseleri muhafaza etmiş oluyordu. Vezirlere muâdil bir mertebeye tutulan patrik, rûm reayanın menfaatlerini müdafaa etmek üzere, divana girebiliyordu. Bu suretle 1453’ten sonra patriğin kuvvet ve ehemmiyeti artmıştı”⁴⁶ demektedir. Ortaylı’nın da “Fatih İstanbul’u fethettikten sonra, protokolde Ortodoks patriklerine tarihte gösterilmeyen bir yer vermiş, iltifat etmiştir”⁴⁷ sözleriyle aynı fikirde olduğu görülmektedir.

Gennadios’un patrik olarak atanmasıyla, Rum-Ortodoks Kilisesi, sürekli bir statü ve örgüte kavuşturulmuş oluyordu⁴⁸. Havariyyun Kilisesi (On İki Havari Kilisesi) de Patrikhane’ye

getireceğine, ihanetini gördüğü kişileri araştırarak bildireceğine, yani Osmanlı Devleti’ne sadık olup, bu devletin kanunlarına riayet edeceğine dair yemin etmişlerdir. (Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, s. 87; Hakan Alkan, **Geçmişten Günümüze Türkiye Patrikhaneleri I Fener ve Türk Ortodoks Patrikhaneleri**, İstanbul, Kutup Yıldızı Yayınları, 2003, s. 41.)

⁴⁶ Aurel Decei, “Fenerliler,” **İslâm Ansiklopedisi**, C. IV, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, 1997, s. 548. (VI. Mehmet döneminde, Rum-Ortodoks patriği II. Parthenios’un, Ruslarla işbirliği yaptığı gerekçesiyle, idamının ardından patrik, protokoldeki yerini kaybederek, sadrazamla muhatap edilmiştir. Bkz: Benlisoy, Macar, a.g.e., s. 36.)

⁴⁷ Ortaylı, **Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi**, s. 21. Konuyu Ortaylı, şu ifadelerle de vurgulamaktadır: “Gerek klâsik devirde, gerekse 19. yüzyıl-da milletlerin temsili ve imparatorluk protokolünde yer almaları Osmanlı devlet geleneğinin en önem verdiği hususlardandır. Fatih Sultan Mehmet Han’ın Rum-Ortodoks Patriki Ghennadios’u tayin ederken gösterdiği ihtiram ve verdiği protokol imtiyazı malûmdur. Fatih milletbaşına at hediye etti ve ruhanî reisler o zamandan beri askerî sınıf üyesi olarak binek hayvanı kullanmak gibi ayrıcalıklara sahiptirler. Törenlerde, muayede ve cülusda ruhani reisler öncelikle yerlerini alırlardı.” (Ortaylı, **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, s.460.)

⁴⁸ Nicolas Vatin, “Osmanlıların Yükselişi (1451-1512),” **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I**, Ed. Robert Mantran, çev: Server Tanilli, 1.bs., İstanbul, Adam Yayınları, 1999, s.107. (Böylece kilisenin manevi bağımsızlığını korumasının, halkın Latinler’e karşı beslediği menfi duyguyu okşamış olabileceği belirtilmektedir. A.y.)

tahsis edilmiş, Patrikhane çevresinde Türk nüfusun çoğalması ve kilisenin içinde de bir Türk'ün cesedinin bulunması sebebiyle, Patrikhane, Haliç sırtlarındaki Hz. Meryem Kilisesi'ne (Pammakaristos Kilisesi'ne) taşınmış, 1586'da bu kilise, şeyhülislam Çivizade Mehmet Efendi'nin fetvasıyla camiye çevrilince, Fener semtindeki Eflak Kapı Kahyalığı'na ait olan konağın kilisesine yerleşmiş, 1597'de St. Demetrius Kilisesi'ne (Kanavi Kilisesi'ne) geçmiş, 1602'de patrik II. Mathaios zamanında da yine aynı semtte bulunan Aya Yorgi Kilisesi (Aya-Georgios Kilisesi) Patrikhane olarak kullanılmaya başlanmış, patrik III. Yeremya zamanında (1720) aynı kilise yeniden onarımdan geçirilmiştir⁴⁹.

İstanbul'un Osmanlı Devleti tarafından fethi sonrasında, konu bağlamında en çok tartışılan noktalardan biri, fetihle beraber İstanbul'daki Ortodoks patriğine (bir başka ruhani lider olan hahambaşına), yetkilerini gösterir *yazılı bir belge (berât)* verilip verilmediği hususudur.

Bu bağlamda “İstanbul'un fethinden⁵⁰ sonra Rumlara patrik

⁴⁹ Ercan, **Toplu Eserler: II Rumlar ve Diğer Müslüman Olmayan Topluluklar**, s. 90; M. Süreyya Şahin, “Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi,” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. XII, İstanbul, 1995, s.344; Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, s. 57-59; Tekindağ, “Osmanlı İdaresinde Patrik ve Patrikhane,” s. 53-54.

⁵⁰ İstanbul'un fethinden başlayarak Ortodoks Rumların durumunu yorumlayan Ahmet Cevdet Paşa bu bağlamda, “Fatih'in İstanbul'u aldığı gün tekrar bağımsızlıklarını kazanmak hırsı Rumların kalplerinde uyanmış ... bulunuyordu ... onlara göre bu topraklarda tek haklı hükümet Doğu Roma İmparatorluğu ve onun devamı olabilirdi ... Ancak Fatih'ten gördükleri iyi muamele ... onları hem avuttu hem sindirdi. Frenklerin Grek, bizim Yunan dediğimiz Helenler, bir zamanlar ünleri dünyayı tutmuşken Romalıların tarih sahnesine çıkışı ve ilerleyişi ile bütün ülkeleri ve asıllarını kaybettiler ve Romalıları karşı Rum adını aldılar. Konstantin ... İstanbul'u payitaht yaptı. Hristiyanlığı resmi din ilân etti. Çok geçmeden Roma devleti Doğu ve Batı diye iki parçaya bölündü. Halkı da Katolik ve Ortodoks olmak üzere iki mezhebe ayrıldı. Batı kilisesine Roma, Doğu kilisesine İstanbul merkez oldu. Katolikler Papayı, Ortodokslar da İstanbul Patriğini genel başkan tanıdılar. Konstantin'in zamanından Jüstinyanus'un zamanına kadar, iki yüz sene, İstanbul'da resmi dil Lâtince idi. Ama halk

olarak atanan Gennadios'a, yazılı bir berat verilmiş midir?"⁵¹ sorusu tartışmaya dahil edilebilir. Örneğin "Skolarios, Gennadios adıyla patrik olur ve Fatih onunla, Patriklikle Babîâli arasındaki ilişkilerin ilkelerini saptayan bir *anlaşma* yaparak, 'kendisinden öncekilerin tüm ayrıcalıkları'nı sağlar ona. İmparatorluktaki bütün Ortodokslar üzerinde manevi üstünlük, Konstantinopolis makamına tanınmıştı"⁵² diyen Veinstein, bir *anlaşmadan* bahsetmektedir. Decei, Ercan, Şahin de patriğe bir berat (ferman) verildiği fikrindedirler⁵³. Aynı şekilde Hering de söz konusu

Yunanca konuşurdu. Sonraları devlet dili de Yunanca oldu ... Haçlı seferleri sırasında Latinler İstanbul'u ele geçirip Ortodokslara epeyce eziyet ettiler, kiliselerini yakıp yıktılar ... bu yüzden Rumlar, İslâmlardan çok Katoliklerden çekinir ve hatta nefret ederdi ... İkinci Mehmed'in İstanbul'u fethedip de *Patriği yeniden icat edercesine* hayata kavuşturması, Rumları Osmanlı Sultanlığı'na az çok bağlamış, ısındırmıştı. Ki kiliseye ne manastıra karışmayan Fatih, Ruhani işlere ayrıca imtiyazlar da vermişti. Rumlar yalnız mezheplerinde değil, âdaletlerinde, mahalli idarelerinde de serbest kalmışlardı" demektedir. (Ahmet Cevdet Paşa, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C. II, transkripsiyon: A. Basad Kocaoğlu, 1. bs., İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2008, s. 329-330. Vurgu bana ait.)

⁵¹ Kenanoğlu, **a.g.e.**, s. 70.

⁵² Gilles Veinstein, "Balkan Eyaletleri (1606-1774)," **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I**, Ed. Robert Mantran, çev: Server Tanilli, 1. bs., İstanbul, Adam Yayınları, 1999, s. 361. (Vurgu bana ait.)

⁵³ Decei, "Fenerliler," s. 548; Şahin, "Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi," s. 344; Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, s. 59; Ercan, **Toplu Eserler: II Rumlar ve Diğer Müslüman Olmayan Topluluklar**, s. 113. (Yazarlardan Ercan, literatürde söz konusu *beratın* Ortodoks-Rum patriği seçilen kişiye verilip verilmediği hakkındaki kuşkuya da değinmiştir. Bkz: Ercan, **Toplu Eserler: II Rumlar ve Diğer Müslüman Olmayan Topluluklar**, s. 113-114, dn: 219.) Böyle bir beratın verildiği fikrinde olan Şahin, beratın içeriğine ve beratla verilen imtiyazlara ilişkin olarak "fermanda patrik ve diğer din büyükleri muhterem sayılıyor, her türlü saldırıdan ve vergiden muaf tutuluyordu. Patrik vezirle aynı derecede kabul edilmişti ve gerektiğinde padişahın huzuruna çıkarak veya divan toplantılarına katılarak cemaatin meselelerini dile getirebilecekti. Ayrıca patrikhâneyi korumak üzere yeniçerilerden bir muhafız birliği görevlendirilmişti. İmparatorluk topraklarındaki bütün kiliseler Ortodoks ruhban zümresinin yönetiminde bırakılıyor ve âyinlerin serbestçe yapılmasına izin veriliyordu. Kilise eski-

berattan bahsetmektedir⁵⁴.

Bugüne ulaşan bu nitelikte yazılı bir belge (berat⁵⁵) elde mevcut olmadığı için, Kenanoğlu konuyu İslâm hukuku açısın-

den olduğu gibi evlenme, boşanma, miras, doğum ve ölümle ilgili hukuki düzenlemeleri yapabilecekti” diyerek, ifadesine “böylece *resmen bağımsız* bir dini kurum olarak tanınan patrikhânenin bu imtiyazları daha sonra tahta çıkan bütün padişahlar tarafından da tasdik edildi” şeklinde devam etmektedir. (Şahin, “Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi,” s. 344. Vurgu bana ait.)

⁵⁴ Hering, “Das Islamische Recht Und Die Investitur Des Gennadios Scholars (1454),” s. 241.

⁵⁵ Berat, “yazılı kâğıt ve mektup manasında olup, Osmanlı devleti teşkilâtında bâzı yazıfe, hizmet ve memuriyetlere tayin edilenlere vazifelerini icra salâhiyetini tevdi etmek üzere padişahın tuğrası ile verilen mezuniyet ve tayin emirleri hakkında kullanılan bir tâbirdir” şeklinde ifade edildiği gibi “bir tayini, bir vazife veya muafiyetin verildiğini gösteren, üzerinde padişahın tuğrası bulunan belge” olarak da tanımlanmıştır. (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Berat,” **İslâm Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul, Maarif Vekaleti, 1944, s. 523-524; Mübahat S. Kütükoğlu, “Berat,” **İslâm Ansiklopedisi**, C. V, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, s. 472.) Biti, misal, nişan, nişan-ı şerif, berat-ı şerif terimleriyle de ifade edilen beratlar, üzerlerinde tuğrası bulunan padişahın saltanat süresince geçerliydi; yeni tahta çıkan padişah zamanında geçerliliğini koruyabilmesi için “tecdid” olduğunu belirten yenisinin verilmesi geliyordu. (Uzunçarşılı, “Berat,” s. 523; Kütükoğlu, “Berat,” s. 472.)

Osmanlı Devleti, milletin yeni seçilen şefine hukuki yetkilerini içeren berat yolları. Beratların içeriği yüz yıllarca hemen hiç değişmemiştir. Beratta patriğin seçiminin tasdik edildiği belirtilerek, patriğin topluluğun mallarını idarede, ayin ve dinlerine dair diğer hususlarda tam bir serbesti içinde olduğu, cemaatinden belli miktarda iane toplayabileceği, kendisinin ve din adamlarının vergiden muaf olduğu, kilise mallarından gümrük vergisi alınmayacağı, kilise mensuplarının yalnız patriklik aracılığıyla tutuklanabileceği, adi suçları işlemeleri halinde cezalandırılmaları için patriğin onların dini sıfatlarını kaldırması gerektiği, cemaate bağlı olanların, evlenme, boşanma miras gibi meselelerinin patriğin ya da onun seçtiği din adamlarının kendi hukuk kurallarına göre çözüm getirebilecekleri yazılırdı. (Gülnihâl Bozkurt, **Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839 - 1914)**, 2. bs., Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996, s. 29-30.) Fatih zamanında metropolitlere verilen

beratlar da daha sonraki dönem beratlarının ana hatlarını göstermektedir. Sonraki dönemlerin ayrıntılı patrik ve metropolit beratları, Fatih dönemindeki beratların temel esaslarını içermektedir. (Kenanoğlu, a.g.e., s.86.) Patrikler kendi yetkilerini genişletmek için zaman zaman Divan'a başvurup, uydurma belgeler ibraz etmişlerdir diyen Kenanoğlu, H. 888 tarihli patrik Simeon'a ait olduğu iddia edilen (ayrıntılı) patriklik beratının uydurma olduğu görüşündedir ki söz konusu "uydurma berat" ta Simeon'un İstanbul'a patrik atandığı, her paskalya dönemi Hazine'ye belli bir miktar para (2000 flori) teslim etmeyi iltizam ettiği belirtildikten sonra, patriğin statüsü, yetkileri, diğer ruhbanın durumu şu şekilde ifade edilmiştir:

"- Ruhbanların azil ve naspı patriğin yetkisindedir.

- Patrik ölünceye kadar görev başında kalacak, fakat patrik sahip olduğu dinin ayinlerine aykırı davranışta bulunursa, tüm metropolitlerin oy birliği ile azledilecek, yerine seçilecek kişi, patrik olarak atanacaktır.

- Her metropolit ve piskopos, pişkeş ödemek zorundadır.

- Daha evvel Anadolu ve Rumeli'de patrikler cemaatlerini nasıl yönetmişlerse, yeni tayin edilen patrik de aynı şekilde yönetim faaliyetinde bulunacaktır.

- Kilisenin borcu nedeniyle, patrik, metropolit ve diğer ruhbanlar arasındaki uyuşmazlıklar, kendi aralarında görülecektir.

-Ruhban ve kiliselerle bu kiliselere ait bulunan vakıf, bağ, bahçe, ayazma (ermişlerin adlarını taşıyan su kaynakları), panayır ve değirmenler, patriğin yönetiminde kalacaktır.

- Ruhban sınıfından olanların vasiyetleri geçerlidir; geride verese bırakmaksızın ölen keşiş ve papazlara ait metrukattan beş bin akçe'ye kadar olan kısmı patrikçe zapt edilip, tasarruf edilebilecek, beş bin ve yukarısı ise devlet adına zapt edilebilecektir.

- Cemaat mensuplarının evlenme ve boşanmalarında patrik dışında kimse müdahale edemeyecektir.

- Adetleri gereği miras işlerine patrikten başka kimse karışmayacaktır.

- Patrikler her neye mutasarrıf olagelmişlerse, bunların tasarrufu yeni atanan patriğin yetkisindedir.

- Patrikliğe ait rüsumdan hangi vilayette alacak bulunuyorsa, alabileceklerdir.

-Hiç kimse cebren Müslüman yapılamayacaktır.

- Başka şehirlerden manastıra gönderilen zahire gümrükten muaf olacaktır.

- Hazine'ye ödemesi gereken 2000 filoriyi patrik ödeyemezse, herkes gücü oranında patriğe yardımcı olacaktır." (Kenanoğlu, a.g.e., s.87.)

dan çözümlemeye çalışmıştır. İslâm hukukuna göre fethedilen yerin ahalisinin hukuki statüsünün belirlenebilmesi için, o yerin *sulh* yoluyla mı *savaş yolu* ile mi fethedildiğinin ortaya koyulması gerekir ki İstanbul'un sulh yolu ile teslim alındığı iddialarını da dile getiren Kenanoğlu, İstanbul'un savaş yolu ile fethedildiğinin ise tarihi bir realite olduğunu söylemekte, ancak Yavuz Sultan Selim'in 1520'de Hristiyanları Müslümanlaştırma ve kiliselerine el koyma talebi üzerine⁵⁶ şehrin, sulh yolu ile alındığına ilişkin, üç yeniçerinin şahitliklerine başvurulduğuna dair rivayetin literatürde dile getirildiği hususunu da gözden uzak tutmamaktadır⁵⁷. Yazarın bahsettiği rivayetten, şehrin bir kısmının savaş yolu ile alınırken, diğer kısmının da sulh yolu ile alındığını söyleyen Kantemir de eserinde söz etmektedir. Yavuz Sultan Selim döneminde meydana geldiği rivayet edilen bu tartışmada, dönemin İstanbul Rum patriği, padişaha İstanbul'un fethini hatırlatarak, “atalarımız, Sultan Fatih Mehmet’e bu kentin yarısını, aşağıdaki koşullar altında kendi istekleriyle teslim etmişlerdi: 1-Hristiyanların kiliseleri asla camiye çevrilemez; 2-Hristiyan kiliselerinin,

Fatih Sultan Mehmet'in Kudüs (Rum) patriğine verdiği fermada (H. 862) ise, daha önceki belgelere gönderme yapılarak, eski imtiyazların muhafazası teyit edilmiştir ki Kenanoğlu'na göre, patriklere Yavuz Sultan Selim dönemine kadar verilen belgelerde yetki sahalarının isim isim tespiti gibi bir yazım usulü bulunmadığı gibi, Kudüs ve İstanbul'daki ruhbanlara verilen beratlar arasında içerik ve şekil yönünden fark olmasını gerektirecek bir husus da yoktur. (Kenanoğlu, *a.g.e.*, s. 88-89.) Zira Fatih Sultan Mehmet'in Bosnalı rahiplere verdiği ferman da (-yukarıda içeriği verilen-patrik Simeon'a ait olduğu iddia edilen berat gibi ayrıntılı hükümleri kapsamamakta) genel ifadeler içermektedir. Söz konusu belgenin sureti için bkz: Cevdet Paşa, **Tezâkir 21-39**, haz: Cavid Baysun, 3.bs., Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s.84-85.

⁵⁶ Rivayete göre, Yavuz Sultan Selim'in bu davranışına, Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi tarafından muhalefet edilmiştir. (Şahin, “Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi,” s.344.)

⁵⁷ Kenanoğlu, *a.g.e.*, s.72-73. (Hering, söz konusu rivayeti “imtiyazların iptali denemeleri” başlığında anlatmaktadır. Bkz: Hering, “Das Islamische Recht Und Die Investitur Des Gennadios Scholarios (1454),” s.252-253.)

evlenme, cenaze merasimlerinin ve daha başka ayinlerinin, hiçbir engele uğramadan sürdürülmeleri; 3- Paskalya yortusunun, tam özgürlük içerisinde yapılması ve patrikhaneye ilişkin kilisedeki gece ayinlerine katılmak isteyen kenar mahallelerin rahatı için bayram süresince Fener kapısının üç gece açık tutulması. Altın bir leğen içinde anahtarlarını sunduğumuz bu kenti, dedeniz bu koşullar altında kabul etti”⁵⁸ demiştir. Patriğin kendisine söz ettiği anlaşmanın (berat) aslı sorulduğunda da, “aslının bir yangında kaybolduğunu ... bu anlaşmanın yapıldığı sırada hazır bulunan üç tanık gösterebileceğini” söylemiştir. Nitede tanık olarak gösterilen yaklaşık yüz yaşlarında üç yeniçeri, İstanbul’un alınışında hazır bulunduklarını, Rum soylularının kentin anahtarını teslim ettiklerini, patriğin ifade ettiği hususların konuşulduğunu beyan etmişlerdir⁵⁹. Bu olay “Merhum Sultan Mehmed Han hazretleri, mahrûsa-i İstanbul’u ve etrafında olan karyeleri anveten (savaş yolu ile) mi fethetmişlerdir?” sorusunun cevabı şeklinde Ebussuud Efendi’nin fetvalarından birine de konu olmuş, Osmanlı Devleti’nin ünlü şeyhülislamı fetvasında “ma’ruf olan anveten fetihtir. Amma kenâis-i kadîme hâli üzerine ibkâ olunmak sulhle fethi delâlet eder. Sene hamse ve erba’in ve tis’amie tarihinde bu husus teftiş olunmuştur. Yüz on yedi yaşında bir kimse bulunup ve yüz otuz yaşında bir kimse dahi bulunup, ‘yahudi ve nasâra el altından Sultan Mehmed ile ittifak edip, anlar tekfûra nusret etmeyicek olup, Sultan Mehmed dahi anları seby etmeyip, halleri üzere mukarrer edicek oldu, bu vechile feth olundu’ deyu müfettiş mahzarında şehadet edip, bu şehadet ile kenâis-i kadîme hâli üzre kalmıştır”⁶⁰ diyerek, soruyu, şehrin

⁵⁸ Dimitri Kantemir, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi**, C.I, çev: Özdemir Çobanoğlu, 2.bs., İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 1998, s.413-414.

⁵⁹ A.e., s.414-415. (Konuya ilişkin olarak, Benlisoy ve Macar da “Şeyhülislam Zenbilli Ali Efendi’nin ilamıyla Yavuz dahi eski imtiyazları tazelemek zorunda kalır” demektedirler. Bkz: Benlisoy, Macar, a.g.e., s.35.)

⁶⁰ Mehmet Ertuğrul Düzdağ, **Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı**, 2. bs., İstanbul, Enderun Kitabevi, 1983, s. 104.

savaş yolu ile fethedildiğinin bilindiğini, ancak Hicri 945 yılında bu sorun gündeme geldiğinde, yaşları 117 ve 130 olan iki yeni-çerinin, Yahudi ve Hristiyanlar'ın el altından Sultan Mehmet'le anlaşarak, Bizans tekfuruna yardım etmeyeceklerini taahhüt etmeleriyle, Sultan Mehmet'in onlara taahhütte bulunduğuna ilişkin tanıklıklarını dile getirerek cevaplandırmıştır⁶¹. Böylece Fatih Sultan Mehmet'in (beratla ya da sözlü) Ortodoks-Rum cemaatine tanındığı imtiyazlar, Yavuz Sultan Selim döneminde, tanık ifadesine dayanılarak yenilenmiş oluyordu⁶².

Kenanoğlu, İncalcık'ın 1453'ten önce de metropolit atamalarına dair belgelerin bulunduğunu, bu belgelerden bilinen en eskisinin ise I. Beyazıt döneminde Antalya Metropolit'ine verildiğini söylediğini belirtmektedir. İncalcık, bu durumun Fatih Sultan Mehmet'in Gennadios'u⁶³ tayin ederken bir berat verdi-

⁶¹ Kenanoğlu, **a.g.e.**, s. 74. Kenanoğlu, İstanbul'un savaş yolu ile mi sulh yolu ile mi fethedildiğine ilişkin tartışmanın, Yavuz Sultan Selim döneminde değil, Kanuni Sultan Süleyman döneminde gerçekleştiği görüşündedir. (**A.e.**, s.75.) Gennadios'un patrik olarak atanmasından yaklaşık yüz yıl sonra Patikhanе'nin hukuki statüsünün tekrar gözden geçirildiğini söyleyen Scheel de söz konusu rivayeti, Kanuni Sultan Süleyman dönemine atfetmektedir. (Helmuth Scheel, "Die staatsrechtliche Stellung der ökumenischen Kirchenfürsten in der alten Türkei," **Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften**, No: 9, (1942), s. 8-9.) Hering ise, *bir komedi olarak nitelendirilebilecek aynı oyunun* Kanuni Sultan Süleyman döneminde de tekrarlandığı fikrindedir. Zira yazara göre, İstanbul'un savaş yolu ile fethedildiğine dair hiç kimsenin şüphesi yoktur; hatta Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki bu oyunun aktörlerinden sadrazam Lütfi Paşa, kendi eserinde İstanbul'un teslim olmadığını, fethedildiğini yazmaktadır. (Hering, "Das Islamische Recht Und Die Investitur Des Gennadios Scholarios (1454)," s. 253-255.)

⁶² İksel, "İstanbul Rum Patrikhanesi," s. 28.

⁶³ Hayrullah Efendi, Osmanlı Devleti Tarihi isimli eserinde Gennadios'un patrik tayin edilmesini şu şekilde anlatmaktadır: "Padişâh hazretleri İstanbul'u fethettkleri vakit, kendilerinin doğuştan meziyetleri olan merhamet ve mağlûp olan yerli ahaliye lutfetmek arzu ederek dereceleri ve eski haysiyetlerini yerinde bırakmak için bir kısım hususi imtiyazlar verdikten sonra kendilerine mezhep reisi olan patrik tâyini seçimini de eskiden olduğu gibi ruhbanlar ile milletin büyüklerine havale buyurmuşlar idi. On-

ğinin delili olabileceğini ifade etmiştir⁶⁴. Mirmiroğlu da Fatih Sultan Mehmet'in, Rum, Ermeni patrikleri ve Yahudi hahambaşına (Fatih Sultan Mehmet'in ilk kez hahambaşı olarak atadığı söylenen Moşe Kapsali'ye) fermanlar verdiğini, ancak bunların yandıkları için asıllarının mevcut olmadığını belirtmektedir⁶⁵. Aynı şekilde Hammer de Gennadios'a "patrik olunuz, Cenab-ı Hak sizi korusun ... Seleflerinizin her husustaki haklarına ve imtiyazlarına mâlik olunuz"⁶⁶ diyen ve ayrılış sırasında patriğe değerli bir asa veren padişahın, patriğin şahsının dokunulmazlığını belirten bir *berat* gönderdiğini, söz konusu beratta "kimse patrike tahakküm etmesin, kim olursa olsun, hiçbir kimse, kendisine ilişmesin; patrik ve maiyetinde bulunan büyük rahipler her türlü genel hizmetlerden süresiz olarak affedilmiş olsunlar... [Rumlar'ın] kiliseleri korunacaktır. Evlenme ve gömülmeleri, diğer gelenekleri Rum kilisesi usûl ve kurallarına göre -eski-

lar da (Ginadios) adlı rahibi patrik olarak seçtiklerini pâdişaha bildirdiler. Derhal Ginadios saraya davet olunup, hakkında pek çok iltifak yapıldı. Ruhani hükümetinin geçerli olmasına delil olmak üzere kayzerlerin hükümdarlık âlâmeti olarak kullandıkları asa gibi gümüşten bir asayı bizzat kendi eliyle patrikin eline teslim ve bin altın da harçlık verdiler: (Sen rahat ve emniyetle patriklik işlerini görüp, müracaata muhtaç olduğun işleri de bizzat bana arz ederek icra edesin.) Diye kendisine hattı şerif verdiler. Sonra saray halkından bâzılarının uğurlaması ile mükellef, yaldızlı gâşyeli bir ata bindirüp, alay ile patrikin yeri olan manastıra gönderildi." (Hayrullah Efendi, **Osmanlı Devleti Tarihi**, C. IV, haz: Zuhuri Danışman, İstanbul, Son Havadis Yayınları, 1971, s. 158-159.) Gennadios'un patrik tayin edilme töreninin muhteşem olduğunu belirten Ortaylı, patriğe gösterilen itibarın, Bizans döneminde dahi patriklere gösterilmediğini, böylece, sadece Helence konuşan, Yunanca konuşan unsurların değil; Bulgarların ve Sırpaların, bazı Arnavutlar, Makedonlar ve Eflak-Buğdan ahalisi de olmak üzere bütün imparatorluğun Ortodokslarının, Ortodoks-Rum Kilisesi'ne bağlandığını, dolayısıyla "bağımsız ulusal kiliseler"in ortadan kalktığını, söz konusu unsurların, Fener'in ruhani, idari, adli, mali yönetimine tâbi olduğunu söylemektedir. (İlber Ortaylı, **Avrupa ve Biz**, 1. bs., Ankara, Turhan Kitabevi, 2007, s. 74.)

⁶⁴ Kenanoğlu, a.g.e., s. 78.

⁶⁵ A.e., s. 79.

⁶⁶ Hammer, a.g.e., C. I, s. 194.

den olduğu gibi- yerine getirilecektir. Ve paskalya yortusunun yapılmasına devam olunacak, bu münasebetle de Fener, yani Rum mahallesi, kapıları üç gece açık kalacaktır⁶⁷ ifadeleri bulunduğunu söylemektedir. Kenanoğlu ise dini reislerle verildiği düşünülen belgelere ilişkin yapılan bu açıklamanın tatmin edici olmadığını, rivayetten başka bir kaynağa sahip bulunmadığını, zira yalnızca Gennadios'a değil, diğer dini liderlere verildiği ifade edilen beratların da ortada olmadığını belirtmektedir⁶⁸. Yazar, döneme ait Galata'daki Cenevizliler'e verilen ahitname günümüze kadar ulaşmışken, Rum, Ermeni, Yahudi dini liderlerine verildiği iddia edilen beratların hepsinin birden aynı akıbetle uğrayarak yandığı için günümüze ulaşamadığı ifadesinin tatmin edici olmadığını, çünkü Osmanlı bürokrasisindeki kayıt usulü dikkate alındığında, varlığı iddia edilen söz konusu belgelerin suretlerinin var olması gerektiğini, Piskopos Mukataası denilen kalemin daha sonraki tarihlerde oluşturulmuş olmasına rağmen, önceki tarihlerde de berat ve fermanların tek bir nüsha olarak düzenlenmediğinin, bunların suretlerinin Divan'da korunduğunun bilindiğini, belirtmektedir⁶⁹. Bu tespitlerden yola çıkan Kenanoğlu, Fatih Sultan Mehmet'in Gennadios'a yazılı bir ferman vermediği, Ortodoks Rumlar'ın sahip oldukları "haklar"ı (ayın ve ibadet "hürriyetleri"ni) padişahın, sözlü olarak ifade etmiş olabileceği sonucuna varmakta, Fatih Sultan Mehmet'in bu gruba yazılı bir belge (berat) verdiği kabul edilse de bu belgenin içeriğinin Metropolit Kanunnamesi⁷⁰ ve Galata'daki Cenevizliler'e

⁶⁷ A.y.

⁶⁸ Kenanoğlu, a.g.e., s. 79.

⁶⁹ A.y.

⁷⁰ Metropolit Kanunnamesi (Beratı) Fatih dönemine aittir ve içeriğinde "metropolit olarak atanacak kişinin ödemesi gereken pişkeşi ödediği için metropolit olarak atandığı, daha önceki metropolitler nasıl hareket etmişlerse bunun da aynı şekilde harekete yetkili olduğu, ayrıca bir kısım vergilerden (ulak, cerehor, harac, avâriz, tekâlif-i Divaniye) evvelki metropolitler gibi muaf olacağı ve yine selefleri kiliselere ait bağ, bahçe ve tarlaları şimdiye kadar nasıl tasarruf etmişlerse yine öylece tasarruf edebileceği, yetki sahası içindeki ruhban ve diğer Hristiyanların metropolitliğe ilişkin

verilen ahitnameden farklı (ve daha kapsamlı) olamayacağını

konularda kendisine başvuracakları ve buna mukabil cemaat mensuplarının, din olarak benimsedikleri şeylerle başbaşa bırakılmaları prensibi gereğince, kendi ibadet ve ayinleri ne ise serbestçe icra edebilecekleri hususlarına yer verilmiştir.” Metropolit Beratı’nda daha evvelki uygulamalara atfı yapılmakta fakat bu uygulamaların içeriği zikredilmemektedir; ancak metropolitin yetkilerini kullanabilmesi için pişkeşi ödemek zorunda olduğu anlaşılmaktadır. Kenanoğlu, ilk tayin edilen patrik ve metropolitlerin pişkeş ödemediklerinin bilindiğini, fakat pişkeş ödeme zorunluluğunun metropolit kanunnamesi de dikkate alındığında Fatih Sultan Mehmet döneminde ortaya çıktığının anlaşıldığını, belirtmektedir. Yazar İnalıcık’ın “The Status of the Greek Patriarch Under the Ottomans,” (Turcica, Tome: XXI-XXIII, 1991, s. 423) isimli makalesindeki şu cümlesi ile de kendi görüşünü desteklemektedir: “Arasına ödenen pişkeşin yıllık düzenli devlet vergilerinin (miri rüsum) kaynağı olması kuvvetle muhtemeldir. Osmanlı hükümeti hukukî açıdan ruhban tarafından toplanan bütün vergilerin devlete ait bulunduğunu ve ruhbanların da birer mültezim olduğunu kabul ediyordu.” Ayrıca, Kenanoğlu, pişkeşin padişaha değil, hazineye ödendiğini de belirtmektedir. (Kenanoğlu, a.g.e., s. 83-85.)

Söz konusu metnin, Akgündüz ile İnalıcık ve Anhegger tarafından yapılan transkripsiyonunun başlığı “Midrebolid Berat[ı] Sureti” dir. Bkz. Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, C.I, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, 1990, s. 406; Robert Anhegger, Halil İnalıcık, **Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i ‘Örf-i ‘Osmani**, 2.bs., Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s. 65-66.

İmber, Metropolit Kanunnamesi bağlamında, metropolitlere verilen berat örneğinin çerçevesini şu şekilde formüle etmiştir: “Bu fermanın hâmilisi olan X adındaki papaz, Hazine- Hümayûnu’muza bir bağış olmak üzere Avrupa florinleri getirmiş olduğundan, ona Y Metropolitliğini verdim. Buyruğum odur ki, eski metropolitler, papazlar, keşişler ve o bölgenin diğer Hristiyanları üzerinde Metropolitlik hak ve yetkilerini nasıl kullanmışlarsa, o da aynı yapı ve hangi kiliselere, bağlara ve meyve bahçelerine sahip olmuşlarsa o da aynı yerlere sahip ola ... vergilerinden muaf tutula. Papazlar, keşişler ve diğer Hristiyanlar onu Metropolitleri olarak tanıyalar ve Metropolit’in yetki alanına giren [kazâyâda] ona müracaat edeler.” (Colin İmber, **Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650**, çev. Şiar Yalçın, 1. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 284.) Söz konusu berat suretinde, yazarın boş bıraktığı vergilere ilişkin kısımda, metropolitlerin muaf olacakları vergiler “ulak, cerehor, harac, baki avarız, tekalif-i divani” şeklinde sayılmaktadır. (Bkz: Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri**

söylemektedir⁷¹. Fatih Sultan Mehmet'in huzuruna kabul ettiği Rum patriğine sözlü bir takım teminatlar verdiği, verilen bu sözlü teminatların daha sonra yazılı hale getirilmiş olabileceği, Fatih Sultan Mehmet'in ilk tayin sırasında ruhani liderlere yazılı bir berat verdiğine ilişkin herhangi bir delilin bugün için bulunmadığı sonucuna ulaşan⁷² Kenanoğlu, delil olarak Selanikli Hilmi Efendi'nin, Fatih Sultan Mehmet'in bir sohbet sırasında, Gennadios'a "milletinizin hukûk-i ruhanîyesinden emin olunuz imtiyazât-ı mezhebiyeniz masundur...mümkini'l-icra olan hürriyet-i mezhebiyenize müdahale edilmeyecektir" diyerek bir asa hediye ettiğine ilişkin ifadesine, atıf yapmaktadır⁷³.

Padişah tarafından Gennadios'a bir berat verilip verilmediği tartışmasına girmeyen Ekinci, Ortodoks cemaatini temsilen Gennadios ile İslâm hukuku çerçevesinde sıradan bir zimmet anlaşması yapıldığını belirtmektedir⁷⁴.

Fatih Sultan Mehmet'in sözlü ya da yazılı Rum-Ortodoks patriğine, dolayısıyla Rum-Ortodoks tebaasına tanıdığı güvencelerin, siyasi bakımdan değerlendirilmesi de yapılmıştır. Örneğin "15. yüzyıl ortalarında, Şark Ortodoks Kilisesi'ne bağlı kavimlerin çoğu Osmanlı egemenliğindeydi. İkinci (fakat tek hükümrân Ortodoks) olarak Rusya Çarlığı'nı görüyoruz. II. Mehmed ... Doğu Kilisesi'ne dengeli bir politikayla, Ortodoks cemaatin üzerinde önemli yönetim hakları bağışladı. Patrik olarak Batı Roma Kilisesi'nin onulmaz düşmanı Gennadios Sholarios'u tayin etti ve emperyal protokolde ve kendisine tâbi Hıristiyanların yönetiminde Bizans'ta görülmeyen hakları bağış-

ve Hukukî Tahlilleri, C. I, s. 406.)

⁷¹ Kenanoğlu, **a.g.e.**, s. 80.

⁷² **A.e.**, s. 83. Bu konu üzerinde bu kadar durulmasının gerekçelerinden biri de (Basil S. Giannakis gibi) bazı araştırmacıların, patriğe verilen beratların, verilen imtiyazlar bağlamında, Türkiye'nin uluslararası sorumluluğu olduğunu söyleyebilmeleridir. (**A.e.**, s. 82, dn: 135.)

⁷³ **A.e.**, s. 81.

⁷⁴ Ekrem Buğra Ekinci, "Ekümeniklik Nedir, Ne Değildir?" (Çevrimiçi) <http://www.Saatlimaarif.com/detay.asp?ContentID=2228>, 02 Eylül 2009.

ladı. Bulgar ve Sırp Kiliseleri autokefal statülerini kaybetmiş ve bu cemaatler de İstanbul Patriği'nin malî, idarî, eğitsel yönetimine bırakılmışlardır. Patrikhane, Ortodoks tebaa üzerinde hukukî ve ruhanî otoriteydi"⁷⁵ diyen Ortaylı, Fatih Sultan Mehmet'in "Gennadios'u tayin ettiği zaman ... bunun tek nedeni onun [Gennadios'un] Katolik düşmanı olması değildi ... o sırada Latin düşmanı olmayan ruhanî yoktu Bizans'ta...Burada Fatih'in başka bir politikası vardır. Gennadios ... kitlelerin çok tapındığı bir din adamıydı. Fatih bundan istifade etmeyi düşündü"⁷⁶ demektedir.

Bizans ve Osmanlı devletlerini karşılaştıran Tokalak, Bizans ve Osmanlı devletlerinde temel olarak dinin, iktidarın elinde, iktidarın çıkarları doğrultusunda siyasallaştırıldığı, dinin iktidarı meşrulaştırmada en önemli işlevi gördüğü, iki imparatorlukta da din çok önemli bir rol oynuyorsa da devletin dinin değil, dinin devletin hizmetinde kullanıldığı, iki imparatorluğun da teokratik bir yapıda gibi görünüyorsa da aslında teokratik yapıda olmadıkları, zaten Osmanlı Devleti'nin de kendisini "Devlet-i İslamiyye" olarak değil, "Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye" kısaca "Devlet-i Aliyye" olarak isimlendirdiği, kendisini kutsal devlet ilan eden Osmanlı Devleti sayesinde Bizans İmparatorluğu'nun en kutsal kurumu olan Ortodoks Kilise'sinin de İstanbul'un fethi ile yok edilmek yerine, korunduğu fikrindedir. Oysa İstanbul'un fethi öncesindeki son yıllarda İstanbul merkezli Ortodoks Patrikhanesi, eski gücünü kaybetmiştir⁷⁷. Rum-Ortodoks Kilisesi'nin o

⁷⁵ Ortaylı, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, s. 135.

⁷⁶ **A.e.**, s.21. .

⁷⁷ Tokalak, **a.g.e.**, s. 277-278. Burada Rum-Ortodoks Kilisesi'nin eski gücünü kaybettiğini vurgulayan Tokalak, bir başka ifadesinde de hem Rumca'yı hem Bizans siyasetini, içişlerini bilen Fatih Sultan Mehmet'in, patrikliğin ekümenik sıfatıyla evrensellik iddiasının, Ortodoks dünyası üzerindeki gücünün farkında olduğunu ve millet başı olarak patriği Ortodoks Ruhani lider yaptığını, patrikliğin çeşitli imtiyazlarla varlığını korumasıyla İstanbul'un Ortodoks dünyasında saygınlığının devam edeceğini, böylece burada kurulan yeni imparatorluğun saygınlığının daha da artacağını dü-

dönemdeki güç kaybı ve İstanbul'un Türkler tarafından fethi ile beraber "Doğu" Hristiyanları üzerindeki güç ve otorite kazanması, Veinstein'ın şu cümlelerinde de görülmektedir: "Osmanlı fethi Çar Simeon zamanında (893-927) ilk Bulgar İmparatorluğunun doruğuna vardığı yıllarda kurulan Bulgar Patrikliğinin 1393'te kaldırılması, ardından Sırp çarlarının en ünlülerinden Stefan Dušan'ın (1308-1355) öneyak olmasıyla kurulan Peç Sırp Patrikliğinin 1459'da kaldırılmasıyla beraber yürümüştü. Bu gelişmeler yüzyıllar sonra egemenliğini bütün olarak yeniden ele geçirme olanağını sağlamıştı Rum Patrikliğine... II. Mehmet'in tavrı, Konstantinopolis'in alınışının hemen ertesinden başlayarak kesin olmuştu. Fatih, patriklik kurumunu -hiç beklemeden tanımış ve ona, bütün nüfuzunu kullanabileceği bir yer vermişti devlette. Böylece kendi Ortodoks uyruklarında, Batı Hristiyanlığındaki düşmanlarıyla her türlü bağlaşıklık kurma olasılığını yok etmenin ve bununla da ... Avrupa'da Osmanlı egemenliğinin başta gelen bir güçlüğünü çözenin hesabı içindeydi bu amaçla daha önceki yıllarda Latin Kilisesine karşı ... muhalefetiyle kendisini göstermiş olan bir seçkin Rum rahibinin, Giorgi Skolarios'un yükselişini desteklemişti"⁷⁸.

Burada cömertçe bir lütuf değil, tamamıyla soğuk kanlı siyasi düşüncelerin var olduğunu (Hering'e de atıfla) ifade eden Werner'e göre, Fatih Sultan Mehmet'in, Hristiyanları Müslümanlaştırmak gibi bir amacı bulunmamaktaydı; sultanın

şündüğünü, patriğin Fatih Sultan Mehmet'e Rumca imparator anlamında "Basileus" unvanıyla hitap ettiğini, artık Ortodoks imparator "Basileus" yerine, Müslüman imparator "Basileus"un olduğunu ifade ederek, İstanbul patrikliğinin dini ve siyasi gücünden Fatih Sultan Mehmet'in de yararlanmak istediğini, yüz yıllarca Ortodoks halk üzerinde çok etkin bir rol oynayan Bizans kilisesinin, siyasi ve manevi gücünün göz ardı edilemeyeceğini, tekrarla vurgulayıp, 1453 yılında Rum Ortodoks Kilisesi'nin varlığının devamına izin verilmesiyle, Bizans'ın yok olmasına rağmen, Rum Ortodoks Kilisesi'nin yüz yıllar boyunca Yunan kimliğinin yaşamasını sağladığını, 19. yüz yılda Yunan bağımsızlık hareketine kadar ulaşan gelişmelerde en büyük güç olduğunu söylemektedir. (A.e., s. 277-279.)

⁷⁸ Gilles Veinstein, "Balkan Eyaletleri (1606-1774)," s. 361.

maksadı, iyi örgütlenmiş, nüfuzlu bir Ortodoks kilisesi ile, Hıristiyan reayayı kontrol etmeye hazır, adil ve insafli bir yönetimin sunulmasıydı; zira bu siyasetin devamında Rum patriği Maximos (1480’de) Venedik Dog’una yazdığı bir yazıda, sultanın hoşgörüsünü övmekle bitirememiş, böylece söz konusu patrik, Venediklilerin Girit’te uyguladıkları hoşgörüsüz dini siyaseti dolaylı olarak kınamıştır⁷⁹. Werner, böylece “Batı”daki ruhban otoritesinin gerilediği dönemde, güney ve doğu Avrupa’daki ruhban otoritesinin, Türklerin koruması altında güçlendiğini, söz konusu siyasi otoritenin, ruhbanı, en üst mertebeden meşru bir otorite dayanağı olmayı garantilediğini, kilise otoritesi ya da ruhban egemenliğinin, imparatorluğun içindeki istikrarı sağlarken, Slavların ve Rumların kültür, dil ve etnik açılardan direnmelerini destekleyerek, ulusallığın yok olmasını da önlediğini ve 18. yüz yılda “bu uşaklaştırılmış halklar”ın kurtuluş hareketleri yanında yer aldığını söylemektedir⁸⁰.

Osmanlı Devleti’nde hicri on üçüncü yüz yılın başlarında Rum milletine ait dört patriklik (*İstanbul, Kudüs, Antakya, Mısır-İskenderiye*), iki başpiskoposluk (Kıbrıs, Tur-i Sina) olmak üzere otuz üç piskoposluk ve doksan altı metropolitlik bulunurken, bu sayı (devletin genişlemesi ya da daralmasına paralel olarak) Osmanlı Devleti’nde her dönem aynı kalmamış, bazı dönemlerde söz konusu sayı, Osmanlı Devleti sınırları içindeki Rum patrikliklerinden birinin diğerini ilhakıyla da değişmiştir⁸¹. Konuya

⁷⁹ Werner, **a.g.e.**, s. 185. Yazar ayrıca, çiçeği burnunda patriğin (Gennadios’tan bahsediyor), 1454’te yazdığı çoban mektubunda, Fatih Sultan Mehmet’i “kilisenin koruyucusu” olarak nitelediğini ve sultanı insan severliğinden dolayı övdüğünü belirtmektedir. (**A.e.**, s. 186.)

⁸⁰ **A.e.**, s. 187.

⁸¹ Kenanoğlu, **a.g.e.**, s. 151. Atanan patriklerin sayısı için bkz: **A.e.**, s. 152. (Kudüs, Antakya, İskenderiye patrikhaneleri, teorik olarak otonomilerini devam ettirmişler, ancak Babiali ile ilişkileri Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi aracılığıyla olmuştur. Örneğin, bu patrikhanelerde patriklik makamı boşaldığında, Fener Rum-Ortodoks patriği, yeni patriğin atanması için padişahın izniyle, belirlediği adayın patrik olarak atanmasını sağlamaktaydı. (Özel, **a.g.e.**, s. 55-56.) Özel, Runciman’a atıfla (Steven Runciman, **The**

ilişkin olarak Ortaylı da 1857’de Osmanlı Devleti’nin sınırları içinde, Ortodoks Rumların yüz on iki metropolitliği, elli altı episkoposluğu bulunduğunu belirtmektedir⁸².

Kilise hiyerarşisindeki yatay ve dikey ilişkilerden bahsetmek gerekirse, dikey ilişki ile kastedilen, bir patrikliğin kendi bünyesindeki hiyerarşik ilişkiler, yatay ilişkiden kastedilen ise, farklı coğrafi bölgelerde aynı mezhepten olan ve her biri patrik ya da en azından başpiskopos unvanına sahip bir ruhanî reisin yönetimi altında bulunan kiliseler arasındaki ilişkilerdir. Örneğin Rum-Ortodoks Patrikhanesi’nin kendi içindeki metropolit, piskopos, papaz, keşiş üzerindeki yetkileri dikey ilişkiler kapsamında, Kudüs, Antakya, İskenderiye, İpek, Ohri Patriklikleri ve Kıbrıs Başpiskoposluğu arasındaki ilişkiler ise yatay ilişkiler kapsamındadır. Osmanlı Devleti’ndeki mevcut patriklikler arasında, yatay ve dikey ilişkiler ayrımı yanında ikili bir tasnifin daha yapılması gerekir: Bu sınıflandırmada ölçüt, patrikliğin başkentte (merkezde) yer alıp almamasıdır. Buna göre patriklikler merkez ve taşra patriklikleri olarak ikiye ayrılabilir. Rum-Ortodoks Patrikhanesi devletteki merkez patriklikleri arasındayken, taşra patriklikleri merkezin dışındaki coğrafi bölgelerde patriklik adı altında yer alan patrikhanelerdir⁸³. Konu bağlamında Ercan da kiliselerin birbirleriyle bağlılıklarının organik bir bağlılık olmadığını, Rum-Ortodoks Kilisesi’nin Bulgar Kilisesi üzerindeki hegemonyası dışında, diğer kiliselerin devlete karşı yükümlülükleri gündeme geldiğinde, kiliseler arasında organik olmayan bir

Great Church in Captivity, Cambridge at the University Press, 1968, s. 176-177) Kudüs patriğini, İstanbul’daki Rum-Ortodoks patriğinin belirlediğini ifade ederken, Kenanoğlu “anlaşıldığı kadarıyla Kudüs Rum patriğinin seçimi bölgedeki cemaat-i metropolidan ve ruhbanlarca yapılmakta, buna İstanbul Rum Patrikhanesi karışmamakta, sadece tayin için gerekli yazışmalar İstanbul Rum Patrikhanesince yürütülmektedir” demektedir. (Kenanoğlu, a.g.e., s. 157.)

⁸² İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000, s. 77.

⁸³ Kenanoğlu, a.g.e., s. 67-68.

bağlılığın söz konusu olduğunu, bu ilişkinin bir tür kefillik olarak adlandırılabilceğini ifade etmektedir⁸⁴.

Osmanlı Devleti döneminde de söz konusu olduğu ve devletin hukuki belgelerine yansıdığı üzere, genel olarak Ortodoks kilisesinin hiyerarşisinden de kısaca bahsetmek gerekirse, hiyerarşik sıralama *patrik*, *metropolit*, *piskopos* şeklinde olup, bu unvanlarla beraber, *arçbişop*, *eksarh*, *yardımcı piskopos* gibi ara dereceler de bulunmaktaydı; Patrikler, idari teşkilat bakımından kendi “iltizamları” altındaki bölgeyi metropolitler arasında bölmüşlerdi⁸⁵. Bir anlamda patriğin vekili makamında olan metropolitlerden her biri eyalet olarak nitelendirilebilecek, yetki bölgelerinde ruhani işleri yürütmekle görevli idiler ve her metropolitlikte, çok sayıda papazlık bölgesi bulunmaktaydı. Ayrıca metropolitlerin rütbe bakımından eşit durumda olmadıkları da belirtilmelidir; zira metropolit rütbeleri için de rütbe-i ûla, rütbe-i sâniye gibi ayrımlar yapılmaktaydı. Burada patriklere devlet tarafından, yasakçı olarak ifade edilen bir yeniçerinin de tayin edildiği belirtilmelidir. H. 1249’da (M. 1833-1834) yasakçı tabiri kaldırılarak, yerine hizmetçilik ifadesinin konulduğu ifade edilmektedir⁸⁶.

Osmanlı padişahı tarafından makamlarına getirilen patriklerin, Osmanlı Devleti’nin klasik döneminde yetki ve görevlerinin niteliklerine bakıldığında, patriğin kendi cemaati (Rum cemaati –milleti-) üzerindeki otoritesinin (gücünün) başlangıçtan itibaren aynı derecede olmadığı anlaşılır. Önceleri cemaat üzerinde, çok güçlü bir otoriteye sahip olmayan patriğin, kendi cemaati ile arasındaki ilişkilerde, özellikle cemaatin alacak hakları ve rüsumları konusunda, kadının (Osmanlı şeriyeye mahkemesi yargıcının)

⁸⁴ Ercan, *Toplu Eserler: II Rumlar ve Diğer Müslüman Olmayan Topluluklar*, s. 120.

⁸⁵ Kenanoğlu, *a.g.e.*, s. 152. Son dönemlerde bazı metropolitlikler, padişah-tan izin alınarak, kayd-ı hayat koşulu ile patriğin uhdesinde bırakılmaktaydı. Bkz: *A.e.*, s. 153.

⁸⁶ Kenanoğlu, *a.g.e.*, s. 152, 154-155.

devreye girdiği görülür. Aynı şekilde *reayayı ifsad edici* hareketlerde bulunan ruhbanların, cezalandırılıp hapsedilmesi de kadı vasıtasıyla olmuştur. Zira patriğin imparatorlukta tüm Rumlar üzerindeki yetkisi *nezaret* (gözetim) yetkisidir; ayrıca İstanbul patriğinin, diğer patrikler üzerindeki yetkisi de bir çeşit nezaret vazifesidir. Yine patrikler idari emirlerinin icrasında (bilhassa güvenliğe ilişkin konularda) devletten yardım istemişlerdir. Bu durum İstanbul Rum patriğinin cemaati üzerinde etkili bir icrai güce sahip olmadığını göstermektedir⁸⁷. Konuya ilişkin olarak Bozkurt da cemaat liderlerinin, cemaatlerinin düzen ve huzurunu sağlayabilmek amacıyla, sık sık devletin yardımına başvurduklarını, aldıkları kararların icrasını devletten talep ettiklerini ifade etmiş, fakat ifadesini “aynı şekilde Osmanlı makamlarının zimmî din adamları hakkında verdiği cezai hükümleri uygulamakla o din adamlarının mensup olduğu cemaatin şefleri görevlendirilmiş”⁸⁸ şeklinde tamamlamıştır.

Patriğin, idari bakımdan yetki alanının nasıl anlaşılması gerektiğine ilişkin, Kenanoğlu tarafından Halep’teki Rumların Şam’daki Rum patriğinin kendilerine müdahale ettiği gerekçesiyle, Babialı’ye müracaatla Halep valisi ve kadısına hitapla, durumun tespiti için talepte bulunmaları (H. 1145), örneği verilmiştir⁸⁹ ki söz konusu örnek, yetki alanlarına ilişkin problemlerin Osmanlı Devleti’nin diğer görevlileri tarafından (örnek olayda, Halep vali ve kadısının arz ve ilamları ile) çözüldüğünü göstermektedir⁹⁰.

⁸⁷ A.e., s. 155-157, 161. Konuya ilişkin olarak Werner ise “patrik Osmanlılar için kafirler topluluğunun dinsel reisi olmaktan fazla bir şeydi. İslam geleneğine göre patrik milletin başını temsil ediyordu. O nedenle patrik, sultana karşı kendi milletin içindeki tüm olup bitenler açısından sorumluydu. Yargı yetkisini yalnız kilise mensupları için değil laikler için de kullanıyordu” demektedir. (Werner, a.g.e., s. 187.)

⁸⁸ Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839 - 1914)*, s. 24.

⁸⁹ Kenanoğlu, a.g.e., s. 157.

⁹⁰ A.y.

Yetki alanına ilişkin benzer örnekler, metropolitlerin kendi görev alanlarının dışında kalan yerlere müdahale etmeleri ile ortaya çıkan olaydır. Söz konusu durumlarda diğer kişiler, bu durumların önlenmesi için devletten yardım talep etmişlerdir. Neticede Patrikhane dahilindeki yerlerin kimin yetki alanı içinde bulunduğuna ilişkin ruhaniler arasında çıkan uyuşmazlıklar devlet tarafından çözülmüştür⁹¹.

Osmanlı Devleti ilke olarak, patriğin cemaat lideri olmasından kaynaklanan yönetim yetkisini, cemaat-i metropolidan (metropolitler meclisi) ile beraber kullanmasını öngörmüştür; bu itibarla Rum reayanın işleri, patrik ve cemaat-i metropolidan tarafından görülmüş, ayınlerine ilişkin hususlarda da serbest kılınmışlardır. Patriklerin devlete karşı, patrikhane işlerinde tek başına hareket etme eğiliminden kaynaklanan talepleri reddedilmiş, cemaat-i metropolidanın da işlerin ifasında yetkili olduğu belirtilmiştir⁹².

Tercümanlar ve kocabaşılar⁹³ hakkında da devlet uygun gördüğü gibi davranmış, bilhassa reayaya zulmeden tercümanlar görevden alınmış, kocabaşılardan göreve atanması ve görevden alınmasında da yazışmalar, tamamen diğer devlet görevlileri arasında yapılmış, patriklerin müdahalesi söz konusu olmamıştır; yine patriklere doğrudan doğruya kocabaşılara emir verme yetkisi verilmemiştir; çünkü kocabaşılardan sorumluluk alanı daha çok,

⁹¹ A.e., s. 158. Manastırlar arasındaki sınır uyuşmazlıkları, manastırlar ve diğer emlakın yazılması, ruhanilerle ruhani özelliği bulunmayan cemaat yöneticileri arasındaki uyuşmazlıklar, devlet tarafından çözümlenmiştir. (A.y.)

⁹² A.e., s. 161-162.

⁹³ Pakalın, *kocabaşı* kavramını şu şekilde açıklamaktadır: “Rumeli’de Hristiyanlarla meskün köy ihtiyar heyetinin başına verilen unvandır ... Bu unvan Anadolu ve Rumeli’deki Müslüman köylerinde ‘muhtar’dır ... Kocabaşılar devletin emirlerini halka tebliğe, halkın hükümetle olan işlerini görmeğe memur oldukları gibi bir zamanlar tarhedilen vergilerin tahsiliyle de alâkalı idiler. Tahsildarların tâyni üzerine o vazife kendilerinden alınmıştır.” (Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993, s.285.)

bir yerin düzen ve güvenliği ile ya da bir yerdeki yöneticilerin faaliyetlerinin ve şikayetlerin merkeze bildirilmesi ile ilgiliydi⁹⁴.

Patriğin Osmanlı Devleti'ne karşı konumu bağlamında, Kenanoğlu, bazı belgelerde var olan patriklerin "istiklal-i memuriyetleri" ifadesinin (yine belge içeriklerinden hareketle) Osmanlı Devleti'ne karşı değil, kendi cemaatlerine karşı "istiklali" ifade ettiğini belirtmektedir⁹⁵.

Klasik dönem Osmanlı Devleti uygulamasında, patrik ve metropolitlerin naspına ve azline (göreve getirilmeleri ve görevde alınmalarına) bakıldığında, patrik ve metropolitlerin nasıl seçilip, nasıl görevden alınabileceklerine ilişkin usulün erken dönemlerden itibaren belli olduğu görülür. Olağanüstü dönemler hariç söz konusu usul uygulanmıştır ki usulün ne olduğu konusunda, Osmanlı Devleti dönemindeki ilk patriğin nasıl atandığının etkisinden de bahsetmek gerekir. Zira Rum cemaatin tercihlerini de dikkate alan Fatih Sultan Mehmet'in Gennadios'un atanması sırasındaki takip ettiği yolun etkisi açıktır. Gennadios'un patrik olması Osmanlı Devleti padişahının iradesidir. On altıncı yüz yıldan itibaren patrikler, sinod tarafından seçilmiş ve buna siyasi iktidar sahipleri müdahale etmemiştir. Genel eğilim patriğin sinod tarafından seçilmesi, atamanın siyasi iktidar sahipleri tarafından yapılmasıdır. Zaman zaman devletin, kimin patrik seçileceği konusunda, yönlendirmesi ve telkini de olmuştur⁹⁶.

İstanbul Rum patrikliğinde boşalma olduğunda, İstanbul yakınındaki Ereğli, İznikmid, İznik, Kapıdağ, Kadıköy metropolitleri ve İstanbul'da bulunan cemaat-i metropolidan üyeleri, aralarından bir metropoliti, patrik olmak üzere kendi usullerince seçerek Babıali'ye bildirmekteydiler ki patrik olarak seçmeleri gereken kişi, *güvenilir, devlete sadık, Osmanlı ülkesinde doğmuş,*

⁹⁴ Kenanoğlu, *a.g.e.*, s. 163.

⁹⁵ *A.e.*, s. 156.

⁹⁶ *A.e.*, s. 164-165.

babası da Osmanlı tebaası olmalıydı. Seçilen metropolit patrik olarak atanmakta, kendisine (üzerinde padişahın el yazısı ile *mucibince amel oluna* kaydı da bulunan) bir berat verilmekteydi. Patrik, ömür boyu görev yapmak üzere seçilmekteydi; ancak bu görevini hayatı boyunca sürdürebilmesi için, *tebaaya zulmetmemeli, ayinlerine aykırı davranmamalı, devlete ihanet etmemeli*⁹⁷ idi; aksi halde, cemaat-i metropolianın görüş ve talebi ile görevden alınırdı. Patriğin kendi iradesi ile patrikliği bırakması (istifa etmesi) neticesinde de cemaat-i metropolidan sadarete istifa eden patriğin azli için dilekçe vermekte ve yeni patriğin seçimine geçilmekteydi⁹⁸.

Patriklerin hangi nedenlerle görevden alınacaklarına dair teamül oluşmuştur; genelde, ihtiyar olması, hasta olması, devlet aleyhine davranışlar içine girmesi, umur-ı milleti idareye muktedir olmaması (kendi cemaatini iyi idare edememesi) durumunda⁹⁹, patriğin görevden alınması söz konusu olmaktaydı. Şikayet üzerine¹⁰⁰ ya da kendi isteği ile de patrik, görevden alınabilmekteydi. Belgelerde patriğin suçsuz yere görevinden alınamayacağı, bir başkasına iltimas için değiştirilemeyeceği, kendisi talep

⁹⁷ Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)*, s. 29.

⁹⁸ Kenanoğlu, *a.g.e.*, s. 165.

⁹⁹ Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, s. 90.

¹⁰⁰ Rum milletinin patrikleri hakkında şikayette bulunup azlini istedikleri çok sayıda olayla karşılaşmaktadır ki bu durumlarda patriğin azledilip, azledilmeyeceğine devletçe karar verilmiştir. (Kenanoğlu, *a.g.e.*, s. 167.) Metropolitler de devlete patriklerini şikayet etmişlerdir ki bu kişilerin şikayet gerekçeleri arasında, haftada iki kez divan toplanması, dört parçadan ibaret bulunan mührü tek başına kullanıp, yolsuzluklara teşebbüs ettiği gibi davranışlar, bulunmaktadır. (A.e., s. 177-178.) Osmanlı Devleti iktidarında, yüz elli dokuz patrikten yüz beşi azledilmiş, yirmi yedisi istifa etmiştir. Çok sayıda patriğin azledilmiş olmasının temelinde, Babıalı'nın politikası kadar, Rum cemaatinin içindeki itişmelerin, menfaat çatışmaları ve gruplaşmaların da rolü bulunmaktadır. (Ortaylı, *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*, s. 22.)

ederse ya da maslahat gereği azli gerekirse, Ereğli, Kapıdağ, İznikmid, İznik, Kadıköy metropolitleri ve İstanbul'daki cemaat-i metropolidanın oylarıyla aralarından birini patrikliğe seçecekleri, seçilen kişinin patrik olarak atanacağı ifade edilmektedir¹⁰¹.

Kendi hevasına tabi olmak, reaya kızlarının müstemelenlerle evlendirilmesine mani olunması gerekliliğine dikkat etmemek, metropolit tayini ve diğer işler dolayısıyla olağan dışı akçe almak, cemaatinden suçsuz olan kişileri nefyettirmek, millet sandığından akçe çalmak, isyana katılmak gibi durumlarda da patrikler görevlerinden alınmışlardır. Bu gibi olaylarda patrikler, bazen padişahlar tarafından doğrudan doğruya görevden alınmışlar, bazen de metropolitler (patriğin suçuna ortak görülmek endişesiyle) bu tür eylemler içindeki patriklerin görevden alınması için Babiali'ye başvurmuşlardır¹⁰².

Osmanlı Devleti döneminde istisnai olarak patriğin idam edilmesi de söz konusu olmuştur. Hammer'in ifadesine göre, asılarak idam edilen patriklerden ilki Patrik Kril'dir (Krillos) ve padişah IV. Murat (saltanatı: 1623-1640) zamanında makamından zorla alınarak Yedikule'de boğdurulmuştur. Yazar, boğdurulan patriğin, Cizvitlerin düşmanıyken, onun yerine atanan yeni patriğin Cizvitlerin dostu olduğunu vurgulamak gerekliliğini duymuştur¹⁰³. Ahmet Refik ise "ilk defa patrik idam ettiren,

¹⁰¹ Kenanoğlu, **a.g.e.**, s. 171-172.

¹⁰² **A.e.**, s. 172.

¹⁰³ Hammer, **a.g.e.**, C.II, s. 415. IV. Murat döneminde Rum-Ortodoks patriği olarak görev yapan kişilerin arasında, Krillos I, Krillos II, Krillos III bulunmaktadır. (Benlisoy, Macar, **a.g.e.**, s. 146; Alkan, **a.g.e.**, s. 150.) Fakat çoğu eserde IV. Murat döneminde idam edilen Rum-Ortodoks patriğinden bahsedilmemektedir (Bkz: Ercan, **Toplu Eserler: II Rumlar ve Diğer Müslüman Olmayan Topluluklar**, s. 48-49, 141; Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, s. 90, 192-199; Alkan, **a.g.e.**, s. 48.) Anhegger ise Hammer'le aynı doğrultuda, patrik I. Krillos Lukaris'in vatana ihanetle suçlanarak, 1638'de idam edildiğini söylemektedir. (Robert Anhegger, "Osmanlı Devleti'nde Hristiyanlar ve İç Tartışmaları I," **Tarih ve Toplum**, C. VIII, No: 46 (Ekim 1987), s. 247.)

Köprülü Mehmet Paşa oldu”¹⁰⁴ demektedir. Ahmet Refik’in bahsettiği Rum-Ortodoks patriği III. Partenios’dur. 1657’de IV. Mehmet’in (saltanatı: 1648-1687) padişahlığı, Köprülü Mehmet Paşa’nın sadrazamlığı sırasında, idam edilmiştir¹⁰⁵. Hammer, bu patriğin idamına ilişkin olarak da, Rum Patriği Yuvanihiyo’nun (II. İoannikios, 1655-1656)¹⁰⁶, selefi III. Partenios’u (III. Partenios, 1656-1657) altın karşılığında azlettirip, Rusya ile gizli haberleşmede bulunmakla suçlayarak idamına sebep olduğunu söylemektedir¹⁰⁷. III. Partenios’un Osmanlı Devleti tarafından idam edilmesinin gerekçesinin devlete ihanet olduğu şu ifadelerden anlaşılmaktadır:

“İstanbul’da Rum patriği olan müfsit, Eflak Voyvodası Konstantin nam pelide ilka-i fesadı mutazammın ekâzible memlû gönderdiği varaka-i batıla tutulup hıyaneti zahir olıcak kendiyе gösterip sual olundukta cevaben, beher sene sadaka tahsili için bu makule kâğıt göndermekteyiz deyu ikrar etmeğin Parmakkapı’da salb olundu. Mel’unun kâğıdında olan mazmun bu ki; ‘Müddet-i devr-i İslam tamam olmaya az kalmıştır. Velvele-i din-i İsevi tekrar âlemgir olacaktır. Ona göre tedarikte olası. Ankarib cümle vilayetler Mesihilerin eline girip eshâb-ı salib ve nâkus tamam memalike malik olsalar gerektir’ demiş. Bundan ma’ada İstanbul’da vaki olan fitnelerde ve ihraklarda metin ve tuvana kefereler dolama ve fes giyip, Yeniçeri kıyafetine girip yağma ve talan ve ümmet-i Muhammed’e ızrar ve ihanete cüret ettikleri ol vakitte gayet şüyu’ bulmuştu. Patrik ahz olundukta, menzili basılıp kırk elli kat dolama ve fes ve Yeniçeri üsküfû çıkıp bu kelâmı

¹⁰⁴ Ahmed Refik, “Osmanlı İmparatorluğunda Fener Patrikhanesi ve Bulgar Kilisesi,” s. 73.

¹⁰⁵ Ercan, **Toplu Eserler: II Rumlar ve Diğer Müslüman Olmayan Topluluklar**, s. 48; Uğur Yıldırım, **Dünden Bugüne Patrikhane**, 2. bs., İstanbul, Kaynak Yayınları, 2004, s. 33; Necdet Sakaoğlu, **Bu Mülkün Sultanları 36 Osmanlı Padişahı**, 1.bs., İstanbul, Oğlak Bilimsel Kitaplar, 1999, s. 311; Tekindağ, “Osmanlı İdaresinde Patrik ve Patrikhane,” s. 55.

¹⁰⁶ Benlisoy, Macar, **a.g.e.**, s. 147.

¹⁰⁷ Hammer, **a.g.e.**, C.II, s. 530.

tasdik etmiş. Aslı tefassuh olundukta; ‘Fener kapısını bekleyen çorbacı neferatınıdır’ deyu def-i töhmet etmişler”¹⁰⁸.

Bir diğer Rum- Ortodoks patriği de II. Mahmut döneminde asılarak idam edilmiştir¹⁰⁹.

Rumlar’ın kendi kadim geleneklerinden kaynaklandığı üzere azledilen patrikler, genellikle Aynaroz Manastırı’nda ikamet ettirilmişlerdir. Aynaroz’a gönderilen eski patriğin, buraya ulaştırılması, alınacak tedbirlere ilişkin bölge kadılarına gönderilen emirler, bu işlerin Patrikhane’ye dahil olmayan diğer devlet görevlileri eliyle yürütüldüğünü göstermektedir ¹¹⁰.

Patrik görevden alındığında, yerine yenisinin seçimi için, cemaatin ileri gelenlerine bir buyruldu gönderilmekte, bunun üzerine cemaat-i metropolidan ve rüesa-yı millet tarafından seçilen yeni patriğin ikamet ettiği yerden İstanbul’a getirilmesi ve hilat giydirilmesi emredilmektedir¹¹¹.

Patrik ve cemaat-i metropolidanın seçimi ile göreve atan nan¹¹² metropolitler üzerinde, başlangıç dönemlerinde patriğin

¹⁰⁸ Ercan, **Toplu Eserler: II Rumlar ve Diğer Müslüman Olmayan Topluluklar**, s. 48-49.

¹⁰⁹ A.e., s. 49-50.

¹¹⁰ Kenanoğlu, **a.g.e.**, s.174. H. Zilkade 1121 tarihli örnek olaylardan birinde, görev başındaki patrik, Aynaroz’da ikamet etmekte olan eski patriğin, buradan başka bir yere hareketinin engellenmesini talep etmektedir. Gerekçesi ise eski patriğin “ıfsadatta bulunması” (kargaşaya sebep olması) dır. (Ahmed Refik, **Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)**, s. 44.) Kenanoğlu, on altıncı yüz yılın son çeyreğinden itibaren kayıtlarda, sürgün edilen patriklere de rastlandığını belirtmektedir. (Kenanoğlu, **a.g.e.**, s. 174.)

¹¹¹ Kenanoğlu, **a.g.e.**, s. 173.

¹¹² Patrikhanece metropolit atanmasına ilişkin örnek belgelerden biri, Ahmed Refik tarafından “Venedik’te oturan Rumlara İstanbul patriki tarafından öteden beri tayin olunan metropolidlerin tekrar tayinine dair” başlığıyla yayınlanmıştır ki patriğin bu konudaki talebini gösterir arzını, Reisülküt-tabın konu hakkındaki takriri ve sadrazamın telhisi ve telhisin üzerine padişahın “aslından devleti osmaniyye...kaç yüz sene izin verüb...ve bu defa seferi mezburda niçün ve ne sebebdan ref’ olmayub devletimize mazarratı olmayub kaidei devleti osmaniyye üzre nizamı kelevvel münasib ve müs-

sıkı bir denetime sahip olmadığı, örneğin patrik tarafından görevden alınan bazı metropolitlerin, bu uygulamanın haksızlığına ilişkin padişaha başvurdukları, on altıncı yüz yıl itibarıyla da patriğin yaptığı atamaların kadının denetiminde olduğu ifade edilmektedir. On yedinci yüz yıl belgelerinde de patriğin metropolit görevden alma yetkisi Osmanlı devletinin denetimindedir. Yine padişahın bazı durumlarda, sancakbeyi ve kadılara emir gönderdiği, dolayısıyla icrai makamların bu kişiler olduğu, Patrikhane memurlarının aracılığının olmadığı, azil işleminin devletçe kontrol edildiği görülmektedir¹¹³. Patrikleri şikayet

tahsen ise nizam viresiz Değil ise arz idesiz ” şeklindeki hatt-ı hümayunu izlemiştir. (Bkz: Ahmed Refik, **Hicrî On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1988, s.227-228.) Metropolitlerin görevden alınmaları ve göreve atanmalarını usulü ise, İstanbul Rum patriğine gönderilen, “İstanbul Rum patriki...zidet itaatühuya hüküm ki” şeklinde başlayan H.1211/ M.1796 tarihli bir emirle de belirtilmiş, söz konusu emirde, bu gibi işlemlerin “cemaati metropolidanın intihablarına itibaren Keşişhane mührüile memhur” arz edilmesi istenmiştir; zira metropolitlerin azil ve naspı konusunda cemaat-i metropolidan ve patriğin yetkili olduğu “[metropolitlerden biri] mürd oldukda ve yahud rütbe cihetile nakli iktiza itdikde Patrik ve cemaati metropolidanın intihablarile yerlerine aharleri nasb oluna gelüb” ifadesinden anlaşılmaktadır. (Ahmed Refik, **Hicrî On Üçüncü Asırda İstanbul Hayatı (1200-1255)**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1988, s.12.) Metropolit vs. gibi atanan ruhbana verilen berat, piskopos kaleminin bağlı bulunduğu maliye kaleminde tutulur, bu kalemde manastır ve kiliselerle ilgili işlere de bakılırdı. Maliyeden piskopos mukataacılığının kaldırılması ise, 1837’den sonra, bu görevlerin Divan-ı Hümayun kalemine nakledilmesiyle söz konusu olmuştur. (Bozkurt, **Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)**, s. 31.)

¹¹³ Kenanoğlu, a.g.e., s. 167-168. Örnek olaylardan birinde, Kayseri’deki Rum reaya metropolitlerin kadim kanuna aykırı bir şekilde, kendilerinden fazla para topladığı gerekçesi ile şikayette bulunmuşlar, neticede Kayseri vali ve kadısına emir gönderilerek, fazladan toplanan paraların sahiplerine iadesi istenmiştir. (A.e., s. 177-178.) Gerek Patrikhane’nin gerekse Babıalı’nın problemlerinden biri de bizzat Rum reaya tarafından da çokça şikayet sebebi olan, Rum metropolitlerin bölgelerindeki davranış tarzıydı. Sık sık metropolitlerin, mali yolsuzlukları için tedbirler düşünülmüş, 1849 yılına

edebilen reaya, kendilerine zulmettiğini düşündükleri metropolitleri de şikayet etmişler, *insaf sahibi olarak bilinen metropolitlerin* atanmasını talep etmişlerdir¹¹⁴. Zira kural olarak metropolitler, Patrikhane tarafından atansa da bazı durumlarda, devletin atacak kişiyi kesin bir şekilde tespit ettiği görülmüştür. Herhangi bir metropolit, patrikliğe atandığında, bu husustaki emir, o yer kadısına gönderilerek sicile kaydedilmekte ve metropolit, bir çavuşla beraber İstanbul'a yollanmaktaydı. Bir görevi icra için başka bir yere gitmesi gereken metropolit de yasakçı refakatinde, gitmesi gerekli olan yere ulaştırılıyordu. Yeni fethedilen bir yer için metropolit tayinini de patrik talep etmekteydi; kadılar da bulundukları yerlerde metropolite ihtiyaç olduğunda bunu merkeze yazdıkları yazılarla bildirmiş, *patriğe tembih edilerek, iş bilir kişileri göndermesi için gerekli emrin verilmesini* talep etmişlerdir¹¹⁵.

Kural, ruhanilerin göreve atanması ve görevden alınması durumlarına, diğer devlet görevlilerinin müdahale etmemeleri idi: "Benim vezirim! Metropolitlerin azli ve nasbı vüzeranın müdahale edeceği madde değildir. Rum milletinin ayin ve kaide-leri üzere patriklerin bileceği umurdandır. Mersumun arzuhalı mucibince millet kaidesi üzere tanzim olunup nizamı havi yed-

ait bir fermada da "Rum metropolitlerin ıslah-ı ahval için patrikhanede bir meclis teşkiline dair" emir verilmiştir. (Ortaylı, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, s. 22.) "İstanbul ve tevabii Rum patriki olan...patrike hüküm ki" şeklinde başlayan emirlerden birinde, Rumeli ve Anadolu'ya tayin olunan metropolitlerin, görev yerlerine vekil göndermeyip bizzat kendilerinin gitmeleri emredildiği gibi, *ahaliden fazla para toplamamaları hususunda* da dönemin patriği uyarılmıştır; zira aksi durum patriğin sorumluluğuna sebep olacaktı. (Ahmed Refik, **Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)**, s.176-177.)

¹¹⁴ Kenanoğlu, **a.g.e.**, s. 168-169.

¹¹⁵ Kenanoğlu, **a.g.e.**, s. 169-170. Konuya ilişkin olarak Şahin, metropolit, piskopos ve diğer rahiplerin atanması ve görevden alınmalarında patriğin tamamıyla serbest olduğu fikrindedir. Yazara göre, patriğin yaptığı bu işlemler, devlet tarafından "şeklen" onaylanırdı. (Bkz: Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, s. 89.)

lerinde olan evamir tecdid olunsun”¹¹⁶ ifadesini içeren padişah hükmü, bu durumu göstermektedir.

Patrik ve metropolitlerden başka, İstanbul Rum Patrikhanesi’ nin idari teşkilatında, *logofet* de bulunmaktaydı. İstanbul’un fethi öncesinde de bulunan logofetlik unvanına sahip olan kişinin, Osmanlı Devleti’nin protokolünde Divan-ı Hümayun tercümanları ile cemaatin diğer liderlerinden önce geldiği, “İstanbul Rum patriği Kalinikos patrike hüküm ki” şeklinde başlayan belgeden de anlaşılmaktadır; zira söz konusu belgede “matekaddemden ve fethi hakaniden beru âyin ve kaideleri muktezasınca legofetlik rütbesi millet Rum beyninde kadim ve gayet muteber olduğundan an asıl legofet olanlar Divanı hümayun’um tercemanı ve sair rüesayı millet olanlara tekaddüm idegeldiklerinden”¹¹⁷ denilmektedir. Kenanoğlu, sonraları logofetlik makamının ilga edildiğine ilişkin kayıtlar olduğunu belirterek, Topkapı Sarayı Arşivi’de bulunan, 15 Cemaziyelahir 1228 (M.1813) tarihli bir belgeden hareketle, logofetlere birkaç köyün tahsis edildiğinin, logofetlik makamına gelmek için de pişkeş ödendiğinin, ilga edilen logofetlik makamının daha sonra tekrar ihdas edildiğinin, metropolitlerin görevlerine atanmaları sırasında, logofete de bir miktar para ödediklerinin anlaşıldığını söylemektedir¹¹⁸.

Bazı belgelerde, gayri müslim ruhanî liderlerin yaptıkları başvurularla, birtakım hakların beratlarında mevcut olduğunu iddia ederek, dile getirdikleri bu “haklar”a riayet edilmesi için emir çıkarılmasını talep ettiklerini ifade eden Kenanoğlu, söz konusu ruhani liderlerin taleplerinde yer verdikleri “haklar”ın sayılmasının ve bu itibarla talebi içeren metninde yer almasının, talep edilen “haklar”ın kendilerine aynen tanındığı anlamına gelmeyeceğini, bu ifadelerin patriklerin kendi taleplerini göste-

¹¹⁶ Kenanoğlu, *a.g.e.*, s.172, dn: 125. Söz konusu belgenin tarihi, H.1230 / M.1814-1815’tir.

¹¹⁷ Ahmed Refik, *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, s. 184.

¹¹⁸ Kenanoğlu, *a.g.e.*, s.154.

ren ifadeler olduğunu belirtmektedir. Ruhani liderlerin (genelde patriklerin) talepleri, her zaman aynı ile kabul edilmeyerek, devletin elindeki mevcut kayıtlarla karşılaştırılması suretiyle, istediklerinin hakikaten kendilerine daha önce verilip verilmediği kontrol edilmiş ve ona göre davranılmıştır. Yani beratlardaki *inha kısmı* ile *emir sözü* arasında farklar bulunmaktadır¹¹⁹.

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin başında bulunan patriklerine verilen yetki ve görevlere bakıldığında, *idari, mali, adli, cezai* yetki ve görevlerle karşılaşılmaktadır. Bunların yanında patriklerin günümüz anlamında özel hukuka ilişkin yetkileri de bulunmaktaydı. *Emirlerin tebliği, tenbihname ilanı, cemaat kayıtlarının tutulması, kefaletle bağlama ve güvenlik amacıyla rehin alma* patriğin idari görev ve yetkileri arasında sayılabileceği gibi, söz konusu ruhani liderlerin bir takım istihbari görevleri de vardı. Bir takım emirler, cemaatlere patrikler aracılığı ile tebliğ edilmiştir. Zira patrikler, cemaatlerine mensup olan reyanın taleplerini merkeze iletmekle de yükümlüydüler¹²⁰. Bazı durumlarda ise Patrikhane, cemaatine yönelik tenbihnameler yayınlamış, metropolit ve piskoposların gerektiği gibi davranmaları için patrik tarafından tenbihler yapılmıştır. Tenbihnamelerde genel olarak "metropolit, kocabaşı ve diğer cemaat mensuplarına dinen ve kanunen nasıl davranmaları gerekiyorsa ona uygun bir hareket tarzı içinde olup devlete itaat etmeleri gerektiği ifade edilmiştir"¹²¹. Böylece devlet, gayri müslim tebaasını ruhani reisleri aracılığı ile itaat altına alma ve karışıklıkları önleme amacıyla olmuştur. Patrikler, (diğer) idari makamlarla bağlantılı olarak devletin dış güvenliği ve başka bir devletin ruhbanlar vasıtasıyla, Osmanlı Devleti'nin gayri müslim tebaası arasında nifak çıkartmalarının önlenmesi amacıyla çalıştırılmışlardır¹²².

¹¹⁹ A.e., s. 239.

¹²⁰ A.e., s. 175-176

¹²¹ A.e., s. 176.

¹²² A.e., s. 177.

İstihbari bilgileri de merkeze bildirmek zorunda olan patriklere, metropolitler ve kocabaşlar da istihbari bilgi verirlerdi. Bu yolla gelen istihbaratı da patrik merkeze bildirmek mecburiyetindeydi. Bilhassa Rum isyanının akabinde bu konuya daha fazla önem verildiği anlaşılmaktadır. Diğer devletlerin patriğe yönelik ayartıcı davranışları da bazı patrikler tarafından devlet yetkililerine iletilmiş, bazı eylemler de patrikler ve metropolitler tarafından devlet adına gerçekleştirilmiştir. Örneğin sürgün edilecek olan Sakızlı Rumların, patrik vasıtasıyla devşirilerek, Bostancıbaşına teslimi istenmiştir¹²³.

Gayri müslim ruhani liderlerin, cemaatlerine mensup kişilerin, doğum ve ölüm kayıtlarını tutma görevleri de bulunmaktaydı¹²⁴. Nüfus tahriri (gayri müslimlerin de sayılması) kural olarak devlet tarafından yapılmaktaydı. Zira doğum ve ölüm kayıtlarının tutulması, nüfus tahririnden farklı bir işlemdir. On beşinci yüz yıldan itibaren hane halkı esasına göre nüfus sicili tutulmaktaydı; on dokuzuncu yüz yıla gelindiğinde, ülkede bulunan her erkeğin sicile yazılması usulü yürürlüğe konulmuştu. İmamlar, Hristiyanların ruhani reisleri, sonraları da nüfus memurları, doğumlar, ölümler ve evlilikler bakımından sicilleri güncellemekle sorumlu tutulmuşlardır. Ancak, patrikhanelerin kendi cemaatleri hakkında düzenli kayıt tutmaya ilişkin bir uygulamalarının bulunmadığı, daha çok son yüz yılda, devletin zorlamasıyla bazı kayıtların tutulduğu belirtilmektedir¹²⁵.

Osmanlı Devleti, gayri müslim reayanın devlete itaatinin sağlanması için, özellikle ruhban sınıfının ileri gelen kişilerinden yararlanmış, bu kişileri kefil ve rehin olarak kullanmıştır. Rum

¹²³ A.e., s. 176.

¹²⁴ Her cemaat bir hiyerarşi içinde mahalle ve köyler de dahil olmak üzere örgütlenmişti. Bu örgütlenme içinde, mahallelerde papaz ve kocabaşlar, ölüm-doğum gibi nüfus kayıtlarını da tutarlardı. (Bozkurt, *Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu* (1839 - 1914), s. 31.)

¹²⁵ Kenanoğlu, a.g.e., s. 180-181.

isyanından sonra, cemaat mensuplarının itaatinin sağlanması dolayısıyla devlet güvenliği için, bazı metropolitler devlet tarafından rehin alınmış, rehin alınan bu metropolitler, Serbostaniyan-ı Hassa ocağındaki hapisanede tutulmuş, belli periyotlarla değiştirilerek yerlerine yenileri koyulmuş, vali ve naipler tarafından rehin alınan metropolit ve kocabaşların rehin tutulma süreleri dolduğunda, tahliye edilmelerine ilişkin ilamlar merkeze gönderilmiştir. Bazen de rehin alınan metropolitler, sürelerinin dolduğunu belirterek tahliye edilmeleri için bizzat başvurmuşlardır¹²⁶.

Patriklerin, mali yetki ve görevleri bağlamında, devlete her yıl ödemek mecburiyetinde oldukları maktu miktarları ödemek için kullandıkları meblağları, kendi cemaatlerinden tahsil ettikleri ifade edilmelidir. Söz konusu vergilerden ödenmesi zorunlu olanlar, devlet tarafından ad ve miktar olarak tespit edilmiştir; gayri müslimlerin *tasadduk* ve *nüzurat* akçesi olarak gönüllü ödediklerinin miktarı ise devlet tarafından tespit edilmemiştir. Buna rağmen kendi cemaatlerini ağır vergi yükü altına sokmamaları için devlet tarafından denetlenen patrikler¹²⁷, Rum cemaatinden istedikleri gibi vergi tahsil edememekteydiler; zira vergi toplama yetkisi verilen patriğin “ayinleri gereği metropolit ve piskoposlardan mutat olandan” fazlasını almasının kadılarca men edilmesi istenmiştir¹²⁸. Ayrıca Patrikhane, vergi toplamayı

¹²⁶ A.e., s.182.

¹²⁷ Bozkurt, Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839 - 1914), s.31.

¹²⁸ Kenanoğlu, a.g.e., s.186. Konuya ilişkin olarak Ercan da “haraç, cizye ispençe ve buna bağlı olan vergiler dışında, Müslüman olmayan halka ait bir takım vergiler hahamhane ve patrikhaneler tarafından toplanıyordu. Belgelerde bu vergilerin ‘mal-ı maktu, miri maktu, miri rüsum’, ‘ayazma, panayır, tasaddukât ve nüzûrat akçeleri’ olduğu kaydedilmiş olup bunların ‘senevî üzerlerine edâsı lâzım gelen’ vergiler olduğu da belirtilmiştir” demektedir. (Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluşın Tanzimat’a Kadar Sosyal Ekonomik ve Hukuki Durumları*, s. 272.)

sağlamak için, kadılardan ve diğer devlet görevlilerinden yardım istemeye de alışmıştı¹²⁹.

Vergilerin tahsili için patrik, bizzat gidebildiği gibi, vergilerini ödemeyen rahipleri görevden uzaklaştırma yetkisine sahip vekil de gönderebiliyordu. Vergisini ödemeyen rahip ve papazları cezalandırma yetkisini metropolit de haizdi ve kilisenin bu durumda uyguladığı ceza, *vergisini ödemeyen rahip veya papazın başını tıraş etmek ya da onu görevinden almaktı*. Gerektiğinde padişah tarafından kendisine emir de verilen kadı, bu konuda metropolitlere yardımcı olmaktaydı¹³⁰. Aslında kural olarak din adamları, vergilerden muaf tutulmuşlar¹³¹, fakat daha sonraları

¹²⁹ Veinstein, “Balkan Eyaletleri (1606-1774),” s.362.

¹³⁰ Kenanoğlu, **a.g.e.**, s.186.

¹³¹ Diğer Müslüman devletlerde olduğu gibi, İslâm hukukunun gayri müslim din adamlarına tanıdığı vergi muafiyetinin Osmanlı Devleti’nde de uygulandığı fetva ve kanunname metinlerinden anlaşılmaktadır. “Kilise keşişlerinin fukarâlarına haraç vermek lâzım olur mu” ve “keşişlerden cizye ve ispençe ma’fuv mudur, yoksa alınır mı” şeklindeki iki soruya da Ebussuud Efendi, “Aslâ halk ile muhâlâtaları [karışmaları] yok ise olmaz” şeklinde cevap vererek, halk ile ilişkisi bulunmayan zimmi din adamlarının vergiden muaf olduklarını ifade etmiştir. (Düzdağ, **a.g.e.**, s. 103.) “Defterde yazılı zimmi raiyyet, sonradan papaz olub ehl-i kisb olsa harac ve ispencesi alınur. Amma râhib, gayr-i muhâlît olub dine mülâzemet edüb maişeti tasadduk-i nas ile olsa hiçbir nesne alınmaz deyü emr virülür kanundur” şeklindeki kanunname metnine atıf yapan Kazıcı da aynı durumu belirtmektedir. (Ziya Kazıcı, **Osmanlılarda Vergi Sistemi**, İstanbul, Şamil Yayınevi, 1977, s. 169). Metropolit beratında da konu şu şekilde hüküm altına alınmıştır: “Ba’de’l-yevm anda midrebolıd olub...kendü resimlerin ve ayinleri nese eyle ede ve mezkur yerün ve nahiyetün babaslarına ve kalyoroslarına ve sa’ir nasarasına bundan evvel...midrebolıd olanlar her ne vec-hile midrebolıdluk ederlerse ve kilisa ve bağ ve bağçe ve tarladan her neye mutasarrıf olurlardise bu dahı ana mutasarrıf olub ulakdan ve cerehordan ve haracdan ve baki’avarızdan ve tekalif-i divaniden evvelki midrebolıdlar gibi mu’af ola.” (Anhegger, İnalçık, **a.g.e.**, s. 65-66.) Ebussuud Efendi’nin yukarıdaki fetvasında ve kanunname metinlerinde geçen *İспенçe Sistemi* için bkz: Halil İnalçık, “Osmanlılarda Raiyyet Rüşümü,” **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerine Arşiv Çalışmaları ve İncelemeler**, yay.haz. Muhittin Salih Eren, 1. bs., İstanbul, Eren Yayınevi, 1993,

gayri müslim din adamlarının Osmanlı Hazinesi'ne bazı vergileri ödeme gerekliliği kabul edilmiştir. Bu ödemelerden biri de vergiden ziyade hediye gibi ortaya çıkan daha sonra yerleşen *pişkeş*¹³²tir¹³³.

On yedinci yüz yılda Osmanlı Ortodoks tebaasının, kiliseye ödemek zorunda olduğu vergiler, mirî rüsum (=mal-i mirî / kamu-devlet-malı¹³⁴), patriklik ve metropolitlik vergisi, zeytiye, zarar-ı kassabiye, tasadduk, ayasmoz, manastır resmi, panayır, evlilik vergisiydi¹³⁵.

Mirî rüsum toplayabilmek için padişahın emri gerekmekteydi ki arşiv kayıtlarındaki bir belgede Rum patriğinin, mal-ı mirînin tedariki için imparatorlukta ehl-i zimmet reayadan *ayazma*, *panayır*, *zarar-ı kassabiye* ve *tasadduk rüsumu* toplamak

s. 56 vd. Yine Osmanlı Devleti'nin örfi vergilerinin isimleri için ayrıca bkz: Ziya Kazıcı, **Osmanlılarda Vergi Sistemi**, İstanbul, Şamil Yayınevi, 1977, s. 158-161.

¹³² Akdağ'ın Peşkeş (pişkeş)'e ilişkin açıklaması şu şekildedir: " [Ödeme konularından biri] ricalle, sultana, hatta öteki memurlara misafirliklerinde ya da başka suretle halk ile görüştüklerinde, Selçukiler devrinden beri bir gelenek olarak sürüp gelen 'peşkeş' verilmesi zorunluluğuydu. Sultan başta olmak üzere, bir devlet büyüğü ve mansıp sahibi şehir ve kasabalarından birine konuk olarak inerse, veya herhangi bir nedenle halkın böyle bir büyüğü ziyaret töreni olursa, kendisine 'peşkeş' sunmak riayet olunması gerekli bir gelenektir. Gerçi burada hazineyi ilgilendiren yön yoksa da, bu bir çeşit salma, mansıp sahibi ya da ricalin kazançları arasına girdiği için ... devlet ödemesinin bir yardımcısı sayılmak lazımdır... Osmanlıların yayılma devirlerinde ganimetlerin bol olması dolayısıyla 'peşkeş'lere pek önem verilmemiş ... ise de parasızlığın gelip çattığı XVI. yüzyıldan itibaren 'âdet' adı altında, küçüklerden ve halktan büyüklere, hem de riyeti zorunlu olmak üzere, hediye sunulması, eskisi kadar olmasa da yine canlandırılmıştır." (Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, C.II, İstanbul, Cem Yayınevi, 1974, s. 267-268.) "Büyük kişi küçüklerle 'ihсан' da bulunmasına karşılık, küçükler de büyüklere 'peşkeş' çekiyorlardı." (A.e., s. 268, dn: 1.)

¹³³ Kenanoğlu, a.g.e., s. 187.

¹³⁴ Akdağ, a.g.e., s.490.

¹³⁵ Kenanoğlu, a.g.e., s.188.

üzere tayin etmiş olduğu vekillerine engel olunmaması hususunun beratlarında mevcut olduğunu, bu nedenle vergilerin toplanabilmesi için gerekli emrin verilmesini talep ettiği anlaşılmaktadır. Bu da ayazma, panayır, zarar-ı kassabiye ve tasadduk rüsumunun mirî rüsumu karşılayabilmek için toplanan vergiler olduğunu göstermektedir¹³⁶. Kenanoğlu, “mirî rüsum ve belgelerde ad olarak sayılan diğer vergilerin birbirleri ile münasebeti nedir” sorusunu yanıtlarken, “adı geçen vergiler [zararı kassabiye, zeytiye, tasadduk akçesi, panayır ve ayazma rüsumu, evvelki, ikinci ve üçüncü nikahları, patriklik rüsumu, metropolitlik rüsumu] esasen patrikhanenin kendi adetlerince cemaat mensuplarından aldıkları vergiler olup, mirî rüsum kavramı doğrudan bu vergileri ifade etmez. Yalnız Patrikhane devletçe kendi üzerlerine tarh edilen maktu miktarı, topladığı bu paralar ile karşıladığından aralarında bir iltibas¹³⁷ meydana gelmiştir”¹³⁸ demektedir. Yazarın ifadesine göre, *mirî rüsum* (veya *mir-i maktu* veya *mal-i mirî*) “gayri müslimlerin yıllık olarak ödemeleri gereken ve patriğin kendi cemaatinden toplayarak devlete ödemek zorunda olduğu meblağı ifade eder”¹³⁹.

Mirî rüsum yalnızca akçe olarak tahsil edilmemiş, verecek akçesi olmayanlardan kumaş ve esvab şeklinde de tahsil edilmiş, mirî rüsum karşılığında buğday da verilebilmiştir. Bunu ödemeyen zimmîlerin kadı ve zabıtlarca cebredilmesi için emir verilmesini bizzat İstanbul Rum patriği ve cemaat-i metropolidanın talep ettiği de görülmektedir¹⁴⁰.

¹³⁶ A.e., s.189.

¹³⁷ İltibas kelimesi “iki veyâ daha çok şeyin –biri öteki sayılacak surette- birbirlerine benzemesi” anlamını taşımaktadır. (Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, yay. haz. Aydın Sami Güneyçal, 14.bs., Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 1997, s. 430.)

¹³⁸ Kenanoğlu, a.g.e., s. 191.

¹³⁹ A.e., s. 60.

¹⁴⁰ A.e., s. 190-191.

Konuya ilişkin bazı kayıtlarda da mirî rûsumu vermeyen papazların “ayınlerince tedip edilip, azledildiği”, tasadduk akçesi toplamak için tayin edilen papazlardan görevlerini suiistimal edenlerin sürgün cezasına çarptırıldığı, toplanan paraları zimmetlerine geçiren papazlardan bu paraların alınmasının şeriye mahkemelerince gerçekleştirildiği, mirî rûsum dolayısıyla patrik ile mirî rûsumu toplamaya gönderilen vekiller ve metropolitler arasındaki hesap ihtilafları ve ödenmeyen paraların tahsili konusundaki uyuşmazlıkların, şeriye mahkemelerince çözümlendiği, metropolitler patrik arasında hesap rüyetinden dolayı çıkan ihtilaflarda, genellikle görevden alınan metropolitin kadıya müracaat ederek durumu devlete bildirmesi talebinde bulunduğu, muhasebesi görülecek metropolitlerin İstanbul’a gelip bir müddet ikamet edebilmeleri ve yeniden geri dönmeleri için patriğin devletten talepte bulunduğu, bu iş için gerekli *yol emri* denilen evrakın patrikçe hükümetten talep edildiği, bir metropolitin uhdesinde birikmiş mal-i mirînin tahsili için Patrikhane hizmetkârlarının *eksarhos* adıyla vekil tayin edilerek bölgeye gönderildiği, bu kişilerin geçtikleri yerlerde rahatsız edilmemeleri ve söz konusu malın tahsiline müdahale edilmemesi için emir verilmesinin talep edildiği, metropolitlerin de kendi iltizamları altındaki kilise ve manastırların hesaplarını görmeye yetkili olup, bunlara ait gelirleri zimmetlerine geçirenlerin hesaplarının metropolitçe görüldüğü, azledilen piskoposun senelik muhasebesinin görülmesi içi başkente getirildiği ve buna kadıların aracılık ettikleri anlaşılmaktadır ¹⁴¹.

Patrik beratta yazılandan başka vergi toplayamazdı, aykırı davranışlarda kadıya patriği engellemesi için emir verilmiştir. *Patriklik ve metropolitlik rûsumu* “kanunda belirtilenden” fazla alındığında, reaya kadıya başvurmuş, kadı bu durumu merkeze bildirmiş, bu gibi olaylarda, piskopos kalemindeki kayıtlar çıka-

¹⁴¹ A.e., s. 191-193.

rılarak, her haneden ne kadar patriklik ve metropolitlik rüsumu alınacağı ifade edilmiştir¹⁴².

Patrikhane ve ona bağlı kilise ve manastırlara ilişkin, diğer rüsumat ve gelir-giderlere bakıldığında, manastırların öşür ödedikleri de görülmektedir; öşre karşılık maktu bir miktar belirlenmekteydi. Ayrıca, piskoposlara tımar verildiği, verilen tımarların vazifeye bağlı kaldığı, yine kiliselere ait bağlar ve meyve ağaçlarından dolayı sipahiye öşür veya onun karşılığı bir resim ödendiği, kiliselerin bazı durumlarda vergi muafiyetinden istifade ettikleri, tasadduk akçesinin daha çok geçimlerini sağlayacak geliri olmayan ruhban sınıfı için toplandığı ve patriklerin, sık sık Osmanlı topraklarında yaşayan ehl-i zimmetten, kendi rızalarıyla verdikleri tasadduk akçelerini toplamak için vekil tayin edip gönderdikleri, vekil olarak atanan kişilerin, tayin emir suretlerinin de kadırlara gönderildiği görülmektedir¹⁴³.

Çeşitli patrikliklerin *mukataa* olarak ödedikleri miktarlarla, Bostaniyan-ı Hassa ocağına ödedikleri miktarlar hakkında belgelerde bazı bilgilere rastlanmaktadır. Şöyle ki Patrikhanе'nin mali mükellefiyetleri arasında bostancı ocağına vermek zorunda olduğu belli miktarda et veya bunun mukabili para da bulunmaktaydı. Bostancı ocağına kasap başı olan bir zimminin, patriğin ocağına ödemek zorunda olduğu miktarı ödemeyip, kendisine karşı birikmiş borcu olduğunu söyleyerek, alacağı olan miktar için patrik aleyhine, Divan-ı Hümayun'a müracaatını gösterir, (H.1171 tarihli) bir örnek belge de bu yükümlülüğü belirtmektedir ki ilgili belgenin derkenarında patriğin bu tarz yükümlülüklerini belirten ve adı geçen zimmiyi destekleyici ifadelere yer verilmiştir¹⁴⁴.

Ayrıca, Rum milletine tersaneye ödenilecek *istikraz akçesi* de yüklenmiştir. Daha sonraki dönemlerde (H. 1263 / 1830-

¹⁴² A.e., s. 194.

¹⁴³ A.e., s. 195-196.

¹⁴⁴ A.e., s. 190.

1831) ise *ihtisab resmi* kaldırılınca patrikler ve hahambaşının *arusiye* adıyla izinname ve ruhsat tezkerelerinden aldıkları resim de kaldırılmıştır¹⁴⁵.

Yine patrikhanelerin borçlarından dolayı sık sık devlete başvurarak, borçlarının taksitlendirilmesini istedikleri ve devletin de borçların ertelenmesine ve taksitlendirilmesine izin verdiği, ancak bu uygulamaların fazla yaygınlaşmasını da istemediği görülür. Devlet çoğu zaman borcunu ödeyemeyen patrikhanelere yardımda bulunmuş ve borçlarını ödemeleri için kolaylıklar sağlamıştır¹⁴⁶.

Ruhani reislerin dolayısıyla Rum-Ortodoks patriğinin *adli yetkilerine* bakıldığında, öncelikle, kural olarak gayri müslim ruhani liderlere, ayınlerine ilişkin (dini) konularda kendi cemaatleri üzerinde yetki tanındığı belirtilmelidir. Söz konusu yetkinin “adli yetkileri” kapsayıp kapsamaması hususunda¹⁴⁷, cemaat liderlerinin *ahvali şahsiyeye* (cezai alan dışındaki konulara) ilişkin yargılama yetkisinin gerçekten var olup olmadığını sorgulayan Kenanoğlu, birçok konuda gayri müslimlerin kadının yargılama sahasında bulunduklarını, zaten zimmilerin çoğu konuda kadı kararını tercih ettiklerini, çünkü kadı mahkemelerine gitmenin onlara daha büyük teminat sağladığını belirterek, bu kişilerin kadı mahkemesine gitmelerinin nedenlerinden birinin de *evlilik, boşanma* ve *aile “hakları”* ile ilgili konularda, kendi sert dini kurallarından kaçmak olduğunu söylemektedir. Ayrıca, gayri müslimler arasındaki *akıt, muamele, vesika* gibi hukuki işlemlerin kayıtları kadı sicillerinde yer almıştır. Neticede yazar, Rum, Ermeni, Yahudilerin sadece devlet ve Müslümanlarla olan ilişkilerinde değil, kendi aralarında olan ve cemaat örgütlerinin çözebileceği durumlarda da kadı mahkemelerine başvurmaları-

¹⁴⁵ A.e., s. 197,201.

¹⁴⁶ A.e., s. 201

¹⁴⁷ Aydın, İslâm hukukunun gayri müslimlere “hukuki ve kazai muhtariyet” verilmesinin temelinde, onlara tanınan “din ve vicdan hürriyeti” nin bulunduğunu belirtmektedir. (Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 157.)

nın sıklıkla görülen olağan durumlardan olduğunu vurgulamaktadır. Şeriye sicillerinde ruhbanların vekalet sözleşmelerini kadı mahkemesinde yaptıklarına dair örnekler de bulunmaktadır. Bu arada Kenanoğlu, Patrikhane mahkemesine sadece Rumların değil, Rumlardan davacı olan Ermeniler ve Türklerin de başvurduklarına ilişkin iddiaların¹⁴⁸ mesnetsiz olduğunu söylemektedir¹⁴⁹. Konuya ilişkin olarak İmber de Osmanlı Devleti'nde Musevi hukuku, kilise hukuku, örfi hukukun mevcudiyetine rağmen, İslâm hukukunun her zaman önceliği bulunduğunu, Osmanlı padişahlarının 14. yüz yıldan itibaren yargı örgütünü oluşturduklarını, böylece imparatorluğun her kent ve kasabasında bir şeriye mahkemesinin bulunduğunu, tüm tebaanın bir şeriye mahkemesinin yetki alanı içine girdiğini, Müslümanların gayri müslimlerle taraf oldukları davalarda da sadece bu mahkemenin görev alanına girdiklerini, gayri müslim tebaanın ise özel hukuka ilişkin uyuşmazlıklarına da açık olan bu mahkemelere başvurabildiklerini, zira şeriye mahkemelerinin devletin temel mahkemeleri olduğunu, doğru bir tespitle dile getirmektedir¹⁵⁰.

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde, gayri müslim tebaanın yönetimine ilişkin, otonom gayri müslim cemaatlerin varlığını kabul eden bir "millet sistemi"nden söz edilemeyeceği fikrinde olan Kenanoğlu, "Kayseri örneği"nden yola çıkarak, *millet sisteminin*, gayri müslimler için ayrı özel mahkemeler faraziyesine dayansa da gayri müslimlerin, Kayseri'de şeriye mahkemesine sıkça başvurduklarını söylemiştir. Yazarın ifade ettiği üzere, gayri müslimler şeriye mahkemesine Müslümanlarla hemen hemen aynı sıklıkla gitmişlerdir; şeriye sicillerinde göze çarpan noktalardan biri de rahiplerin bu mahkemelere, çok sık-

¹⁴⁸ Alkan, **a.g.e.**, s. 40.

¹⁴⁹ Kenanoğlu, **a.g.e.**, s. 203-204. Söz konusu iddiayı Şahin ve M. Ali Ayni, şu cümlelerle dile getirmektedirler: "Patrikhâne mahkemesine yalnız Rumlar değil, Rumlardan dâvâsı olan Ermeniler, hattâ Türklerin bile başvurduğu görülürdü." (Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, s.99; M. Ali Ayni, **a.g.e.**, s. 281.)

¹⁵⁰ İmber, **a.g.e.**, s. 284-285.

lıkla başvurmuş olmalarıdır¹⁵¹. Beratlarda ve patriklerce devlete verilen dilekçelerde gayri müslimler arası ihtilaflar için kullanılan “münaziün fih olan iki zimmi mabeynlerin rızaları ve Patrik (veya metropolit) marifetiyle ıslah olunmak” şeklindeki ifade ve yine ilgili belgelerde bulunan “zimmi tâifesinden münaziün fih olan iki zimmi mabeynlerin rızaları ve metropolit ve vekilleri marifetiyle ıslah ve iktizası hasebiyle ayinleri üzere kiliselerinde yemin verdirip ve aforos tabir olunur tedip eylediklerinde kuzat ve nüvvab müdahale ve tağrim eylemeyeler” şeklindeki ifadeler hemen her patrik veya metropolit beratında görülür ki söz konusu ifadelere dikkat edilecek olursa, daha evvel de belirtildiği gibi, bu tür ihtilafların çözümü her iki tarafın rıza göstermeleri halinde kendi din adamlarına havale edilmiştir; kadıların görevlendirilmelerinde *davaların fasl veya halli* söz konusu iken, gayri müslimler arasındaki ihtilaflarda ruhanî liderler, meseleleri ancak *ıslah* edebilmektedirler. Kayıtlardaki bu ifadelerden yola çıkan Kenanoğlu, gayri müslim ruhani reislerin bir hakim pozisyonunda değil daha çok bir *nasihatçi* konumunda olduğunu söylemektedir. Öyleyse, gayri müslim ruhani liderlerin bu gibi meselelerdeki yetkisi gerçek anlamda bir muhakeme (yargılama) yetkisi değildir. Bunu açıkça ortaya koyan örneklerden biri de, patriğin bir başka zimmiden olan alacağının yine şer’i mahkemede görülebilmesi için Selanik kadısına emir verilmesidir¹⁵².

Konuya ilişkin olarak Ercan da “cemaat mahkemelerinin bakabilecekleri davalar evlenme, boşanma, miras, din adamları-

¹⁵¹ Kenanoğlu, a.g.e., s. 205. Bu bağlamda Şahin de bazı Rumların Patrikhaneye mahkemesinin yargılamasından kurtulabilmek amacıyla, uyuşmazlık söz konusu mahkemenin önüne gelmeden evvel, Hristiyanlığı bırakarak, İslâmiyeti kabul ettiklerini belirtmektedir. (Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, s. 99.) Bozkurt da gayri müslim Osmanlı tebaanın, özel hukuka ilişkin davalarını ve noterlik işlerinin kadı önüne götürmeyi tercih ettiklerinin şeriye sicillerinde görüldüğünü ifade etmektedir. (Bozkurt, **Alınan - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)**, s. 23.)

¹⁵² Kenanoğlu, a.g.e., s. 211.

nın ve vergi memurlarının atanması ve görevden alınması gibi konulardı ki bunlar biraz da dinle ilgili idi. Zaten patrikhane ve havralarda, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kadılık kurumu gibi gelişmiş bir organizasyon yoktu. Davalara genellikle haham-başılar, patrikler veya onların vekilleri ve atadıkları görevliler bakardı"¹⁵³ demektedir.

Gayri müslim tebaa (bu bağlamda Rumlar), kendi aralarındaki (günümüz ifadesiyle) özel hukuka ilişkin davalarında cemaat mahkemelerine gidebilmekteydiler; ancak söz konusu yargılama yetkisi, mutlak bir yetki olmadığı (cemaat mahkemelerinin kararlarının uygulanması tarafların rızalarına bağlı olup, mecburi bir kaza niteliğine sahip olmadığı) için¹⁵⁴, Kenanoğlu'nun da Kayseri örneğiyle beraber ifade ettiği gibi bu mahkemeyi tercih etmediklerinde, asıl yetkili olan şeriye mahkemelerinin önüne uyuşmazlıklarını götürebilmekteydiler; bu durumda kendilerine İslâm hukuku uygulanmaktaydı¹⁵⁵. Bu genel kabul neticesinde devlet, Rum tebaasının özel hukukuna ait (evlilik –nikah- akdi, bu akdin feshi, boşanma –talak-, drahoma, çeyiz –cihaz-, mehir, nafaka, veraset, vasiyet¹⁵⁶) ihtilaflarında, taraflardan bir yakınma gelmediği takdir-

¹⁵³ Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluşları Tanzimat'a Kadar Sosyal Ekonomik ve Hukuki Durumları**, s. 247.

¹⁵⁴ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 157-158. [İslâm hukuku gereği, tarafların arzularıyla cemaat mahkemesi kararına uymak istedikleri takdirde, devletin karışmadığını belirten Aydın, söz konusu mahkemeleri, bir *hakem heyeti* gibi değerlendirmiştir. (A.y.)]

¹⁵⁵ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 86. [Zimmiler (Rumlar), şeriye mahkemelerine başvurdıklarında, onlara uygulanacak hükümler, bazı hallerde Müslümanlara uygulananlardan farklıydı. Örneğin, şarap ve domuz zimmiler için mütekavvim mal sayılarak hukuki işlemlere konu olabildiğinden, konuyla ilişkin bir uyuşmazlık şeriye mahkemesinin önüne getirildiğinde, söz konusu ilke gereği hüküm kurulmaktaydı. (Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 163.) Fakat zimmilerin, Müslüman tebaayla hukuki ilişkilerinde bu mallara ilişkin sözleşme yapamayacakları da belirtilmelidir. (Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839 - 1914)**, s. 16.)]

¹⁵⁶ Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Al-**

de müdahale etmemiş, bu tür davaların cemaat mahkemelerinde (Rum-Ortodoks Patrikhanesi tarafından kurulan heyetlerce) görülmesine müsaade etmiştir. Bu mahkemelerin aldığı kararlar ise devletin yetkili memurları tarafından infaz edilmiştir¹⁵⁷.

Bu bağlamda Patrikhane'nin kendi mahkemesinde hangi hukuku uyguladığına ilişkin olarak, dinî hukukun kaynağının (imparator ve) kilise olduğu, bunların Nomokanon ismiyle bir araya getirildiği, 18. yüz yılın ortalarına kadar, *Malaxos*'un *Nomokanon*'unun hakim olarak uygulandığı belirtilirken, 19. yüz yılın ilk yarısına kadar bireysel uyuşmazlıklarda başvurulana temel yasa metninin Bizans İmparatorluğu'nun son dönemlerinden kalma *Exavivlos* denilen bir kitapçık olduğu, Patrikhane mahkemesinin Bizans kilise hukuku ve *Exavivlos* veya Nomokanon'dan yola çıkarak, adaleti, Bizans medeni ve ticaret hukukuna göre icra ettiği, taraflardan birinin kararı beğenmediği takdirde, "Türk" (=kadı) mahkemesine başvurabildikleri de ifade edilmektedir¹⁵⁸.

tında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914), s. 14; Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, s. 98; Akyılmaz "Osmanlı Devleti'nde Eşitlik Kavramının Gelişimi," s. 94. İbrahim Hakkı da İdare Hukukuna ilişkin eserinde, gayri müslimlere tanınan imtiyazların arasında, medeni hukuk kapsamına giren konular bulunduğunu belirtmektedir. (İbrahim Hakkı, **Hukuk-i İdare**, C. I, İstanbul, Karabet Matbaası, s. 307.) Bu bağlamında İbrahim Hakkı, "nikahın akd ve feshi ve drahoma ve cihaz ve mehir ve nafakaya dair mesail umur-ı mezhebiyyeden akd olunduğundan bunlar her cemaatin idare-i ruhaniyesine terk olunmuştur. Bu babdaki deavinin münhasıran Patrikhanelerce heyet-i mahsusasınca rüyet olunub verilecek ilamatın icra memuriyetlerince icra edilmesi usul-i mukarrere icabındandır" demektedir. (A.e., s. 311.) Yazarın bu ifadesi, saydığı konularda, Osmanlı Devleti'nin yetkiyi sadece gayri müslim ruhani reislerle bıraktığını düşündürmemelidir. Zira uyuşmazlığın taraflarının rızası olmadığı sürece, cemaat mahkemeleri davayı göremezler, uyuşmazlık şeriye mahkemelerinin huzuruna giderdi.

¹⁵⁷ Üçok, Mumcu, Bozkurt, **a.g.e.**, s. 179.

¹⁵⁸ Kenanoğlu, **a.g.e.**, s.206. Konuya ilişkin Veinstein da "Roma hukukuna göre veriliyordu hükümler; başlıca kaynak da, IV. yüzyıldaki önemli bir derleme olan Konstantinos Harmenopulos'un Hexabiblos'u idi" demektedir. (Veinstein, Gilles, "Balkan Eyaletleri (1606-1774)," s. 362.)

Kilise hukukunu uygulamada kullanılan vasıtalar ise ilk derece olarak metropolit ve piskoposluk mahkemeleri, ikinci derece olarak patrik başkanlığındaki Sinod piskopos mahkemesiydi¹⁵⁹.

Kilise patriklik hukukunu ruhanî cezalar vermek suretiyle teminat altına almıştı zira, aforoz ve cemaat dışına itme söz konusu olabilmekteydi; *exkomünikasyon*la (excommunication) kişi Hristiyan ayinlerine katılamıyordu, aforoz da ise sadece dünyevî değil uhrevî yönden de lanetlenme bulunmaktaydı¹⁶⁰.

Osmanlı Devleti ruhban sınıfı üyelerinden bazılarına (patriğe, metropolitlere, vekillerine, piskoposlara) hukuki teminat sağlayarak, davalarının (vezir-i azam ve kazasker huzurunda) Divan-ı Hümayun'da ya da şeyhülislam huzurunda görülmesini öngörmüştür¹⁶¹. Bu imtiyaz devletin kuruluşundan beri söz konusu olmayıp, daha sonraki dönemlerde yerleşmiştir. Örneğin XVI. yüzyılda patriklere ait davalar –genel yetkili- kadı mahkemelelerinde görülmekteydi. Üst düzey ruhbanın (patrik ve metropolitlerin, vekilleri ile adamlarının, piskoposların) davalarının Divan-ı Hümayun'da görülmesinin gerekçesi, ehl-i örfün olabilecek haksız müdahalelerine karşı bu kişilere teminat sağlamaktı¹⁶².

Ruhani reislerin (dolayısıyla Rum-Ortodoks patriğinin) Osmanlı Devleti'nin klasik dönemi bağlamında cezai yetkilerine bakıldığında, sürgün, kalebind etme, küreğe vurma, kulebind etme, manastırbend etme, falaka-değnek cezası, ayinleri üzere tedip kavramı gibi bir cezai yaptırım içeren terimlerle ve patriklere tanınan alıkoyma yetkisi ile karşılaşılmaktadır. Bu bağlamda,

¹⁵⁹ Kenanoğlu, a.g.e., s. 206.

¹⁶⁰ A.y.

¹⁶¹ Kenanoğlu, a.g.e., s. 217; Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, s. 92. (Bu şekilde görülen bir dava sebebiyle, makamlarına dönmeyen piskoposların yerine atanan piskoposa engel olmak, hatır-gönüle, zora dayanarak liyakati bulunmayan bir papazı piskopos yaptırmak, kilisesini bir başka papaza vermek için görev başındaki papazı azlettirmek yasaktı. Bkz: Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, s. 92.)

¹⁶² Kenanoğlu, a.g.e., s. 217.

Patrikhane'nin bir mahkemesi ve (XIV. yüz yılın son çeyreğine kadar) hapishanesi bulunduğu¹⁶³, değnek cezası uygulayabildiği, Patrikhane'nin idari amiri olan Protosingelos'un (Patrikhane kaymakamı) Patrikhane'nin kolluk yetkisini kullandığı, ve bu kişinin, hapsedme ya da iplikhaneye (halat fabrikasına)¹⁶⁴ gönderme yetkisinin 1877 tarihine kadar bulunduğu, elli sopaya kadar ceza tayin edebildiği, söz konusu cezanın Patrikhane'nin kavaslarınca (klitiras) Patrikhane'nin önünde yerine getirildiği ifade edilmekte¹⁶⁵, İncalcık tarafından da ilk defa 1764'te sultanın, Rum ve Ermeni patriklerine cemaat içinde problem çıkaranları Babıalî'nin dikkatine sunmadan cezalandırma yetkisi tanıdığı belirtilmektedir¹⁶⁶.

¹⁶³ Konuya ilişkin olarak Aydın, "Fener patrikhanesinde bir hapishanenin mevcut oluşu ... ruhani reislerin belli bir cezalandırma yetkilerinin bulunduğu göstermektedir" demektedir. (M. Âkif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 162, dn: 37.)

¹⁶⁴ "Hafif derecedeki suçların ... cezalarının çektirilmesi için bu suçları işleyenlerin bazen iplikhaneye gönderildiği görülmektedir. Fakat bunlardan bir kısmının uzun müddet orada kaldıkları ... bundan böyle Bab-ı Zabtiye, İhtisab Nezareti ve patrikhaneler tarafından iplikhaneye gönderilecek olanların suçlarının niteliği ve kalacakları müddetin tasrih edilmesi verilecek ilmühaberlerine müddetleri bitiminde salıverilmeleri fıkrasının da ilave olunması ve iplikhanede bulunan memurlara bu konuda yetki verilmesi kabul edilmiştir." (Külliyat-ı Kavanin, C.VIII, nr. 2619, t. 17 Safer 1271'den -1854- Kenanoğlu, a.g.e., s. 230-231.)

¹⁶⁵ Benlisoy, Macar, a.g.e., s. 37-38.

¹⁶⁶ Kenanoğlu, a.g.e., s.223. Konuya ilişkin olarak arşiv kayıtlarından hareketle Kenanoğlu, "Arşiv kayaklarından Mühimme Defteri kayıtlarına bakıldığında ister ruhban sınıfından isterse reayadan olsun gayri müslimlerin ceza hukukuna ilişkin fiillerinin şer'i mahkemelerce ve İslam hukuku kurallarına göre cezalandırıldığı görülmektedir. Bu gibi durumlarda emirler doğrudan kadiya ve diğer devlet görevlilerine yöneltilmiş olup suç işleyen bir papasın patrik tarafından tevkifi diye bir husus yoktur ... Rum rahipler birçok durumda, mevcut patriğin değiştirilmesi amacıyla gayrimeşru planlar yapan zimmilerin haklarından gelinmesi için kadiya müracaat etmişlerdir. Bu husus özellikle Patrikhane mahkemesinin varlığı ve kendi yargılamalarını yapıp kendi hapishanelerinde cezalandırdığı şeklinde literatürde ileri sürülen iddiaların da yerinde olmadığını gösterir" demektedir. (A.e., s. 223.)

Ruhani reisler tarafından verilmesi talep edilen ve en çok rastlanan cezalandırma türü (gayri müslim cemaatler için bir disiplin cezası niteliğinde olup, cemaatin disiplinini koruma anlamına gelen, kişinin ıslah olduğuna kanaat getirilinceye kadar devam eden ve belirli bir süresi olmayıp, ruhban sınıfına mensup olanlar ve olmayanlar için de söz konusu olabilecek) nefy (sürgün) cezası idi. Patrik söz konusu cezanın uygulanması için talepte bulunmakta, devlet bu talebi onaylarsa, ceza infaz edilebilmekteydi. Fakat bazen ehl-i örf de piskoposları sürgün cezasına çarptırmıştır¹⁶⁷.

Rum-Ortodoks ruhban sürgün cezasının verilir uygulanmasına dair örneklerden biri ile H. 14 Muharrem 1017 tarihli belgede karşılaşılmaktadır ki söz konusu belge içeriğinden, Rum-Ortodoks patriğin, Divan-ı Hümayun'a başvurarak birkaç Rum papazın "şakiy ve ehli fesad" oldukları gerekçesiyle, Rodos adasına sürgün edilmelerinin sağlanmasını talep ettiği ve padişahın bu talebin uygulanabilmesi için İstanbul, Galata, Haslar, Üsküdar kadılarına emir verdiği anlaşılmaktadır¹⁶⁸. Bir başka örnekte ise yine Rum-Ortodoks patriğinin talebi üzerine " ... nam keşişler kendü hallerinde olmayub âyin ve âdetlerine mugayir hareket ... ve ehli zimmet reaya beyninde ihtilâle bais olmalarile bir mahalle nefyolunmaları babında emri şerifim reca eyledüğü ecilden mesfurlar Bozca ada ceziresine nefyolunmalarıyçün yazılmıştır"¹⁶⁹ şeklinde verilen emrin muhatabı, Bozcaada kadısıdır. Zira patriğin bu rahipler hakkındaki sürgün hükmü (talebi) padişahın onayından geçmiştir ki bu bağlamda padişah fermanının uygulanmasını sağlayacak olan devletin yargıcısıdır.

Ruhban sınıfına ve diğer cemaat mensuplarına da verilen diğer bir ceza olan kalebend etme cezasının "ıslah oluncaya kadar" çekileceği ifadesiyle karşılaşılmaktadır. Bazı durumlarda

¹⁶⁷ A.e., s. 224, 227.

¹⁶⁸ Ahmed Refik, *Hicrî On Birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)*, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1988, s. 29.

¹⁶⁹ Ahmed Refik, *Hicrî On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)*, s. 44.

patrik, bu gibi kişilerin serbest bırakılması için devlete talepte bulunmuş, bazı durumlarda da bu cezaya mahkum kişi kendisi af talebinde bulunmuştur. Manastırın kulesinde hapsedtirme şeklinde gerçekleştirilen kulebend etme cezası ise temelde ruhban sınıfına uygulanan cezadır; fakat istisnaen ruhban sınıfından olmayan kişilere de uygulandığı görülmüştür. “Kulebend etme” ve “kalebend etme” cezaları aynı anlama gelmemektedir. Kulebend etme cezası diğerinden daha ağır ve bu cezaya mahkum edilen kişiyi, tecrit etmeye yönelik bir cezadır ve ağır bir ceza olması nedeniyle nihai olarak uygulanmak istenmiştir. Örneğin kulebend etme cezası verilmeden evvel, metropolitin nasihat ettiği, nasihatten sonuç çıkmadığında ayinleri üzere tedip ettiği, bunun da netice vermemesi halinde kulebend etme yoluna gidildiği, devlet gücünün de bu cezada araya girdiği ifade edilmektedir¹⁷⁰.

Çok nadir olarak reayadan kişilere de uygulanan manastırbend etme cezası, aslında ruhban sınıfına özgü bir cezalandırma yöntemidir. Manastırbend etme cezasının, Kulebend etme cezası ile aynı cezayı ifade etmek üzere de kullanıldığı, ancak iki cezalandırma türü arasında küçük bir farklılık olabileceği, şöyle ki manastırbend edilen şahıs manastır içinde biraz daha serbest bir hareket imkanına sahipken, kulebend edilen şahsın manastırın kulesinde daha dar bir alana hapsedilmiş olacağı, tahmin edilmektedir¹⁷¹.

Kayıtlarda, küreğe vurma cezasına muhatap edilen fiil ise, genel olarak “ayine mugayir hareket etme” şeklinde ifade edilmiştir. Fesat çıkarıcılar da küreğe konulmuştur¹⁷². Yine Rum-Ortodoks patriğinin, bazı dönemlerde falaka-değnek ile tedip yetkisinin bulunduğu, bazı belgelerde geçen ifadelerden anlaşılmaktadır¹⁷³.

¹⁷⁰ Kenanoğlu, *a.g.e.*, s. 228-229, 231-232.

¹⁷¹ *A.e.*, s. 232-233.

¹⁷² *A.e.*, s. 230.

¹⁷³ *A.e.*, s. 233.

H. 1176 tarihli patriklik beratında, *aforoz, kiliselere sokma, ölülerin cenazelerinin kaldırılmaması* gibi durumların “ayinleri üzere tedip” kapsamına girdiği belirtilerek, söz konusu durumların, günümüz anlamında cezalandırma yetkisi olarak değerlendirilemeyeceği yorumu yapılmaktadır; zira bir başka belgede de *patriğin tedip yetkisi* “tevbih”¹⁷⁴ ve “tekdir”¹⁷⁵ kelimeleri ile ifade edilmiştir¹⁷⁶. Yine belgelerde, patrik ve metropolitlerin zimmile-ri tedip ve terbiye maksadıyla, “ayinleri muktezasınca” verdikleri aforoz kağıtlarına müdahale edilmemesi, ayinlerine aykırı nikah kıyanların kiliselere alınmamasının “ayinleri gereği” olduğu, bu gibi şahısların ölmesi halinde cenazelerinin kaldırılması için kadı, naip veya ehl-i örf tarafından papazların zorlanmamaları gerektiği, mirî rüsumu ödemeyen papaz ya da piskoposların ayinleri üzere tedip ve saçlarının tıraş edilerek¹⁷⁷ görevden alınmaları durumuna müdahale edilmemesi belirtilmektedir ki söz konusu durumlar, zimmilerden ruhban sınıfından olan ve olmayanlar için öngörülmüş olan “ayinleri üzere tedip” kavramına girmektedir. Ancak darp (dayak) ve işkence gibi fiiller “ayinleri üzere tedip” kavramının kapsamına dahil değildir. *Ayinleri üzere tedip ifadesi*, daha çok manevi niteliği ağır basan cezalara ilişkin olup, maddi nitelikte ceza uygulaması ancak devletin izni ile olabilmekteydi¹⁷⁸.

Patrik ve metropolitlere tanınan alıkoyma yetkisi ise ifade edildiği üzere, yalnızca ruhban sınıfına mensup kişiler üzerinde geçerli bir yetki olup, patriklerin reayadan birini alıkoyma yetkisinin olduğunu gösteren kayıt bulunmamaktadır. Zira, Reaya için hapis yetkisi kadı ve zabitlerdedir. Patriğin kendi cemaatine

¹⁷⁴ Tevbih kelimesi “tekdir, azarlama, paylama” manasındadır. (Devellioğlu, a.g.e., s. 1100.)

¹⁷⁵ Tekdir sözcüğü, “azarlama” anlamını taşımaktadır. (A.e., s. 1065.)

¹⁷⁶ Kenanoğlu, a.g.e., s. 237.

¹⁷⁷ Saç tıraşı cezası patriğin kendi başına verebileceği, tamamen dini nitelikli bir cezadır. Bu gibi şahıslara ayrıca sürgün cezasının verilmesi için devletin onayının zorunlu olduğu belirtilmektedir. (Kenanoğlu, a.g.e., s. 238.)

¹⁷⁸ A.e., s. 238.

mensup, ancak ruhban sınıfından olmayan Osmanlı tebaası bir zimmiyi hapsedme yetkisinin olup olmadığını gösterir örnek bir olay, Hammer'in eserinde de verilmiştir: "Ermeni patriği ... Katolik vatandaşlarına işkence ediyor ve onları bodrumlarda hapsediyordu, davranışının müstebitçe oluşu yüzünden İstanbul'dan Edirne'ye getirildi. Vezir-i âzam onu dairesinden içeri girerken görünce öfke ile haykırdı 'Köpek! tebalarını hapse atmak hakkına yalnız Sultanın sahip bulunduğunu bilmiyor musun? Kendi öfkesinin sesinden başka bir şey dinlemeyerek Ermeni patriğini hapse attırdı"¹⁷⁹.

Konuya ilişkin olarak, patriklerin ölüm cezası verme yetkilerinin olmadığını belirten Bozkurt, dini nitelikte suç işleyen (kendi dinlerine karşı gelen) gayri müslim reayanın, bu konudaki "cezalandırma yetkileri" atama beratlarında da belirtilmiş olan dini liderleri, tarafından cezalandırıldıklarını, devletin müdahalesi olmadığını ifade etmektedir¹⁸⁰. Konuya ilişkin olarak, Ercan da ölüm cezasının ve ölüm cezası dışındaki ağır cezaların, gayri müslim din adamlarına verilen sınırlı cezalandırma yetkisinin dışında kaldığını belirttikten sonra, bazı ruhbanın, cezalandırmayı isteyip cezalandıramadıkları kişileri, dönemin padişah ve sadrazamına şikayet ederek, cezalandırılmalarını sağladıklarını söylemektedir¹⁸¹.

¹⁷⁹ A.e., s. 238, 240-241. Fesatla suçlanan bazı kimselerin evlerinde hapsi konusunda patriğe emir verildiği, padişahın verdiği emirle bazı zimmilerin Patrikhane'de hapsedildiği, bazen de bu uygulamanın Patrikhane'de ikamet ettirme şeklinde gerçekleştiği belirtilmektedir; ruhbanlara olduğu gibi kocabaşılara gösterilen itibarın örneklerinden biri de Mudanya reayasının kocabaşısı olan zimminin İstanbul'a gönderilerek, Patrikhane'de hapsedilmesi olayıdır. (A.e., s. 241.)

¹⁸⁰ Bozkurt, *Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839 - 1914)*, s. 26.

¹⁸¹ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Ankara, Turhan Kitabevi Yayınları, 2001, s. 198. [Verilen örneklerden biri, 1577'de Rum-Ortodoks patriğinin, homoseksüel oldukları iddiasıyla, Sakız ve

Rum-Ortodoks cemaatinin, diğer cemaatler gibi, özel hukuk alanında kendi hukuklarına tabi olduğu görüşü literatürdeki baskın görüştür¹⁸².

Gayri müslimlerin evlenme ve boşanma konularında yetki, dini liderlerde ve diğer din adamlarındadır¹⁸³. Belgelerdeki ifadelerde, bu konulara ilişkin uyuşmazlıkların, tarafların rızalarıyla, patrik, metropolit veya vekillerince giderileceği, gerektiğinde

Atina metropolitlerini görevden alması üzerine, sadrazama rüşvet vererek makamlarına geri dönen bu metropolitlerin, patriğin durumu padişaha şikayeti üzerine, yeniden görevlerinden azledilmeleridir. (A.y.)]

¹⁸² Üçok, Mumcu, Bozkurt, a.g.e., s. 179; Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 162; Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, s. 98. (Kenanoğlu ise aksi fikirdedir ve yazar, özellikle miras konularının gayri müslimlerin kendi hukuklarına tabi olmadığını, aksine bu alanda da İslam hukuku kurallarının geçerli olduğunun belgelerde açıkça ifade edildiğini söylemektedir. Bkz: Kenanoğlu, a.g.e., s. 245.)

¹⁸³ T. Tankut Soykan, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü**, 1. bs., İstanbul, Ütopya Kitabevi Yayınları, 2000, s. 203. Ercan "bir Zimmiye [kadın Zimmî] erinden kaçsa veya bir Zimmî avret almalı veya boşanmalı olsa, aralarında rahib-i mezburdan başka hiç kimse girmeye ve karışmaya" şeklindeki ifadenin, iki gayri müslim arasındaki evlenme ve boşanma ile ilgili tüm belgelerde bulunduğunu belirtmektedir. (Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kurulştan Tanzimat'a Kadar Sosyal Ekonomik ve Hukuki Durumları**, s. 202-204.) Akyılmaz da gayri müslim reayanın kendi aralarındaki nikahlarında, İslâm hukuku bağlamında mutlak evlenme engeli sayılan hallerden biri bulunsa da (kan hısımlığı gibi), Osmanlı Devleti'nin bu tür nikahları, Ebu Hanife'nin görüşünü temel alarak geçerli evlilikler olarak kabul ettiğini belirtmektedir. Yazarın konuya ilişkin verdiği örnek fetva şu şekildedir: "Yahudi taifesinin dinlerinde karındaşı kızını tezevvüç etmek caiz olmağla Zeyd-i Yahudi karındaşı kızını Hind'i Yahudiye tezevvüç eylese Zeyd ve Hind hakime murafla itme-yecek Hind Zeyd'den tefrik olunur mu? El-cevab: Olunmaz." (Akyılmaz "Osmanlı Devleti'nde Eşitlik Kavramının Gelişimi", s. 94.) Aynı kabul, Hukuk-i Aile Kararnamesi'nin Museviler hakkındaki 22. maddesinin "bir kimsenin kardeşinin kız evlâd ve ahfâdıyla izdivâcî memnû değildir" şeklindeki hükmünde de görölmektedir. (M. Âkif Aydın, **İslâm – Osmanlı Aile Hukuku**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Faköltesi Vakfı Yayınları, 1985, s. 247.)

kilisede yemin ettirilip, aforoz cezasının uygulanabileceği, buna da müdahale edilmemesi gerektiği belirtilmektedir ki patrikler konuya ilişkin başvurularında, cemaat mensuplarının kadı mahkemesine giderek evli oldukları halde, boşanmaksızın bir başkası ile daha evlendiklerini ya da yine bu mahkemelerde boşandıklarını, ancak bir kimsenin ayınlerine göre evli ise aynı anda bir kez daha evlenemeyeceğini ve bir kişinin boşanmış ya da dul kalmış olsa dahi hayatında ancak üç kere evlenebileceğini, bu yüzden nikah akitlerine metropolit ve vekillerinden başka kimselerin müdahale etmemeleri hususunda ferman talep etmişlerdir¹⁸⁴. Bu taleplerin neticesi, köy ve mahalle imamlarının gayri müslimlerin nikahlarını kıymamaları emirleri olmuş, bazı belgelerde de zimmilerin kendi ayinleri kapsamına giren nikah akdinin ancak patrikler ya da vekillerince yapılacağı belirtilmiştir. Ancak, literatürde Hristiyanların evlenmek¹⁸⁵ ve boşanmak için dahi şeriye mahkemelerine başvurdukları, özellikle boşanmadan doğan mali problemler için şeriye mahkemelerine gittikleri ifade edilmiştir.

¹⁸⁴ Ortodoks-Hristiyanlar bakımından konuya bakıldığında, evlilik akdinin geçerli olabilmesi için, öncelikle evlenecek kadın ve erkeğin Hristiyan olması, hatta aynı mezhebe mensup bulunması şartının arandığı görülür. Bir erkek aynı anda yalnızca tek bir kadınla evli olabilirdi. Nikah kilisede bir din adamı tarafından kıyılmalı, bir takım dualar okunduktan sonra evlilik kutsanmalıydı. Bu şartlardan birinin yokluğu halinde evlilik geçerli sayılmazdı; ancak Osmanlı Devleti yasakladığı halde, söz konusu şartlara uymayan nikahların da kıyıldığı görülmüştür. (Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluşları Tanzimat'a Kadar Sosyal Ekonomik ve Hukuki Durumları**, s. 204-205.) Bu şekilde “çok karılı” evliliklerin de yapıldığı anlaşılmaktadır ki, Rum-Ortodoks Patrikhanesi, bu tür evlilikleri “kanunsuz nikah” saymıştır. Kilise dışı bu tür evlilikleri, (Hristiyan olmayanlarla yapılan evlilik akitlerindeki gibi) exkominikasyonla ya da aforozla cezalandırmıştır. (Soykan, **a.g.e.**, s.109-110.)

¹⁸⁵ Drahoma ve çeyizin yüksek miktarlarda olması nedeniyle, bazı Hristiyanlar, evlilik akdini kadı huzurunda İslâm hukukuna göre yapıyorlar, bu evliliklerden doğan çocuklar da miras talep edebiliyorlardı. Yine Müslümanlarla evlenen Rum kızları, kiliseleri tarafından aforoz ediliyor olmalarına rağmen, İslâm hukuku, dolayısıyla Osmanlı (özel) hukuku, bu tür evlilikleri geçerli sayıyor ve geçerli bir evliliğin hükümlerine tâbi kılıyordu. (Soykan, **a.g.e.**, s.109-110, 113.)

Yine kendi dinlerine göre eşlerinden boşanamayan Katoliklerin veya taraflara farklı imkanlar sağlayan İslâmi boşanma çeşitlerinden yararlanmak isteyen diğer Hristiyanların, şeriye mahkemelerinde İslâmi usullerle eşlerinden boşanabildikleri, farklı dinlere mensup gayri müslimlerin nikah ve boşanma davalarının şeriye mahkemeleri tarafından görülmesi hususunun ise kadimden beri yerleşmiş bir usul olduğunun belgelerde açıkça yer aldığı tespit edilmektedir¹⁸⁶.

Miras hususunda ise gayri müslimlerin kendi hukuklarına tabi olduğu, çoğunlukla kabul edilen görüştür¹⁸⁷; fakat bu görüşün aksini, yani miras meselelerinin Kilise hukukuna tabi olmadığını savunanlara da rastlanmaktadır¹⁸⁸. Gayri müslim tebaanın miras meselelerinin Kilise hukukuna tabi olmadığı fikrinde olan Kenanoğlu, Osmanlı hukukundaki bu konuya ilişkin uygulama örnekleriyle görüşünü kanıtlama yoluna gitmiş ve şu sonuçlara varmıştır:

1- Patriklerin tüm cemaat mensuplarının değil, sadece (terekenin belli bir kısmı için geçerli olmak üzere) ruhbanların terekelerine el koyma yetkisi vardır¹⁸⁹.

2- Patriğin el koyma yetkisi, bila-varis (varis bırakmaksızın ölen) ruhbanlar içindir. Bu nitelikteki ruhbanın patrik, yalnızca belli bir miktarda terekesine el koyabilir. Atıf Efendi Kütüphanesi'ndeki kanunname derlemelerinden birinin "kefereye mahsus ahkamı beyan eyler" başlıklı kısmında, bu durum açıkça ifade edilmiş, söz konusu meblağ, *beş bin akçe* olarak belirlenmiştir; fazlası beytülmale kalmaktadır. Atıf yaptığı bu kanun-

¹⁸⁶ Kenanoğlu, **a.g.e.**, s. 245-250. (Soykan, Rum-Ortodoks Kilisesi'nin, pek çok durumda kadıların Hristiyan reayayı boşayan hüccetlerini, gönülsüz de olsa tanımak zorunda kaldığını belirtmektedir. Bkz: Soykan, **a.g.e.**, s. 110.)

¹⁸⁷ Ercan, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluşları Tanzimat'a Kadar Sosyal Ekonomik ve Hukuki Durumları**, s. 206; Soykan, **a.g.e.**, s. 117.

¹⁸⁸ Kenanoğlu, **a.g.e.**, s. 251.

¹⁸⁹ **A.e.**, s. 253.

name metninden yola çıkan Kenanoğlu, “miras bırakmaksızın ölen kimsenin mirasçısının devlet olduğu kuralı zimmîler için de geçerli olup devlet başkanı burada kendi yetkisine dayanarak patriğe ...belli bir miktarda pay vermiştir. Dolayısıyla buradan gayet açıkça görüleceği gibi miras hukuku konusunda kilise kuralları değil İslâm hukuku kuralları geçerlidir”¹⁹⁰ demektedir. Yaklaşık Hicri on birinci yüz yıldan sonra ise, ruhban sınıfından bila-varis ölenlerin mallarına herhangi bir sınırlama olmaksızın (yani daha önceki beş bin akçe sınırlaması olmaksızın) el koyma hakkı, patriğe verilmiştir¹⁹¹. Varis bırakmaksızın ölen reayanın malları ise Hazine’ye geçmekteydi¹⁹².

3- Ölen ruhbanın dini kıyafeti, asası, kadehi, bineği kiliseye ait sayılmıştır¹⁹³.

Gayri müslimlerin miras ihtilaflarının şeriye mahkemelelerinde İslâm hukukuna göre çözüldüğüne dair birçok örnek olduğuna dikkat çeken Kenanoğlu, bu belgelerde gayri müslimlerin mirasla ilgili meselelerinin İslâm hukukunu ilgilendirdiğinin ve bunun şer’i bir mesele olduğunun açıkça vurgulandığını belirtmekte ¹⁹⁴, yine bir belge örneğinde de zimmiler arasındaki miras

¹⁹⁰ A.e., s. 254.

¹⁹¹ A.e., s. 270. Konuya ilişkin olarak Bozkurt da “zimmî din adamlarının mallarının öldükten sonra kendi topluluklarına mı yoksa devlete mi kalacağı sorunu çeşitli devirlerde farklı şekillerde çözüme bağlanmıştır. Yavuz Selim ve Kanunî devrinde verilen fermanlarla ölen din adamlarının terekelerinin patriğe kalmasına izin verilirken, IV. Mehmed 1649 tarihli bir fermanla ölen din adamlarının mallarının 5.000 akçeye kadar olan kısmını Patriğin alabileceğini, değeri bunu geçen malların ise devlete kalacağını belirtmiştir. Ancak bu kuralın tekrar değiştiği 1219 (1804) tarihli bir şer’iye sicilinde, ölen papaz, keşiş ve diğer din adamlarının para, eşya ve kiliseye dair nesi varsa Metropolit’e kalacağı ve Osmanlı makamlarının buna karışamayacağı şeklindeki kayıttan anlaşılmaktadır.” (Bozkurt, **Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)**, s.15.)

¹⁹² Kenanoğlu, a.g.e., s.263.

¹⁹³ A.e., s.254.

¹⁹⁴ A.e., s.255. Yazar, Osmanlı Devleti’nin Ermeni tebaası ile Ermeni patriği

ihtilafına ilişkin olarak “ırs nızainın şer’ ile görülecek mevaddan olduğu”nun, yani bu hususun İslâm hukukunun kapsamı içinde bulunduğunun kabul edildiğini söylenmektedir¹⁹⁵. Konuya ilişkin incelediği belgelerden yola çıkan yazar, özetle, gayri müslim tebaanın miras taksimini kendi aralarında rızai olarak çözdüklerini, kadıların bu konuya karışmadıklarını, fakat varislerden yaşı küçük veya gaip olan var ise o zaman *kısmetin* tamamen kadıların yetkisinde olduğunu, yani bu gibi durumlarda miras taksiminin şeriye mahkemelerince İslam hukuku kurallarına göre çözüleceğini, gayri müslim ruhani reislerin müdahalesinin söz konusu olmadığını tespit etmekte, gayri müslim mirasçıların kendilerine intikal eden terekenin aralarında nasıl paylaştırılacağı konusunda ihtiyari olarak, kendi ruhani reislerine başvurup, terekenin kendi dini kurallarına göre taksimini istemelerinin mümkün olmasının, gayri müslimlere ilişkin miras meselesinde yanlış anlamayı doğuran durum olabileceğini söylemektedir¹⁹⁶.

arasında, ölen bir rahibin mirası için çıkan ihtilafın çözümünü gösterir belgenin üzerine padişah tarafından yazılan yazıda “Ermeni patriğinin elinde şer’i sened yoksa ölen kişinin metrukâtının borçları ve diğer masrafları çıkarıldıktan sonra vereselerine ait olacağının, patriğin elinde bu söylenene aykırı bir emir olsa bile bunun geçerli olmayacağının, çünkü bunun şeriata aykırı olacağının ifade edildiğini” belirterek, aynı konu hakkında defterdara gönderilen bir hükümde de meselenin tamamıyla şer’i bir mesele olduğunun şüpheye yer kalmayacak şekilde ifade edildiğini vurgulamakta ve “patriğin arzında belirttiği hususların geçerli olmadığını, bunun şer’i senede bağlanması gerektiğini söyleyen bu kadar açık ifadelerden sonra miras meselesinin gayri müslimlerin kendi hukuklarına tabi olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Üstelik bu hadise bir ruhbanın ölümü üzerine, yani patriğin terekesine kısmen el koyma yetkisinin olduğu bir kişinin ölümü üzerine söz konusu olmuştur. Padişah ölenin dinî kıyafeti ile kitaplarının patriğe verilmesini diğer eşyalarının ise varislerine teslim edilmesini istemiştir. Bu belgeler patriklerin ... gerçeğe uymayan beyanlarla emirler almaya çalıştıklarını çok açık bir şekilde göstermekte” diyerek, patriklerin yetkili oldukları *karinesinden* hareket ettiklerinin söylenemeyeceğini, açıkça yetki gaspının söz konusu olduğunu ifade etmektedir. (A.e., s.255-257.)

¹⁹⁵ A.e., s.257.

¹⁹⁶ A.e., s.259, 264.

Ebussuud Efendi'nin fetvalarından hareketle Kenanoğlu, gayri müslimlerin mal varlıklarının üçte birinin mahfuz hissenin sınırını teşkil ettiğini, bu oranı aşan kısım için gayri müslim tebaanın kendi malvarlıkları üzerinde, vasiyette bulunabileceklerini belirtmiştir. Zira Ebussuud Efendi'nin fetvalarında, vasiyetlerde üçte birlik kısma hiç kimsenin müdahale edemeyeceği (vasiyet edenin bu miktarda dilediği gibi vasiyette bulunabileceği), terekenin üçte birini aşan kısım için varislerin itiraz edebileceği ifade edilmiştir¹⁹⁷. Bu oran hem reaya hem de ruhban sınıfı için geçerlidir. Yapılan bir vasiyet hakkında ihtilaf çıktığında ihtilaf "kendi ayinleri üzere şer'i mahkemelerde" görülecek ve bu davalarda da zimmîlerin şahitliği geçerli olacaktır¹⁹⁸.

Görüldüğü üzere, genel olarak Osmanlı gayri müslim tebaanın ve özel olarak da Rum-Ortodoks cemaatini oluşturan Osmanlı tebaasının temelde, nikah, talak, vasiyet, miras gibi durumlarında, tarafların rızalarına bağlı olarak ruhani reisleri (Rum-Ortodoks patriği) yetkilendirilmiş, ayrıca ruhani reislere, reisi bulundukları cemaatin huzurunu bozmak, dini kuralları ihlal etmek gibi belirli suçları işleyenleri aforoz etmek, cenazesini kiliseye kabul etmemek tarzında daha çok dini-ruhani zaman zaman da maddi cezalar verme yetkisi tanınmıştır. Cemaat reislerinin sınırlı kaza yetkisi, bunların tayinleri münasebiyle verilen beratlarla da görülmektedir¹⁹⁹.

¹⁹⁷ Söz konusu fetvalardan biri şu şekildedir: "Hind-i zimmiye, maraz-ı mev-tinde sâir vereseden kaçırıp esbâbın ve emlâkin üç yaşındaki kızı Hatice-i müslimeye hibe etse, ba'de vefâtihâ, sâir verese hibe-i mezbûreyi 'biz kâbûl etmeziz' demeğe kâdir olurlar mı? El cevap: Sülûsten zâidin alırlar." "Bir manastırın keşişleri, mirî tarafından satın aldıkları bağı ve evi ve yeri kendilerden sonra mezbur manastırda sâkin olan keşişlere vasiyet etmeleri câiz olur mu?" şeklindeki bir diğer soruya da Ebussuud Efendi, "...Vârisleri var ise, sülûsden mâ'adâsını vârisleri kabul etmemeye kâdirdirler" sözleriyle cevap vermiştir. (Düzdağ, a.g.e., s.93, 103.)

¹⁹⁸ Kenanoğlu, a.g.e., s. 268.

¹⁹⁹ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 162-163. Aydın 1832 tarihli bir Ermeni patrikliği beratına atıf yapıyor ve bu beratla ahval-i şahsiyeden bahsedildiğini belirtiyor. (A.e., s. 162, dn: 38,39.)

C. Osmanlı Devleti'nin Klasik Döneminde “Millet Sistemi”

Osmanlı Devleti'nin gayri müslim tebaasını *dini cemaatler* halinde örgütleyerek, söz konusu cemaatlere mensup kişiler üzerinde, cemaat liderlerine bazı hukuki yetkiler tanıması, literatürde bir takım tartışma ve farklı değerlendirmelere sebep olmakta, bahse konu tartışma ve değerlendirmeler, şu temel soruları da beraberinde getirmektedir. Osmanlı Devleti'nin, klasik döneminde gayri müslim tebaasının yönetimine ilişkin kurduğu bu düzen, dini cemaatlere, *otonom* (*özerk, muhtar*) bir yapı sağlamış mıdır? Bu bağlamda *millet sistemi* şeklinde ifade edilebilecek bir sistem mevcut mudur? Millet sistemi şeklinde ifade edilen bir kurumsallaşmanın varlığını kabul etmek, gayri müslim cemaatlerin, bu arada Rum-Ortodoks cemaatinin otonom olduğunun kabulünü de gerektirir mi?

Davison'a göre, Osmanlı Devleti'ndeki gayri müslim tebaa, (nihai otorite mercii daima tartışmasız olarak kalsa da) bazı bakımlardan padişahlık yönetiminin doğrudan otoritesinin yerini alan *yarı-özerk* organlar şeklinde örgütlenmiştir. Gayri müslim unsurları oluşturan bu grupların başlıcaları Rum-Ortodoks, Gregoryen-Ermeni ve Musevi cemaatleriydi. Özellikle Osmanlı Devleti'nin toprak bakımından genişlediği ilk zamanlarında fet-hedilmiş topraklarda yaşayan çok sayıda insan İslamiyet'i kabul etmiş olmakla birlikte, içlerinden pek çoğu da kabul etmemişti ki söz konusu gayri müslim tebaa, tam olarak birbirlerinden ayrı ya da toplu gruplar içinde yaşamayıp, devletin hakim olduğu coğrafyaya dağılmış durumda bulundukları halde, devlet, idari kolaylık sağlamak için, Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren her grubun kendi dini başkanları altında örgütlenmesine olanak tanımıştır. Ayrı dini cemaatler halinde tanınan gruplar, Osmanlı Devleti içinde ayrı bir *milleti* oluşturmaktaydı ve vurgulamak gerekirse, millet üyeliği (bir millete mensubiyet) dini

inanç doğrultusunda ortaya çıkmaktaydı²⁰⁰. Her gayri müslim *milletin* başında görevi Osmanlı yönetimince onaylanan, ruhani ve dini hiyerarşide kendisinin altında yer alan din adamlarını denetleme yetkisine ek olarak, millet idaresinin iç işlerinde oldukça geniş kapsamlı sivil bir otoriteye sahip olan bir patrik (ya da Museviler söz konusuysa hahambaşı) bulunmaktaydı²⁰¹. Buna bağlı olarak millet reisleri, yalnız kendi cemaatlerinin din, dini ibadet ve hayır işlerini düzenlemekle kalmamakta, ayrıca

²⁰⁰ Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856 - 1876**, C. I, 1. bs., çev. Osman Akinhay, İstanbul, Papirüs Yayınevi, 1997, s. 23-24. *Millet* sözcüğü, 19. yüz yılın ikinci yarısına gelindiğinde, belirli bir dini grubu ifade etmekten ziyade, bütün halk anlamında *ulusu* anlatmak üzere kullanılmaya başlanmıştı. Ancak *millet* sözcüğü geleneksel olarak, yukarıda tanımlanan türde bir dini topluluğu da ifade etmeye devam etmiş ve uzun bir süre daha bu anlamını korumayı sürdürmüştür. (Davison, **a.g.e.**, C. I, s. 59, dn: 10.) *Millet* kelimesinin kullanım içeriğine ilişkin olarak Ortaylı da “dinî aidiyete rağmen gene 19. yüzyıl Osmanlı siyasi terminolojisi Arapça *millet*’i, Fransızca-Latin menşeli (nation) terimine karşılık olarak kullanmış ve bu söz bu haliyle Şark milletleri arasında modern zamanlarda yerleşmiştir” demektedir. (Ortaylı, **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, s. 450.)

²⁰¹ Davison’a göre, cemaat liderinin otoritesi, Batı’da bir zamanlar yaygın 19. yüz yıl Yakın Doğusunda geçerli olan “ hukukun temeli bölgesel olmaktan ziyade kişiseldir ve bireyin hangi hukuka bağlı olarak yaşayacağını, oturduğu yer ya da siyasal inancından ziyade dini belirler” şeklinde varsayımına dayanmaktaydı. Aydın ve Kenanoğlu ise Osmanlı hukukunda mülkîlik prensibinin geçerli olduğu fikrindedirler. (Kenanoğlu, **a.g.e.**, s. 56; Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s.86-87; Mehmet Akif Aydın, “Osmanlıda Hukuk,” **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, C.I, ed: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1994, s. 419.) Konuya ilişkin olarak Aydın, “İslâm hukukunda esas prensip mülkîlik olmakla birlikte gayri müslimlere hukukî ve kazâî muhtariyetin verilmesinin temelinde onlara tanınan din ve vicdan hürriyetinin yattığı, cemaat mahkemelerinin kararlarının uygulanmasının tarafların rızalarına bağlı olup mecburi bir kaza niteliğine sahip bulunmamasından da bellidir. Taraflar gönül rızalarıyla buna uymak isterlerse İslâm devleti karışmamakta, istemezlerse bir müeyyide imkânı tanımamaktadır. Bu yönüyle bu mahkemeler bir nevi hakem heyeti gibidir. Tarafların bu mahkemelerin hükmüne razı olmadıkları durumlarda da kendilerine İslâm mahkemelerine başvurma imkânı verilmiştir” demektedir. (Aydın, “Osmanlıda Hukuk,” s. 421-422.)

kendi cemaat mensuplarının *evlilik, eğitim, boşanma, vesayet ve miras* gibi kişisel statüleri üzerinde de yetki kullanmaktaydılar. Osmanlı yönetiminin şeriye mahkemelerine bıraktığı cezai konular dışında, millet üyeleri arasındaki hukuk davalarında “yar-gılama yetkisi” bulunan dini hiyerarşi, gayri müslimlerin padişah yönetimine ödemeleri gereken bazı vergileri de toplanmaktaydı. Osmanlı yönetimi, patriği milletin sözcüsü olarak tanımakta ve patriğin aldığı kararları siyasi iktidarı ile desteklemekteydi ki bu itibarla patrik de, sivil otoritesinin nihai onay mercii olan ve çıkarlarının sıkı biçimde kaynaştığı Osmanlı yönetimini dinleyip onunla işbirliği içinde hareket etmekteydi²⁰².

Konu bağlamında Davison’la benzer bir yaklaşıma sahip olan Karpas da millet sisteminin Fatih Sultan Mehmet döneminde kurulduğu fikrindedir ki böylece, Ortodoks, Ermeni ve bir süre sonra Musevi tebaadan oluşan, belli başlı tüm dini gruplara, dini liderlerini seçme ve dini-kültürel ilişkilerini özerk olarak düzenleme imkanı sağlanmıştı²⁰³.

Bir başka yazar Werner, “kafir toplulukları”na *sınırlı bir özerklik* bağışlamak demek olan millet sisteminin, merkezi otorite ile boyun eğdirilmiş halklar arasındaki ilişkide, geçmişin

²⁰² Davison, **a.g.e.**, C. I, s. 24. Davison’un yukarıdaki fikirlerini dile getirdiği *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform 1856 – 1876 (Reform in the Ottoman Empire 1856-1876)* isimli eserine tanıtım yazısı yazan İnalçık, millet sistemi bağlamında, Davison’un vardığı sonucu şu şekilde değerlendirmektedir: “ ‘Millet sistemi’ üzerinde eski devirlerden alarak meseleyi derinlemesine işleyen bir araştırmanın lüzumu daima kendini hissettirmektedir. Bu meselede Tanzimat’tan sonra galebe çalan anlayıştan kendimizi tamamen kurtarmak lâzımdır...temamile dinî hukukla ilgili selâhiyetler tanınması doğrudan doğruya vergi işleri ve teşkilât ile ilgili bir keyfiyettir. Eski devir için bir takım hukuki muhtariyet hükümlerine varılması mübalâgalıdır. Gerçekten durum Tanzimat’tan sonra tamamile başka bir istikamet almıştır.” (Halil İnalçık, “Roderic H. Davison’un Reform in the Ottoman Empire 1856-1876 (Princeton University Press, Princeton, N.J. 1963) İsimli Eserinin Tanıtımı,” **Belleten**, C. XXVIII, No:112 (Ekim 1964), s. 791.)

²⁰³ Kemal H. Karpas, **Osmanlı’dan Günümüze Elitler ve Din**, 2.bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 47-48.

izlerini “şimdiki zaman”a taşımaya hizmet ettiği fikrindedir²⁰⁴. Benzer bir şekilde Mardin de gayri müslim cemaatleri, kendi dini liderleri tarafından denetlenen yarı-özerk gruplar olarak ifade etmektedir²⁰⁵. İmber ise gayri müslim cemaatlerin kendi dini

²⁰⁴ Werner, **a.g.e.**, s. 184.

²⁰⁵ Şerif Mardin, **Makaleler I Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, der: Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önder, 6.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 1997, s. 39. Osmanlı İmparatorluğu’nun “cemaatler üzerine kurulmuş” bir devlet olduğu, uyruklara sahip patrimoniyal yönetimlerde “halk”ın varlığından söz etmenin zor olduğu, imparatorlukta bir halktan söz açılmayışının bir başka nedeninin de imparatorluğun yönetim sisteminin “din grupları”na (cemaatlere) göre düzenlenmiş olmasından kaynaklandığı görüşünde olan Mardin’in, bilhassa Osmanlı Devleti’nin cemaatler üzerine kurulmuş bir devlet olduğu hakkındaki değerlendirmesi tartışmaya açıktır. (Mardin, **Makaleler I Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, s. 237.) Zira bu kabul, bilhassa gayri müslim tebaanın, devletin kurumsal olarak tanıdığı, dini cemaatlere aidiyet bağlantısı ile Osmanlı tebaası olduğunun kabulünü de beraberinde getirir ki bu değerlendirme, ne klasik dönemi ne de 1839 Tanzimat Fermanı sonrası modernleşme dönemi bağlamında Osmanlı Devleti’nin tabiiyet anlayışına uygun değildir. (Bkz: Cihan Osmanağaoğlu, **Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tabiiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi**, 1.bs., İstanbul, Legal Yayıncılık, 2004.) Bu itibarla, Anagnostopulu’nun (Tanzimat Fermanı ve Osmanlı milleti bağlamında), gayri müslimlerin Osmanlı milletine, öncelikle kendi milletlerine ait bulundukları için ait oldukları, başka bir deyişle Osmanlı milletine dahil olmalarının sadece etnik dini katılımla mümkün olduğuna dair belirlemesi, Osmanlı Devleti’nin modernleşme dönemi tebaa (vatandaşlık) anlayışı için uygun olmadığı gibi, klasik dönem tebaa anlayışı için de doğru bir tespit değildir. (Bkz: Athanasia Anagnostopulu, “Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim,” **19. Yüzyıl İstanbul’unda Gayrimüslimler**, ed. Pinalopi Stathis, çev. Foti ve Stefo Benlisoy, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 5.) Bu bağlamda, Anagnostopulu’nun görüşüne benzer bir ifade Ortaylı’da da bulunmaktadır ki Ortaylı “Osmanlının görevi ... kolluk görevi yapmaktır millet nizamına. Kolluk kuvvetleri, milleti yöneten ruhanî otoritenin kararını uygular ... millet teşkilatı budur. Sen onun içinde gereklerini yerine getirirsin, vergilerini verirsin ve devlete o yolla bağlısındır” demektedir. (Ortaylı, **Avrupa ve Biz**, s. 90-91.)

Mardin’in devamla “Rum Ortodoks cemaati ... yönetim birimlerinden biridir. Yahudi cemaati, bir başka birim oluşturur. Bu yapı 19. yüzyılda

liderlerinin himayesinde *hukuki bir özerklikten* yararlandıkları düşüncesindedir. Fakat yazar, sultanların, atamalar vasıtasıyla, gayri müslim cemaatler üzerindeki otoritelerini koruduklarını da bu bağlamda eklemektedir. Zira yüksek rütbeli kilise mensupları, makam ve görevlerini Osmanlı padişahına borçluydular²⁰⁶.

Aydın da Osmanlı Devleti tebaası gayri müslimlere tanınan *muhtariyet* neticesinde, bu gruplardan belli bir nüfus yoğunluğuna sahip din ve mezhep mensuplarının, tarihi süreç içinde belirli ölçüde *otonom gruplar* haline geldikleri fikrindedir. Yazar, *millet* ismi verilen söz konusu grupların, Osmanlı Devleti tarafından tam olarak ne zaman tanınıp teşkilatlandırıldığı hakkında kesin bir bilgi bulunmadığını, öncelikle Osmanlı Devleti'nde bulunan bütün Ortodoksların Rum milleti olarak teşkilatlandırıldıklarının muhtemel olduğu, böylece Yunan, Sırp, Bulgar, Romen hatta Arap Ortodoks Hıristiyanların Rum milletini oluşturduklarını, Fener Patrikhanesi'nin ise bunların dinî merkezi olduğunu söylemekte, bu düzenleme ile, millet başı denilen dini reislerin, dini ve hukuki temsilci (reis) sıfatıyla kendi milletlerini yönettiklerini ve Osmanlı Devleti'ne karşı millet mensupları adına sorumlu ve temsilci olduklarını ifade etmektedir. Böylece Rum, Yahudi, Ermeni gayri müslim cemaatler, kendi içlerinde belli bir otonomiye sahip olmuşlar, diğer yandan bu üç milletin dışında daha küçük gruplar halinde Katolik, Protestan, v.s. Hıristiyan cemaatler de var olmuştur. Yazara göre, Osmanlı hukuku bakımından gayri müslimler, hukuki ve kazai muhtariyetten yararlanmışlardır ki Osmanlı Devleti'nde zimmilere tanınan hukuki ve kazai muhta-

Batı diplomasisinin etkisiyle daha da topaç bir niteliğe geldi. Cemaatlere yasal bir kimlik tanındı ve her birim bundan sonra diplomatik yazışmalarda 'millet' olarak anıldı. Ama bu 'millet'lerin Müslümanlara sayı olarak katıldıklarında bir halk oluşturmadıkları, kendilerini Osmanlı olarak görmedikleri zaman geçtikçe daha açık olarak belirecekti" şeklindeki tespiti hukuki olmaktan öte, dönemin siyasi şartlarının da göz önünde bulundurularak, sosyolojik bakımdan değerlendirilmesi gereken bir tespittir. (Bkz: Mardin, **Makaleler I Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, s. 233.)

²⁰⁶ İmber, **Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650**, s. 283-284.

riyet uzun süre devletler arası bir antlaşmanın değil, bir iç hukuk düzenlemesinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır²⁰⁷.

²⁰⁷ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 160-161. Yazar, Osmanlı Devleti'nin gayri müslim tebaasına tanıdığı güvenceleri, İslâm hukuku ile de bağlantılı olarak şu şekilde değerlendirmiştir: "İslam hukukunda en azından belli alanlarda zimmilere hukukî ve kazai bir otonominin tanındığını söylemek mümkündür ... İslam ülkesinde yaşayan herkese dinleri ne olursa olsun İslam hukuku uygulanır ... İslam devletinin egemenliği altında yaşayan gayrimüslimler esas itibarıyla İslam hukukuna tabidirler. Bakara 2/256 ve Yunus 10/99 ayetlerinde yer alan ilahi emir ve Hz. Peygamberin bu yöndeki uygulamaları gereği gayrimüslimlere, evlenme, boşanma, miras, vasiyet ve her türlü hukuki muamelelerde kendi hukuklarına tabi olmaları imkanı tanınmıştır. Bu otonominin gayrimüslimlerin sahip bulundukları din ve vicdan hürriyetiyle yakın bir ilişkisi vardır. Bir diğer ifadeyle İslam nazarında din sadece inanç ve ibadet esaslarından ibaret bulunmadığı, onda sosyal hayatı düzenleyen hukuk normlarının da önemli bir yeri olduğu için bu normlara uyma imkanının sağlanması da din ve vicdan hürriyetinin bir gereği sayılmıştır ... gayrimüslimlere tanınan bu muhtariyetin başlangıçta daha geniş tutulduğu zaman içinde daraldığı anlaşılmaktadır ... ancak zimmiler hukukî ve kazai muhtariyete sahip oldukları alanlarda şer'îye mahkemelerine başvurmak isterlerse bu imkana sahiptiler ve bu durumda kendilerine İslam hukuku uygulanırdı... İslam hukuk tarihi boyunca hemen hemen istikrarlı bir şekilde devam eden bu uygulamanın Osmanlı devletinde de sürdüğü görülmektedir." (A.e., s. 156-158.) Aydın, Osmanlı Devleti'nin gayri müslim tebaasına tanıdığı "haklar"ın milletlerarası özellik almaya başlamasını da şu şekilde ifade etmektedir: "İlk defa 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca antlaşmasıyla Osmanlı devleti Ruslara kendi tebaası olan Ortodoksların din ve vicdan hürriyetlerini ve kiliselerini korumayı taahhüt etmiş, böylece gayrimüslimlerin sahip oldukları haklar milletler arası bir mahiyet almaya başlamıştır. Tanzimat döneminde ise gayrimüslimlere verilen bu hak ve imtiyazlar gittikçe artan bir tarzda milletlerarası münasebetlerin konusu olmuş ve özellikle 1856 tarihli Islahat Fermanı'nda bu hukukî ve kazai imtiyazlar Osmanlı devletinin milletlerarası camiaya bir taahhüdü olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim aynı yıl yapılan Paris antlaşmasında fermanla getirilen düzenleme takdir edilmiş, dolaylı da olsa bu taahhütlere milletlerarası bir mahiyet verilmek istenmiştir. 1878 tarihli Berlin antlaşmasıyla zimmilere tanınan bu haklar daha da artırılarak çok taraflı milletlerarası bir mukavelenin konusu olmuştur. Ancak bu durum Osmanlı devleti için devamlı bir problem olmuş ve Batı devletleri her fırsatta gayrimüslimler lehinde yeni haklar veya teminatlar almak için Osmanlı devletine baskı yapmışlardır." (A.e., s. 161-162.) [Küçük Kay-

Osmanlı Devleti'nde, devletin temelini şer'i hukukun oluşturması itibarıyla, Osmanlı Devleti'nin teokratik bir devlet olduğu fikrini taşıyan Bozkurt, Müslüman tebaanın *İslâm milletini* oluşturduğunu, İslâm hukukunun zimmet kurumuna uygun olarak, devletin zimmi tebaasının da bulunduğunu, fakat Osmanlı Devleti'nin bu konuda İslâm Kamu Hukuku kurallarını her zaman pratikte uygulamadığını, çoğu zaman, fetih öncesi düşman ülkeye, İslâm egemenliğinin cizye karşılığı kabulünün teklif edilmediğini, fetih sonrası da söz konusu ülke nüfusunun doğrudan cizyeye bağlanarak, artık Osmanlı ülkesi sayılan topraklarda yaşamlarını sürdürmelerine izin verildiğini, Osmanlı egemenliği altındaki zimmilerin mezhep ya da dinlerine göre Osmanlı yönetimi tarafından gruplandırıldıklarını ve bu gruplara *millet* adı verildiğini ifade etmektedir ki yazarın ifadesiyle *millet* kavramı, "Osmanlı Devleti'ndeki dini toplulukların ismi"dir. Rum, Ermeni, Yahudi milletleri vardır. Rum ve Bulgarlar eğer Ortodoks iseler Rum milletinin üyesi sayılırken, Ermeniler, Protestan ya da Katolik oluşlarına göre farklı milletlere bölünmüşlerdir²⁰⁸. Devamla Bozkurt, millet sisteminin işleyişini de şu şekilde tespit etmektedir; her dini gurubun en yüksek rütbeli din adamlarından biri, kendi cemaatleri tarafından o gurubun şefi olarak seçilmiş ve kendi topluluğunu düzenlemek ve yönetmekle görevlendirilmiştir. Bu gruplar beratlarla kendilerine verilen *özerklik* sayesinde, Osmanlı egemenliğinde, ama *devlet içinde devlet*²⁰⁹ gibi kendi dini hukuk ve geleneklerini, eğitim

narca Anlaşması, madde: 7 için bkz: Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C. I, Ankara, 1953, s. 124. Paris Anlaşması, madde: 9 için bkz: A.e. , s. 346.]

²⁰⁸ Bozkurt, **Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)**, s. 9-10.

²⁰⁹ Bir başka yazar da konu bağlamında "Osmanlı devletinin patriklere verdiği imtiyazlar zamanla bir nevi kapitülâsyon mahiyetini almış, Patrikhane de devlet içinde devlet haline gelmiştir" demektedir. (İksel, "İstanbul Rum Patrikhanesi," s. 28.) Ergin de "hükümet içinde bir hükümet olan patrikhaneler" ibaresini kullanmaktadır. (Ergin, a.g.e., s. 74.) Patrikhane'nin "dev-

sistemlerini sürdürmüşler, din kurallarını, örflerini özel hukuklarını korumuşlar; dini grupların şefleri ise birer *devlet memuru gibi*, kendi yönetimlerindeki toplulukların yönetiminden sultana karşı sorumlu tutulmuşlardır²¹⁰.

R. Mantran'ın editörlüğünde yayınlanmış olan iki ciltlik *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* isimli eserdeki bölümlerden birinin yazarı Veinstein'a göre "XVI. yüzyılın sonlarında Ortodoks toplumların, dinsel kadrolarınca gerçek bir idaresi söz konusu değildi henüz ve *millet* sisteminin işleyişinin daha da geri tarihlere çıkarılması, sık sık rastlanan bir tarihsel yanılgı sonucudur ... ancak sonraki dönemde ortaya çıkar bu sistem"²¹¹. Veinstein, millet sisteminin literatürde iddia edildiğinin aksine, devletin daha sonraki dönemlerinde ortaya çıktığına ilişkin fikrini dile getirirken, Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un fethi sonrası patriklik kurumunu tanımış olmasını, yüksek Ortodoks ruhban ve çevresinin gayri müslimlerin ödediği cizyeden bağışık olmaları gibi hususları da göz ardı etmemiştir²¹².

let içinde devlet" haline geldiğine ilişkin yorumlar, Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına girmesinden çok önceki dönemler için de yapılmıştır. (Çelik, *Fener Patrikhanesi'nin Ökümeniklik İddiasının Tarihi Seyri (325-1453)*, s. 56.)

²¹⁰ Bozkurt, *Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)*, s.10. (Yazarın söz konusu dini grupları, "devlet içinde devlet gibi" ifade ettikten sonra, şeflerini devlet memuru "benzeri" statüsünde kabul etmesi, muhtemelen, millet sisteminin işleyişine ilişkin bir takım tespit zorluklarından kaynaklanmaktadır.)

²¹¹ Veinstein, "Balkan Eyaletleri (1606-1774)," s. 362. Yazar, Rum-Ortodoks Kilisesi'nin nüfuzunun iddia edildiği kadar yaygın olmadığını da şu cümleleriyle dile getirmektedir: "Balkan Ortodoksluğunun bütünü üzerinde Rum Kilisesinin tekeli, eski Bulgar Kilisesinin bir artığı olarak Ohrid Başpiskoposluğunun görece özerkliği nedeniyle, XVI. yüzyılda sınırlıydı hâlâ. Dahası, kökeninde bir Bosnalı Sırp devşirme olan veziriazam Sokollu ... Mehmet Paşa'nın önayak olmasıyla, onun kardeşi ya da bir yakın hısımlı yararına olmak üzere, Peç Sırp Patrikliği yeniden kuruldu [1557'de]." (Veinstein, "Balkan Eyaletleri (1606-1774)," s. 362-363.)

²¹² Veinstein, "Balkan Eyaletleri (1606-1774)," s. 361-362.

Millet kurumunun uzun süreli mevcudiyetine ilişkin çekin-
celeri bulunan bir başka yazar, Anagnostopulu ise, reformlarla
beraber milletlerin 19. yüz yılda kurumsallaştıkları görüşünde-
dir²¹³. Anagnostopulu'ya göre, yirmi yıldır yapılan çalışmalar,
sadece millet kurumunun işleyişini değil, millet teriminin
kullanılışının²¹⁴ da Osmanlı Devleti'nin son asırlarına (kesin
bir biçimde söylemek gerekirse on dokuzuncu yüz yılına ait)
gerçekler olduğunu göstermiş, diğer milletler için olduğu gibi
Rum milletin de *resmi* olarak tanınması ve Osmanlı toplumsal
kurumlarına dahil edilmesi Tanzimat reformlarıyla gerçekle-
miştir; millet elbette ki *gayri resmi* olarak önceki yüz yıllarda
tedricen biçimlenmiş, 16. yüz yılın sonlarından itibaren çeşitli
nedenler, Patrikhane'nin Ortodoks toplumlar üzerindeki gücünü
arttırmasına sebep olmuş, Patrikhane, devletin idari mekanizma-
sı olma özelliğini kazanmıştır²¹⁵. Ercan da benzer bir yaklaşımla
"On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan
düzene 'millet sistemi' denir"²¹⁶ demektedir. Öncesinde ise yazar,
Osmanlı Devleti'nin gayri müslim tebaasının, İslâm hukukunun
gayri müslimlerle ilgili hükümleri ve zaman zaman çıkarılan örfi
kanunlarla sağlanan düzen içinde yönetildikleri fikrindedir²¹⁷.

²¹³ Athanasia Anagnostopulu, "Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim," s. 3.

²¹⁴ Klasik Osmanlı kullanımında "millet" dini grupları –cemaatleri- ifade etmektedir. On dokuzuncu yüz yıl ve sonrasındaki süreçte, dini grupları ifade etmekten ziyade, "nation" anlamında kullanılır olmuştur. (Bernard Lewis, *İslam'ın Siyasal Dili*, çev: Fatih Taşar, Kayseri, Rey Yayıncılık, 1992, s. 62, dn: 17.)

²¹⁵ Athanasia Anagnostopulu, "Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim," s. 2, 4-5. (Yazar, Patrikhane'nin Ortodokslar üzerindeki iktidarının Tanzimat reformlarıyla beraber, daha somut olarak belirlenip, kurumsallaştığını, patriğe de millet başı rolünün tanındığını eklemektedir.)

²¹⁶ Ercan, *Toplu Eserler: II Rumlar ve Diğer Müslüman Olmayan Topluluklar*, s. 74.

²¹⁷ A.y.

R. Mantran'ın editörlüğünde yayınlanmış olan *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi* isimli eserde, "Osmanlıların Yükselişi" başlığını taşıyan bir diğer bölümünün yazarı olan Vatin ise konuya ilişkin olarak "İmparatorluğun temel kuruluşunu güçlendirme amacı ve başkentin etkisi, II. Mehmet'i Müslüman olmayan mezheplere, İstanbul'da yerleşmiş bir patrikliğın başkanlığında merkezî bir örgütleniş sağlamaya götürdü. Bu, Rumlar için, fethedilir edilmez yapıldı. 1461'de de Ermeni Başpiskoposu Yuvakim, başkente, patrik unvanıyla getirildi. Bu önlemler, devlet boyutlarında tutarlı bir sistem kurmanın kararlılığını dile getiriyordu"²¹⁸ demektedir.

Millet olarak bilinen cemaatler hakkında son dönemlerde yeniden yorumlamalara gidileceğinin izlerinin görüldüğüne dikkat çeken ve *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform Bâbîâli (1789-1922)* isimli eserinin konuya ilişkin başlığı için "özerk milletler modeli" ifadesini tercih eden Findley ise eski yorumlarda²¹⁹ cemaat yapılarına, imtiyazların derecesine, gayri müslim

²¹⁸ Vatin, "Osmanlıların Yükselişi (1451-1512)," s. 127-128. Çoğunlukla kabul edildiği üzere, Osmanlı Devleti'nde gayri müslimlerin kurumsal anlamda bir yapılanmanın içerisine girmeleri İstanbul'un fethi ile olmuş, İstanbul Rum Patrikhanesi'nin Osmanlı hakimiyetine girmesiyle, Bizans'taki kilise idari teşkilatı, Osmanlı Devleti'nin bünyesine geçmiş, Fatih Sultan Mehmet'in, farklı bir mezhebe mensup Ermeniler için İstanbul'da ayrı bir patriklik kurdurması da bu kurumsal yapılanmanın (sistemin) başlangıcını oluşturmuştur. Ayrıca sonraki dönemlerde, yeni patrikliklerin kurdurulması söz konusu olmuş, böylece Osmanlı Devleti, Bizans'tan aldığı kilise teşkilatını koruduğu gibi, yeni patriklikler meydana getirmek suretiyle bu kurumsallaşmaya da katkıda bulunmuştur. (Kenanoğlu, a.g.e., s. 32.)

²¹⁹ Findley, millet sistemine ilişkin eski yorumların Gibb ve Bowen'la özdeşleştirdiğini fakat söz konusu yazarların da kaynak yetersizliğinden yakındıklarını, konuya ilişkin sonraki değerlendirmelerin ise Benjamin Braude'nin Doktora tezi (*Community and Conflict in the Economy of the Ottoman Balkans*, Harvard, 1978) ile ve 1978'de Princeton Üniversitesi'nde, Osmanlı Devleti ve halefi devletlerdeki gayri müslim topluluklar hakkında düzenlenmiş olan konferansta Braude ve İnalçık gibi yazarların sundukları makalelerle bağlantılı olduğunu dile getirmektedir. (Carter V. Findley, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform Bâbîâli (1789-1922)*, çev: Latif

cemaat liderleriyle Osmanlı devlet adamları arasındaki ilişkilere

Boyacı-İzzet Akyol, İstanbul, İz Yayıncılık, 1994, s. 301.) Kenanoğlu'nun ifade ettiğine göre, Braude "millet sisteminin bir efsaneden ibaret olduğunu, millet teriminin, imparatorluğun güçlü dönemlerinde otonom gayri müslim cemaatlara işaret etmeyeceğini, millet sisteminin oluşturulmasına dair birinci ve ikinci el kaynakların şüpheli olması nedeniyle dikkatli değerlendirilmesi gerektiğini, kurumsal bir yapının olmadığı, yüz yıllar boyunca her yeni patrik tayininde, yeni bir berat verilmesinin, patriklere verilen yetkilerin, Osmanlı Devleti tarafından 'kişiye has' olarak verildiğinin göstergesi olduğunu" belirtmiş, ayrıca, Fatih Sultan Mehmet'in fermanıyla tanındığı iddia edilen yetkilerin Yavuz Sultan Selim tarafından tartışma konusu yapıldığında, o dönemin patriğinin kilise arşivlerinin her yanını arattığı halde böyle bir belgeyi ortaya koyamadığını da görüşlerinin delillerinden biri olarak ifade etmiştir. Braude'nin aksine Kenanoğlu, atanan her patriğe yeni berat verilmesinin, patriğe verilen yetkilerin kişisel olmasından değil, çerçevesi belli kurumsallaşmış bir görevin patrikçe iltizam edilmesi, yani patriğin mültezim olarak atanmasından kaynaklandığı fikrindedir. Yine Kenanoğlu, Cohen'in, 16. yüz yılda Kudüs'te Yahudiler ve diğer Hristiyan cemaatler için millet sistemi biçiminde bir uygulamanın bulunmadığını, *millet* kelimesinin gayri müslimler için kullanılmasının çok ender olduğunu, Müslüman mahkemelerde kullanılan millet kelimesinin Müslümanları ifade edip, Yahudi ve Hristiyanları ifade etmediğini, Hristiyan ve Yahudiler için *taife* kelimesinin kullanıldığını, sadece 19. yüz yılın geç dönemlerinde millet kelimesinin otonomi manasını kazandığını söylediğini, Goffman'ın da 17. yüz yılın ilk yarısında dini, askeri, sosyal, siyasi herhangi bir grup için kullanılan en yaygın kelimenin millet değil, *taife* olduğunu, millet teriminin, 17. yüz yılın başlarında görüldüğünü ifade ettiğini belirtmektedir. (Bkz: Kenanoğlu, a.g.e., s. 38-40, 42-43, 46.)

Millet kelimesinin kullanımına ilişkin olarak Kenanoğlu, erken sayılacak bir dönemden itibaren, *millet* teriminin gayri müslim cemaatleri gösterdiğine ilişkin birçok örneğin bulunduğunu, millet ve taife kelimelerinin aynı manayı kapsadığını belirtmektedir. (Kenanoğlu, a.g.e., s.44-45.) Bu bağlamda Ortaylı ise "Millet Aramca ve İbranca'dan Arapça'ya geçmiş bir kelimedir. Melel..., söz söylemek, söz ve konuşma anlamındadır... bu kelime Allah'ın sözü etrafında toplananlar da demektir. Millet sözü Arapçada bu son anlamı etrafında şekillenmiştir...uzun asırları boyunca millet sözünün kullanılmadığını ileri sürenler vardır. Taife sözü bunun yerine kullanılır demekteler. Daha çok Yahudi ve Hristiyanlar için zımmi teriminin geçerli olduğu söylenir. Bu ayırım pek kesin değildir. Nitekim dini zümre için millet sözünün kullanıldığı biliniyor. Klasik Osmanlı devrinde dahi böyledir. 16-18. asırlarda Papa'nın milleti veya millet-i Ermeniyan gibi ya

gereğinden fazla önem verildiğini ve söz konusu yanlışlığın, bazı

da mil-el-i selâse gibi kullanılırdı... 19. yüzyıldan evvel de millet sözü dinî bir topluluk için kullanılırdı” demektedir. (İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, 2. bs., Ankara, Cedit Neşriyat, 2008, s. 449.)

Yine “milet, ümme gibikelimeler dinî grupları ifade ediyor ve tarihin son Roma imparatorluğu olan Osmanlı toplumunda böyle bir teşkilâtlanma vardır” diyerek üç “Roma İmparatorluğu”ndan bahseden Ortaylı, sözüne şu şekilde devam etmektedir. “Birincisi: Klasik Roma’dır pagandır, muhteşem bir imparatorluktur. Yani bu üçünün içinde en muhteşemidir, çağlar içinde en kalıcı olanıdır. İkincisi: Bizans dediğimiz Hristiyan Roma’dır. En azından Doğu Avrupa ve Balkanlar bu devletin ve uygarlığın izlerini taşır. Üçüncüsü ise; *hâlâ ortadan kalkmamış olan bir anlamda hâlâ kurumları ve problemleri yaşayan Osmanlı İmparatorluğu’dur*... Buralarda etnik anlamda bir grup hâkimiyeti yoktur... dil hâkimiyeti vardır... *Osmanlı İmparatorluğu’nun temel kurucu unsuru*, ordusu, ordunun dili, bürokrasinin dili Türkçe olduğu hâlde, burada mühim olan ideoloji Türklük değildir, *İslâmlıktır.*” (Ortaylı, **Avrupa ve Biz**, s. 68-69. Vurgu bana ait.) Osmanlı İmparatorluğu’nun ortadan kalkmayarak, (Türkiye Cumhuriyeti olarak) devam ettiğine dair Ortaylı’nın yorumu, beraberinde değerlendirilmesi gereken şu soruyu getirmektedir: “Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti (Devleti), yazarın ifade ettiği gibi aynı devlet midir? Yoksa bu iki devlet birbirlerinin halef ve selefi midir? Soruyu yanıtlarken “devletin unsurları”ndan yola çıkılması gerekir ki en basite indirgeyerek *egemenlik, ülke, nüfus* olarak üç unsur bakımından Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti karşılaştırılabilir. Burada egemenliğin kaynağı farklıdır. Osmanlı Devleti’nde teorik olarak egemenliğin kaynağı ilahi iken, Türkiye Cumhuriyeti’nde egemenliğin kaynağı millettir. Osmanlı Devleti için bu devletin fiilen sona erdiği olgu olarak Mondros Mütarekesi’nin imzası sırasındaki sınırlar, Türkiye Cumhuriyeti Devleti için de Lozan Sözleşmesi ile belirlenmiş sınırlar dikkate alındığında, iki devletin ülke (toprak) unsurları da farklıdır. Zira Ortaylı’nın da ifade ettiği üzere, Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından yaklaşık altı yıl evvel (1912-1913) “ana vatanın bazı parçaları da kaybolmuştur” (Ortaylı, **Avrupa ve Biz**, s. 93.) Yine bu iki devletin insan unsurları da –kaybedilen toprak parçalarıyla bağlantılı olarak– değişiktir. Modern ulus devlet olan Türkiye Cumhuriyeti, etnik kökenlere ve dini cemaatlere Osmanlı Devleti’nde olduğu gibi, bir takım özel hukuki statüler vermeksizin kurulmuştur. Oysa (Ortaylı’nın da belirttiği gibi), bu bağlamda uygulamadaki farklı yorumlara ve şer’i hukuk örfî hukuk ikilemine girmeksizin, Osmanlı Devleti’nin kuruluş ideolojisinde (teorisinde), İslam dininin ön planda olduğu ifade edilebilir. Laik Türkiye Cumhuriyeti’nin Lozan Antlaşması’nda Osmanlı Devleti’nin borçlarını kabul etmiş

gayri müslim dini liderlerden alınan nakillerden ve on dokuzuncu yüz yılda yapılan reformlar sonucunda meydana gelen şartların daha evvelki dönemlere yansıtılmasından kaynaklandığını ileri sürmektedir²²⁰. Yazar konuya ilişkin fikrini dile getirirken, “içişlerinde belli bir özerkliğe sahip olan ayrı toplulukların var olmadığına dair” bir iddiasının bulunmadığını da belirtmek zorunluluğu hissederek, dini grupların kabul edilenden daha az bir kurumsallaşma içinde olduklarını ve Müslüman, Müslüman olmayanlar arasında sanılandan daha fazla bir etkileşimin söz konusu olduğunu vurgulamıştır.

Osmanlı Devleti’nin “millet sistemi” üzerine çoğunlukla kabul edilmiş değerlendirmelerden²²¹ farklı kabulleri içerir

olması ve Osmanlı Devleti’nin bazı yasalarının Türkiye Cumhuriyeti’nde de geçerli olması bu iki devletin aynı devlet olduğunu göstermez. Ancak Osmanlı Devleti’nin Türkiye Cumhuriyeti’nin selefi, yani Türkiye Cumhuriyeti’nin Osmanlı Devleti’nden sonra onun insan unsurunun belirli bir kısmı ve ülkesinin belirli bir parçası üzerinde kurulmuş, Osmanlı modernleşmesinin kurumlarını, resmi dilini, vatandaşlık anlayışını kendisine miras olarak almış halef devlet olduğu söylenebilir. Osmanlı siyasi sisteminin “kökünden” yıkıldığı fikrinde olan İnalıcık “ ‘Devletin dini din-i İslâm’dır’ diyen Osmanlı Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile taban tabana zıttır. Özetle Türkiye Cumhuriyeti’yle Osmanlı devlet sistemi arasında hiçbir bağ kurulamaz. Bu noktada Osmanlı, tamamıyla ve kesinlikle son bulmuştur” demektedir. (Halil İnalıcık, “Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı,” *Doğu Batı Düşünce Dergisi Halil İnalıcık Makaleler I*, Ankara, (Ocak- 2005), s. 358.)

²²⁰ Findley, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform Bâbüalî (1789-1922)*, s. 18.

²²¹ Rum-Ortodoks Patrikhanesi bağlamında, otonom millet yapılanmasından bahseden ve Rum patriğinin sadece ruhani değil, aynı zamanda dünyevi lider (millet başı) olduğunu ifade eden yazarlardan biri de Hering’dir. (Hering, “Das Islamische Recht Und Die Investitur Des Gennadios Scholarios (1454),” s.249.) Işıksal da İstanbul Rum patriklerinin, Rum cemaatinin dini işlerinin yanında, sivil ve adli işleri ile de meşgul olduklarını ifade ettiği gibi, söz konusu patriklerin, yalnızca Rum-Ortodoksların değil, diğer Ortodoksların da lideri konumuna geçmelerini sağlayacak imtiyazlar elde ettiklerini ifade etmektedir. (Cavide Işıksal, “Osmanlı İmparatorluğu İdaresinde İstanbul Rum Patriklerinin Tam Listesi ve Siyasi Faaliyetlerinden

yaklaşım tarzı sergileyen yazarlardan biri de *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek* isimli kitabı ile Kenanoğlu'dur. Yazara göre "literatürde gayri müslimlerin Osmanlı Devleti tarafından millet sistemi denilen bir sistemle idare edildiği ve özel hukuk alanında kendi hukuklarına tabi oldukları şeklindeki yaygın iddialara rağmen bu iddiaları destekleyecek yeterli delil ortaya konulamamaktadır"²²²; şöyle ki Osmanlı Devleti'nde gayri müslimlerin ruhani ve sivil önderlerine tanınan yetkilerle, kilisenin *devlet içinde devlet* olarak kabul edildiğine ve gayri müslimlerin Osmanlı Devleti içerisinde *millet sistemi* adı verilen, her dini grubun kendi din adamları riyasetinde *otonom* (ya da *yarı otonom*) bir idareye sahip olarak yönetildiği bir yapılanmaları olduğuna ilişkin değerlendirmeler, hemen herkes tarafından kabul edilmiş olsa da söz konusu izah şekli, kapsam bakımından belirsiz olduğu gibi, yeteri kadar uygulamadan örneklerle de desteklenmemektedir. Zira Osmanlı Devleti, gayri müslim tebaasının hukuki statüsünü düzenlerken, temelde İslâm hukukunun zimmilere ilişkin kurum ve düzenlemelerinden yararlanmıştır. Böylece, başında bir ruhani reisin bulunduğu kilise ve havra teşkilatları, idari yapılanmalarında, yalnızca dini değil –evlenme, boşanma, kilise vakıfları, kilise tarafından işletilen tarla, bağ, bahçe, ruhani reislerce cemaatlerinden toplanan bir takım gelirler gibi- bazı dünyevi faaliyetlerde de bulunma yetkisine sahip olmuşlardır ki söz konusu teşkilatlanmanın Osmanlı Devleti'nin idari yapısı ile uyumlu hale getirilmesi de önemli bir problem olarak ortaya çıkmıştır ²²³. Bu itibarla Kenanoğlu, Osmanlı Devleti'nin klasik dönemi bağlamında "otonom bir millet sistemi"nden bahsedilemeyeceğini, söz konusu sistemin "ruhani nitelikli iltizam sistemi"²²⁴ olarak adlandırılabileceğini söylemektedir ki

Örnekler," *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 18, (Mart 1969), s. 39.)

²²² Kenanoğlu, *a.g.e.*, s. 27.

²²³ *A.e.*, s.30-31, 34.

²²⁴ Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde gayri müslim tebaanın yönetim şekli için "ruhani nitelikli iltizam sistemi"nden bahsedilebileceği fikrini taşıyan Kenanoğlu, Osmanlı Devleti'nde gayri müslim tebaa yönetilirken,

bu bağlamda, İnalıcık'ın pişkeş hakkındaki bir ifadesinde geçen

ruhanî reislerin dinî yetkilerinin ve kilise teşkilatının da göz önüne alınarak, bu unsurların bir nevi *iltizam sistemi* ile Osmanlı Devleti'nin hukuki, idari, adli sistemi ile uyumlu hale getirildiğini ifade etmektedir. Öyleyse idari ve mali alana ilişkin teknik bir kavram olan *iltizam sisteminin* nasıl uygulandığının da tespiti gerekir ki yazar, "ruhani (dini) nitelikli iltizam sistemi" nin işleyişini şu şekilde ortaya koymaktadır: "Bu sistemde her şeyden önce ruhani reislerin atanması devletçe belli bir meblağ karşılığında yapılmaktadır. Bu meblağın ödenmesi gayrimüslim ruhanî liderlerin kendi cemaatleri üzerinde yetkilerini kullanabilmelerinin temel şartıdır. Tayin edilen meblağı ödemedikçe göreve başlamaları da sözkonusu olmamaktadır. İkinci olarak gayrimüslim ruhanî liderlerin kilise hukukundan ve hiyerarşik yapıdan kaynaklanan idarî ve mali yetkilerinin denetim dışı kalmaması, devlet otoritesinin kaybolmaması ve reayanın ezilmesinin önüne geçilebilmesi için, kilise adamlarının toplayacağı vergiler, iltizam usulü ile kontrol altına alınmıştır. Bu husus şu şekilde sağlanmıştır: Devlet tayin ettiği patriğe, tayin edildikleri esnada ödedikleri pişkeş haricinde, her yıl maktu bir meblağ ödeme mecburiyeti getirmiştir. Patrik kendi dinlerinin gereği olarak toplanan meblağlardan (tasadduk akçesi, patriklik ve metropolitlik rüsumu, kiliselere vakfedilen yerlerin gelirleri, ölen ruhbanların terekelerinin belli bir oranına el konulması vs.) devletçe üzerine tarh edilen maktu bir meblağı ödeyecektir ... bu maktu meblağın konulması ile devlet ruhanî reislerin kendi cemaatlerinden toplayacağı vergileri (beratlarla tek tek saymak ve bunların dışında başka ad altında para toplamalarını önlemek suretiyle) hazinenin denetimi altına almıştır. Patriğin, kendiliğinden, başka bir adla para toplamasının önüne bu şekilde geçilmiştir. Üstelik her yılın sonunda Patrikhane ile Hazinesinin muhasebelerinin görülmesi sözkonusu olmaktadır ... patriğin dinî alandaki yetkilerini kullanması ve adlî alanda her iki tarafın kendi cemaat mensuplarının teşkil ettiği bir ihtilafı yine her iki tarafın rızasıyla bir hakem niteliğinde olmak üzere çözebilmesi de yine bu meblağın ödenmesine bağlıdır... Çünkü ... patriğin yetkilerini kullanmasının temel şartı, tayin anında ödeyeceği meblağın nakden Hazineye teslim edilmiş olmasıdır. Üstelik adli alanda kullanılabilecek yetkilerin neler olduğu, patriklerce verilebilecek cezaların niteliği... bu beratlarla kesin olarak belirlenmiştir. Burada otonom bir yapı yerine, devletin koyduğu kurallara göre faaliyet gösteren ve denetim altında olan bir mültezimin, idarî ve mali meseleler yanında esas itibarıyla ruhanî niteliği ağır basan dinî konularda yetkili kılınması sözkonusudur. Yani devlet gayrimüslimlerin idaresi için ayrı bir yapılanma, ayrı bir idare metodu kullanmamış, diğer mültezimler gibi bir mültezim tayin etmiştir. Yalnızca bu mültezim diğerlerinden farklı olarak ruhanî bir sığata (din ada-

“Osmanlı hükümeti hukukî açıdan ruhban tarafından toplanan

mı sıfatına) sahip olup idaresini üstlendiği kişilerle aynı din ve mezhepten olma vasfını haiz olmak gerekmektedir. Ayrıca bu mültezimin işlerini icra ederken devlet görevlileri ile işbirliği içinde ve koordine bir şekilde hareket etmesi (mesela vergilerin toplanmasında ve hesapların rüyetinde devlet görevlilerince kendisine yardım edilmesi vs.) sözkonusudur.” (Kenanoğlu, a.g.e., s. 60-61.) Yazara göre, bu tespit, millet sistemi teorisinin açıklayamadığı birçok noktayı izah edecek bir özelliğe sahiptir ki ruhani reisler, idari ve mali yetkileri yanında, özellikle cezai yetkilerini kullanırken, bir esnaf loncasının kethüdası gibidirler; zira gayri müslim ruhani liderlerin vergi toplama yetkisi, diğer mültezimlerin mültezim sıfatıyla bu yetkiyi kullanmaları gibidir; ruhani reisler, kendiliklerinden herhangi bir adla vergi toplayamayacakları gibi, cezai yetkileri de bir esnaf kethüdası veya mültezimin sorumlu olduğu alanda disiplini sağlama yönüyle kullandığı ve devletin onayına bağlı yetkisi gibi olup, gerçek anlamda ve müstakil cezalandırma yetkisi anlamında değildir; zamanla ruhani reislerin bu yetkilerinin genişletilmesine devletçe izin verildiği de görülmektedir; ancak bu durumlar, kısmi uygulamalar olarak ortaya çıkmış, genelleşmemiştir. (A.e., s. 64, 396.) Böylece yazarın konuya ilişkin tespiti neticesinde varıldığı sonuç, otonomi iddialarının yersiz olduğu, gayri müslim cemaatlerin kendi hukuklarına göre idare edildikleri iddiasının ise, eksik bilgi ve araştırmalardan kaynaklandığıdır. (A.e., s. 61.) Bu itibarla “Osmanlı Devleti gayri müslimleri idarî, malî, adlî, cezaî sahalarda hiçbir zaman otonom bir yapı içersine oturtmamıştır. Aksine söz konusu grupların dengeli ve kontrollü bir biçimde, devletin temel hukukî yapısını bozmayacak ve hukukun mülkîlik vasfını ve kanunların genelliği prensibini ortadan kaldırmayacak şekilde tek bir hakim hukuk sistemi altında yönetilmesi sözkonusu olmuştur. Kilise teşkilatının devletin hukukî yapısı ile uyumlaştırılması anlamında oldukça elverişli bir vasıta olan iltizam kurumundan yararlanan devlet, hem kendi otoritesini tesis etmeyi hem de gayri müslim cemaatler üzerinde kendi ruhanî reislerinin manevî otoritesini devlet düzenini koruma lehinde kullanmayı başarmıştır. Bu nedenle yine literatürde yaygın olarak tekrarlanan gayri müslimlerin devlet içinde devlet olma vasfı kazanımları görüşü de hakikatle mutabık değildir.” (A.e., s.395-396.)

Kenanoğlu'nun görüşü bağlamında (Osmanlı Devleti maliyesinin esası olan, vergi gelirlerinin hizmet sahiplerine havalesi ile bağlantılı olarak) iltizam sistemi –usulü- için bkz: Halil İnalcık, “İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi,” **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerine Arşiv Çalışmaları ve İncelemeler**, yay. haz. Muhittin Salih Eren, 1.bs., İstanbul, Eren Yayınevi, 1993, s. 27-30. (İltizam usulünün Tanzimat Fermanı'nda vaat edildiği gibi

bütün vergilerin devlete ait olduğunu ve ruhbanların da birer mültezim olduğunu kabul ediyordu”²²⁵ şeklindeki tespitine de atıf yapmaktadır.

Kenanoğlu’nun görüşünü desteklemek bağlamında delil olarak gösterdiği unsurlardan biri, gayri müslim tebaanın teşkilatlanmaları hakkında Fatih Sultan Mehmet’in *Teşkilat Kanunnamesi* ve sonraki kanunnamelerde herhangi bir hükmün yer almamasıdır; zira yazara göre, Osmanlı İmparatorluğu’nu yeniden kurup teşkilatlandıran ve millet sisteminin de kurucusu olduğu iddia edilen Fatih Sultan Mehmet’in, kendi Teşkilat Kanunnamesi’nde *millet teşkilatı* konusunda hiçbir hükme yer vermemesi, yine Teşkilat Kanunnamesi’nde, (protokolde Divan Hümayun’da söz sahibi olduğu ve üç tuğlu paşa rütbesine sahip olduğu iddia edilen) patrikten bahsedilmemiş olması, ayrıca, Teşkilat Kanunnamesi’nde hangi makamdaki memura nasıl bir hitap biçiminin kullanılacağı belirlenirken, patriklere ve hahamlara söz konusu kanunname metninde yer verilmemiş olması, patrik ve hahamların Osmanlı idarî sistemi içerisindeki yeri hakkında ipuçları vermektedir. Çünkü “millet sistemi” nin varlığı ve Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulduğu iddia edi-

kaldırılması bağlamında ayrıca bkz: Halil İnalcık, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri,” **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerine Arşiv Çalışmaları ve İncelemeler**, s.365-367.)

²²⁵ Kenanoğlu, **a.g.e.**, s. 65-66. (Kenanoğlu, söz konusu ifade için, İnalcık’ın “The Status of the Greek Patriarch Under the Ottomans,” isimli makalesine atıf yapmaktadır; -**Turcica**, Tome: XXI-XXIII, 1991, s. 419-421-). Yine Kenanoğlu’nun ifade ettiği üzere, İnalcık, millet sisteminin ikinci döneminin İstanbul’un fethi ile başladığını ve bu dönemde tanınan üç gayri müslim cemaatin Rum, Ermeni ve Yahudi cemaatleri olup, ancak on sekizinci yüz yılda, ayanların yükselişi neticesinde, merkezin güç kaybetmesinin [desentralizasyon-decentralization-] Osmanlı idaresinin ayırıcı vasfı haline gelmesiyle, kilisenin de bu eğilim içinde yerini aldığını, yeni şartlarla birlikte kilisenin otonom organizasyon haline gelmeye başladığını ifade etmektedir. (**A.e.**, s.44.) Yine Kenanoğlu’nun atıf yaptığı yazarlardan Barikan da Osmanlı İmparatorluğu’nda Avrupa’dakine benzer, *devlet içinde ayrı bir devlet* teşkil edecek bir kilise yapısının mevcut olmadığını belirtmektedir. (**A.e.**, s.32.)

liyorsa, bu teşkilatlanmanın, Fatih Sultan Mehmet'in Teşkilat Kanunnamesi'nde veya sonraki teşkilat kanunnamelerinde niçin yer almadığı, sorulması gereken soruların başında gelmektedir; şayet ortada ayrı bir idarî yapılanma olsaydı, bunun en azından kanunname ve diğer belgelerde ifade edilmiş olması gerekirdi²²⁶.

Osmanlı Devleti'nin patriklerin görevlerini tanımlamada kullandığı ifadelerle de yazar (söz konusu yüksek ruhbanın "yargılaya yetkisi" bakımından, devlette yargılama yetkisini kullanan kadılara hitap biçimi bağlamında, karşılaştırmalı olarak) klasik dönem Osmanlı Devleti'nde otonom bir millet sisteminden bahsedilemeyeceğine ilişkin fikrinin delili olarak başvurmaktadır. Şöyle ki kadılar (yargıçlar) için kullanılan "taht-ı hükümetinizde" ve "tahtı kazanızda" ifadeleri patrikler için kullanılmamış, patrik ve metropolitler için "taht-ı iltizamında olan", "patriğin iltizamında olan kasaba", "dahil-i iltizamında olan kazayada", "taht-ı iltizamında vaki kaza ve karyelerde mutavattın reaya tائفesi", "patrik-i merkumun marifet ve izni yoğiken iltizamına dair mahallerde", "metropolitlerin taht-ı iltizamında olan" şeklindeki ifadeler kullanılmıştır ki yazara göre, söz konusu ifadeler, patriklerin devlet tarafından, bir *mültezim* olarak algılandığını göstermektedir²²⁷.

Benzer bir yaklaşımla İkinci de millet sistemi olarak ifade edilen yapılanmanın, gayri müslim cemaatlara otonomi vermekten ziyade, gayri müslim tebaa üzerinde kontrolü sağladığını, vergilerin tek elden toplanmasına imkan verdiğini, ayrıca gayri müslim tebaanın dini ihtiyaçlarının da karşılandığını ifade etmektedir. Yazara göre, patriklik makamı, gayri müslim tebaanın dini ihtiyaçlarının karşılanması ve söz konusu tebaanın vergilerinin toplanması için verilen bir çeşit iltizam (ihale) sayılır²²⁸.

²²⁶ A.e., s.64-65.

²²⁷ A.e., s.61-63.

²²⁸ İkinci, "Ekümeniklik Nedir, Ne Değildir?"

“Millet teşkilatlaması”nın *salt iltizam sistemi* olarak kabulünün pek mümkün olmadığı düşüncesini taşıyan Ortaylı’nın ise konuya ilişkin tespiti şu şekildedir: “Şüphesiz malî alanda millet yapılanması devletin malî işlemlerini kolaylaştırmıştır. Hatta siyasal hâkimiyetin kontrolü ve asayişin sağlanması bakımından bu sistemin idare cihazına kolaylık getirdiği açıktır ki bu da bir tür iltizamdır. Ama öte yandan kültürel mirası muhafaza, kültürel kimliğin devamı açısından millet sisteminin bu mekanizmanın ötesinde özgün yönleri vardır. En büyük zenginlik de, aile hukuku alanında her milletin kendi yapısını götürmesidir. Bizzat Roma hukukunun dahi Avrupa’daki gelişiminden ayrı bir dal halinde Turkokratia diye bilinen Osmanlı devri’ne ait kendine özgü Bizans sonrası bir safhası vardır. Bu milletin sisteminin kendi kompartmanı içinde o toplumun hukukî mirasını muhafaza etmesi ile ilgili bir durumdur”²²⁹. Ayrıca Ortaylı, genel asayiş için öngörülmüş olan kurallarla millet başının mali iltizam yetki ve görevlerini yerine getirmesinin sağlandığını, yani millet başının (ruhani reisin) tarh ettiği vergilerin toplanmasına direniş

²²⁹ Ortaylı, **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, s. 461. Ortaylı, Osmanlı Devleti millet sisteminin altı asrı aynı yapı içinde geçirmediğini de belirtmektedir. Yazar özellikle Tanzimat Fermanı sonrası, laik unsurların da cemaat idaresine katılma talebiyle nizamnamelerin çıkartıldığını, ruhani kurulların yanında millet meclislerinin teşekkülü aşamasına da gelindiğini, böylece millet yapılanmasının adeta bir **şahsiyet-i hükmiye (hükmi şahsiyet/tüzel kişilik)** kazandığını, cemaatlerin vakıf, okul ve sosyal tesislerinin yönetimi ve denetiminin bu meclislerin eline geçtiğini, ruhbanların yetkileri azalırken, ruhban dışı lâik unsurların idarede ve fikir hayatında rollerinin arttığını ifade ederek, bu gibi kurumlaşmalar ulusçuluk ve ayrılıkçılığı doğuran ve arttıran sebepler olup olmadığını da sorgulamaktadır. Vardığı sonuç ise, cemaat yapılarındaki söz konusu değişimin bir bakıma ulusçuluk eğilimlerini artırırken, öbür yandan da millet meclislerinin, ulusçu eğilim ve hareketlere karşı Babıali’nin kontrol ve yönlendirme mekanizmaları olarak da rol oynadıklarıdır. Zira on dokuzuncu yüz yılda Osmanlı dünyası ulusçu akımların dış ve içteki patlamasına açıldı ve “19. yüzyılda Osmanlı millet teşkilâtının yeniden düzenlenmesi; asrın çetin şartları göz önüne alınırsa özgün bir buluştur.” (Ortaylı, **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, s. 461-462.)

gösterilmesinin önlendiğini de ifade etmektedir. Zira millet başına isyan, Osmanlı Devleti'ne isyan olarak algılanmaktaydı²³⁰.

“Osmanlı İmparatorluğu’nda ‘millet’ şeklinde örgütlenmenin²³¹ ne demek olduğunu biliyoruz. ‘Ehl-i kitap’ veya ‘zımmî’ statüsü altında İslâm’ın tanıdığı farklı inanç toplulukları; özel statü, özel idarî-malî düzenlemelerle idare edilirdi. Ruhanî sınıfları ve yöneticileri belliydi, inançları açıktı ve sadece dinî değil dünyevî işleri de ruhanî liderlerine bırakılmıştı”²³² diyen Ortaylı’ya göre, Osmanlı Devleti millet sistemi, tarihi süreçte *sui generis* bir yapıdır. Söz konusu sistem bir idarî teşkilatlanma özgünlüğü olduğu kadar, Osmanlı toplumuna has sosyal, kültürel ortamda gelişmiş olan bir teşkilatlanmadır “ne koloniyalist imparatorluklarda *azınlık* milletlerin durumuyla, ne de federatif yapılarla benzeştirilemez”²³³. Zira yazara göre, Osmanlı toplumundaki ferdin kendisini bir “millet” e ait görmesi, modern dünyadaki azınlık statüsü ve psikolojisinden hem objektif hem de sübjektif unsurları bakımından farklıdır; Osmanlı toplumunda bir “millet” grubuna mensup kişi, modern toplumdaki azınlık

²³⁰ A.e., s. 459.

²³¹ Ortaylı’nın *millet sistemine* ilişkin belirlemesi şu şekildedir: “Bir bölgenin Daru’l-İslâma katılmasından sonra buradaki kitap ehlinin (ehli zimmet) bir ahidname, hukuk ve himaye bahşedici bir ahid ile İslâm devletinin idaresi altına girmesinden doğan bir teşkilât, bir hukukî varlıktır. Bu tarifin dışında, milletin hukukî veçhesinin farklı ayrıntılı yönleri vardır. Bu ahidname tek taraflı bir tasarruftur. “(Ortaylı, **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, s.450.) Bir etnik grup (kayım) ya da lisan aidiyetine değil, din ve mezhep aidiyetine dayanan, millet grupları içinde Osmanlı toplumunun imtiyazlıları olabilir. “Genellikle askerî tabiri altında sınıflandırılan ve hizmet karşılığında belirli veya hemen tüm vergilerden muaf zümre, her millet grubunda vardır. Mesela martalos dediğimiz Hristiyan askerler, voynuk dediğimiz sipahi statüsündeki Bulgar savaşılar, muhtelif dinden derbendçiler veya bir Rum metropolid, bir Ermeni vartabed ... tıpkı bir Müslüman müderris ve mütevellî vs gibidir.” (A.e., s. 450-451.)

²³² Ortaylı, **Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi**, s. 95.

²³³ İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğunda ‘Millet’ Nizamı,” **Prof. Dr. Hâlide Topçuoğlu’na Armağan**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 1995, s. 92. (Vurgu bana ait.)

bireyi gibi, çevre ile yarışma, kimlik ispatı, asimile olma (çoğunluk tarafından emilme) ve asimilasyona karşı direnme noktalarında, çatışmacı davranışlara girme eğilimlerine sahip değildir. Osmanlı toplumunda bu tarz rekabet, son asırdaki uluslaşma ve modernleşme ile başlamıştır²³⁴. Bu bağlamda, “millet” kelimesi dini bir aidiyeti ifade etmekte olup, kişi doğduğu millet kompartımanının içinde, o cemaatin ruhani, mali, idari otoritesine bağlı olarak yaşamaktaydı; öyleyse Ortaylı’ya göre, “*millet* bir kavram değil bir içtimai teşkilâtlanma, bir ruh hali ve teba’nın birbirine bakışını ifade eder”²³⁵.

Rum-Ortodoks veya batı dillerinde yanlış olarak *Greek-Orthodox* şeklinde ifade edilen Rum milletin etnik yapısından da bahseden Ortaylı, başlangıçta *Helen* etnik unsurun ağırlık kazandığı bu milletin kilisesinde, başka etnik grupların da var olduğunu, zamanla (özellikle 19. yüz yılda) farklı etnik grupların kiliseden koptuklarını ve Rum-Ortodoks kilisesinin adeta batılıların dediği anlamda bir *Helen ulusal kilisesine* dönüştüğünü, Osmanlı Devleti’nde Rum-Ortodoks kilisesi denildiğinde tabirin *Roma* anlamında kullanıldığını, Roma deyiminin Osmanlılığın siyasi hâkimiyet alanı hedefi ile de bağdaştığını ifade etmektedir²³⁶.

²³⁴ Ortaylı, **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, s. 454-455.

²³⁵ İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğunda ‘Millet’ Nizamı,” s. 86. [Yazar, “ekalliyet (minorité, azınlık) sözü devlet ve toplum hayatımıza imparatorluğun son on yıllarında girmiştir” demektedir. (A.y. ; Ortaylı, **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, s. 454.)]

²³⁶ Ortaylı, **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, s. 455. İstanbul’daki Ortodoks Kilisesi’nin adlandırılması bağlamında, Ortaylı, “Biz ‘Rum Ortodoks’ diyoruz, Avrupalılar ‘Grek Ortodoks’ diyorlar. Rum’la Grek farklı şeyler. Rum ne demek? Roma ... Roma Ortodoks Kilisesi diye yazmamız lâzım. Bu kilise Roma mirasından kalan bir kurum ve cemaattir” demektedir. (Ortaylı, **Avrupa ve Biz**, s. 78.) *Rum* ve *Yunan (Grek)* kavramlarına ilişkin farktan bahseden bir başka yazar da Ercan’dır. “Yüzyıllar boyu ‘Romalı’ anlamına gelen ‘Rum’ kelimesi gerek Türkçede, gerekse değişik şekillerde diğer dillerde Bizans’ı özellikle de coğrafi bir terim olarak Anadolu’yu ifade etmek için kullanılmıştır. Anadolu Türkler tarafından yurt edinildikten

Özellikle ulusçuluk akımlarının Osmanlı Devleti coğrafyasında farklı ulus devletlerin doğuşuna sebep olması ve ardından Tanzimat reformları, Rum-Ortodoks kilisesinin nüfuz alanını Osmanlı Devleti'nin klasik dönemine oranla bir hayli daraltmıştır²³⁷.

sonra bile 'Rum' deyimi kullanılmış bununla doğrudan doğruya Anadolu coğrafyası ve Anadolu'nun Türklerden önceki halkı, yani Rumlar amaçlanmıştır. Rum deyimi hiçbir dönemde Yunanistan'ı ve Yunanlıları ifade etmek için kullanılmamıştır. Oysa aynı dönemlerde özellikle Mora ve Teselya'da halkın önemli bir kısmı Yunan asıllıdır ve tarihsel dönemlerde de Rum değil, Yunan adıyla adlandırılmıştır" diyen yazar "eğer Rumlarla Greklerin aynı olduğu ileri sürülürse en azından Proto-Hitit, Hitit, Lidya, Frigya, Asur, Urartu, Mitanni ve Anadolu'nun diğer yerli kültürlerini ve toplumlarını tarihsel olarak açıklama olanağı kalmaz" ifadesiyle Anadolu ahalisinin tarihi kökenini de dile getirmektedir. (Ercan, **Toplu Eserler: II Rumlar ve Diğer Müslüman Olmayan Topluluklar**, s. 236-237.)

²³⁷ Ortaylı, **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, s. 455-456.

İkinci Bölüm

1839 TANZİMAT FERMANI'NIN (GÜLHANE HATT-I HÜMAYUNU'NUN) İLANI SONRASI, OSMANLI DEVLETİ'NİN MODERNLEŞME ÇABALARI BAĞLAMINDA, FENER RUM-ORTODOKS PATRİKHANESİ

A. 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanlarının İlanı'nın Rum- Ortodoks Patrikhanesi'ne Etkisi

Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan Osmanlı Devleti modernleşme hareketi, Lale devrine (1718-1730) kadar geri götürülebilirse de, III. Selim'in reformlarıyla başlayıp, II. Mahmut'un yenilik hareketleri ile devam eden zaman dilimi, Tanzimat dönemine hazırlık süreci olarak değerlendirilebilir¹. Osmanlı Devleti, sınırlarının en geniş olduğu ve medeniyetinin zirvesine ulaştığı Kanuni Sultan Süleyman döneminde, sisteminde ortaya çıkacak çözümlerin işaretini vermeye başlamıştır. Sistemin işleyişindeki çözülmenin, yozlaşmaya sebep olduğu noktada, Osmanlı alim ve devlet adamlarının çözüm çabaları, hazırlanan fermanlar, adaletnameler, risaleler ve layi-

¹ Bülent Tanör, **Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, 3.bs., İstanbul, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 1997, s. 33.

halarda görülmektedir². Özellikle savaş alanlarında Batı Avrupa devletleri karşısında yaşanan yenilgiler, bu devletler hakkında bir merakın uyanmasına sebep olmuştur ki söz konusu merak ve savaş alanlarındaki “dün”ün mağluplarını tekrardan mağlup edebilme arzusu, Osmanlı devletinin modernleşme çabalarının başlangıcı olarak kabul edilebilir. Osmanlı modernleşmesinde III. Selim döneminin özelliği, reformların yalnızca askeri alanda bırakılmayıp, idari, iktisadi, adli, siyasi alanlara da yansıtılmak istenmesidir. Şöyle ki *Nizam-ı Cedid* (yeni düzen) terimi, geniş anlamda, sadece askeri alanda değil, sosyal sahada da gerçekleştirilmek istenilen yenilikleri anlatır³. III. Selim döneminin modernleşme çabaları, II. Mahmut’la devam etmiştir. Rum- Ortodoks Patrikhanesi’ni de etkileyecek olan Yunan isyanının, otuz bir yıllık saltanat dönemine (1808-1839) rastladığı bu padişah, Tanzimat döneminin en önemli hazırlayıcılarından biridir⁴.

18. yüzyılda Batı Avrupa da değişen eski devlet düzenleri, merkeziyetçi hükümet sistemine dönüşmüş, bu coğrafyada ulus devletler ve milliyetçi ideolojiler hükmetmeye başlamıştır. Söz konusu devletler, kendi dönemlerinden önceki ve çağdaşları olsa da kendilerinden farklı kabul ettikleri (“öteki”) toplumlara karşı göreceli bir üstünlük duygusu ile kendilerini uygarlığın doruğu olarak görmekteydiler⁵. Bu devletlerin çağdaş uygarlığın temsilcisi olma iddiası ve daha da önemlisi savaş alanlarının galipleri olmaları sebebiyle, ilerleyen dönemlerde yarı sömürge haline getirdikleri Osmanlı Devleti’nin iç işlerine müdahale etme

² Bilâl Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, 1.bs., İstanbul, İşaret Yayınları, 1992, s. 30-37.

³ Enver Ziya Karal, *Selim III’ün Hat-tı Hümayunları –Nizam-ı Cedit – 1789-1807*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, 1946, s.187.

⁴ Ortaylı, *Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi*, s. 300. (Osmanlı Devleti’nin Tanzimat dönemine hazırlık süreci bağlamında bkz: Osmanağaoğlu, *Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tâbiyyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi*, s. 91-107.)

⁵ Ortaylı, *Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi*, s. 145.

bahanelerinin gerekçesinde, Osmanlı Devleti'nin gayri müslim tebaası bulunmaktaydı.

18. yüz yılda Osmanlı Devleti'ne müdahale, sadece Batı Avrupa devletlerinden kaynaklanırken, daha sonra bu devletlere Rusya'da eklenmiştir. Kendisi de bir müddet sonra yarı sömürge haline gelecek olan Rusya, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti karşısında güçlenmiş ve Karadeniz'e açılmıştır. Böylece Karadeniz ticareti, Osmanlı tebaası Ortodoks-Rumların zenginleşmesini sağlarken, Rusya kendisini Ortodoks Hristiyanların ruhani hamisi olarak görmeye başlamıştır⁶. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın metninden yola çıkan Bozkurt, Osmanlı Devleti'nin bu anlaşma ile Rusya'ya Osmanlı Ortodoks tebaayı himaye hakkı tanımadığı, Ortodoks dinini koruma ve müdahale etmeme sözü verdiği sonucuna varmaktadır⁷. Neticede, ulusçuluk akımlarının Osmanlı Devleti'nin özellikle gayri müslim tebaasında meydana getirdiği etki, Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz yarışına giren devletlerin bu çabalarıyla buluşmuş, III. Selim döneminde başlayan Sırp isyanı, 1816'da Sırlara verilen özerk statü ile sonuçlanmış, 1820'de başlayan Yunan isyanı ise 1829 Edirne Anlaşması'yla bitmiştir⁸. Yunan bağımsızlığından önce, Sırp Prensligi'nin elde ettiği özerklikle, uluslaşma sürecinin başladığı söylenebilir. Ancak Yunan isyanı, İngiltere ve Rusya'nın müdahalesiyle desteklenen⁹ ilk ulusal ayaklanmadır ki bundan sonra Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki gayri müslim tebaasının hayatında yeni bir dönem başlamıştır. Bu itibarla

⁶ Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, s. 177.

⁷ Bozkurt, *Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)*, s. 36-37. Bozkurt, Paris Konferansı'nda Rus Çarı II. Alexander'ın, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın hükümlerini abartıp kötü niyetle yorumlayarak, Osmanlı Devleti'nin Ortodoks tebaası üzerinde müdahale hakları olduğunu ileri sürdüğünü belirtmektedir. (A.e., s. 38.)

⁸ Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, s. 87-88; Ortaylı, *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*, s. 113.

⁹ Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, s. 87-88.

Yunan isyanı ve Edirne Anlaşması'nın, devletin dağılmasının ilk ciddi işareti olduğu ifade edilebilir¹⁰.

Yunan isyanıyla bağımsız bir Yunanistan kurulmuştur. Fakat Osmanlı Devleti'nin sınırları dahilinde, yeni kurulan devletin ahalisiyle (aynı etnik kökene sahip olup olmadıkları tartışılabilir olsa da) aynı dini inanca sahip, Osmanlı Devleti'nin klasik dönem dini cemaat teşkilatlanması içerisindeki Rum-Ortodoks tebaa bulunmaktadır. Doğal olarak bağımsız Yunanistan'ın kurulması, Osmanlı ülkesindeki Rum-Ortodoks tebaanın varlığına son vermemiştir. Fakat Yunan isyanının, devletin Rum-Ortodoks tebaasının üzerinde bir takım etkiler doğurduğu belirtilmelidir. O döneme kadar, Rum-Ortodoks cemaati, devletin diğer gayri müslim tebaası içinde en seçkin idari ve adli statüye sahip bulunuyordu. Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin imtiyazları diğer cemaatlerden fazlaydı; Balkanlar ve Ortadoğu'da otoritesi ve saygınlığı, diğer dini örgütlenmelere göre daha üstün ve yaygındı; yine bu kilise sayesinde, Yunanca ve Roma Hukuku yaşayabiliyordu. Dimitri Cantimir'in Rusya ile anlaşıp, Osmanlı Devleti'ne isyan etmesiyle, Eflak-Buğdan Voyvodalıkları da Fenerli Rum beylerine verilmekteydi. Fakat Yunan isyanıyla birlikte, Rum-Ortodoks cemaatin öncelikli durumu ve Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin diğer din ve mezheplerin dini örgütleri karşısındaki üstünlüğü darbe alırken, Babıali'de Fenerli tercümanlar görevden uzaklaştırılmış¹¹, bürokraside ilk anda Müslüman tercümanlar kullanılmış, Ermenilerden yetişen tercümanlar da Fener aristokrasinin yerini almaya başlamıştır¹². Hatta Yunan ayaklanması nedeniyle, o dönemde Rum-Ortodoks patriği olan V. Grigorios Fener Rum- Ortodoks Patrikhanesi'nin kapısında asılarak idam

¹⁰ Ortaylı, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, s. 113-114.

¹¹ Bazı tercümanlar eylemleri nedeniyle, Yedikule zindanlarına atılırken, bazılarının da kafaları Bab-ı Hümayun önünde kesilmiştir. On beş yıllık Divan-ı Hümayun tercümanının H. 1152'de (1740) idam gerekçesi için bkz: M. Ali Ayni, **a.g.e.**, s. 288-289.

¹² Ortaylı, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, s. 116-117.

edilmiştir¹³. Ortaylı'nın Patrik V. Grigorios'un idamı hakkındaki yorumu şudur: Patrik, Osmanlı Devleti'ne ihanetinin tespitinden ziyade, Rum-Ortodoks cemaate ve bu cemaati kışkırtmak isteyen "Batı"ya gözdağı verilmek için idam edilmiştir. Yazara göre, Yunan isyanında, Rum-Ortodoks Kilisesi'nin isyancılara yardımı son derece sınırlıdır. Bazı papazlar, kitleleri isyana teşvik etmişlerdir; isyanın başında yerel metropolitler ve piskoposlar da bulunmuştur; ama merkezi (Fener'i) isyanın içine çekememişlerdir; zira Fener (Rum-Ortodoks) Patrikhanesi'nin yönetimindekiler, Bizans döneminde dahi hakim olmadıkları geniş bir alana, Osmanlı Devleti döneminde sahip olduklarının farkındadırlar. Oysa Yunanistan, 1831'de Atina'da otosefal bir patrikhane kurarak, Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin ekümenliğini parçalamıştır. Şöyle ki Yunan Kilisesi, Yunan Krallığı'nın kurulmasından hemen sonra kendisini (bağımsız) ayrı bir patrikhane olarak ayırmıştır¹⁴. Ortaylı, devamla Fener Patrikhanesi'nin Mora'daki

¹³ Murat Bebiroğlu, **Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Nizamnameleri**, ed. Cahit Külekçi, İstanbul, Akademi Matbaası, 2008, s. 16; Alkan, **a.g.e.**, s.48; Salih Özkan, **Kayseri'de Türk Ortodoks Kilise Kongresinin Toplanması ve Anadolu'da Ortodoksluk Sadası Gazetesi**, Kayseri, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayını, 2003, s.7; Yıldırım, **Dünden Bugüne Patrikhane**, s. 38; M. Ali Ayni, **a.g.e.**, s. 297-298. (Yunan milliyetçiliğinde "Kilise"nin rolüne ilişkin olarak Berkes "Kilise, Yunan milliyetçiliğinin asıl temsilcisi olarak kaldı. Yunan milliyetçiliğine gıda veren kaynak ne Eflatun ve Aristo'nun Hellas'ı, ne de Batı Avrupa'nın liberal ve sosyalist fikirleridir. Yunan milliyeti en başarılı şekilde papaz teokrasisinin yaratığıdır. Bizde yobazlar ulusal duygulara her zaman yabancı kalmışlardır; Yunanlılarda ise ulusçuluğun rehber ve beğçileri papazlar olmuştur" demektedir. Yazara göre teokrasiye dayanan Yunan milliyetçiliği, sömürgecilik karşıtı değil, bilakis sömürgeciliğin ürünüdür. Bkz: Berkes, **Patrikhane ve Ekümeniklik**, s.23, 26, 28.)

¹⁴ Ortaylı, **Avrupa ve Biz**, s. 75. [Veniselos'un Lozan görüşmeleri sırasında, patrik V. Grigorios'un idamına atıfla yaptığı " eğer o zat asılmışsa bunun nedeni, o zaman muteber ve cari olan zihniyet ve kanaata göre Rum milletinin müşterekliğini 'Collectivité' patrikin mecazan 'symboliquement' temsil etmesi idi. Hükümet patriki millet başı olarak tanıdığı için milletin ef'alinden onu mes'ul tutmuştu " şeklindeki konuşmasına, M. Ali Ayni "Giritli ve ihtilalci diplomatın ne garip safsatası" ifadesiyle tepki göstermiştir.

papazlar tarafından, isyanda pasif kaldığı gerekçesiyle suçlandırıldığını da ifade etmektedir¹⁵. Şahin ise Mora isyanının Fener Patrikhanesi tarafından planlandığı fikrindedir¹⁶. İhanet gerekçesi ile patriğin cezası Fener Patrikhanesi'nin orta kapısında (Petro Kapısı) infaz edilirken, bazı Rum metropolitler de Balıkpazarı'nda Kaşıkçılar Hanı önünde ve Parmak Kapı'da asılarak idam edilmişlerdir¹⁷. Patriğin idamı sırasındaki yaftasının başlangıcında "cümleye ma'lum olduğu vechile her sınıf ve her milletin zâbıt ve söz sahibi olanlarının farîza-i zimmetleri olduğu vechile kendilerinin zîr-i nezâret ve idâresinde olan efrâd-ı nâs'ı gece ve gündüz gözedip her bir ahvâl ve harekâtlarını anlamak ve hilâf-ı rızâ harekât-ı reddiyeden her neye vâkıf olursa Devlet-i 'Aliyye'ye haber vermek vazîfe-i me'mûriyetlerinden olduğu misillü patrikler dahi...re'âyâ üzerine nasb olunmuş zâbıt olub ibtidâ kendileri ferâiz-i ra'yyet ve istikâmeti bizzât iltizâm ve merkez-i râstî ve sadâkatle sebât ve kıyâm etmek ve ol usûl üzere milletin dâimâ iyi ve fenâsını bilerek ve her bâr ahvâllerini arayub-sorarak, içlerinde fenâlık ve hiyânete meyl ve mütâba'at edenleri anladıkda, nasihat kabûl edenleri nush u pend ve iktizâ iderse âyinleri üzere te'dîp ve terbiye itmek ve nasihat ve terbiye kabûl etmeyib mel'anetde isrâr idenleri vaktiyle haber virerek doğruluğu ifâ... farîza-i zimmeti iken"¹⁸ şeklinde geçen ifade ile, bir dini lider olan patriğin, cemaati üzerindeki gözetme (nezaret etme) yetkisinden ve cemaat mensuplarının aykırı davranışlarının devlete haber verilmesine ilişkin sorumluluğundan bahsedilmekte, söz

Bkz: M. Ali Ayni, **a.g.e.**, s. 309; **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım I, C. I, Kitap I, çev: Seha L. Meray, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969, s. 327.]

¹⁵ Ortaylı, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, s. 115.

¹⁶ Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, s. 190.

¹⁷ M. Ali Ayni, **a.g.e.**, s. 297-298; Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, s.194; Sofuoğlu, **Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri**, s. 49-50. Bekir Berk, **Patrikhane ve Kıbrıs**, İstanbul, Sıralar Matbaası, 1962, s. 25; Mustafa Baş, **Türk Ortodoks Patrikhanesi**, 1.bs., Ankara, Aziz Andaç Yayınları, 2005, s. 37; Yalçın, **a.g.e.**, s. 13.

¹⁸ Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, s. 197-198.

konusu patriğin (ki “Rum Patriki olan habîs”, “hâin-i mersum”¹⁹ ifadeleri kullanılmıştır) görünüşte öteden beri sadakatle görev yaptığı, fakat bu defa dalalet ve hıyanet içinde bulunduğu ifade edildikten sonra “gerek Devlet-i ‘Aliyye ‘aleyhinde gerek zımnen kendi milleti hakkında ez her cihet hiyânet ve hakâreti bütün bütün açığa çıkmış ve ol vechile izâle-i vücûd-ı habâsetü’l-veda lâzım gelmiş olduğundan hâin-i mersûm ‘ibraten li’s-sâirîn salb olunmuştur”²⁰ denilmektedir.

Yunan isyanı, Osmanlı Devleti’nin idari ve mali bünyesini sarsmış, isyanda işe yaramadığı görülen Yeniçeri Ocağı 1826’da kaldırılmıştır. Ortaylı’ya göre, Tanzimat döneminin açılışı dahi, Yunan isyanının getirebileceği neticeleri önlemek içindir²¹. Çünkü yazar, Osmanlı modernleşmesinin önemli bir boyutuyla, Balkanlar ve Ortadoğu bölgesindeki Hristiyan cemaatlerin “Batı” ve Babiali karşısındaki tutumlarının, tepkilerinin tarihi olduğu fikrindedir²². Yeni Osmanlı dünya görüşü ve laikleşmeye başlayan eğitim ve basın nedeniyle Klasik Rum-Ortodoks Patrikhanesi’nin (Ermeni-Gregoryen Kilisesi’nin) erime tarihi olarak da değerlendirilebilecek Tanzimat dönemi²³, 3 Kasım 1839’da Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nun (Tanzimat Fermanı’nın) Gülhane meydanında, yabancı devlet elçilerinin, gayri müslim cemaat liderlerinin, bakanların, esnaf ve sanatkar kuruluşlarının temsilcilerinin, ulema ve üst düzey devlet adamlarının bulunduğu yerli ve yabancı kalabalık bir topluluğa okunmasıyla²⁴ (ilanıyla)

¹⁹ A.e., s. 198.

²⁰ A.e., s.198-199. (Ercan, patriğin cesedinin üç gün darağacında bekletildiğini, denize atılan cesedin Rumlar tarafından bulunarak önce Odesa’ya götürüldüğünü, 1871’de de Yunan hükümeti tarafından Atina’ya getirildiğini söylemektedir. Bkz: Ercan, **Toplu Eserler: II Rumlar ve Diğer Müslüman Olamayan Topluluklar**, s. 6.)

²¹ Ortaylı, **Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi**, s. 115.

²² A.e., s. 26.

²³ A.y.

²⁴ Abdurrahman Şeref, **Tarih Söyleşileri (Müşahabe-i Tarihiye)**, sadeleştiren, Mübeccel Nami Duru, İstanbul, Sucuoğlu Matbaası, 1980, s. 44; Er-

başlamıştır. Şekli bakımından diğer padişah fermanlarından farkı olmayan, padişahın buyruğu olması itibarıyla Osmanlı ülkesindeki herkesi bağlayan Tanzimat Fermanı'nda²⁵ Müslüman ve Müslüman olmayan tüm Osmanlı tebaasının istisnasız, can, mal, namus güvenliğinin sağlanacağı, yine Osmanlı tebaasının din ve mezhep farkı olmaksızın, kişi hakları, ceza hukuku ve vergi hukuku alanlarında aynı hak ve güvencelerden yararlanacağı, kanun dışı sebeplerle suçlanamayacağı, cezalandırılmayacağı, adil ve açık yargılama ilkesi bağlamında kişi dokunulmazlığı ve güvencesine sahip olacağı öngörülmüştür²⁶. Kişi haklarını bu şekilde bünyesinde barındıran fermanla, Fransız Devrimi ile yayılan -kanun önünde- eşitlik ilkesi de Osmanlı hukukuna girmiştir²⁷. Fermenda “devlet” ve “millet”e hizmetten, “mülk” ve “millet”i ihyadan söz edildiği görülmektedir. Klasik dönemin din ve devlet unsurlarının yanında (Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile) amaç haline gelen “millet” kavramı, söz konusu metinde Osmanlı klasik kullanımındaki gibi kişinin üyesi olduğu dini cemaat anlamında kullanıldığı gibi, geniş olarak Osmanlı Devleti'nin tüm tebaasını kapsar şekilde Osmanlı milleti manasında da kullanılmıştır. Zira fermenda “milleti ihya bağlamında” kullanılmış olan “millet”

yılmaz, **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, s. 96; Kreiser, Neuman, **a.g.e.**, s. 337. (Tanzimat Fermanı'nın metni için bkz: **Düstur**, I. Tertip, C. I, s. 4-7. Transkripsiyonu için bkz: **Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, ed. Mehmet Ö. Alkan, 1. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 449-451.)

²⁵ Üçok, Mumcu, Bozkurt, **a.g.e.**, s.273.

²⁶ Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)**, s. 42; Tanör, **Osmanlı - Türk Anayasal Gelişmeleri (1789 - 1980)**, s. 89; Abdurrahman Şeref, **a.g.e.**, s. 45-52.

²⁷ Enver Ziya Karal, “Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi,” **Belle-ten**, C.XXVIII, No: 112 (Ekim 1964), s.598; Gülnihâl Bozkurt, **Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839 - 1939)**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996, s. 50; Yavuz, Abadan, “Tanzimat Fermanının Tahlili,” **Tanzimat I**, İstanbul, Maarif Vekaleti, 1940, s. 54.

kavramının dini cemaatler anlamında zikredilmediğini söylemek yanlış olmayacaktır²⁸. Kişi hakları, eşitlik ilkesi, hizmet edilecek ve ihya edilecek bir milletten (“Osmanlı milleti”) bahsetmesi bağlamında, Osmanlı Devleti’nde yeni bir tabiiyyet anlayışının da ortaya çıkmaya başladığını gösteren Tanzimat Fermanı, kavram ilk anda içinde çelişki barındırır gibi algılanma tehlikesi taşısa da, “Osmanlı ulus devleti” ne (Osmanlı modern devletine) ulaşma çabasının izlerini taşımaktadır. Şöyle ki Müslüman ve Müslüman olmayan ayrımına gidilmeksizin hukuki eşitliğin sağlanmasıyla, Fransız Devrimi’nin yaydığı milliyetçilik akımının etkisi başta olmak üzere, ekonomik, siyasal, sosyal nedenlerle Osmanlı Devleti’ne karşı sadakati zedelenmiş, gayri müslim tebaanın sadakatının tekrar kazanılması amacıyla, laikleşerek²⁹ (bazı hukuki esaslarda, dini referans almayarak) modern devlete ulaşma çabası, temel amaç şeklinde ortaya konulmuş oluyordu. Fakat homojen olmayan ahaliye sahip imparatorluk teşkilatından, modern devlete ulaşma çabasının sancılı olacağı da ortadadır. Bu arada bitmeyen savaşlar ve ekonomik zorluklar da devletin insan unsuru bakımından süreci daha da “acıklı” hale getirmiştir. Bu duruma engel olamasalar da farkında olan Tanzimat ricali,

²⁸ Halil İnalcık, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayûnu,” *Belleten* C. XXVIII, No: 112 (Ekim 1964), s. 619; Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev. Mümtaz’er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 197; Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev. Metin Kırıatlı, 8. bs., Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s. 333; Bernard Lewis, *İslam’ın Siyasal Dili*, çev. Fatih Taşar, Kayseri, Rey Yayıncılık, 1992, s. 66. (Bebiroğlu’nun “Tanzimat Fermanı, fermandaki deyimleriyle ‘ehl-i İslam’ ile ‘millet-i saire’yi eşitlemiş böylece ilk olarak bir ‘Osmanlı’ kavramı ortaya çıkmıştır” şeklindeki ifadesi de devletin bu bağlamda öngörülerindeki dönüşümü göstermektedir. Bkz: Bebiroğlu, a.g.e., s. 25.)

²⁹ Okumuş, Osmanlı Devleti’nin Tanzimat Dönemi’nde (yazarın kastı, 1839-1856 tarihleri arasındaki dönemdir) *şibh-i laik* bir devlet yapısının oluştuğunu söylemektedir. (Ejder Okumuş, “Osmanlı Devleti’nde Modernleşme Süreci,” *Osmanlı Devleti’nde Eğitim Hukuk ve Modernleşme*, İstanbul, Ark Kitapları, 2006, s. 320.)

oluşturmaya çalıştıkları yeni mekanizmalarla reformların halka intikalini sağlamaya çalışacaklardır³⁰. Zira Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra devletin toplum üzerindeki sorumluluğu artmış, Tanzimat bürokratları bu bağlamda reform yapılabilmesinin temelinde, güçlü bir merkezi idareyi görmüşlerdir; fakat bir yandan da yapılan reformlar, bürokrasinin topluma hakim olmasını kolaylaştırmıştır³¹.

Osmanlı Devleti'nin klasik dönemindeki gayri müslim cemaat örgütlenmelerini "ruhani iltizam" olarak değerlendiren görüşler dikkate alınarak, Tanzimat Fermanı'nda kabul edilen ilkelerin, mali yönetim bakımından uygulanmasına bakıldığında, fermana da belirtildiği gibi (Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren uygulanan) iltizam yönteminin³² kaldırıldığı görülür. Vergileri padişah tarafından atanan muhassıl (muhassıl-ı

³⁰ Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, s. 108.

³¹ A.y.

³² *İltizam* "belirli bir bölgede, belirli bir verginin devlet adına toplanması" dır. Vergiyi toplayan kişi ise *mültezim*dir. (Abdurrahman Şeref, a.g.e., s. 48.) Tanzimat Fermanı ile iltizam sisteminin kaldırılması gerekçesini Abdurrahman Şeref şu şekilde anlatmaktadır: "Mal güvenliği maddesinin yeteri denli yasal güvence altına alınması gerekli idi. Gerçi Şeriat hükümleri ve oluşturulmuş yasalarımız mallara zorla el koymaya izin vermiyordu. Ama yaptırma güçleri yok olduğu için yetkilerin kötüye kullanılmasının önüne geçilemiyordu. Tanzimat bunu da önlemiştir ... vergilerin servetle orantılı ve nicelik oranının belirli olması, herkesin yıl içinde ödeyeceği vergilerin niceliğini önceden bilerek ona göre hazırlıklı bulunması, kendisinden çok vergi istenirse vermemesi ekonominin en başta gelen kurallarındandır. Sözü geçen kuralın uygulanmasında, önceki dönemlerde çeşitli eksiklikler vardı. Vergilerin en önemlisi olan aşar hakkında denetimsiz iltizam yöntemi geçerliydi. Mültezim bir yılın çıkarlarına sahip olduğu için geleceği düşünmeyip çifti soyup soğana çevirir ve geleceğin çıkar kaynaklarını kurutmaktan çekinmezdi ... mültezimlerin saldırısından kurtulmak için bağ ve bahçelerindeki verimli ağaçların kesilerek kökünün kurutulması az rastlanan şeylerden değildi. Bu durum çiftçinin güçsüzleşmesine, acı çekmesine ve memleketin bayındırlık yönünden gerilemesine neden oluyordu. Mültezimin davranışı hükümetin denetimine adilce dikkat ve koruyuculuğuna bağlı olmadığı için, görevikötüye kullanmaların önünü almak olanaksızdı." (A.e., s. 47-48.)

emval / vergi tahsildarı) adındaki devlet memuru toplayacaktır³³. Muhassılın görevi, yalnızca kamu gelirlerini toplamak değildi; bulunduğu yerde “Tanzimat”ı da anlatacak, vergilerin adaletli bir şekilde toplanabilmesi için nüfus ve emlak yazımı yapacaktı. Muhassıllara yardımcı olmak üzere meclisler kurulmuştur. Sancak merkezi ve kazalarda “büyük meclis”ler oluşturulmuştur. Söz konusu meclisler, muhassıl ve iki katibi, o yerin kadısı, müftüsü, zaptiye memuru, (gayri müslimlerin bulunduğu yerlerde) metropolit, iki kocabaşı, ve halkın seçtiği dört üyeden meydana gelmekteydi. Büyük meclis tayin edilmeyen kaza, kasaba ve köylerde de “küçük meclisler” oluşturulmuştur. Büyük meclis mülki, mali, adli konuları görüşüp karara bağlayacak, Tanzimat ilkelerine aykırı vergi suiistimallerini ve diğer suçları takip edecek, şer’i kanunlara göre suçluları yargılayacaktı. Küçük meclislerin aldıkları kararlar ise büyük meclislerin onayından sonra yürürlüğe girebilecekti³⁴. Meclislerin kurulmasındaki temel amaç, Tanzimat reformlarının ahali tarafından benimsenmesinin sağlanması, vergi toplanmasının tepkiler oluşturduğu dönemlerde, sorumluluğu o yerin saygı duyulan ve önde gelen kişilerine de yaymaktır. Yine bu meclisler, merkezi yönetimin halkla ilişkisini sağlayacak araçlar olarak görülmektedir³⁵.

İltizamın kaldırılması, mültezim yerine devlet memuru olan muhassılların vergileri toplaması usulü (bu sistemin uygulanabilmesi için organizasyon, eleman ve araç bakımından devlet yeterli

³³ Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)**, 1.bs., İstanbul, Arı Sanat Yayınları, 2004, s. 126. [19 Zilkade 1255’te (1840) *Taşralara Tayin Olunacak Muhassılın-i Emvalin Suret-i Memuriyetlerine Dair Talimat-ı Seniyye-i Aleniyye* yayınlanmıştır. Bkz: **A.e.**, s.126-127.]

³⁴ Eryılmaz, **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, s. 109-111. Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra oluşturulan bu idari meclislerin öncesi de Osmanlı Devleti’nde mevcuttur. Şöyle ki kadıların başkanlığında toplanan, mahalli ayan ve eşrafın katıldığı, vergi, askerlik, yerel harcamaların görüşüldüğü meclisler bulunmaktaydı. Tanzimat sonrası meclislerinin farkı, başkanlığını kadı yerine, vali, muhassıl ya da kaza müdürleri gibi merkezi idare memurlarının yapmasıdır. (**A.e.**, s.112.)

³⁵ Eryılmaz, **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, s.112.

düzeyde hazırlık yapamadığından) iki yıllık uygulamada olumlu sonuç vermemiştir. Meclislere dokunulmamış, ama muhassıllık örgütü kaldırılmıştır. Muhassılların yerini valiye karşı sorumlu “defterdar” alırken, aşar vergisi yeniden iltizama verilmiştir³⁶. Zira Ortaylı’nın ifadesiyle “yeni usul eskisinden beterdı”³⁷. Patrikhaneler ve cemaatlerin önde gelenleri gayri müslim halkı daha çok soymuşlardır. Yerel yönetim kurumlarının sınırlı anlamda ilk örneği sayılması gereken, muhassıllık (memleket) meclisi olarak adlandırılabilir olan söz konusu meclislerde, önceleri hükümet memurları yanında, seçilmiş üyelere de maaş bağlanmıştır. Maaş bağlama işlemi bazı bölgelerde kötüye kullanılmıştır. Örneğin Sakız Adası’nda oluşturulan meclisin üyeleri kendileri için yüksek miktarda maaş takdir ettikleri gibi, metropolite de maaş bağlanmasını kabul etmişlerdir. Ancak Babıali, metropolitlerin cemaat vakıflarından ödenek aldıklarını, ayrıca bu meclis çalışmaları nedeniyle de maaş almalarının uygun olmayacağını, ayrıca meclis üyeleri için gereğinden fazla maaş takdir edildiğini karara bağlamıştır³⁸.

³⁶ A.e., s.113-114.

³⁷ İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840 - 1880)**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s.32.

³⁸ A.e., s.32, 38-40. Osmanlı Devleti’nde mahalli idarelerin gelişimini muhassıllık meclisleri ile başlatan Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)* isimli eserinin ikinci bölümüne “merkeziyetçilik çağında yerel yönetimin gelişmesi” başlığını koyarken, bu başlığın tezatlı bir gelişimi anlatmaya yeterli olup olmayacağını da sorgulamaktadır. Çünkü yazarın tespitine göre, Türkiye’de yerel yönetim geleneğinin modern merkeziyetçilikle yaşıt olduğu söylenebilir. (Bkz: A.e., s.28.) Reformlara, taşra idaresinin işleyişinde ve gayri müslim toplulukların yapısında başlandığını belirten Davison da, hükümetin, sadece uyruklarının saygısını ve bağlılığını elde edip prestijini yeterli düzeyde tutmakla değil, aynı zamanda yerel yönetimi merkezi denetime bağlı durumda işletmeye yetecek esneklikte bir idari sistem geliştirmekle, imparatorluk halklarını bir arada tutmak zorunda olduğunu ifade etmektedir. Bu itibarla modernleşme çabalarının amacı, daha dürüst ve etkili bir idari sistem yaratmakla sınırlı kalmıyor, aynı zamanda imparatorluktan yeni eyaletlerin kopmasını ya da

Tanzimat Fermanı'nın ilanı Osmanlı gayri müslim tebaanın hayatında önemli yenilikler getirmiştir. Muhassıllık (sonraki adıyla, memleket) meclislerinde var olmalarıyla, gayri müslim tebaa da idare mekanizmasına da katılmış oluyordu. Gayri müslimlere getirilen bazı eşit statü hakları, dolayısıyla memleket meclislerinde üyelik yoluyla idareye katılmalarını sağlayan uygulama, önceleri mutaassıp Müslümanlar tarafından olumlu karşılanmamıştır; gayri müslimlerin bazılarının da diğer gayri müslim gruplara karşı eski imtiyazlarını kaybetmekten doğan bir hoşnutsuzluk içine bulundukları da göz ardı edilmemelidir³⁹. Bunun yanında Tanzimat reformlarıyla, ruhani örgütlerin ve ruhani reislerin devlet karşısındaki konumlarında farklılaşmalar olmuş, Rum-Ortodoks Kilisesi, diğer cemaatler karşısındaki üstün konumunu kaybetmiştir; yine Hristiyan cemaatlerde (dolayısıyla Rum-Ortodoks cemaatinde de) laik unsurlar güçlenmiş, cemaatlerin yönetiminde ruhanilerin nüfuzu sarsılmıştır. Osmanlı Devleti'nin laik eğitimi güçlendirmesiyle de kilise eğitimi gerilemiştir⁴⁰. Gayri müslimler, devletin kurduğu "laik" eğitim kurumlarında belirlenen kontenjanlarla öğretim görüp, Osmanlı bürokrasisine girmişlerdir. Bu itibarla Tanzimat Fermanı ile başlayan süreç, değişik dinden tebaanın hukuki eşitliği ve "dini hürriyeti" bakımından önemli bir aşama olarak tespit edilmelidir⁴¹. Osmanlı Devleti'nin modernleşme döneminde, eğitim ve öğretimin, *ruhani imtiyaz* mı yoksa *dünyevi bir konu* mu olduğunu "İstanbul Helen Filoloji Cemiyeti" (*Sillogos*) örneğin-

zaten değişik derecelerde temsili sisteme sahip olan Sırbistan ve Tuna beylikleri, Mısır ve Lübnan gibi başka tampon bölgelerin kaybını önlemeyi de kapsıyordu. (Davison, a.g.e., C. I, s. 18-19.)

³⁹ Ortaylı, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, s. 68.

⁴⁰ A.e., s. 61-62. (Rum tebaanın eğitim-öğretimi ve gayri müslim tebaanın devlet okullarına kabulü bağlamında ayrıca bkz: Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, s.169-173.) Bu bağlamda Eryılmaz, Rum tebaanın okul sayısı ve öğretiminin kalitesinin, diğer gayri müslim cemaatlerden daha üstün olduğunu belirttiği gibi, Patrikhane mektebi ve Kuruçeşme Üniversitesi'nden de bahsetmektedir. (A.y.)

⁴¹ Ortaylı, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, s.63.

de⁴² tartışan Anagnostopulu, eğitimin Tanzimat reformlarıyla laikleştirdiği, fakat devletin, tüm tebaa için “birleşik laik Osmanlı eğitimi” değil, merkezi eğitime paralel çok sayıda eğitimler öngördüğü fikrindedir. Yazara göre, Osmanlı iktidarı, bir yandan Rum-Ortodoks Patrikhanesi’ne verilmiş imtiyazları tanırken, diğer yandan eğitimin laikleştirilmesi çerçevesinde, diğer gayri müslimlere olduğu gibi, Rumlara da kendi eğitimlerine sahip olma hakkı vermiştir. Eğitim meşruiyetini dini liderden sağladığı ölçüde laiktir. Patrik, “milli” eğitim düzeyinde de reformların gerçekleştirilmesinin kefilidir. “Rum” eğitiminin içeriği, patriğin denetimindeki ruhani liderler ve halktan seçilmiş kişilerden oluşan meclisçe ve encümen-i teftiş ve muayenenin onayıyla belirlenir. Böylece on dokuzuncu yüz yılda, Rumların eğitimi öncelikle patrikhaneye tanınmış bir “imtiyaz”dır. Ama aynı zamanda reformcu ruha da uygun olarak “dünyevi bir meseledir”; öyleyse bu eğitimin de laik olması gerekir⁴³. Yazar bir adım daha ileri giderek, Osmanlı iktidarının, Osmanlı maarifinin milletler temelinde bölünmesi yolu ile her milletin artık dini değil “ulusal” nitelikte olan eğitimini ve bunun gelişimini meşrulaştırdığını söylemektedir. Ancak yazarın da farkında olduğu gibi, encümen-i teftiş ve muayenenin kullanacağı kriterlerle ilgili ortaya çıkan sorunlar mevcuttur⁴⁴.

Rumların öğretimi (okul sistemi)⁴⁵, dini kurumlar etrafında düzenlenmiş, taşradaki eğitim metropolitlerin yetkisi dahilinde

⁴² Anagnostopulu, “Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi Patrikhanesi, Cemaat Kurumları, Eğitim,” s. 17 vd.

⁴³ Anagnostopulu, “Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi Patrikhanesi, Cemaat Kurumları, Eğitim,” s. 18.

⁴⁴ Anagnostopulu, “Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi Patrikhanesi, Cemaat Kurumları, Eğitim,” s. 18-19.

⁴⁵ “Gayri müslim cemaat okulları Cemaat Ruhani meclisleri ile kiliselerin denetiminde olan okullardır. Okulların öğretiminde uzun süre dinî nitelik hâkim iken daha sonraları millî nitelik ağırlık kazanmıştır. Vakıf okullarıdır. Ya bir kilise vakfıyla ya da zengin bir şahsın veya grubun öncülüğünü yaptığı vakıflar yoluyla kurulur, finanse edilir ve yönetilirlerdi. Öğretim

olmuştur. Metropolitliklerdeki karma kilise meclisleri üyeleri arasından, görevi tüm eğitim kurumlarının manevi gelişimine nezaret etmek olan dört üyeli bir eğitim komisyonu da seçilmiştir⁴⁶. Ancak, öğretimin, reformların ruhuna uygun olarak “laik” olması gerekiyordu; o halde eğitim Patrikhane’nin kurumsal koruması altında “ulusun dünyevi meselesi” idi. Böylece ruhban olmayanlar da eğitime müdahil olmuşlardır⁴⁷. Ayrıca, Osmanlı toplumundaki etnik, dini bölünme nedeniyle kendisini yalnız millet düzeyinde ifade edebilen “Batı”da veya Yunanistan’da eğitim görmüş bir “okuryazar cemaat” ortaya çıkmıştır⁴⁸. Böylece laik bir eğitimin taşıyıcısı olma rolünü “İstanbul Helen Filoloji Cemiyeti” üstlenmiştir ki Anagnostopulu’ya göre bu cemiyetin amacı, Anadolu’nun Rum Ortodoksları için, gecikmiş bir aydınlanma ruhu içinde dini önyargılardan bağımsız bir eğitimin yaygınlaştırılmasıdır. Yunan Krallığı ve Atina Üniversitesi’nin ideolojik ve maddi etkileriyle, Sillogos, bir aşamadan sonra, Atina Üniversitesi’nin hedeflerini gerçekleştirmeyi üstlenmiştir⁴⁹. Bu bağlamda Patrikhane’nin durumuna bakıldığında, Sillogos’la da, Osmanlı siyasi iktidarıyla da ilişkilerinin pek de iyi olmadığı tespitiyle karşılaşılmaktadır. Sillogos daha başlangıçta kendi konumunu Patrikhane’den ayırmıştır. Patrikhane ise bu cemiyetin

kademeleri olarak mensubu oldukları din (Hıristiyan-Musevi) veya mezhep okulları arasında ilk-orta-meslek veya yüksek okul olarak derecelendirilebilirler. Ayrıca okul öncesi sayılabilecek kuruluşlarla, yaygın eğitim fonksiyonunu yürüten kurumlar da mevcuttur.” (Hidayet Vahapoğlu, **Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**, 2.bs., İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2005, s.88-89.)

⁴⁶ Anagnostopulu, “Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim,” s. 20.

⁴⁷ Anagnostopulu, “Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim,” s. 21.

⁴⁸ Avrupa’da öğrenen gören Rumlar, Rousseau ve Voltaire’den etkilenecek, Yunan milliyetçiliği propagandasını Osmanlı ülkesinde yapmaktaydılar. (Alkan, a.g.e., s. 46.)

⁴⁹ Anagnostopulu, “Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim,” s. 22-23.

yaklaşımını “hakaretamiz ve ihtilalci” olarak nitelendirmiştir. Fakat yazarın tespiti göre, Patrikhane ve Sillogos varlıklarının devamı için birbirlerinin sağladığı meşruiyete ihtiyaç duymuşlar, Patrikhane, ulus-üstü niteliğini zayıflatan dinamiklerin bu alan içindeki etkinliklerini bünyesine katıp meşrulaştırmış ve Sillogos’u himayesine almıştır. Kilise, Sillogos’un ithal ettiği yeni ideolojik anlayışların yarattığı sarsıntıları örtmek isterken, çelişki içinde, kendi Hristiyan merkezli eğitim ve öğretim anlayışını etkisizleştiren bir öğretimin taşıyıcısı haline gelmiştir. Konu bağlamında Anagnostopulu’nun vardığı sonuç, Patrikhane’nin, Sillogos’un Yunan Krallığı tarafından belirlenen şekliyle ortaya koyduğu, Yunan öğretimini kabul ederek, başka alanlarda savunmakta olduğu kendi ulus-üstülüğüne (evrenselliğine / ekümenliğine) zarar verdiğidir. Böylece Patrikhane’nin himayesindeki “İstanbul Helen Filoloji Cemiyeti” nin etkinlik alanı, yalnızca dini iktidar var olduğu için var olan, bir etnik-dini alan şeklinde değerlendirilmiştir⁵⁰ ki bu durum eğitim ve öğretimin o gün bağlamında da, dini imtiyazlar alanına yerleştirilme çabasının yarattığı bir çelişki olarak ortaya çıkmaktadır. Zira eğitim ve öğretim de dahil olmak üzere, tüm kurumlarıyla modernleşme kaygısında olan ve bu itibarla modernleştirmeye çalıştığı kurumlarla, din bağlantısını ortadan kaldırmaya uğraşan devletin, eğitimi ve öğretimi, klasik dönemin şartlarıyla paralel olarak, ruhani bir imtiyaz şeklinde tartışmasız kabul ettiği düşünülemez. Şöyle ki Osmanlı Devleti ile Patrikhane arasındaki eğitim ve öğretim ilişkin sorunlardan yazarın kendisi de bahsetmektedir⁵¹. Modernleşme çabası ile birlikte *Osmanlı vatandaşı* statüsünü, siyasi ve sosyal temelleriyle belirginleştirmeye çalışan devlet, Müslüman ve Müslüman olmayan tebaasının birlikte eğitim ve öğretim alabileceği okulları da oluşturmaya başlamış⁵², Müslü-

⁵⁰ Anagnostopulu, “Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim,” s. 23-26.

⁵¹ Anagnostopulu, “Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim,” s. 19.

⁵² Mekteb-i Sultani örneği için bkz: Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayri-**

man olmayan cemaat okullarını ise ders programlarıyla ve diğer yollarla denetleme gayretinde olmuştur⁵³. Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde eğitim ve öğretim, din ve mezhep imtiyazlarının bir parçası olarak görüldüğü için, gayri müslim tebaanın eğitim ve öğretimi, kendi cemaatleri tarafından cemaat okullarında yapılırdı. Tanzimat döneminde ise bu uygulama değiştirilmek istenmiş, devlet, gayri müslim tebaanın öğretim gördüğü okulları denetleme gereği duyduğu gibi, bu okullarda öğretmenlik yapacak olanları da kendisi yetiştirmek istemiş, ayrıca Müslim ve gayri müslimlerin beraber devam edebilecekleri okullar oluşturmaya başlamıştır. Bu bağlamda *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi* (1869) yayınlanarak, eğitim ve öğretim sistemi yeni bir düzenlemeye bağlanmıştır⁵⁴. Nizamnamenin öngörüsü, belirli bir düzeyden sonra eğitim ve öğretimin din ayrımı olmaksızın tüm Osmanlı tebaası için ortak olmasıydı⁵⁵. Yine nizamname ile öğretimin devlet görevi niteliği kabul edilmiş, okullar iki gruba

müslim Tebaanın Yönetimi, s. 172.

⁵³ Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu* (1839-1914), s. 158-169. Devletin gayri müslim tebaa ve yabancıların Osmanlı ülkesinde açtıkları okulları denetlemek için başvurduğu tedbirlerden biri de 1886'da "Mekatib-i Gayri müslime ve Ecnebiye Müfettişliği"nin kurulmasıdır. Müfettişliğin başına da Rum cemaatinden Selanik vali muavini Kostantinidi Paşa getirilmiştir. (Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, s. 175.) [Konuya ilişkin belgelerden birinde, henüz (resmi) ruhsat verilmemiş Rum Patrikhanesi'ne bağlı okulların defterinin (ki örnekte söz konusu okullar, Kadıköy metropolitliğine bağlıdır) Maarif Müdürlüğüne talep edilmesi sebebiyle, gereğinin yapılması istenmektedir. BOA, DH. MKT., Dosya No: 2059, Gömlek No: 34, (18 Şaban 1310).]

⁵⁴ Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, s. 173. (Söz konusu nizamname hakkında bkz: Vahapoğlu, a.g.e., s. 117-126. *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*'nin metni için bkz: *Düstur*, I. Tertip, C. II, s. 184-219.)

⁵⁵ Örneğin 1906 tarihli bir belgede, Midilli'nin köylerinden birinde yapılmak istenilen Rum okuluna, Maarif Nizamnamesi ve Rum Patrikhanesi hakkındaki kararlara uyulması şartıyla izin verildiği anlaşılmaktadır. [BOA, DH. MKT, Dosya No: 1072, Gömlek No: 32, (3 Zilhicce 1324).]

ayrılmıştır. Birinci gruptaki okullar, nezaret ve idaresi devlete ait olan umumi okullar (devlet okulları), ikinci gruptakiler, nezareti devlete, kurulması ve idaresi bireylere ya da cemaatlara bırakılan okullardır (hususî mektepler –özel okullar-). Umumi okullar, sıbyan ve rüştiye mektepleri, idadi mektepleri, sultaniler ve âli mekteplerdi. Osmanlı Devleti’ni oluşturan unsurları, Osmanlılık ideolojisi etrafında birleştirebileceği düşünülen idadiler (idadi mektepleri), bin haneden fazla nüfusu olan kazalarda açılacak, rüştiye mekteplerindeki tahsillerini tamamlayan Müslüman ve Müslüman olmayan çocuklar, idadilerde beraber tahsil görecektelerdi. Her vilayet merkezi olan şehir ve kasabalarda açılacak, sultanilerde de Müslim ve gayri müslim çocuklar beraber öğretim görecektelerdi⁵⁶. Darülmuaallimat, Darülmuaallimin, Darülfünun, ve sanayii muhtelif mektepleri âli mekteplerdi. İstanbul’da kurulan Darülmuaallimin, üç şubeye, her şube de biri edebiyata diğeri uluma (ulûm) ait olmak üzere iki şubeye ayrılmıştı. Birinci şube rüştiye mekteplerine, ikinci şube idadi mekteplerine, üçüncü şube de sultanilere muallim (öğretmen) yetiştirecekti. Rüştiye şubesi de kendi içinde iki daireye ayrılmıştır ki dairelerden biri Müslümanlara öğretim veren rüştiyelere, diğeri de –modernleşme bağlamında gayri müslim tebaanın öğretimini de kendi yetki ve vazifesinde gören devletin bu öngörüsü doğrultusunda- gayri müslimlere öğretim veren rüştiyelere muallim yetiştirecekti⁵⁷.

Yine Anagnostopulu’nun, Panslavizmin yükseldiği ve devamında da Patrikhane’nin otoritesinin yok sayıldığı dönemin İstanbul’unun güçlülerinin, Yunan bağımsızlığı öncesindeki, ulus-üstü niteliklerini kaybederek, hakim sınıf oldukları “ulusal” topluluğu belirleme ihtiyacını duymalarıyla, söz konusu topluluğun Patrikhane’nin meşrulaştırıcı işlevi sayesinde belirlendiğine, ama diğer taraftan da dinin artık bağlayıcı unsur olmadığına

⁵⁶ Osmanağaoğlu, **Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tâbiyyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi**, s. 166-168.

⁵⁷ Sadrettin Celâl Antel, “Tanzimât Maarifi,” **Tanzimat I**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999, s. 455.

yönelik tespiti, dönemin özelliklerinin beraberinde getirdiği çelişkiyi yansıtmaktadır⁵⁸. *Din* artık bağlayıcı unsur olamama sürecindedir, fakat imtiyazları dine (*hakim milletle din farklılığı*-

⁵⁸ Anagnostopulu, "Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi Patrikhanesi, Cemaat Kurumları, Eğitim," s. 27. (*Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* isimli eserde, Rum-Ortodoks cemaat hiyerarşisi içinde egemen olan oligarşiden de şu şekilde bahsedilmektedir: "İstanbul patriği, laik ve dini görevleri için bir papazlar sinodundan yardım görürken, İstanbul'un zengin Fener Rumları ile Prensliklerdeki Rumların etkisi altında bulunuyordu. Patriğin altında vilayet piskoposları ve köy papazları vardı. Köy düzeyinde topluluk işleri ... tüm erkeklerin oylarıyla seçilen ihtiyar meclisleri ve kocabaşlar tarafından görülüyor, bunlar yerel okul ve kiliseleri desteklemek için vergi topluyorlar, İstanbul'daki patriğin diğer millet görevlerini üstlenmiş bulunuyorlardı." Bkz. Stanford J. Shaw, **Ezel Kural Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. II, İstanbul, E Yayınları, 1983, s.164.) Osmanlı Devleti'nde Rum Kilisesi'nin tek bir ruhani hiyerarşi altında örgütlü olmamasına rağmen, İstanbul patriğinin diğer bağımsız Rum kiliselerindeki ruhani reislerle göre daha etkili olduğunu, İskenderiye, Antakya ve Kudüs patriklerinin daha dar ve fakir bölgeleri yönettiklerini, Kıbrıs'taki bağımsız kilisenin ise kendi adasıyla sınırlı olduğunu, Osmanlı padişahlarının dini esaslara göre primus inter pares (eşitler arasında birinci) olsa bile, Rum Ortodoks halklar üzerindeki yüksek "sivil" otoriteyi tek başına İstanbul patriğine verdiğini söyleyen Davison, cemaatin yönetimine ilişkin, patriğe yetkilerini kullanırken, piskoposlardan oluşan bir Sinod meclisinin yardımcı olduğunu, patriğin Sinod'la birlikte cinayet davaları dışında "millet" üyeleri arasındaki her türlü davada yargılama yetkisine sahip bulunduğunu, kiliseyi ayakta tutacak vergileri koyma ve kendi kontrolündeki piskoposları atayıp azletme yetkilerinin de patriğe ait olduğunu, her piskoposun patriğinkine benzer yetkilere ve sürekli danışabileceği bir meclise sahip bulunduğunu söyledikten sonra, bu hiyerarşinin tabanında köy ya da parish (kendi kilisesine ve piskoposuna sahip ruhani bölge) örgütlenmesi vardı, demektedir. Ergin erkekler, topluluk işlerini yürütecek yaşlılarla, (kilise ile okulun maliyesini idare edip, ruhani gelirleri toplayan, bazı adli işleri yürüten ve II. Mahmut döneminden sonra askerlik hizmetinin karşılığı olarak ödenen vergiyi de toplayarak, bu kaynakları piskopos ve patrik aracılığı ile Babıali'ye aktaran) kocabaşını seçmek üzere her yıl toplanırlardı. (Davison, **a.g.e.**, C. I, s.147.) [Konuya ilişkin olarak Hering de Rum-Ortodoks patriğinin statüsünü değerlendirirken, onun *primus inter pares* (eşitler arasında önde gelen) olmaksızın ziyade, diğer patriklerin şefi (Vorgesetzte) olarak tanındığını ifade etmektedir. Bkz: Hering, "Das Islamische Recht Und Die Investitur Des Gennadios Scholarios (1454)," s. 249.]

na) dayanan Patrikhane, eğitim ve öğretim gibi diğer “dünyevi” unsurları da meşrulaştırmaktadır.

Tanzimat Fermanı, Müslümanlardan tepki gördüğü gibi, Hristiyanlardan ve bilhassa Hristiyan ruhban kesimden de tepki görmüştür. Zira klasik dönem bağlamında gayri müslimler arasındaki hiyerarşide, Rumlar ilk sırada Museviler ise son sırada bulunmaktaydı; Rumlar diğer gayri müslimlerle eşit tutulmayı, genel olarak Hristiyan guruplar da Musevilerle eşit sayılmayı reddettiler. Tanzimat Fermanı’nın uygulanmasında tepki alan, bu nedenle de uygulama sorunu ortaya çıkaran diğer bir husus ise fermana öngörülen, askerlik mükellefiyetinin gayri müslimlere de yaygınlaştırılmasıydı ki bu sorun uzunca bir müddet daha Osmanlı Devleti’ni meşgul etmiştir. Tanzimat Fermanı bağlamında, patriğin yargılama yetkisinin evlilik ve dini işlere münhasır kılınması da patrikhanelerden tepki görmüş, patrikler sahip olduklarını düşündükleri yargı imtiyazlarını ve “yargısız cezalandırma yetkisi”ni kaybetmişlerdir⁵⁹.

Tanzimat Fermanı, özellikle Müslüman ve gayri müslim tebaanın eşitliği bakımından, 1856 Islahat Fermanı ile tamamlanmıştır. “Kaffe-i sunûf-i tebaa-i şâhânem”, “umûm tebaa-i şâhânem”, “kâffe-i tebaa-i şâhânem”, “tebaa-i Devlet-i Aliyye’min cümlesi”, “tebaa-i saltanat-ı seniyyemin kâffesi” ifadeleriyle genel olarak tüm Osmanlı tebaasına hitap eden, temel siyasi amacı, gayri müslim tebaanın devlete sadakatının sağlanması olan, içinde bulunulan çağa uygun bir Osmanlı toplumu (milleti) meydana getirme uğraşının aşamalarından biri olarak değerlendirilebilecek, bu fermanın hükümlerinin çoğu gayri müslim Osmanlı tebaasına yöneliktir⁶⁰. Karpat, bu fermanın ilanının özellikle İn-

⁵⁹ Bebiroğlu, a.g.e., s. 23.

⁶⁰ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi (Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri 1789 -1856)**, C. V, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, 1947, s. 258. “Bin iki yüz yetmiş iki senesi içinde en ziyade ehemmiyetle mevzu’ı bahs ve müzakere olan mevaddan biri teba’a-i gayr-i müslimenin imtiyazatı mes’elesı idi. Bu hususa dair akdemce bâzı vükela ve süferay-i ecnebiyye-

giliz büyükelçisi Stratford Canning'in⁶¹ ısrarı üzerine söz konusu olduğunu, 1849 Kasımı'nda meseleyi iki hafta boyunca ayrıntılı olarak tartışan bir ulema kurulunun aksi yöndeki tavsiyesine⁶²

den mürekkebe bir muhtelit komisyon olup bunda Şeyhülislâm Ârif Efendi dahi dahil idi. Bu komisyonda verilen kararlar zabt olunarak ana göre bir ferman-ı âli kaleme alınmış idi ki Islahat Fermanı dediğimiz fermanıdır ... Bu Ferman'ın hükmünce teba'a-i müslime ve gayr-i müslime kâffe-i hukukta müsavi olmak lâzımgeldi. Bu ise ehl-i islâma pek ziyade dokundu ... Ehl-i islâmdan bir çoğu 'Âbâ ve ecdadımızın kaniyle kazanılmış olan hukuk-ı mukaddese-i milliyyemizi bugün ga'ib ettik. Millet-i islâmiyye millet-i hâkime iken böyle bir mukaddes haktan mahrum kaldı. Ehl-i islâma bu bir ağlayacak ve matem edecek gündür' deyu söylenmeğe başladılar " ifadesi ile Ahmet Cevdet Paşa da Islahat Fermanı'nın ilanının temelinde gayri müslim reayanın imtiyazlarının bulunduğunu belirtmektedir. (Cevdet Paşa, **Tezâkir 1-12**, yayınlayan Cavid Baysun, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, s. 67-68.)

Islahat Fermanı'nı "hainler tarafından Avrupa'ya verilen bir tahrip aracı" olarak nitelendiren Mustafa Reşit Paşa, söz konusu fermana en sert tepkiyi göstermiştir. "Hain" olmakla suçladığı kişiler ise kendi öğrencileri olan Ali ve Fuat paşalardır. Mustafa Reşit Paşa'nın bu tepkisini değerlendiren Eryılmaz, Mustafa Reşit Paşa'nın kamuoyunun dikkatini üzerine çekerek, rakiplerine karşı Müslüman halkın sevgi ve güvenini kazanmayı amaçladığını söylemektedir. (Bilal Eryılmaz, **Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi**, İstanbul, Ağaç Yayıncılık, 1992, s. 66-67.) Abdurrahman Şeref de Mustafa Reşit Paşa'nın bu konudaki muhalefetine temelinde, Ali Paşa'nın sivrilerle kendisine rakip olmasını hazmedememesini bulmaktadır. (Abdurrahman Şeref, **a.g.e.**, s.72.)

⁶¹ Karpat "Canning, İslam'ı -kendi inandığı Protestanlık dışındaki bütün Hristiyan inanışlarıyla birlikte- bayağı, sapkın ve ahlaken zayıf bulan biriydi ... Osmanlı devlet ve toplumunun Kuran hükümlerine göre idare edildiğini sanıyor ve gerçekte Hristiyan ve Yahudilerin dini ve kültürel özerkliklerini güvence altına alan millet sisteminin onların özgürlüklerini engellediğini düşünüyordu" demektedir. (Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din**, s. 251.) Canning'in Islahat Fermanı'nın ilanındaki rolü bakımından Eryılmaz da "Islahat Fermanı'nın hazırlanmasında İngiliz elçisi Lord Canning başrolü oynamıştı ... Islahat Fermanı, Canning'in bütün meslek hayatının bir ürünü ve Türkiye'de islahat uğrunda gösterdiği gayretlerin doruğuydu" demektedir. (Bkz: Eryılmaz, **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, s.142-143.)

⁶² Yazar söz konusu kurul ve tavsiye kararları için, BOA, Yıldız Arşivi, kısım:

rağmen yürürlüğe konulduğunu ifade etmektedir. Konuyu İslâm hukuku açısından ele alan kurul, mahkemelerde Müslümanlara karşı Hristiyanların tanıklığına başvurulamayacağını, sadece onlara danışılabilceğini ifade etmiş, bu konudaki son kararı hükümete bırakmakla birlikte, cizye toplamaya devam edilmesini ve bu vergi yerine *bedelat-ı askeriyye* isminde yeni bir vergi getirmekten vazgeçilmesini tavsiye etmiştir. Yine Hristiyanlar Müslümanlara komuta edecek mevkilere gelmemeliydi, yalnızca ordunun hizmet birimlerine kabul edilebilirlerdi. Bunun yanında kurul, Hristiyanlara daha fazla ekonomik fayda sağlanmamasını tavsiye ediyordu. Ne var ki 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı, kurulun itiraz ettiği bütün hükümleri kabul etmiştir⁶³. Yazara göre, femandaki düzenlemeler, bağınaz bir Protestan olan Büyükelçi Canning tarafından empoze edilmemiş olsaydı, ulemanın tepkisi daha da olumlu olabilirdi⁶⁴. Canning'in, Osmanlı hükümetini *milletleri* (dini cemaatleri) ortadan kaldırmaya ve yurttaşlığı, "bireyi doğrudan devlete bağlayan yeni bir bağ" şekline dönüştürmeye ikna ettiğini söyleyen Karpat, Islahat Fermanı'nın Müslim ve gayri müslim cemaatleri zayıflatığı ve her tür Avrupa etkisine kapıyı açtığı yorumunu yapmaktadır⁶⁵. Konuya ilişkin olarak Engelhardt da "fetihten sonra tanınan haklarıyla Rum Patriği devlet içinde bir devlet oluvermişti. Öyle ki doğu âyinine mensup Hristiyanların vicdan hürriyeti, kişisel hürriyeti, serveti ve onuru İstanbul Kilisesinin şefinin kontrolü altına girmişti. Yargı çevresinde bulunanlara sürgün ve hapis cezası verebiliyor, vergi koyabiliyor, piskoposları azledabiliyor aforozu ve sansürü

18, dosya 39'a atfı yapmaktadır. Bkz: Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din**, s. 236, dn: 11.

⁶³ A.e., s. 223.

⁶⁴ A.e., s. 223-224.

⁶⁵ A.e., s. 251-252. Eryılmaz da Islahat Fermanı hakkında "büyük ölçüde yabancı devletlerin hazırladığı ve Babiâli'nin kabul etmek zorunda kaldığı bir tedbirler bütünüdür" demektedir. (Bkz: Eryılmaz, **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, s.136.) Konuya ilişkin olarak ayrıca bkz: Engelhardt, **Tanzimat**, çev. Ayda Düz, 1. bs., İstanbul, Milliyet Yayınları, 1976, s. 91-93; Bebiroğlu, a.g.e., s. 26.

dilediğince kullanıyor ve bu hakların çoğu medenî haklarla ilgili olduğu halde hiçbir güç ona müdahale edemiyordu. Aksine verdiği hükümlerin uygulanabilmesi için hükümet ona yardım ediyordu ... şimdi ise inanç serbestliğini ilân etmek ve ruhanî başkanların cemaatlerinin üzerindeki salt otoritesinin yükünü hafifletmek yetmezdi. Reayaları vatandaş yapmalı⁶⁶ demektedir ki yazarın Rum-Ortodoks patriğinin yetkilerine ilişkin belirlenmesi abartılı olmakla beraber⁶⁷, Islahat Fermanı'nın ilanındaki gerekçeyi yansıtmaları bakımından dikkate değerdir. Ancak Rum-Ortodoks Patrikhanesi de Islahat Fermanı'nın ilanını Engelhardt gibi yorumlamış olacak ki eski üstünlüğünü kaybedeceği düşüncesiyle, basın yoluyla Avrupa'nın müdahalesini sağlamaya çalışmıştır⁶⁸. Rum-Ortodoks ruhbanın tepkisini ise Engelhardt şu şekilde dile getirmiştir:

“Rum ruhban, yüksek rütbeli ruhban ve Ermeni maliyecilerin sosyal koşullarda değişiklik yapılmasına hiç ihtiyacı yoktu. Bunlar az vergi verdiği, askerlik hizmetinden muaf olduğu ve de yeterince akıllı olmadığı için, kendisine yapılmak istenen iyiliği takdir edemiyordu. Halbuki kiliseye verilen vergilerin kaldırılması Fenerdekileri kızdırdığı oranda halkı sevindirmeliydi. Sinodu meydana getiren patrik ve metropolitler öfkelerini zor zaptediyorlardı. Papaz ödentilerinin kesildiğini ilân eden maddeyi okuduklarında öylesine üzüntüye kapıldılar ki, öteki maddeler gözlerinden kaçtı. Şöyle anlatırlar: İznik Piskoposu Fermanı okuyup ipek keseye gerisin geriye koyarken ‘Allah vere de orda kalsa’ demiş. Dileği kabul edilecek ve Hattı Hümayun birçok noktalarda ölü cümleler olarak kalacaktır”⁶⁹.

⁶⁶ Engelhardt, *a.g.e.*, s.91.

⁶⁷ Kenanoğlu'nun “patriklerin yetkilerinden bahseden eserlerde, patriklerin mutlak bir otoriteye sahip olduğu ve hiçbir Osmanlı görevlisinin onların kararlarına karışamayacağı şeklinde mesnetsiz iddialar yığınlarıdır” şeklindeki ifadesi, Engelhardt'ın söz konusu eserini de kapsıyor olsa gerek. (Kenanoğlu, *a.g.e.*, s. 149)

⁶⁸ Necla Günay, “Filik-i Eterya Cemiyeti,” Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, C.VI, No:(2005), s. 273.

⁶⁹ Engelhardt, *a.g.e.*, s. 95. Benlisoy ve Macar da İzmit başpiskoposunun İs-

Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin imtiyazları bağlamında, Benlisoy ve Macar da Tanzimat Fermanı'nın ilanının eski sistemin değişeceğini haber verdiğini, Islahat Fermanı ile de bu değişikliklerin görüldüğünü ifade etmektedirler⁷⁰. Söz konusu fermanın hükümleri, cemaatlerin idari yapılanmalarının yeniden oluşturulacağını işaretliydi⁷¹. Diğer gayri müslim cemaatler gibi Rum-Ortodoks cemaat yapısını da yakından ilgilendiren Islahat Fermanı'nda yer alan esaslar şu şekilde ifade edilebilir: Tüm Osmanlı tebaası, mal can ve namus güvenliğine sahip olacak, tüm tebaanın yasa önünde eşitliği sağlanacak, Fatih Sultan Mehmet döneminden itibaren gayri müslim cemaatlere verilmiş olan imtiyazlar ve ruhani muafiyetlerin yeni şartlar ve ihtiyaçlara uyumunun sağlanması için, *Babıali'nin nezaretinde patrikhanelerde oluşturulacak meclisler vasıtasıyla müzakereler yapılacak ve teklifler hükümete sunulacak, ruhani liderlerin cemaatlerinden almakta oldukları aidat ve bahşişler kaldırılarak, maaş bağlanacak*, tüm tebaa devlet memuru olabilecek, belli şartları taşıyanlar, Müslüman ve Müslüman olmayan ayrımı yapılmaksızın askeri ve mülki okullara girebilecek, cemaatler arasında çıkacak ticaret ve cinayet davaları için karma mahkemeler kurulacak, şahitlikte eşitlik ve yargılamaların aleni yapılması sağlanacak, karma ticaret ve cinayet mahkemelerinde uygulanacak yasalar bir an evvel hazırlanacak, hapisaneler ıslah edilecek, işkence ve cismani cezalara ilişkin düzenlemeler kaldırılacak, askerlik yükümlülüğünü gayri müslimler de yerine getirecek, iltizam usulü kaldırılıp, vergiler doğrudan devlet eliyle toplanacak, *gayri müslimler arzu ederler-*

lahat Fermanı'nın imza töreninden çıkarken "umalım ki Tanrı bu kadarla kalsın" dediğine ilişkin söylentiye dile getirmektedirler. (Benlisoy, Macar, a.g.e., s. 44.) Aynı ifade, dönemin Rum patriğine de atfedilmektedir. (Bozkurt, Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914), s. 63, dn: 85.)

⁷⁰ Benlisoy, Macar, a.g.e., s. 42.

⁷¹ Canan Seyfeli, *İstanbul Ermeni Patrikliği (Kuruluşu ve Tarihten Günümüze İdari Yapısı)*, Ankara, Aziz Andaç Yayınları, 2005, s. 124.

se miras davalarını patrikhanelere götürebilecekler, yabancılara tasarruf-ı emlak hakkı tanınacak, resmi yazışmalarda Hristiyanlar için hakaret niteliği taşıyan ifade ve sözlere yer verilmeyecek, rüşvet ve yolsuzlukların önlenmesi için ilgili kanunlar şiddetle uygulanacak, her cemaatin ruhani reisi ile devlet tarafından bir yıl süre ile atanan birer memur, tüm tebaayı ilgilendiren konularda Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye görüşmelerine katılacak, bazı idari sınırlamalara bağlı olmak kaydıyla, mezhep ve eğitim hürriyeti sağlanacak, eyalet ve sancak meclislerinde Müslüman ve gayri müslim azaların seçim işlerini düzenlemek ve görüşlerin doğru olarak ortaya çıkmasını sağlamak amacıyla düzenlemeler yapılacaktır, ziraat ve ticaretin geliştirilmesini sağlamak maksadıyla eğitim, bilim ve Avrupa sermayesinden yararlanılacaktır⁷².

Bilhassa Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin imtiyazları bağlamında söz konusu fermana bakıldığında, cemaatlerin ruhani liderleri olan patriklerin bundan böyle dünyevi işlere karışmayacakları, dünyevi işlerin ruhani meclis yanında yer alan karma ya da sivil (laik/ruhani olmayan) meclisler tarafından yürütüleceği, ruhani liderlerin topladığı "cevaiz" aidat" gibi vergilerin kaldırılarak din adamlarına maaş bağlanacağı⁷³, medeni hukuk

⁷² Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, s.138-140; Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, s. 114-116; Bozkurt, *Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)*, s. 55-58; Engelhardt, a.g.e., s. 93-94; Benlisoy, Macar, a.g.e., s. 42-43; Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, s. 76-80; Bebiroğlu, a.g.e., s. 26-28. (İslahat Fermanı'nın metni için bkz: *Düstur*, I. Tertip, C.I, s. 7-14. Transkripsiyonu için bkz: *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, s. 451-454.)

⁷³ Ferman metninde "her ne sûret ve nâm ile olursa olsun rahiylere verilmekte olan avâiz ve avâidat cümleten men olunarak yerine patriklere ve cemaat başlarına vâridât-ı muayyene tahsis ve ruhân-ı sairenin dahi rütbe ve mansıplarının ehemmiyetlerine ve bundan sonra verilecek karara göre kendilerine ber-vech-i hakkaniyyet maaşlar tayin olunub" şeklinde ifade edilmiştir. (*Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, s. 452.)

davalarının vali huzurunda karma mahkemelerde ya da kadının huzurunda şer'i usule göre aleni olarak görüleceği⁷⁴, miras davalarında gayri müslimlerin isterlerse davalarını cemaat başkanı ve meclislerine götürebilecekleri⁷⁵, ceza ve ticaret kanunları ve karma mahkemelerle ilgili usul yasalarının en kısa zamanda çıkarılacağıının öngörüldüğü anlaşılmaktadır⁷⁶ ki bu hükümler, Engelhardt'ın fermana tepkilerini dile getirdiği gayri müslim din adamlarından (uygulamada eski sistemin kendilerine sağladığı imtiyazlarının kaldırılması nedeniyle) tepki almıştır. Zira "fermana göre" medeni hukuka ilişkin yetkileri ellerinden alınmış, dünyevi işlerden uzaklaştırılmış, mali kaynakları da ortadan kaldırılmış oluyordu⁷⁷. İtirazların temelinde, Rum-Ortodokslar ve bu cemaatin ruhbanı için başka önemli bir husus daha bulunmaktaydı, zira diğer gayri müslim cemaatlere göre, protokoldeki önceliklerini kaybetmekteydiler⁷⁸.

⁷⁴ Ferman metninde "hukuk-ı âdiyyeye aid olan deâvî dahi eyalât ve elviye muhtelit meclislerinde vali ve kâdî-ı memleket hazır oldukları halde şer'en ve nizâmen rü'yet olunub işbu mehâkim ve mecâlîste muhakemât-ı vâkıa alenî icra olunması" şeklinde ifade edilmiştir. (**Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, s. 453.)

⁷⁵ Ferman metninde "hristiyan vesair taba-i gayr-i müslimeden iki kimse bey-ninde hukuk-ı irsiyye gibi deâvî-i mahsûsa, sahib-i dava olanlar istedikleri halde patrik veya rüesâ ve mecâlis marifetiyle rü'yet olunmak üzere havale kılınması" şeklinde ifade edilmiştir. (**Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi**, s. 453.)

⁷⁶ Bebiroğlu, a.g.e., s. 26-28.

⁷⁷ Bebiroğlu, a.g.e., s. 29. (Bu bağlamda Bozkurt ise 1856 Islahat Fermanı'nın "milletler" in sahip oldukları imtiyazları teyit ettiği fikrindedir. Yazara göre, Tanzimat ve Islahat fermanları ile başlayan süreçte, gayri müslimler gitgide ayrıcalıklı guruplar haline gelerek, eski imtiyazlarını korudukları gibi yenilerini de elde etmişler, imtiyazlarını sürdürmek için de büyük devletlere dayanmışlardır. Bkz: Bozkurt, **Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)**, s. 170, 216.)

⁷⁸ Yalçın, a.g.e., s. 21; Bozkurt, **Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)**, s. 32; Ahmed Refik, **Hicrî On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1988,

İlan edilecek olan Islahat Fermanı yabancı elçilerle görüşülürken, İngiltere (Lord Stratford), Fransa ve Avusturya elçileri, laik denetimin genişletilmesi, dini otoritenin sınırlandırılması ve kilise maaşlarının sabitleştirilmesi yönünde “milletler”in yeniden organize edilmeleri gerekliliğinden bahsetmişlerdir⁷⁹ ki Islahat Fermanı’nın metninde de görülen bu gereklilik⁸⁰ ve fermanın konuya ilişkin hükmü uyarınca, her dini cemaatten kendi yönetimlerini düzenlemek amacıyla birer komisyon kurmaları istenmiştir; komisyonların alacakları kararlar Babıali’nin onayına sunulacaktı; bu itibarla, Ali Paşa tüm cemaat liderlerine bir buyruldu yollamıştır. Söz konusu buyrulduya göre, tüm cemaatlerin

s. 28. (Bozkurt, -Ahmet Refik tarafından yayınlanmış- İstanbul’daki gayri müslimlerin meratip silsilesine dair 1699 tarihli fermanı da vererek, Rum cemaatinin bu durumunun, resmi bir statü olduğunun anlaşıldığını ifade etmektedir. Bkz: Bozkurt, **Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)**, s. 32.) Konu bağlamında Ahmet Cevdet Paşa da “patriklerin ve sâir rüesay-i ruhaniyyenin tavzifleri Ferman’da münderic olduğundan anlar dahi hoşnud olmadılar ve bir de ötedenberi Devlet-i aliyyede ehl-i islâmdan sonra rumlar ve ba’ dehu ermeniler ve ba’ dehu yahudiler derece derece mu’teber oldukları hâlde bu kerre cümlesi bir radde tutulacaklarından, rumların bâzıları ‘Devlet bizi yahudilerle beraber etti. Biz İslâmın tefevvukuna râzi idik’ deyu itiraz eylediler” demektedir. (Cevdet Paşa, **Tezâkir 1-12**, s.68.)

⁷⁹ Bozkurt, **Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)**, s. 170; Davison, **a.g.e.**, s. 137.

⁸⁰ Fermandaki bu hususu düzenleyen ifadede, (Fatih Sultan Mehmet zamanından itibaren) Osmanlı ülkesinde bulunan Hristiyan ve diğer gayri müslim tebaaya verilmiş olan tüm imtiyaz ve ruhani muafiyetlerin varlıklarını devam ettireceklerine hükmedildikten sonra, söz konusu ifade “Babıâli’mizin nezâreti tahtında olarak mahsûs patrikhanelerde teşkil olunacak meclisler marifetiyle bil-müzakere cânib-i Babıâli’mize arz ve ifade eylemeğe mecbur olarak ... patriklerin el-hâletü hâzihi câri olan usul-i intihabiyeleri islâh olunduktan sonra ” şeklinde devam etmektedir. Patriklerin seçim usullerinin ıslah olmasının yanında, cemaat işlerinin de ruhani ve cismani üyelerden oluşan meclisler tarafından yürütüleceği öngörülmekteydi. (Bkz: **Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, s. 451-452.)

kuracakları komisyonlar, kendi iç işlerini yürütmek üzere birer nizamname hazırlayacaklardı⁸¹.

B. 1862 Rum Patrikliği Nizamatı

Ali Paşa'nın Rum-Ortodoks Patriğine Nisan 1857'de gönderdiği buyrukduda, Babıalı'nın (Osmanlı hükümetinin), Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin cemaati üzerinde kurduğu baskı nedeniyle ortaya çıkan huzursuzlukların giderilmesini, amaçladığı belirtilmekteydi. Ancak dönemin Rum-Ortodoks patriğinin ve Patrikhane bünyesindeki ruhani meclisin, reformların, ruhanilerin nüfuzlarını azaltacağını düşündükleri için işbirliğini reddetmeleri üzerine, Ali Paşa, çağrı üzerine İstanbul'a gelmiş olan piskoposları görev bölgelerine geri yolladı⁸². Babıalı'nın

⁸¹ Bozkurt, *Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)*, s. 170. Konuya ilişkin olarak Ortaylı da "Islahat Fermanı'ndan sonra 1279/1859-60 Rum Patrikhanesi'nin ıslahı zımında, patrikhane-i mestûrede toplanan bir komisyon; nasıl patrik seçilecek, meclisler nasıl çalışacak diye bir nizamname hazırladı" demektedir. (Ortaylı, *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*, s.23.)

⁸² Bozkurt, *Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)*, s. 171; Shaw, Shaw, *a.g.e.*, C. II, s. 164. [(Konu bağlamında Davison da Rum-Ortodoks cemaati ile Ermeni Gregoryen cemaatini karşılaştırarak, reform hareketinin Rum milleti içinde, Ermeni milletindeki kadar kendisini yeniden üretmediğini, Babıalı'nın 1856 Islahat Fermanı'nın ilanından sonra Rum-Ortodoks cemaati liderlerine sürekli baskı uygulamak zorunda kaldığını, patriğin "laik" kesimin millet işlerinin yönetimine karışmasından endişelendiğini, Babıalı'nın bir nizamname üzerinde çalışacak geçici bir komisyon seçilmesini öngören ve nizamnamenin sahip olması gereken en önemli yanlara dikkat çeken bir nota (buyruldu) gönderme zorunluluğu duyduğunu, söz konusu komisyon toplantılarının beş metropolitin inatçı muhalefetiyle yarıda kesildiğini ve Babıalı'nın piskoposların, kendi piskoposluk bölgelerine dönmelerini emretmek zorunda kaldığını, bu engelin kaldırılmasıyla birlikte komisyonun 1860-1862 yılları arasında bir dizi kanun (Rum Patrikliği Nizamatı) çıkarttığını söylemektedir. (Davison, *a.g.e.*, C. I, s.147-148.)] Davison'a göre Rum milletindeki reformların belirginleşmesinin Ermeni topluluğunda olduğundan daha

ısrarlı tutumu karşısında, Patrikhane 1858'de işbirliğine razı oldu ve bir komisyon kuruldu⁸³. "Milli meclis" adını taşıyan bu komisyon, Ortodoksların tüm dini liderleri, yedi piskopos ve on ruhban temsilcisinden oluşuyordu. Meclis, yaptığı çalışmalar sonunda hazırladığı nizamname taslaklarını, Babiali'ye yolladı ve taslaklar onaylanıp, tasdik edilerek, 1862'de "Rum Patrikliği Nizamı"⁸⁴ (Rum Patrikliği Nizamnameleri) olarak yürürlüğe girdi⁸⁵. Böylece, bu nizamnameler bütünü ile Rum-Ortodoks tebaanın yönetimine ilişkin genel kuralları tespit edildi. Bu kurallar, hem cemaatin iç yönetimini, hem de Rum-Ortodoks cemaat yönetiminin devlet mekanizması içindeki yerini belirliyordu. Cemaat yönetiminin hukuki ve dini yetkilerinin sınırlarını ise, patriklere verilen tayin beratları çiziyordu. Fakat Rum Patrikliği

yavaş ilerlemesinin sebebi, Osmanlı Devleti'ndeki (siyasal bilinç sahibi) Rumların çoğunluğunun, Osmanlı Devleti'nin Rum-Ortodoks cemaatindeki reformlarından çok, eski *megale idea* (büyük fikir/ülkü - Bizans İmparatorluğunu canlandırma-) rüyasıyla ilgilenmeleriydi. (Davison, a.g.e., C. I, s. 158, dn: 31.)

⁸³ Söz konusu komisyona seçilecek kişilerin isimlerini bildirir, Ekim 1858 tarihli defterin BOA kayıt numaraları için bkz: Yalçın, a.g.e., s. 22, dn: 117.

⁸⁴ **Düstur**, I. Tertip, C. II, s. 902-937; BOA. Y. PRK. A., Dosya No: 6, Gömlek No: 2, (7 Muharrem 1308).

⁸⁵ Rum Patrikliği Nizamı'nın bünyesindeki nizamnameler, 21 Zilhicce 1276 (1860), Gurre-i Şaban 1277 (1861), 14 Şaban 1277 (1861), Selh-i Muharrem 1278 (1861), 28 Şaban 1278 (1862) tarihlerinde kısım kısım padişah iradesine (irade-i seniyyeye) sunulmuş ve yürürlüğe girmiştir. (Son nizamnamenin yürürlüğe giriş tarihinin tüm nizam için yürürlük tarihi olarak ifade edilmesi uygun görülmüştür.) [BOA, HR. İM., Dosya No: 247, Gömlek No: 87, (18 Şubat 1341/1925); BOA, Y. PRK. A., Dosya No: 6, Gömlek No: 2, (7 Muharrem 1308)]

Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Al-
tında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839 - 1914)**, s. 171; Özel, a.g.e., s. 64; Ali Güler, **XX. Yüzyıl Başlarının Askeri ve Stratejik Dengeleri İçinde Türkiye'deki Gayri Müslimler (Sosyo- Ekonomik Durum Analizi)**, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı, 1996, s. 18; Yalçın, a.g.e., s. 23; Elçin Macar, **Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi**, 1. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 54; Benlisoy, Macar, a.g.e., s. 43.

Nizamatı sonrasında da (uygulamada) Osmanlı hükümeti ile Rum-Ortodoks Patrikhanesi arasında, beratla tanınan yetkiler konusundaki sürtüşmeler devam etmiştir⁸⁶.

Onaylanarak yürürlüğe giren (ruhban sınıfının yetkisini azaltan ve buna bağlı olarak “laik”/ruhban olmayan kesimin etkisini arttıran) Rum Patrikliği Nizamatı ve diğer gayri müslim cemaat nizamnameleri, Babıali’nin temel idari reform çabalarının ilk sonuçlarından biridir⁸⁷.

Babıali’nin, Rum Patrikliği Nizamatı da dahil olmak üzere, dini cemaatlerin nizamnamelerini yürürlüğe koymaktaki amacı sorgulandığında, Davison, Babıali’nin bu düzenlemelerdeki temel beklentisinin, Avrupa’nın Osmanlı gayri müslim tebaayı bahane ederek, devletin iç işlerine müdahalesinden de kurtuluş olduğunu, Tanzimat devlet adamlarının, bu beklentinin, cemaatini bağımlı durumda tutmaya çalışan “yobaz” kilise hiyerarşisinin yetkisinin azaltılmasıyla sağlanacağını düşündüklerini, ifade etmektedir. Tanzimat ricali, dini dogma ve kilise ne kadar arka plana itilirse, devleti, *Osmanlılık* (“Osmanlı kardeşliği” ve “eşitlikçi vatandaşlığın getirdiği dayanışma”) temelinde birleştirme şansının o kadar fazla olduğunu düşünmekteydiler. Bu doğrultudaki bir “millet reformu” seküler (“laik”) hukukun kademeli olarak benimsenmesine hizmet edeceği gibi, devlet ile dinin ayrılma sürecini geliştirmeye yardım edecekti; yine dini cemaat-

⁸⁶ Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu* (1839 - 1914), s. 171-172; Güler, XX. Yüzyıl Başlarının Askeri ve Stratejik Dengeleri İçinde Türkiye’deki Gayri Müslimler (Sosyo- Ekonomik Durum Analizi), s. 18; Yalçın, a.g.e., s. 23.

Ergin nizamnameler hakkında “teşkilatlar her ne kadar tanzimattan sonra nizamname halinde neşrolunmuş ise de bunlar dört asırdan beri tatbik olunan şeklin madde halini almasından başka bir şey değildir” demektedir. (Ergin, a.g.e., s. 71-72.)

⁸⁷ Davison, a.g.e., C. I, s. 137; Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu* (1839 - 1914), s. 170.

lerde kilisenin etkisi azaltılarak, Hıristiyanlar arasındaki mezhep çatışmalarına bir ölçüde son verilebildiğinde Babıali bundan yararlanacaktı. Zira bu çatışmalar, Babıali'ye yalnızca iç düzenin korunmasında sorunlar çıkartmakla kalmıyor, diğer devletlerin müdahale etmesine fırsat veriyordu. Yazar bu şekilde, Osmanlı hükümetinin nizamnameleri yürürlüğe koyma gerekçelerinin başında, diğer devletlerin gayri müslim cemaatlere ilişkin sorunlar bahanesiyle, devletin iç işlerine müdahalelerinden kurtulabilme amacını görürken, Osmanlı devlet adamlarının, Rum (ve Ermeni) dini hiyerarşilerinin, kendi cemaatlerine uyguladıkları hukuki ve mali zorbalığı hafifletmeyi istemelerinin de söz konusu olduğunu belirtmektedir. Tanzimat ricali açısından başka bir pratik etken ise, eyalet metropolitlerinin cemaatlerine, kendi ceplerini doldurmak üzere topladıkları paraların, devlet tarafından ellerinden zorla alındığını söyleyerek, Osmanlı hükümetine karşı uyandırdıkları Hıristiyan düşmanlığını azaltmaktı⁸⁸.

Neticede kilise denetiminin gevşetilerek zorbalığın ve çürümenin bir ölçüde kökünün kazınabileceği, mezhep içi çatışmaların bir bölümünün ortadan kaldırılabilmesi umuluyordu. Babıali'nin ilgisi temelde, en geniş ve en çok reform ihtiyacı duyan Rum ve Ermeni cemaatlerine dönüktü. Musevi cemaatinin reform ihtiyacı daha azdı. Bunun nedeni hahambaşının yetkilerinin, Rum-Ortodoks ve Ermeni Gregoryen patriklerinin yetkilerine eş olmasına rağmen, onlar gibi ruhani bir hiyerarşinin başkanı olmamasıydı. Ancak bu üç millette de yüz yılın ortasına gelindiğinde mevcut düzene karşı, kuvvetli protestolar baş göstermişti; protestoları dile getirenler ise Burjuva "laik" kesimler, genellikle çeşitli esnaf loncalarının mensupları olan zanaatçılar ve daha aydın meslek sahibi kişilerdi. Bu noktada Babıali, milletler içindeki bütün çıkar guruplarının isteklerine cevap vermeye çalışmıştır⁸⁹.

⁸⁸ Davison, **a.g.e.**, C.I, s. 138.

⁸⁹ **A.e.**, s. 141-142.

İçinde sekiz ayrı nizamname barındıran Rum Patrikliği Nizamı, “Rum Patrikhanesi Umurunun Islahı Zımnında Patrikhane-i Mezkurede Müctemi Olan Komisyonun Patrik İntihab ve Nasbına Dair Tertib Eylediği Nizamname-i Umumi” başlığıyla üç fasıldan oluşan nizamname ile başlamaktadır⁹⁰. Diğer nizamnamelerin isimleri ise “Piskoposluğa Müstehak Olacak Rahiblerin Sıfat-ı Lazimeleriyle Usul-i İntihabiyyelerini Mütezammın Nizamname”, “Cemaat-i Metropolitinin Heyetiyle Suret-i Teşkilini Mutazammın Nizamname”, “İstanbul Patriği İle Cemaat-i Metropolitinin Yekdiğerine Olan Münasebatını Havi Nizamname” “Meclis-i Muhtelit-i Daiminin Suret-i Teşkili Nizamnamesi”, “Meclis-i Muhtelit-i Daimi Azasının Vezaifi”, “Yüz Otuz Bin Kuruş Dersaadet Ahali-i İseviyyesi Tarafından Üç Yüz Yetmiş Bin Kuruş Dahi Ber-vech-i Ati Her Birine İsabet Ettiği Miktara Göre Maaş-ı Mukannenleriyle Beraber Piskoposlar Tarafından Tahsil ve Millet Sandığına Teslim Olunmak ve Kendisine Ceste Ceste Verilmek Üzere Meclis-i Muhtelit-i Millette İttifak-ı Ara İle İstanbul Patriği İçin Tahsis Kılınmış Olan Senevi Beş Yüz Bin Kuruş Maaş ile İstanbul Patrikliğine Merbut ve Tâbi Bil-cümle Piskoposların Senevi Maaşlarını Mübeyyen Nizamname”, “Manastırlar Hakkında Bazı Mevad-ı Umumiyyeyi Havi Nizamname” şeklindedir.

Rum Patrikhanesi Umurunun Islahı Zımnında Patrikhane-i Mezkurede Müctemi Olan Komisyonun Patrik İntihab ve Nasbına Dair Tertib Eylediği Nizamname-i Umumi'nin ilk faslı “suret-i intihab beyanındadır” başlığını taşıırken ikinci faslı da “patrikliğe layık ve intihab olunacak zatın sıfat-ı lazimesi beyanındadır” başlığını taşımaktadır. Üçüncü faslın başlığı ise “patrik intihabı için teşekkül edecek meclis-i umuminin heyeti beyanındadır” şeklindedir. Görüldüğü üzere nizamnamenin ilk faslı Fener Rum-Ortodoks patriğinin hangi usulle seçileceğini öngörürken, ikinci fasıl, patrik olarak seçilecek kişide aranan nitelikleri belirlemektedir; son fasıl ise patriği seçecek olan “umumi meclise”

⁹⁰ **Düstur**, I. Tertip, C.II, s. 902-937.

ayrılmıştır. On üç maddeden oluşan ilk faslın, birinci maddesine göre, patriklik makamında boşalma olduğunda, cemaat-i metropolidan (metropolitler meclisi) ve muhtelit (karma) meclis üyeleri tarafından, İstanbul'da bulunan "ehil ve erbab" bir metropolit, patrik kaymakamlığına seçilip, durumun hükümete bildirilmesi ve yeni patriğin seçilmesine dair emir verilmesiyle (buyruldu gönderilmesiyle) patrik seçimine ilişkin prosedür başlayacaktır⁹¹. İkinci madde gereği, Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'ne tâbi bulunan metropolitlerin tümüne mektup gönderilerek, piskopos rütbesine sahip ruhbandan patrikliğe ehil gördükleri kişinin adını bir kağıda yazıp, bu kağıdı mühürlü bir zarfa koyarak, kırk bir gün içinde İstanbul'a göndermeleri bildirilecek ve yirmi sekiz metropolitlik ahalisine yazı gönderilerek, yirmi sekiz metropolitlik dairesinde bulunan ahalinin patriği seçecek mecliste birer vekil bulundurmaları için, *avamdan* (ruhban sınıfına dahil olmayanlardan) uygun gördükleri kişilerin, belirli günde başkentte hazır bulunmaları gerekliliği bildirilecektir. Üçüncü maddede ise cemaat-i metropolidan üyeleri ile İstanbul'da bulunan metropolitlerin, patrik olarak seçilmeye layık gördükleri piskoposun ismini yazıp mühürledikleri varakayı, en geç seçim gününden beş gün öncesine kadar ulaştırmaları ve bu kağıtların da taşradan gelen oy pusulaları (rey varakaları) arasına (torbasına) koyulması öngörülmüştür. Dördüncü madde, patrik seçimi için tespit edilmiş olan kırk bir günlük sürenin bitiminden beş gün evvel nizamname gereğince seçim meclisinde bulunması gereken ruhban ve avamdan üyelerin tümüne, kaymakam tarafından davetiyeler gönderilmesi ve kendilerine kararlaştırılan seçim gününün bildirilmesi, söz konusu günde davet edilenlerin tümü toplanma yerine gelip, şahısları tahkik olup onaylandıktan sonra kapıların kapanmasının ardından, cemaat-i metropolidanın kati-bi ile hazır bulunanlar arasından seçilecek iki kişinin, oy pusulası torbasını açarak saymaları gerekliliğini hüküm altına almaktadır.

⁹¹ **Düstur**, I. Tertip, C.II, s.902; Ahmet Reşit, **Ekalliyetlerin Himayesi**, İstanbul, Matbaai Ebüzziya, 1933, s. 32; Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, s.118.

Beşinci maddeye göre, oy pusulalarında isimleri görülen piskoposların, az ya da çok oy alması bir farklılık doğurmaksızın, her biri –eşit şekilde- patrik adayı olarak kabul edilecekti. Altıncı madde, oy pusulalarında isimleri bulunmayan piskoposların patrik adayı olabilme imkanını düzenlemiştir. Şöyle ki bir piskoposun (ya da piskoposların) adı, oy pusulası torbasından çıkan mühürlü evrakta bulunmadığı halde, avam meclisinden bazıları, oy torbasında isimleri bulunmayan piskoposlardan da patrikliğe aday gördüklerini patrik adayı olarak bildirebilirlerdi; bu talepleri ruhani meclisin (cemaat-i metropolidanın) üçte biri tarafından kabul gördüğünde, söz konusu piskoposlar patrik adaylarının arasına katılmış bulunurlardı. Yedinci madde ise, bu şekilde patrik adayı olarak tespit edilen metropolitlerin isimlerinin bir deftere yazılarak, altının meclis huzurunda kaymakam, cemaat-i metropolidan ve meclis-i muhtelit tarafından imzalanarak mühürlenmesini öngörmüştür. Sekizinci madde uyarınca devam eden prosedürde, önceki maddede söz konusu olan ve patrik adaylarının isimlerini içeren defter, Babıali'ye gönderilecek ve bu defter, Babıali'nin patrikliğe ehil görmediği (*umur-ı mülkiyyeye liyakati görünmeyen*) kişileri içeriyorsa, bu kişilerin isimleri defterden çıkarıldıktan sonra⁹², kalan adaylar arasından seçimin yapılması (yirmi dört saat içinde) Babıali tarafından Patrikhane'ye bildirilecekti. Dokuzuncu ve onuncu maddeler adayların üçe indirilmesini öngörmüştür. Adayların isimlerinin yazılı bulunduğu defter, Babıali'den döndükten sonra, Babıali tarafından ismi çıkarılmış adaylar var ise, bunlar hariç, listede kalanların arasından üç kişi, gerek ruhban gerek avamdan olan meclis üyelerinin gizli oyuyla ve oy çokluğu ile belirlenecekti

⁹² Babıali'nin listeden aday çıkarma gerekçesi aynı madde metninde "patrik olacak zat kilisece reis-i ruhani olduğu misillü patrikliği dahilinde bulunan Hristiyanların bazı mesalih-i dünyevilerinde dahi Devlet-i Aliyye'nin vasita-i tenfiz ahkamı olduğundan umur-ı ruhaniyye ve milliyede ehil olan zatın tayini için emir-i intihab-ı rüesa-yı ruhaniyye ve avama aid olub fakat Saltanat-ı Seniyye kendisine bit-tabi aid olan hakk-ı ru-yi intihab-ı umu-miden çıkan bir zat hakkında icra mecburiyetinde bulunmamak üzere" şeklinde ifade edilmektedir. (*Düstur*, I. Tertip, C.II, s.903.)

ve ruhban olsun avam olsun bu oylamada hazır olan tüm meclis üyelerinin oyları aynı değerde idi. Her biri “birer” oy kullanabileceklerdi. On birinci madde bu üç adaydan birinin patrik olarak seçimini düzenlemişken, on ikinci madde oy çokluğu sağlanamaması durumunu, on üçüncü madde ise seçilen kişinin patrikliğine ilişkin tasdik ve merasimi öngörmüştür. Söz konusu maddeler uyarınca patrik seçimine ilişkin prosedür şu şekilde tamamlanır: Patrik adayı sayısı üçe indirildikten sonra meclisin ruhban olan üyeleri, kiliseye giderek, (ruhban olmayan üyeler de hazır bulundukları halde) kilisede icra edilen ayin neticesinde, gizli oy ve oy çokluğu ile bu üç adaydan birini (*ruh-i mukaddesden istimdad ederek -yardım isteyerek-*) patrik seçerler, ancak oy çokluğu sağlanamaz adaylardan bir kısmı eşit oy alırlarsa, kaymakamın oyu ön plana geçer ve onun oyu ile hangi adayın patrik olacağı tespit edilirdi. Seçim sonucu (bir kıta mahzar düzenlenerek) Babiali’ye bildirilir, seçilen kişi Babiali’nin daveti üzerine padişah huzuruna çıkarak “memuriyet-i resmiyyesini icra” ettikten sonra, olağan alay ile Patrikhane’ye gittiğinde orada da “merasim-i mer’iyye” icra olunurdu⁹³.

Bu nizamnamenin birinci faslı bu şekilde Fener Rum-Ortodoks patriğinin seçimini düzenlerken, ikinci faslı, patrik seçilebilecek kişide aranan nitelikleri üç madde halinde bildirmektedir: Bu fasla göre patrik seçilecek kişinin,

- olgunluk yaşına (*sin-i kemale*) ulaşmış olması,
- piskopos rütbesine sahip bulunması,
- en az yedi sene aralıksız bir makamı (*lekedar olmayacak şekilde*) yönetmiş olması,
- ahlak ve adabının şaibe altında bulunmaması,

⁹³ Söz konusu nizamnameye göre patrik seçimi için bkz: Ahmet Reşit, a.g.e., s. 32-33; Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, s. 118-122; Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839 - 1914)**, s. 171-172.

- eğer mümkünse fen, maarif, ilim ve kilise kanunlarına vakıf olması (hatta bu esaslarda kamil olması),

- gerek Patrikhane'yi, gerek (idaresi altındaki metropolitler ve diğer Ortodoks mezhebindeki müstakil) kiliseleri (mensup bulunduğu mezhebi sözle ve fiilen) her zaman ve her yerde hi-maye kudretinde bulunması,

- *patrik seçilmesini onaylayacak olan Saltanat-ı Seniyye'nin* güvenini kazanmış olması,

- umum milletin güven ve itibarına layık olacak vasıflara ve şahsi onura sahip bulunması,

- hiç olmazsa *pederinden (babasından) beri aslen Osmanlı tebaası* olması zorunludur.

Nizamnamenin üçüncü faslı ise patrik seçimi için oluşturulacak olan "umumi meclis"e dairdir ki bu faslın birinci maddesi uyarınca "umumi meclis" rahipler ve ruhban olmayanlardan (rehabin ve avamdan) oluşacaktı. İkinci madde rahiplerden mecliste bulunması gerekenleri öngörürken, üçüncü madde ruhban olmayanlardan mecliste bulunması gerekenleri belirlemiştir. Nizamnamenin bu hükümlerine göre, ruhbandan olup umumi mecliste bulunması gerekenler, cemaat-i metropolidan ve Ereğli metropolitiydi. "Avam takımı"ndan mecliste bulunması gerekenler ise,

- Patrikhane'nin en muteber üç memuru (logofet ve ondan sonra gelen iki memur),

- karma meclis üyeleri,

- rütbe-i evveli ve rütbe-i saniye sahibi en fazla kıdemli bulunan üç muteber kişi,

- rütbe-i askeriyeden miralay rütbesini kazanmış iki kişi,

- (devletin hidemat politikasında müstahdem -çalışan-) devlet memurlarından üç kişi,

- Sisam kaymakamı başkentte ise bizzat, başkentte değil ise kapı kethüdası,
- Memleketeyn (Eflak ve Buğdan) ve Sırp kapı kethüdaları
- erbab-ı hüner ve maarifin en fazla bilinenlerinden *dört* kişi,
- tüccardan *beş* kişi,
- sarraftan *bir* kişi,
- muteber esnaftan *on* kişi,
- nefis-i İstanbul (İstanbul içi) ve Boğaziçi mahalleleri sakinlerinden *iki* kişi,
- yirmi sekiz metropolitlik dairesinden [Kayseri, Kuşadası, Ereğli, Kapıdağı, İzmit (İznik ile birlikte), Kadıköy (Tarabya ile birlikte), Selanik, Tırnova, Edirne, Amasya, Yanya, Bursa, Manastır, Bosna, Girit, Trabzon, Yenişehir, Filibe, Siroz, Edremit, Midilli, Varna, Vidin, Sofya, Sakız, Üsküp, Isparta, Kastamonu] Hristiyan ahali tarafından vekilleri olarak tayin olunacak *yirmi sekiz* kişiydi.

Nizamnamenin (dolayısıyla üçüncü faslın) son cümlesi ise seçim hakkının sadece Osmanlı tebaasına (*münhasıran tebaa-i Saltanat-ı Seniyye'ye*) ait olduğunu öngörmektedir.

Osmanlı padişahının iradesiyle, Rum Patrikhanesi'nin ıslahı amacıyla, Patrikhane'de oluşturulmuş bulunan geçici meclisin, düzenlediği genel nizamnamenin -nizamname-i umuminin- (ki yukarıda hükümleri belirtilmiş olan nizamnamedir) Babıalî'ye sunularak, söz konusu nizamname üzerinde müzakere yapıldığı halde, sonradan patriğin istifa ettiği, fakat bu sırada yeni patriğin eski usulle seçilmesi halinde karışıklığın olabileceği endişesi ile nizamnamenin gerekli yerleri art arda ıslah ve sunulmak üzere "şimdilik" yalnız patriğin seçimine ilişkin olan hükümlerin, vekiller heyeti / bakanlar kurulu (heyet-i vükela) arasında da müzakere edildikten sonra, yürürlüğe sokulmak yoluna gidildiği

ve 21 Zilhicce 1276 (1860)'da yürürlüğe sokulduğu anlaşılmaktadır⁹⁴.

Bir sonraki, *Piskoposluğa Müstehak Olacak Rahiblerin Sıfat-ı Lazimleriyle Usul-i İntihabiyyelerini Mütezammın Nizamname* ise on dört maddeden oluştuğu gibi, başlığından anlaşıldığı üzere, piskopos olarak atanacak rahiplerin sahip olmaları gereken nitelikleri ve piskoposların seçilme prosedürünü öngörmüştür. Bu nizamname uyarınca piskopos seçilecek ve atanacak kişinin,

- aslen (*an-asl*) tebaa-i Devleti Aliyye'den olması (ayrıca devlet ve millet nezdinde hiçbir zaman "lekedar" olmamış bulunması),

- her nerede ikamet etmiş olur ise olsun, o yerlerden iyi hallerine dair şahadetnamelerinin bulunması,

- kilise kanunları hükmü uyarınca olgunluk yaşında bulunması,

- kilise işlerine ilişkin yeterli bilgiye sahip olması ve "tecrübe-i matlube" sahibinden sayılabilmesi için, hiç olmazsa beş seneden beri rahip olarak Patrikhane'de veya bir metropolit maiyetinde çalışarak ehliyetini ispat etmiş olması,

- Rumcadan başka, tayin olunacak yere göre Türkçe ve İslavoniye'ye aşina olması gerekmekte idi (birinci madde).

- Din ilimleri tahsil edenler ya da umur-ı mezhebiyyede (mezhep işlerinde) "malumat-ı kamile" sahibi olanlara piskoposluk rütbesi verilebilecekti. Yabancı bir memlekete giderek, ilim tahsili ile dönen ve "hamil-i rüüs (rüûs)"⁹⁵ olanların liyakat ve

⁹⁴ BOA, Y. PRK. A., Dosya No: 6, Gömlek No: 2, (7 Muharrem 1308); Alkan, a.g.e., s. 157-158.

⁹⁵ Medrese eğitiminde rüüs sınavı "medrese tahsilini bitirip mülazım olanların yedi senelik mülazemet süresini tamamladıktan sonra şeyhülislâm huzurunda girdikleri yeterlik sınavı" manasındadır. (Devellioğlu, a.g.e., s. 902. Ayrıca bkz: İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, Yargı Yayınevi, 2006, s. 1426.) Söz konusu kavramın (nizamname metninde) piskopos adaylarının tahsili için de paralel bir kavram olarak kullanıldığı

ehliyetleri, İstanbul'daki mezhep okulu muallimleri tarafından tasdik olunmadıkça ya da rüussuz bulunanlar dahi söz konusu mezhep okulunda usulü üzere imtihan olunarak rüüs almadıkça piskopos seçilemeyeceklerdi (ikinci madde).

- Yine yukarıda öngörüldüğü gibi imtihan olunduktan sonra piskopos seçilmeye layık görülecek kişilerin, Patrikhane ya da metropolitlerden biri maiyetinde beş sene hizmet etmiş olması şartı aranmayabilecekti (üçüncü madde).

Nizamnamenin dördüncü maddesi de bu niteliklere sahip kişiler arasından piskopos seçilebilme usulünü öngörmektedir. Dördüncü maddeye göre, boş kalan piskoposluk makamlarına yeni piskopos seçimi ve tayini kilisenin “öteden beri cari olan usulü üzere” cemaat-i metropolidanın oyu ve uygun bulmasıyla (rey ve tensibiyle) söz konusu olacağından cemaat-i metropolidan, patriğin yönlendirmesi ve izni ile piskoposluk için gerekli niteliklere sahip olan rahiplerden kiliseye en çok hizmetleri geçmiş ve sadakatleri görülenlerden üçünü boş piskoposluk makamına aday göstererek ve kilisede bu üç adaydan birini gizli oyla seçip tayin edecekti. Eşit oy durumunda patriğin oyu ile oy çokluğu sağlanacaktı.

Beşinci madde, piskoposlardan birinin vefatı durumunu düzenlerken, altıncı madde, (kilisenin kavanin-i müessesesi ahkamına tevfikeyn) patrik gibi piskoposların da hayat boyu görev yapacakları esasını öngörmektedir. Ancak *Devlet-i Aliyye'ye ihanetleri, ahaliye zulüm etmeleri* (zulm ve teaddileri), ya da *azillerini gerektiren hal (su-i hal) ve hareketlerinin* söz konusu olması halinde makamlarından azledileceklerdir. Yine aynı madde hükmü uyarınca, piskoposların bir mansıptan diğer mansıba nakilleri caiz değildir. Ancak önemli bir sebebin ortaya çıkması durumunda, cemaat-i metropolidan patrikle, uygun olan piskoposlardan üç tanesini oy çokluğu ile aday tayin ettikten sonra, kilisede üç

anlaşılmaktadır. Bu itibarla rüüs sınavı, piskopos adayları için de “yeterlik sınavı” olarak ifade edilebilir.

adaydan biri oy çokluğu ile seçilecek; fakat bu durum seçilmiş olan piskoposa bildirildiğinde, piskopos bulunduğu yeri terk etmek istemezse, cemaat-i metropolidan diğer adaylardan birini seçerek tayin edecektir.

Yedinci madde, piskoposların (kilise kanunları uyarınca) daima memur oldukları mahalde ikamet ederek, görev mahallerinde (daire-i hükümet-i ruhaniyelerinde) bulunan Hıristiyanların ruhani işlerini (ahval-i ruhaniyelerini) görmek ve gözetmek zorunluluğunu öngörmektedir. Meşru engelleri olmadıkça, ya da devlet veya Patrikhane tarafından İstanbul'a çağrılmadıkları sürece, görevlerini bizzat kendileri yerine getireceklerdir.

Sekizinci madde, bir mahallin Hıristiyan ahalisinin piskoposlarından şikayetçi olmaları durumunu düzenlemektedir. Söz konusu madde uyarınca, cemaat-i metropolidan, hakkında şikayet olunan piskopos ile şikayet edenlerin arasını ıslah etmek için gerekeni yaptırdığı ve civardaki diğer piskoposlar vasıtasıyla durumu teftiş ettirdiği halde, şikayetçiler, piskopos ile muhakeme olunmak talebinde ısrar ederler ise, piskopos İstanbul'a celp edilerek kendisine isnat olunan suç (töhmeter), ruhani konulara (hususat-ı ruhaniyye) dair olduğu takdirde muhakemesi kilise kanunlarına göre, yalnız cemaat-i metropolidan tarafından icra olunacaktı. Şayet piskopos hakkındaki şikayet sebepleri, dünyevi işler (mevad-i dünyeviyye) hakkında ise, patrik ile cemaat-i metropolidan, dördü piskopos dördü avamdan olmak üzere karma meclisin sekiz üyesinden bir komisyon oluşturacak ve bu komisyon, tarafların ifadelerini zabıt altına alarak, olayı araştırmasının neticesinde, mütalaasını içeren mazbatayı patriğe sunacak, gerekli cezalandırmayı, Osmanlı Devleti kanunlarını uygulayarak tayin edecek, netice Babiali'ye bildirilecekti. Şayet piskoposun suçu/töhmeteri *cina yet* cinsinden ise, ruhani sıfatı Patrikhane tarafından kaldırıldıktan sonra, Osmanlı Devleti'nin yürürlükteki Ceza Kanunu uyarınca cezalandırılacaktı.

Görüldüğü üzere, kilise kanunları uyarınca ve sadece ruhban tarafından piskoposun eyleminin cezalandırılabilmesi için, isnat edilen eylemin ruhani konularda olması gereklidir. Cinayet cinsinden olmayan diğer konularda, karma meclisten komisyon oluşturulmaktadır. Fakat bu komisyon da kilise kanunları ile değil, devletin eyleme uygun diğer yasaları bağlamında yargılama yapacaktır. Piskoposa isnat edilen suç cinayet cinsinden ceza hukuku bağlamındaki bir suç ise Patrikhane tarafından ruhani sıfatı kaldırıldıktan sonra, diğer Osmanlı tebaasına uygulanan Ceza Kanunu hükümleri uyarınca yargılanıp cezalandırılacaktır.

Nizamnamenin dokuzuncu maddesi, piskoposların memleket meclislerine katılmalarına ilişkindir. Şöyle ki piskoposlar, ikamet ettikleri memleket meclisine bizzat katılacaklardı. Hasta oldukları ve ya başka bir yerde bulundukları takdirde, ruhbandan birini vekil tayin edebilecekler ve sair kazalar meclislerine de ruhbandan olmak üzere bir vekil tayin edeceklerdi.

Onuncu madde ise piskoposların miras konularını düzenlemiştir. Söz konusu madde uyarınca piskoposlar, kendi mallarını vasiyet edemezlerdi. Vefat ettiklerinde, öncelikle cenazeleri için gereken miktar terekeden çıkarıldıktan sonra kalan menkul ve gayri menkul malları, üç kısma ayrılır, *birinci kısım*, bulunmuş oldukları piskoposluğa irat olmak üzere tahsis ve bir kısmı da memleketin hayrat ve hasenatına kullanılırdı. *İkinci kısım* müteveffanın akrabasına aitken, *üçüncü kısım* da kendi içinde ikiye bölünürdü: Üçüncü kısmın yarısı, milletin İstanbul'da bulunan hayrat ve hasenatına tahsis edilirken, diğer yarısı İstanbul patriğinin yıllık maaş-ı mukanneneyse o miktar meblağa ulaşana kadar patrik mesnedine irat olunmak üzere emlak alımına sarf edilir, patriğin yıllık maaşına ulaşıldıktan sonra, fazlası, milletin İstanbul'da bulunan hayrat ve hasenatına sarf olunmak üzere (gayri menkul mallar alınması için) kullanılırdı. Şayet vefat eden piskoposun terekesinde akrabasından kendisine intikal eden mallar var ve bu kısım hakkında vasiyeti mevcut ise, vasiyetinin geçerli olacağı, vasiyeti olmadığı takdirde, akrabasından intikal

eden bu malların da üçe bölünmesi öngörülmüştür ki bu usul, patrikten piskoposlara kadar her sınıf metropolitlerin taksim-i emval-i metrukeleri (terekelerinin taksimi) hakkında da uygulanacaktı. Fakat söz konusu usulün uygulanmasında vakıf ve arazi mevzuatının gerekleri yerine getirilecekti.

On birinci, on ikinci ve on üçüncü maddeler de miras hükümlerini düzenlemektedir. On birinci maddeye göre, görevde bulunmadıkları halde vefat eden patrik, metropolit ve piskopos payeli rahiplerin, cenazeleri için harcanacak olan ve diğer sarf edilmesi gereken meblağ ayrıldıktan sonra, kalan tereke, eşit olarak üç kısma ayrılıp, birinci bölümü, müteveffanın akrabasına verilirken, ikinci bölümü İstanbul Patrikliği'ne ve bu taraftaki hayrat ve hasenata yarı yarıya irat olunacak (gelir kaydolunacak), üçüncü kısmı da vefat edenlerin vatan ve memleketlerinde, kamu menfaatine ait hayır işlerine sarf ve vakfedilecekti.

On ikinci madde görev başında vefat eden patriğin terekesi hakkındadır. Bu patriğin terekesi de üçe bölündükten sonra birinci kısım, İstanbul patriği mesnedine ait olmak üzere iştirai akara sarf olunurken, ikinci kısım akrabasından lazım gelenlere verilecek, üçüncü kısmın yarısı da irat olarak kullanılmak üzere patrik mesnedine tayin edilirken, diğer yarısı hayır işlerine tahsis ve vakfedilecekti. On üçüncü madde ise üst düzey ruhtandan birinin vefatı durumunda yapılması gerekenleri öngörmektedir.

Nizamnamenin son maddesi (on dördüncü madde) piskopos olmaya layık görülebilecek ruhanilerin isimlerinin ve haklarındaki gerekli bilgilerin, açılacak özel defterde kayıt edilmesi esasları düzenlenmiştir.

Piskoposluğa Müstehak Olacak Rahiblerin Sıfat-ı Lazimeleriyle Usul-i İntihabiyyelerini Mütezammın Nizamname'de öngörülmüş olan, seçilecek metropolitlerin (piskoposların) aslen

(ebâ-en-cedd⁹⁶) Osmanlı tebaası olmaları gerekliliği, logofet Aristarhi Bey tarafından ilave edilmiştir⁹⁷. Piskoposluk hakkındaki bu nizamnameye ilişkin layihanın (tasarının) müzakerelelerinde, birinci maddesindeki piskopos seçilecek ve tayin edilecek kişinin, aslen Osmanlı tebaasından olması ilk şartının Logofet Bey tarafından belirtildiği ve bu gerekliliğin Patrikhane meclisi tarafından da tamamen atılamayıp, nizamnamenin altına ilave edildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu şartın gerekliliği değerlendirilirken, bu koşulun yerine getirilmesinde herhangi bir zorluk bulunmadığı, bilakis faydasının inkar edilemeyeceği, bu sebeple piskopos olacak kişinin, aslen Osmanlı Devleti tebaasından olması koşulunun birinci maddede öngörülmüş olduğu belirtilmiştir. Yine piskopos adayının, hiçbir zaman devletçe “lekadar” sayılmayarak, dürüstlüğüne şüpheli hale sokacak hal ve harekette bulunmamış olması şartının da ikinci maddeye eklenerek, ikinci maddenin de Patrikhane’deki geçici meclisten gelen halinde değişikliğe gidildiği anlaşılmaktadır⁹⁸. Patrikhane’den gelen aynı nizamname tasarısının altıncı, sekizinci ve onuncu maddelerinde de değişikliğe gidildiği görülmektedir. Şöyle ki piskoposların da (patrikler gibi) görevden alınmalarını gerektirir hal ve hareketleri ortaya çıkmadıkça ömür boyu görevlerinde kalacakları esası altıncı maddeye eklenmiştir. Sekizinci maddeye de karma meclisin vazifesinin ruhani işlere ve hukuk-i Devlet-i Aliyye’ye tecavüz etmemek üzere, Rum-Ortodoks cemaatinin dünyevi işlerinin görülmesine münhasır olduğu ve suçlara ilişkin yargılamanın diğer dünyevi işlerden ayrılarak, devletçe belirlenmiş olan meclis ve divanlarda görülmesi şartı eklenmiştir⁹⁹. Piskoposların mirasını düzenleyen onuncu maddenin geçici meclisten gelen

⁹⁶ Söz konusu terim “babadan, büyük babadan, dededen, kuşaktan kuşağa” manalarına gelmektedir. (Devellioğlu, a.g.e., s. 197, 198.)

⁹⁷ Alkan, a.g.e., s. 164.

⁹⁸ A.e., s.164-165.

⁹⁹ A.e., s. 165.

şeklinde gerekli açıklığın bulunmadığı tespiti ile gerekli eklemelerin yapıldığı da belirtilmelidir¹⁰⁰.

Rum Patrikhanesi Umurunun İslahı Zımnında Patrikhane-i Mezkurede Müctemi Olan Komisyonun Patrik İntihab ve Nasbına Dair Tertib Eylediği Nizamname-i Umumi ve diğer beş nizamname tasarısı tercümesinin incelenmesi ve gerekli düzenleme ve eklemelerin yapılabilmesi için *müşteşar* ve *beylikçi* ile *Cevdet* ve *Niyazi* Efendilerden oluşan bir komisyon oluşturulmuştur ki söz konusu nizamname tasarılarında yapılan değişiklikler bu komisyonun mütalaaları neticesinde olmuştur. Komisyonun görüşleri, meclis-i vükelada okunarak tartışıldıktan sonra padişaha arz edilerek, padişahın onayı alınmış, komisyonun görüşleri doğrultusunda, nizamnamelerin taslakları değiştirilerek yürürlüğe sokulmuştur¹⁰¹.

Cemaat-i Metropolitadanın Heyetiyle Suret-i Teşkilini Muta-zammun Nizamname başlığını taşıyan üçüncü nizamname ise on iki maddeden oluşmaktadır. Birinci maddede, İstanbul patriğinin yönetiminde (*taht-ı riyasetinde*) bulunan cemaat-i metropolitadanın, İstanbul patriğine bağlı, *on iki* kişiden oluştuğu ve İstanbul Rum patriğine ait ve tâbi olan Hristiyan tebaanın *hükümet-i ruhaniyyesi* sayıldığı, cemaat-i metropolitadanın kilisenin kanunları gereğince, milletin (bil-cümle umur ve) dini işlerine dikkat etmesi gerektiği öngörülmektedir. Söz konusu metropolitler meclisinin görevleri, madde metni uyarınca, boşalmış piskopos makamlarına yenilerinin atanması, genel olarak ruhban takımı ile her tarafta bulunan millet manastırlarının, İstanbul'da bulunan millet mektebinin ıslahı ve gerektiği gibi idareleri, Ortodoks Hristiyanlarının akaitlerinin ihlaline ve mezhep değiştirmelerine sebep olabilecek her çeşit harici tesirden emin olabilmeleri için gerekli özenin gösterilmesi, liyakatli vaiz ve rahiplerin atanması, rahiplerin faydalanmaları ve Hristiyan tebaanın dini akaitleri için uygun görülecek kitapların sağlanması ve yayınlanması idi. Söz

¹⁰⁰ A.e., s. 165-166.

¹⁰¹ A.e., s. 166 vd.

konusu yayının yapılabilmesi için Patrikhane’de muntazam bir basmahane bulunacak ve burada dini kitaplardan başka yayınlanacak kitaplar ve risaleler hakkında öncelikle, Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesi ile haberleşmeye riayet edilecekti; bu hususta cemaat-i metropolidanın diğer eyaletlerdeki piskoposlar ile iletişiminin olması ve piskoposların da doğrudan doğruya cemaat-i metropolidana hitap etmeleri gerekmektedir. Zira cemaat-i metropolidanın ruhani idaresine (hükümet-i ruhaniyyesine) dair hukuk ve işlerine dışarıdan bir kişinin müdahalesine cevaz verilmeyecekti.

Madde metninde de görüldüğü üzere cemat-i metropolidan dini işlerde Rum-Ortodoks cemaatin en yetkili heyetidir¹⁰².

İkinci madde, piskoposların “bundan böyle” İstanbul’da kapı kethüdaları¹⁰³ olamayacağı esasını hüküm altına almıştır. Yine aynı madde hükmünce, İstanbul Patrikliği’ne bağlı metropolitler sırayla ikişer sene süreyle cemaat-i metropolidanda üye olabileceklerdi; üyelerden hiçbirinin cemaat-i metropolidanda iki seneden fazla kalmaması için üyelerinin yarısı, her sene değiştirilecek ve yerlerine diğerleri atanacaktı¹⁰⁴. Yine cemaat-i metropolidan üyelerinin arasında memuriyetlerini yerine getirirken hiçbir fark bulunmayarak oyları eşit olacak ve metropolitlerden başkente gelip gideceklerin defteri, daima Patrikhane tarafından Babialî’ye gönderilerek, durum hakkında bilgi verilecekti.

Üçüncü maddeye göre, eyaletlerdeki piskoposlardan, piskoposluk rütbesini yeni kazananların cemaat-i metropolidana üye olabilmelerinin şartı, o yerde beş sene süreyle piskoposluk

¹⁰² Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, s. 124; Ahmet Reşit, **a.g.e.**, s. 33.

¹⁰³ *Kapı kethüdası* “saltanat merkezi ile olan işleri yürütmekle görevli kimse” dir. (Parlatır, **a.g.e.**, s. 841.)

¹⁰⁴ Patrikhane tarafından bu hükme uyulmadığı görülmektedir. [BOA, Y.A.HUS., Dosya No: 256, Gömlek No: 103, (26 Recep 1309).] Yine 1892 tarihli, bir başka belgede de Tarabya, Yanya, Ereğli metropolitlerinin süreleri dolduğu halde, görevlerine devam ettikleri anlaşılmaktadır. [BOA, Y.PRK.AZN., Dosya No: 6, Gömlek No: 11, (19 Recep 1309).]

yapmaktır. Piskopos bulunduğu makama nakil ya da becayiş usulü ile gelmişse, bu kişinin de cemaat-i metropolidana üye olabilmesi için görev yerinde üç yıl geçirmiş olması gereklidir. Yaşlananlar için ise bu süre kaldırılabilir.

Dördüncü madde, başkentte ikameti gereken fakat geliri belirli bir miktarın altında bulunan piskoposlara, bu kalış sürelerindeki masrafları için tahsisat yapılmasını öngörüyorken, beşinci madde, metropolitlere ilişkin düzenlenen defterden bahisle, söz konusu defter gereğince, cemaat-i metropolidan üyelerinden süreleri dolmuş olanların yerlerine yenilerinin davet edileceği ve süresi biten üyelerin görev yerlerine dönmeleri mecburiyetini hüküm altına almaktadır. Dokuzuncu maddede de cemaat-i metropolidan üyesi iken süresi dolanların, başkentte kalmayacakları öngörülmüştür. Aynı şekilde onuncu maddede de İstanbul Patrikliği'ne tâbi olan piskoposların, patrik tarafından izin verilmedikçe ve cemaat-i metropolidanın haberi olmaksızın hiçbir bahane ile başkente gelemeyecekleri hüküm altına alınmıştır.

Altıncı madde, görev başında bulunduğu sırada cemaat-i metropolidan üyelerinden birinin vefatı halini düzenlemektedir.

Nizamname devam eden maddelerinde, patrikle, cemaat-i metropolidanın alınacak kararlara ilişkin süreçteki ilişkisini düzenlemektedir. Şöyle ki patriğin haberi olmaksızın ve kendisi mecliste bulunmaksızın, cemaat-i metropolidan tarafından verilen her karara uyulmayıp, mülga tutulacağı gibi, cemaat-i metropolidanın bilgisi dışında, patrik tarafından verilen hüküm geçerli olmayacak, cemaat-i metropolidan tarafından oy çokluğu ile verilen hüküm ve karar, patriğin de kabulüyle icra edilebilir hale gelecektir. Görüldüğü üzere cemaat-i metropolidanın katılmayarak, patriğin tek başına aldığı kararlar hükümsüz olduğu gibi, cemaat-i metropolidanın da patrik hazır bulunmadığı halde toplanmaması gerekli idi¹⁰⁵.

¹⁰⁵ Ahmet Reşit, *a.g.e.*, s. 33.

Yine nizamnamenin son maddesi (on ikinci maddesi) uyarınca, patrik vazifelerine aykırı hareketlerde bulunmuşsa ve bu hareketleri dolayısıyla kendisine birinci ve ikinci defa olarak cemaat-i metropolidan tarafından ihtar yapılmış, fakat patrik söz konusu ihtarlara itibar etmemişse, cemaat-i metropolidan karma meclisin daimi azasıyla beraber patriğe yapılan ihtarı yeniledikten sonra, patrik aynı hareketlerinde ısrara devam ederse, cemaat-i metropolidan ile meclis-i muhtelit-i azası patriğin azli-ne ilişik taleplerini Babıali'ye birlikte arz ve ifade edeceklerdir. Fakat patriğin azledilebilmesi için gerek metropolitler meclisi ve gerek karma meclisin daimi üyelerinin oylarının *ikişer sülüslerinin* (2/3) ittifakı gereklidir.

Bu nizamnamenin on ikinci maddesi gereği, görevdeki patriğin cemaat-i metropolidan ve karma meclis tarafından (2/3 oy nisabıyla) azledilebilmesine ilişkin olarak, dönemin Rum-Ortodoks cemaati logofeti, patriğin azledilebilmesi için, cemaat-i metropolidan ile karma meclisin 2/3 oy çokluğu ile patriğin azli konusunda görüş bildirmelerini yeterli görmemiş, bu konuda iki meclisin “logofet” ve “muteberan-ı millet” ile de aynı görüşte olmaları gerekliliğini dile getirmiştir¹⁰⁶. Şöyle ki “işbu nizamname meclis-i âlide dahi kabul buyurulmuşdur” notunu takip eden “işbu nizamname tekrar muayene olunduktan sonra bil-cümle aza-yı meclis tarafından tensib ve istihsan kılınmış olub patrikin azli hususunda cemaat-i metropolidan ile meclis-i muhtelit-i daimi azasının milletin Logofet mesnedinde bulunan zat ve muteberan-ı millet ile dahi ittifak etmeleri lazım geleceği aza-yı meclisden logofet bey tarafından beyan ve serd-i rey olduğu işbu mahalle işarete ibtidar kılındı” şeklindeki ifade, *İstanbul patriği ile cemaat-i metropolidanın yekdiğerine olan münasebatını havi nizamnamenin tercümesidir* başlığı altındaki nizamnamenin son maddesini takiben verilmiştir¹⁰⁷. Konuya ilişkin olarak, devamla,

¹⁰⁶ BOA, Y. PRK. A., Dosya No: 6, Gömlek No: 2, (7 Muharrem 1308); Alkan, a.g.e., s. 178-179.

¹⁰⁷ BOA, Y. PRK. A., Dosya No: 6, Gömlek No: 2, (7 Muharrem 1308); Alkan, a.g.e., s. 178-179.

Rum Patrikhanesi'nde oluşturulan geçici meclisin düzenleyerek, Babialı'ye sunduğu, nizamname tasarılarından (piskoposluk hakkında olan) ikincisine, bazı ilavelerin yapılarak bir kıta mazbata ile bildirildiği, “cemaat-i metropolidanın heyetiyle suret-i teşkili” ve “İstanbul patriği ile cemaat-i metropolidanın yekdiğerine olan münasebatı” hakkındaki iki nizamname tasarısının da değiştirilmesi gereken yerlerinin sunulduğu belirtildikten sonra, “cemaat-i metropolidanın heyetiyle suret-i teşkili” hakkındaki nizamname tasarısının birinci maddesinde, patrik ve piskoposların memleket çorbacılarıyla birleşerek, Hıristiyan tebaanın *kamu işleri* (umur-i amme) ve *özel işlerinin* (mesalih-i mahsusa) görülmesinde dikkat etmeleri hususundan bahsedildiği, ancak bu konuların Osmanlı hükümetine ait olması sebebiyle, bu ifadenin söz konusu birinci madde metninden çıkarıldığı ifade edilmiştir¹⁰⁸. Görüldüğü üzere modernleşme uğraşındaki devlet, on dokuzuncu yüz yılda (hiç olmazsa gayri müslim cemaatler bakımından) dünyevi ve ruhaniyi birbirinden ayırarak, Patrikhane'nin konumunu da bu nizamnamelerle belirginleştirmek amacındadır. Diğer maddele- rin de gösterdiği üzere, Patrikhane'nin yetki alanı, olabildiğince Rum-Ortodoks tebaanın ruhani olarak kabul edilen işleri (ki “artık” söz konusu tebaanın kamu ve özel hukuka ilişkin durum- ları, söz konusu ruhani işler içinde kabul edilmemekteydi) ile sınırlanmaktaydı.

Yine söz konusu “cemaat-i metropolidanın heyetiyle suret-i teşkili” hakkındaki nizamname tasarısının ikinci maddesine, İstanbul Patrikliği'ne bağlı olan metropolitler sadece ikişer yıl cemaat-i metropolidanın üyesi olabileceklerinden, bu hususun Babialı'ye de bildirilmesi bağlamında, metropolitlerden, cemaat-i metropolidan üyesi olmaları ve bu üyeliklerinin tamamlanması döneminde, İstanbul'a gelip gidenlerin defterlerinin, sürekli olarak Babialı'ye sunulması esasının ve yine aynı nizamname tasarısının dokuzuncu maddesine de süresi biten metropolitler-

¹⁰⁸ BOA, Y. PRK. A., Dosya No: 6, Gömlek No: 2, (7 Muharrem 1308); Alkan, a.g.e., s. 178-179.

den İstanbul'da kalmaları zarureti doğmuş olanların durumunun Babıali'ye bildirilmesi hususunun eklendiği bildirilmektedir¹⁰⁹. İfadenin devamında, yukarıda belirtilmiş olan, patriğin azline ilişkin logofetin fikri verildikten sonra, *muteberan-ı millet* tabirinin müphem olması sebebiyle, logofetin bu konudaki düşüncesinin kabul edilmeyerek, söz konusu on ikinci maddenin olduğu gibi bırakılmasının uygun olduğuna dair komisyon görüşü bildirilmiştir¹¹⁰. Bir sonraki nizamname olan "İstanbul patriği ile cemaat-i metropolidanın yekdiğerine olan münasebatı" hakkındaki nizamnamenin on birinci maddesine ise ek yapılması uygun görülmüştür. Şöyle ki azledilmiş metropolitlerin ikamet yerinin patrik ve cemaat-i metropolidan tarafından tayin edileceğine dair hükme, azil sebebi dünyevi bir suça ilişkin olanların ikamet yerinin Babıali ve Patrikhane arasında kararlaştırılacağı esası eklenmiştir. Zira komisyon görüşünde ifade edildiği üzere, dünyevi bir suç işlemiş olanların ikametgahlarının tayini, hükümet tarafından müdahale gerektirir konulardandır¹¹¹. Bu itibarla "cemaat-i metropolidanın heyetiyle suret-i teşkili" ve "İstanbul patriği ile cemaat-i metropolidanın yekdiğerine olan münasebatı" hakkındaki iki nizamname tasarısı, müzakereler neticesinde düzeltilerek, mazbata ile Meclis-i Mahsus-i Vükela'ya gönderilmiş ve orada da okunarak, iki nizamname taslağında gerekli çıkarma ve eklemelerin yapılması konusunda komisyonla aynı fikirde bulunulduğu, sadrazamın yazısı (tezkere-i samiye) ile padişaha bildirilmiş ve padişahdan da onay alarak, gereğinin ya-

¹⁰⁹ BOA, Y. PRK. A., Dosya No: 6, Gömlek No: 2, (7 Muharrem 1308); Alkan, a.g.e., s.179.

¹¹⁰ BOA, Y. PRK. A., Dosya No: 6, Gömlek No: 2, (7 Muharrem 1308); Alkan, a.g.e., s.179.

¹¹¹ BOA, Y. PRK. A., Dosya No: 6, Gömlek No: 2, (7 Muharrem 1308); Alkan, a.g.e., s.180. Yine nizamnamede düzeltilmesi gereken konuları belirleyen komisyonun, ruhani ve dünyevi iş ayrımı bağlamında, Patrik ve cemaat-i metropolidanın görev ve yetkilerini belirleme çabasıyla karşılaşmaktadır ki komisyon bu bağlamda, hükümetin yetki ve görev alanına giren konularda, hükümetin gerekli müdahalesi için, nizamname tasarılarında değişiklikler yapmıştır.

pılması için sadrazamlık makamına dönmüştür (14 Şaban 1277 / 25. 02. 1861) ¹¹².

Dördüncü nizamname, *İstanbul Patriği İle Cemaat-i Metropolitadanın Yekdiğerine Olan Münasebatını Havi Nizamname*'dir ve bir giriş bölümünden sonra yirmi bir maddeden oluşmaktadır. Giriş bölümünde İstanbul patriğinin, söz konusu Patrikliğe tâbi rahiplerin tümünün ruhani reisi olması sebebiyle, kendisine tâbi bulunan ruhbana davranış tarzı ve cemaat-i metropolidanı yönetmesine dair esaslardan bahsedilmektedir. Patrik; ruhban sınıfından hak edenleri "takviye ve teşvik" edeceği gibi, kötü (aykırı) hal ve hareket içinde bulunanları da "men ve def" edecek, ayrıca kendisi de reisi olduğu Rum-Ortodoks din adamlarına hal ve hareketleriyle örnek olacaktır.

Söz konusu nizamnamenin içeriğinde, Cemaat-i metropolitadan üyelerinin patriğe itaat etme zorunluluğu, patriğin sıfatına dokunacak hareket ve sözlerden kaçınmaları gerektiği (birinci madde); cemaat-i metropolitadan üyesi olan ya da olmayan piskoposlardan birinin ziyarette bulunması gerektiğinde, patriğin izninin gerektiği, aksi davranışın sonuçlarının ne olacağı (ikinci madde); cemaat-i metropolitadan üyesi olan ya da olmayan piskoposların patriğin şan ve itibarını sarsacak sözler söyleyemeyecekleri, buna cüret edenlerin, patrik tarafından edilen nasihatlere ve cemaat-i metropolitadan huzurunda yapılan azarlamaya rağmen aynı hareket tarzına devam etmeleri neticesinde, kendilerine gerekli tedibin yapılacağı (üçüncü madde); bir piskoposun, diğer bir piskoposun görev yerine gitme zorunluluğu doğduğunda, gidiş ve gelişlerini İstanbul Patrikliği'ne bildirmesi gerekliliği (dördüncü madde); cemaat-i metropolitadanın karar alma sürecinde oy birliğinin (ittifak-ı ara) tercih edileceği, oyların eşitliği (tesavi-i ara) halinde ise, patriğin reyunin alınacak kararı belirleyeceği, cemaat-i metropolitadan üyeleri arasında hukukça herhangi bir fark olamayacağı (beşinci madde); cemaat-i metropolitadan

¹¹² BOA, Y. PRK. A., Dosya No: 6, Gömlek No: 2, (7 Muharrem 1308); Alkan, a.g.e., s.180.

üyelerinden birinin mecliste beyan ettiği oyuna ya da bir madde üzerinde ifade ettiği düşüncesine ilişkin, patrik tarafından itibar sarsıcı sözler söylenmemesi, cemaat-i metropolidan üyelerinin de patriğe karşı saygılı davranmaları (altıncı madde); cemaat-i metropolidanda, patrik ve cemaat-i metropolidan üyeleri tarafından, ruhban sınıfından (biri baş, diğeri ikinci katip olarak adlandırılacak) iki katip çalıştırılacağı, birinci katibin beş, ikinci katibin yedi senelik hizmet süresi dolmadıkça piskopos rütbesine sahip olamayacakları (yedinci madde); cemaat-i metropolidanın haftada üç kere toplanacağı, Babıali'ye sunulacak evrakın altı kıta mühür ile mühürleneceği, her bir kağıdın takdiminde deftere kayıt olunacağı, mühürlerin anahtarının patriklik nezdinde bulunacağı (sekizinci madde); piskoposluğa atanarak, tayin edilen ruhbanın, başkentte iki aydan fazla kalamayacakları (dokuzuncu madde); haklarında dava olan üyelerin cemaat-i metropolidan toplantılarına katılamayacakları (onuncu madde); zaruret halinde bulunan azledilmiş patriklere, görevde olmayan metropolit, piskopos ve piskopos rütbeli rahiplere, yeterli derecede maaş tahsis edileceği, rızalarıyla istifa eden piskoposların kalan ömürlerini, patrik ve cemaate bilgi vererek, istifaları sırasında görevde bulundukları piskoposluktan başka bir yerde olmak kaydıyla, istedikleri mahalde geçirebilecekleri, ancak bir piskoposun azli, ruhani işlere ilişkin bir isnat nedeniyle söz konusu olmuşsa, ikamet yerinin Patriklik tarafından tayin edileceği, azil dünyevi bir suça ilişkin ise ikamet yerinin Babıali ve Patrikhane arasında kararlaştırılacağı (on birinci madde); ruhbanın hareket ve tavırlarının gerektiği gibi olabilmesi, ilim tahsil edebilmesi, liyakat sahibi olmayanların ruhban sınıfına dahil olmalarının önüne geçilebilmesi amacıyla, gerekli donanımına sahip rahiplerden bir "mezhep komisyonu" oluşturularak, bu komisyonun üyelerinin patrik ve cemaat-i metropolidan tarafından atanacağı (on ikinci madde); İstanbul'da bulunan "merkez mezhep komisyonu" gibi piskoposluk bulunan her mahalde, birer mezhep komisyonunun bulunması gerektiği (on üçüncü madde); her piskoposun ruhani

idaresi (*dahil-i idare-i ruhaniyesi*) altında bulunan yerlerde, nöbetle dolaşıp ücretsiz vaaz vermek arzusunda bulunan bir vaizi, piskoposun tayin etme zorunluluğu, büyük piskoposluklarda da masrafı Hristiyan ahali tarafından karşılanmak üzere, o yerin piskoposuyla Rum-Ortodoks cemaatin muteber kişilerinin (muteberan-ı İseviyye) başkanlığında olmak üzere bir ruban okulunun bulunacağı, ruhban olmak isteyenlerle rahiplerin çocuklarının ve keşiş ve rahiplerden cahil olanların bu okullarda ilim tahsil edebilecekleri, bunların içlerinde kabiliyetli olanlardan arzu edenlerin, mahalli piskopos tarafından İstanbul'daki mezhep okuluna gönderilecekleri (on dördüncü madde); piskoposların ve bunların bulundukları yerin Hristiyan ahalisinin önde gelenlerinin uğraşlarıyla, İstanbul'daki mezhep okuluna devam edebilecek yeterliliğe sahip olanların gönderilmesi için, uygun aralıklarla patrik tarafından tüm piskoposlara mektuplar gönderileceği (on beşinci madde); mektup ücreti gibi bazı tutarı fazla olmayan masrafların karşılanması amacıyla cemaat-i metropolidanın ayrı bir sandığı bulunup, bu konuda gereken miktarın karma meclis sandığından verileceği (on altıncı madde); Hristiyan cemaatin manastırlarından bazısının İstanbul patriğinin ruhani idaresinde ve bazısının da dahilinde bulundukları memleketlerin metropolitlerine bağlı bulunmaları sebebiyle, "bundan böyle de" söz konusu manastırların "öteden beri" hangi tarafa bağlı iseler, yine o tarafa bağlı olarak manastırlar hakkındaki nizamnamenin hükümleri gereğince yönetilecekleri (on yedinci madde); kiliselerde okunan dua ve hutbeler sebebiyle bazı zamanlarda, Bulgarlar tarafından Patrikhane'ye arz olunan şikayetlerin dikkate alınarak, cemaat-i metropolidan tarafından söz konusu şikayetlerin ne derece haklı olduğu tetkik ve tahkik olunduktan sonra, şikayetçilerin teskin ve rahatları için gereğinin yapılması için gayret sarf edileceği (on sekizinci madde); Rum-Ortodoks cemaatinin fakir kızlarının ilim tahsil edebilmeleri için yapılması gerekenlerle, yetim çocuklar için bir yetimhanenin açılması (on dokuzuncu madde); İstanbul'daki Rum-Ortodoks

cemaati hastanesi, Fener'deki aynı cemaatin okulu ile eyalet ve köylerdeki okullarına, yine hayrat ve hasenata gerekli önemin verilerek, söz konusu okullarda, eğitim ve öğretimin aynı şekilde olması gerektiği (yirminci madde); Patrikhane'deki kilise elbisesiyle, diğer değerli eşyanın deftere kaydıyla, korunması için cemaat-i metropolidan tarafından atanan üyelerinden birinin gözetimi altında bulundurulması (yirmi birinci madde) hüküm altına alınmıştır.

Bir diğer nizamname ise, *Meclis-i Muhtelit-i Daiminin Suret-i Teşkili Nizamnamesi'dir*. Nizamnamenin birinci maddesine göre, Rum-Ortodoks cemaatinin "daimi karma meclisi" dördü piskopos, sekizi avamdan olmak üzere on iki üyeden oluşacak, meclisin Rumca ve Türkçe bilir olmasının yanında, Bulgarca ve Fransızca tercüme de yapabilecek yetkinlikte, biri baş diğeri ikinci olmak üzere iki katibi olacaktı. Nizamnamenin diğer maddelerinde, söz konusu karma meclisin üyelerinin iki seneden fazla meclis üyesi olamayacakları, üyelerin yarısının her sene yenilenerek değiştirileceği (ikinci madde); karma meclisin üyesi olacak dört piskoposun, patrik ve cemaat-i metropolidan tarafından atanacağı (üçüncü madde); daimi karma meclisin ruhban olmayan (avamdan) azasının, Osmanlı Devleti tebaasından olmak üzere, madde metninde belirlenmiş yerlerden (Beşiktaş'tan bir, Galata'dan iki, Ortaköy'den bir, İstinye ve Yeniköy'den iki kişi gibi) belirlenmiş sayıda aday arasından seçileceği, gerekli üyenin seçimi için, cemaat-i metropolidan ile karma meclisin beraber toplanarak, adayların seçilebilmek için gerekli niteliklere sahip olup olduklarını belirleyip, oy çokluğu ve gizli oyla, adaylar arasından karma meclisin üyesinin seçileceği (dördüncü madde); seçimin arkasından karma meclisin üyesi haline gelmiş piskopos ile ruhban olmayan üyelerin isimlerinin Babıali'nin onayına sunulacağı (beşinci madde); karma meclis üyelerinin her birinin, söz konusu mecliste iki sene süre ile üye olmaları esasının, meclisin ruhban sınıfından bulunan üyeleri için geçerli olmadığı, bu üyelerin cemaat-i metropolidandaki üyelikleri

sona erdiğinde, karma meclisteki üyeliklerinin de sona ereceği, yerlerine yenilerinin atanacağı (altıncı madde); karma meclis üyelerinin iki senelik üyelik müddetleri sona erdikten sonra, iki sene geçmedikçe, yeniden meclise üye olamayacakları (yedinci madde); karma meclis üyelerinin yaşlarının otuzdan fazla, İstanbul'da oturur ve aslen Osmanlı Devleti tebaası olması, devlet ve ait olduğu dini cemaat tarafından itibar sahibi olması (sekizinci madde); meclis üyesinin iki senelik üyeliği (*memuriyeti*) dolmadığı sürece, makul bir sebep olmaksızın istifa edemeyeceği (dokuzuncu madde); makul sebeple istifaya mecbur olanlar ile üyeliği devam ederken vefat edenlerin geriye kalan üyelik süreleri için başka bir kişinin, patrik ile cemaat-i metropolidan ve karma meclis tarafından seçilerek, Babıali'ye bildirilmesi ve seçilen yeni üyenin, kalan üyelik süresinin bitiminde (iki yıl beklemeksizin) bir sonraki seçimde de aday olabileceği (onuncu madde); meclis üyelerinden hiçbirine bir tarafa gidebilmeleri için iki aydan fazla izin verilemeyeceği, bu itibarla iki aydan fazla görevinin başında bulunmayan üyenin yerine onuncu madde hükmü gereğince, başka bir kişinin seçileceği ve durumun Babıali'ye bildirileceği (on birinci madde); karma meclis üyelerinden her birinin kararlaştırılan günlerde mecliste hazır bulunmaları *memuriyetlerinin* gereği olduğu için, üyelerden birinin bir aydan fazla, bulunması gereken günlerde mecliste bulunmama gerekliliği halinde, bu hali meclis başkanına bildirmek zorunluluğunun bulunduğu, bildirmeksizin üyelerden birinin bir aydan fazla hazır bulunmaması durumunda, istifa etmesi ya da onuncu madde gereğince bu üyenin yerine yenisinin atanmasının gerektiği (on ikinci madde); meclis üyelerinden biri hakkında, rüşvete (*irtikap ve irtışaya*) dair bir dava var ve bu üye karma meclisin piskopos olan üyelerinden ise, hakkında piskoposluk nizamnamesinin sekizinci maddesinin uygulanacağı, eğer söz konusu üye, ruhban olmayanlardan (avamdan) ise, Ceza Kanunu hükümlerine göre yargılanmak ve cezalandırılmak üzere durumun Babıali'ye bildirilmesi gerektiği (on üçüncü madde); karma meclisin ruhban

olmayan üyelerinin, bu üyelikleri (*icra-yı memuriyet*) sırasında maaş almayacakları hüküm altına alınmıştır.

Bu nizamnameyi takip eden bir sonraki düzenleme ise, daimi karma meclis üyelerinin görevleri (*Meclis-i Muhtelit-i Daimi Azasının Vezaifi*) hakkındadır. Düzenlemenin birinci maddesi, daimi karma meclis üyelerinin haftada iki kere toplanacaklarını ve bu toplantılara bizzat katılacaklarını, ikinci maddesi ise meclise havale edilen evrakın başvuru sırasıyla gereğinin yapılacağını, ancak acil durumların ortaya çıkması halinde bunlara öncelik tanınacağını öngörmüştür. Üçüncü madde düzenlemesi ise, karma meclisin, cemaat (*millet*) okul ve hastanelerinin ve diğer hayır işlerine yönelik binalarının (*ebniyelerinin*) iyi idaresi ve söz konusu binalar ile başkentteki kiliselerin gelir ve giderlerine dikkat ve nezaret etme görevini bildirdiği gibi, aynı meclisin, İstanbul Patrikliği'ne bağlı manastırların gelirlerine, vasiyetname ve vakfiyelere, drahoma akçesi ile cihaza ilişkin çekişmeleri inceleyerek neticelendireceğini öngörmüştür. Yine aynı maddede, Babıali'den Patrikhane'ye havale edilen işlerden ruhani olmayanlara da bu meclisin bakacağı, fakat söz konusu havale edilen işin görülmesinde, vakıf, arazi kanunlarının kapsamlarına giren ya da diğer mülkiyete ilişkin durumların ortaya çıkması halinde, bu tür uyuşmazlığın karma mecliste değil, devletçe belirlenmiş bulunan mahkemeler ve meclislerde görüleceği hüküm altına alınmıştır.

Söz konusu düzenlemede, cemaat okullarıyla, hayır işlerinin (hayrata müteallik ebniyenin) yönetilmesinde, patriğin görüş ve uygun bulmasıyla, toprak ve hak sahibinden ve Hristiyan Osmanlı tebaasından olmak üzere, yöneticilerin (*nazırlar*) ve memurların atanacağı (beşinci madde); nazırların hesaplarının her sene karma meclis tarafından görülerek inceleneceği, her yıl içindeki gelir ve giderin (masrafın) baş katip aracılığı ile başka bir deftere kayıt olunacağı (altıncı madde) hüküm altına alındığı gibi, karma meclis sandığı muhasebesinin nasıl görüleceği de ifade edilmiştir. Yine söz konusu düzenleme karma meclisin nasıl karar alacağını da tes-

pit etmektedir. Şöyle ki dokuzuncu madde metni uyarınca, üyelerin üçte ikisi mecliste hazır bulunduğu, meclis toplanabilecek ve müzakere sırasında oy çokluğu ile karar alınabilecek, oyların eşit olması durumunda da meclis reisinin (başkanının) oyu tercih edilecekti. Düzenlemenin bir diğer maddesine göre de daimi karma meclisin oluşturulmasının ardından, bir kıtası meclis üyesi olan dört piskoposa ve diğer iki kıtası da ruhban olmayanlardan sekiz üyeye teslim ve anahtarı meclis başkanında bulunmak üzere üç kıtadan ibaret bir mühür kullanılıp, vakfiye ve vasiyetnameler gibi senetler ve kiliselerin borçları¹¹³ ve cemaatin diğer borç (düyun-i milliye) senetleri de bu mühür ile mühürlenecek ve karma mecliste düzenlenen ilamlar tüm aza tarafından imzalandıktan sonra mühürlenecek ve bu tür evrakın tümü patrik tarafından onaylanacaktı. On birinci maddenin hükmü ise miras konusuna ilişkindir. Söz konusu hüküm gereği, iki Hristiyan arasındaki miras davaları, tarafların dilekçeleri üzerine Patrikhane'ye havale olunduktan sonra, karma mecliste görülecekti. Yine on ikinci madde hükmüne göre de her Ortodoks Hristiyan'ın devletin kanun ve nizamına uygun olarak düzenlediği vasiyetnamesinin geçerli olması itibarıyla, bu nitelikteki vasiyetnamelerin hükümlerinin yerine getirilebilmesi için gerekli özen ve dikkat karma meclis tarafından gösterilecekti¹¹⁴.

Düzenlemenin on üçüncü maddesi, piskoposlar tarafından verilecek senetlerin karma meclis nazarında da geçerli tutulması gerekliliğine ilişkindir. Şöyle ki cemaat okulu, hastane, diğer

¹¹³ Mali konularda, devlet tarafından Patrikhane'ye yardım edildiği, hediye ve bağış şeklinde para verildiği de görülmektedir. [BOA, İ.MMS., Dosya No: 55, Gömlek No: 2502, (12 Zilhicce 1293); BOA, İ.MMS., Dosya No: 56, Gömlek No: 2552, (5 Rebiülahir 1294); BOA, İ.HD., Dosya No: 949, Gömlek No: 75125, (19 Recep 1302); BOA, İ.HD., Dosya No: 950, Gömlek No: 75166, (30 Recep 1302).]

¹¹⁴ Örnek olaylardan birinde, Sakız'da vefat eden Corci Kaloto adlı kişinin vasiyetine ilişkin incelemenin, Rum Patrikhanesi tarafından yapıldığı, bu inceleme sonuçlanmadan müdahale edilmemesi gerekliliğine, dikkat çekilmektedir. [BOA, DH. MKT., Dosya No: 2043, Gömlek No: 8, (27 Cemaziyelahir 1310).]

hayrata ilişkin binaların, başkentteki kilise ve manastırların gelir-giderlerine ve vasiyetname ve vakfiyelere dair, drahoma akçesi ile cihaza dair konularda piskoposlar senet verebileceklerdi.

Nizamname, Osmanlı ülkesindeki Ortodoks Hristiyanlara ait tüm ziyaret yerlerinin gerektiği gibi düzenlenmeleri ve buralardan gelecek meblağların, layık olduğu üzere harcanması konusunda dikkat ve özenin gösterilmesini de karma meclisin görevleri arasında saymıştır (on beşinci madde). Karma meclis üyelerinin bir diğer görevi ise (her Ortodoks Hristiyan'ın görevi olduğu üzere) ruhbandan olanların bazılarının kötü hal ve hareketlerinden haberdar olduklarında, gerekli tedbirlerin alınabilmesi için durumu patrik ve cemaat-i metropolidana haber vermektir (on altıncı madde).

“Karma meclisin oluşturulması” ve “üyelerinin görevleri” hakkındaki iki nizamname Patrikhane’de oluşturulmuş olan geçici meclisten geldiği şekliyle kabul edilmemiş, bu iki nizamnamenin bazı hükümlerinde değişikliğe gidildikten sonra yürürlüğe sokulmuştur¹¹⁵.

Karma meclisin oluşturulmasına ilişkin nizamnamenin hükmü gereği, karma meclisin ruhban olmayan üyeleri, İstanbul ve İstanbul’a bağlı yerler sakinleri arasından seçilecekti ki bu hükmün yapılan müzakereler sırasında oy çokluğu ile kabul edildiği, bu konuda oy birliğinin sağlanamadığı anlaşılmaktadır. Oy birliğinin sağlanamamasının gerekçesi ise Bulgarların muhalefette bulunmalarıdır. Ancak Bulgarların muhalefeti Babiali tarafından kabul görmemiş ve madde olduğu gibi kalmıştır¹¹⁶.

Bir sonraki nizamnamenin başlığı bir hayli uzundur: “Yüz Otuz Bin Kuruş Dersaadet Ahali-i İseviyyesi Tarafından Üç Yüz Yetmiş Bin Kuruş Dahi Ber-vech-i Ati Her Birine İsabet Ettiği Mik-

¹¹⁵ BOA, Y. PRK. A., Dosya No: 6, Gömlek No: 2, (7 Muharrem 1308); Alkan, a.g.e., s.188-192.

¹¹⁶ BOA, Y. PRK. A., Dosya No: 6, Gömlek No: 2, (7 Muharrem 1308); Alkan, a.g.e., s.188-189.

tara Göre Maaş-ı Mukannenleriyle Beraber Piskoposlar Tarafından Tahsil ve Millet Sandığına Teslim Olunmak ve Kendisine Ceste Ceste [Kısım Kısım] Verilmek Üzere Meclis-i Muhtelit-i Milletde İttifak-ı Ara ile İstanbul Patriği İçin Tahsis Kılınmış Olan Senevi Beş Yüz Bin Kuruş Maaş ile İstanbul Patrikliği'ne Merbut ve Tâbi Bil-cümle Piskoposların Senevi Maaşlarını Mübeyyen Nizamname". Başlığında da anlaşıldığı üzere söz konusu nizamname, patrik ve İstanbul Patrikliği'ne bağlı tüm piskoposların maaşlarını düzenlemektedir ki nizamnamenin birinci maddesinde, Rum-Ortodoks patriğinin yıllık "beş yüz bin kuruş" maaşı olduğu, Patrikhane hazinedarı, mühürdarı ve patrik hizmetinde bulunan tüm çalışanların ücretlerinin ve diğer gerekli masrafların, bu meblağdan karşılanacağı belirtildikten sonra "patriğin bazı mesarifi için *bundan böyle* millet sandığından hiçbir akçe verilmeyecektir" cümlesi ile de hüküm vurgulanmış ve piskoposlara her sene verilecek maaşlar kalem kalem belirtilmiştir. Zira nizamname gereği, piskoposların maaşları, görev yaptıkları yerlere göre değişiklik göstermektedir. Örneğin Halep piskoposu, maaşı en az olanlardandır (12.000 Kuruş). Kuşadası, Edirne ve Bosna piskoposları ise kendilerine en çok maaş tespit edilmiş piskoposlardır (100.000 Kuruş). Nizamnamenin ikinci maddesinde, İstanbul patriğinin maaşının bir düzene sokulması gerekliliği dile getirilmiş, üçüncü maddesinde ise piskoposların maaşlarının da nizamnamede ifade edildiği üzere tahsil olunacağı belirtilmiştir. Aynı madde hükmüne göre, piskopos olan her yerde, mahal piskoposu ile memleket çorbacıları, kasaba ve köylerden davet ettikleri vekillerle toplanarak, gereken miktarı her yerin nüfusuna göre adil bir şekilde paylaştırdıktan sonra, bu paylaşıma dair üç kıta defter düzenleyeceklerdi. Bu defterlerden biri metropolithanede korunacak, diğeri çorbacılar teslim edilecek, üçüncüsü de Patrikhane'nin kayıtlarına eklenmek üzere gönderilecek, gereken köylere de birer suret verilebilecekti. Ayrıca her bir piskopos, senede bir kere masrafını kendisi karşılayarak, bulunduğu memleketi ziyaret etmek ve mezhep gereğince ücretsiz takdis, ahaliye dua ve kiliselerde ayın

icra etmek yükümlülüğündeydi; ancak panayırlarda ya da olağanüstü olarak ahali tarafından davet edildiğinde, masraflar davet edenler tarafından karşılanacaktı.

Nizamnamenin sonraki maddeleri “piskoposların perakende avaid-i mahsusaları” na yani, piskoposların özel gelirlerine ayrılmıştır: İstanbul patrikliğine bağlı tüm piskoposluklarda, piskoposun sınıfına bakılmayarak düğün ruhsatı tezkereleri için on kuruş alınacaktı (beşinci madde). Piskoposlar tarafından verilecek tatliknameler için alınacakakçe, boşanacak kişilerin maddi hallerine göre olacak ve her halde yüz kuruştan aşağı olmayıp, bu miktar, o yerin hayrat ve hasenatına tahsis edilecekti (altıncı madde). Ayin, düğün, cenaze gibi durumlarda piskoposun davet edilmesi durumunda, piskoposlara verilecek miktar, herkesin gelirine göre olacak fakat elli kuruştan da aşağı olmayacaktı (yedinci madde). Piskopos ikametgahında düzenlenen ve yazılan her kağıt için yazıcı hakkı olmak üzere beş kuruştan on kuruşa kadar bir meblağ alınacaktı (sekizinci madde). Ahali tarafından talep edilen aforoz kağıtları için alınacak miktar, elli kuruştan aşağı olmayıp, bu miktar o yerin hayrat ve hasenatına harcanacaktı (dokuzuncu madde). Mahalle papazları yerel piskoposa yıllık on kuruş vererek, gerek nakden ve gerek malen başka bir şey vermeyeceklerdi (onuncu madde). Ruhban gedikleri satışıyla, iki üç senede bir iane adıyla tabak gezdirilerek sadaka tahsili ve piskoposların atanmaları sırasında ister istemez verilen meblağlar ve yine böyle mecburi olarak takdisler ve çan payları, yeniden yapılan kiliselerden para alınması ve yasak olan evliliklere ruhsat verilerek para alınması, papaz ve gamnoz yapılinca alınan ve sair piskopos hakkı diye alına gelen her nevi gelirler kaldırılmıştı (on birinci madde). Rahiplerin zatlarına mahsus gedikleri de iptal edilmişti (on ikinci madde).

Nizamnamenin son maddesine (on üçüncü madde) göre ise, logofetlik makamı Erbistarz Bey’de bulunduğu sürece, bu kişinin doğrudan doğruya olmayıp, patrik vasıtasıyla (alışıldık olduğu üzere) birinci sınıftan piskopos atanmasında üç bin, ikinci

sınıftan piskopos atanmasında iki bin, üçüncü sınıftan piskopos atanmasında bin kuruş alması, bu itibarla bu kişinin kendisinin ifadesi üzere, on altı bin kuruşa ulaşmış gelirinin, millet sandığı tarafından ödenmesinin gerektiği meclis tarafından da kabul edilmiştir. Fakat logofetlik makamı bu kişiden başkasına geçtiğinde, bu tarz kazançların tamamıyla ortadan kaldırılmasıyla, logofetlik makamının¹¹⁷ ancak bir şöhret unvanı olacağı öngörülmüştür. Ayrıca cemaat ve kilisenin borcu da bir özel komisyon vasıtasıyla incelendikten sonra ödenecekti.

Böylece söz konusu nizamname ile Rum-Ortodoks ruhbanın gelirleri belirlenerek, bu bağlamda kendi cemaatlerini mağdur etmeleri engellenmek istenmiştir ki nizamnamenin bu konudaki ifadeleri ve vurguları, önceki dönemlerin tecrübelerini hatırlatmaktadır. Diğer maddeler gibi on birinci madde de bu hususu yansıtmaktadır ki o ana kadar “toplana gelmiş” bir takım ruhban gelirinin artık toplanamayacağını öngörmüştür. Yine bir takım atamalar nedeniyle kazanç elde eden logofetin bu kazancı da ortadan kaldırılmış bulunuyordu. Patrik ve piskoposlara tahsis edilen maaş ve diğer gelirler de böylece açıklığa kavuşmuş oluyordu.

Konuya ilişkin son nizamname *Manastırlar Hakkında Bazı Mevad-ı Umumiyyeyi Havi Nizamnamedir* ve sekiz bentten oluşmaktadır. Nizamnamenin hükümlerine göre, gerek İstanbul patriğinin ve gerek mahalli piskoposların idaresinde bulunan tüm manastırlar, istisnasız bir şekilde civarda bulunan piskoposların, gözetimi altında olacak ve söz konusu piskopos, görev yerindeki rahiplerin tavır ve hareketlerine dikkat edeceği gibi, manastırlardaki keşişler için de gerekli özeni gösterecekti (birinci bent); bazı köylerde papaz tayin eden ne kadar manastırlar varsa, bu

¹¹⁷ Ortaylı, Bizans’ta maliye nazırlarına verilen logofetik unvanını “muhasebe müdürlüğü” olarak ifade ettikten sonra, bu unvan sahibi kişinin, idari konularda büyük yetkilere sahip olduğunu ve ruhban olmayan idari memur kadrosunu yönettiğini belirtmektedir. (Ortaylı, *Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi*, s. 24.)

adetlerinden bundan sonra feragat etmeye mecbur olacaklardı (ikinci bent).

Tüm millet manastırları üç sınıfa ayrılmıştır ki birinci sınıf manastırlar, içinde yirmiden fazla keşiş olan manastırlar iken, ondan fazla keşiş bulunan manastırlar ikinci sınıf manastırlardı. İçinde beşten fazla keşiş olan manastırlar ise üçüncü sınıf manastırlardı (üçüncü madde). Zamanla dağılmış ve üç sınıf manastır içine girecek niteliğe sahip olmayan manastırların bir düzene sokulması veya yerel piskoposlarının idaresinde olup içinde bir gomno(s)z olan manastırlardan başka diğer manastırların gerektiği şekle dönüştürülmesi için, yerel piskoposlar tarafından çaba gösterilerek durumun Patrikhane'ye bildirileceği (dördüncü bent) hüküm altına alınmış, ayrıca metruk ve harap olmuş manastırlar için Patrikhane ya da mahalli piskoposlar tarafından gomnoz rütbeli rahipler tayin edilerek, bir takım hile ve desiselerle bu unvanın tahsili ile söz konusu manastırların hasılatlarının gasp ettirilmesine cevaz verilmeyeceği öngörülmüştür. Bu şekilde unvan sahibi olmuş gomnozlara itibar olunmayacaktı. Metruk ve harap manastırların durumu, yerel piskopos ya da civardaki köylerden, cemaat-i metropolidan ve karma meclis vasıtasıyla haber alındığında, söz konusu manastırların üç sene zarfında düzenlenebilmesi için bir özel komisyon oluşturulacağı ya da halen bazı kişiler tarafından gasp edilen hasılatın, civardaki hayrat ve hasenatına harcanmasına dikkat edileceği öngörülmüştür (beşinci bent).

Nizamnamenin altıncı bendinde, Eflak ve Buğdan taraflarındaki gelir getirebilecek arazisi olan manastırların gelirlerinin, suiistimal ve telef olmamasına Patrikhane tarafından çaba gösterileceği, söz konusu manastır arazilerinin iltizam senetlerinin masrafsız incelenip onaylanacağı, bu gelirden her sene millet sandığına, dört bin adet Macar altını bedeli akçe verileceği esas kabul edilmiştir. Yedinci bentte ise Aynaroz manastırlarının¹¹⁸,

¹¹⁸ Aynaroz manastırları hakkında İbrahim Hakkı "Aynaroz'da Rum cemaatine aid olarak yirmi adet manastır mevcut olup bunlar idare-i mülkiye

ve adliye ve sairece saltanat-ı seniyye tarafından mansub Aynaroz kaymakamlığına ve idare-i ruhaniyelerince Patrikhane'ye merbutdurlar. Aynaroz manastırları umur-ı dahiliyyelerince haiz-i istiklal olup umum manastırlara müteallik umurun rüyeti beş büyük manastırın vekillerinden mürekkeb nazırlar heyetine ve yirmi manastır vekillerinden mürekkeb lonca cemiyetine muhavveldir. Manastırların ve manastırlara merbut keşişhaneler ve zaviyelere müteallik bil-cümle hususatın teftiş ve tahkiki de bu lonca heyetine aiddir ve nazırlar manastırlar ile Patrikhane beyinde vasıta-i muhaberedirler. Manastırlar iki nevi olup birincisinde manastırın bil-cümle emval ve emlaki derununda sakin keşişlerin heyet-i mecmuasına aiddir. Diğerlerinde ise hal infırad üzere taayyüş usulü mevcut olup zaviye sahibi olan her bir keşişin manastır hududu dahilinde emval ve emlak-i mahsusası vardır ve bu keşişler zaviyelerini bir meblağ mukabilinde almış olduklarından vefatlarında yine resm-i maktu' ile zaviye ve arazi-i mahsusası keşiş-i müteveffanın maiyetinde bulunan mülazım ve rahiblerden en kıdemlisine tevcih olunur. Her ne neviden olursa olsun manastırların idare-i dahiliyeleri ve emval ve emlak gelirlerinin idare ve muhafazası manastırın kıdemli keşişleri tarafından intihab ve memuriyetleri Patrikhane'den tasdik edilen manastır reisleri (gamnos) ve mütevelliler meclisi vasıtasıyla icra edilir ve bunlar yalnız senevi hesaplarını lonca cemiyetine tasdik ettirmekle mükellefdirler. Manastıra yirmi bir yaşından dñn olan erkeklerin ve umumen nisvanın [kadınların] duhulü ve yabancı adamların on beş günden ziyade orada ikametleri memnudur. *Manastıra dahil olmak isteyen bir rahib eğer ecnebi ise Tâbiyyet Kanunu'nun dördüncü maddesi mucibince müsaade-i imtiyaziyeyle nailiyyetle tebdil-i tâbiyyet eylemedikçe manastıra mülazemetle kabul olunamaz ve her halde üç sene mülazemet etmedikçe ve yirmi beş yaşını bulmadıkça keşişlik rütbesini kazanamaz.* Manastırların emlak ve ebniyesi ve arazisi Rum cemaatinin malı olup heyet-i idareleri bunları idare için vekil olduklarından hiçbir vecihle ferağ ve intikalleri caiz değildir" demektedir. (İbrahim Hakkı, **Hukuk-i İdare**, C. I., Karabet Matbaası, s. 319-320. Vurgu bana ait.) Yazarın ifadesinde geçen *Tâbiyyet- Osmaniyye Kanunnamesi'nin dördüncü maddesinin hükmü* "saltanat-ı seniyye bend-i sabıkda muharrer şeraiti ifa etmemiş olan ecnebleri dahi müsaade-i istisnaiyyeye şayeste gördüğü surette fevkalade olarak tâbiyyetne kabul eder" şeklindedir ve Osmanlı vatandaşlığının olağanüstü yollardan kazanılmasını düzenlemektedir. (Mahmud Fuad, **Tâbiyyet**, transkripsiyonu yapan, Cihan Osmanağaoglu, İstanbul, Derin Yayınları, 2006, s.83; Osmanağaoglu, **Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tâbiyyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi**, s. 209-214.) Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti, manastırlara mülazemetle kabul edilebilecek kişilerin dahi Osmanlı vatandaş olmalarını aramaktadır. Ayrıca söz konusu manastırlar, mülki idare bakım-

İstanbul patriğinin idaresinde olduğu tekrarlandıktan sonra, söz konusu manastırların Patrikhane ile ilişkilerine halel gelmeyeceği ifade edilmiştir; aynı bent hükmü gereği, Eflak ve Buğdan taraflarında bulunan gomnozlar, atanmalarında ve diğer senetlerin onaylanmasında öteden beri patrikhaneye verdikleri bedelleri, bundan sonra ödemeyecekler, fakat her sene millet sandığına dört bin adet Macar altını bedeli akçe vereceklerdi.

Görüldüğü üzere Rum-Ortodoks Patrikliği'ne ilişkin nizamnameler, Osmanlı tebaası Rum-Ortodoksların, ruhani ve dünyevi yönetimlerini düzenlemektedir. 1453'ten itibaren gelen düzenlemeler, patrik beratları, gelenekler, bir sistem dahiline oturtulmuş bulunuyordu. Böylece padişahın Rum-Ortodoks tebaasının yönetimine ilişkin genel kurallar tespit edildi; gerçi patriklere verilen atama beratları da cemaatlerin hukuki ve dini yetkilerinin çerçevesini çiziyordu. Fakat yine de Babıalı ile Patrikhane arasında beratla tanınan yetkiler konusunda sürtüşmeler olmaktaydı¹¹⁹. Böylece Rum Patrikliği nizamnamelerinin oluşturduğu sistem, hangi konunun ruhani hangi konunun ise dünyevi olduğunu ortaya koyma çabasıyla, hiç olmazsa ruhban sınıfının kendi imtiyazları (yetkileri) dahilinde gördüğü konular bağlamındaki iddialarını da kanun niteliğindeki nizamnamelerle, düzenli tartışmasız bir hukuki zemine oturtmuş oluyordu. Ancak bu tespit, hukuk zemindeki (dönemin özellikleri bağlamında olabildiğince sağlanan) bu belirginliğin, hükümet ve Rum-Ortodoks Patrikhanesi arasında nizamnamelerden sonra, problem çıkmasına engel olduğunu düşündürmemelidir. Zira Başbakanlık Osmanlı Arşivi bu konudaki yazışmalar bakımından epey zengindir¹²⁰. Zira Patrikhane klasik dönemdeki imti-

dan, o yerin (Aynaroz'un) kaymakamına bağlıdır.

¹¹⁹ Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)*, s. 172.

¹²⁰ Örneğin 1890 tarihli belgede, Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin, Patrikhane'nin imtiyazlarının hükümet tarafından ortadan kaldırılmak istendiğine dair iddiası mevcuttur. [BOA, Y.PRK.AZN., Dosya No: 4,

yazlarının peşindedir. Ama kurumun içinde yaşadığı o günde, klasik dönemin ruhani imtiyazlarından sayılabilecek çoğu husus, “dünyevi” olarak görülmeye başlanmıştır ki bu konuda, birinci bölümde de görüşleri üzerinde ayrıntılı olarak durulan Kenanoğlu, klasik dönem bağlamında da Patrikhane’yi “devlet içinde devlet” olma konumuna taşıyacak imtiyazlarından söz edilemeyeceği, ruhani bağlamda da iddia edilen çoğu imtiyazın mesnetsiz olduğu sonucuna varmaktadır¹²¹. Daha önce de ifade edildiği gibi, patrikler kendi yetkilerini genişletmek için bazı zamanlarda Divan-ı Hümayun’a başvurup, uydurma belgeler de ibraz etmişlerdir¹²².

Gömlek No: 58, (13 Safer 1308).] Bir başka belge de Rum-Ortodoks Patrikhanesi ile olan ihtilafın “eski imtiyazlar” genişletilmeksizin hükümetçe ortadan kaldırılacağına ilişkindir. Aynı belgede yabancı devletler müdahalesine yer bırakılmamasından da bahsedilmektedir. [BOA, Y.A.HUS., Dosya No: 240, Gömlek No: 19, (5 Rebiülevvel 1308).] Bir sonraki tarihli belgede ise Rum Patrikhanesi ile olan ihtilafın gelinen noktada, iki konuyla sınırlandığı, konulardan birinin vasiyete dair iken, diğerinin Bulgar metropolitlere berat verilmesi hususu olduğu açıklanmaktadır. [BOA, Y.A.HUS., Dosya No: 240, Gömlek No: 56, (17 Rebiülevvel 1308).] Sonrasında ise Bulgar metropolitlere verilen beratlar nedeniyle, Rum-Ortodoks patriğin istifa ettiği anlaşılmaktadır. [BOA, Y.PRK. BŞK., Dosya No: 19, Gömlek No: 72, (22 Rebiülevvel 1308).] Bir gün sonraki tarihli belgede ise Rum Patrikhanesi ile olan ihtilaf konusunun sadece vasiyete dair olduğu, çözümlenmesi için Ereğli metropoliti ile görüşüldükten sonra, meclisi vükelada alınacak kararın arz edileceğinin bildirildiği görülmektedir. [BOA, Y.A.HUS., Dosya No: 240, Gömlek No:84, (23 Rebiülevvel 1308).] Söz konusu yazışmaların devam ettiği anlaşılmaktadır. Neticede Şubat 1891’de Rum Patrikhanesi’nin imtiyazlarının önceden olduğu gibi devamı bağlamında yapılan tebligat (23 Cemaziyelahir 1308/3 Şubat 1891 tarihli, *Rum Patrikhanesi’nin İmtiyazat-ı Kadime-i Mezhebiyesinin İdame-i Mahfuziyeti Hakkında 22 Cemaziyelahir 1308 Tarihli İrade-i Seniye’yi Mübelliğ Tahrirat-ı Umumiyye*) üzerine, Patrikhane ve metropolitler meclisi tarafından teşekkür edilmiştir. [BOA, Y.A.HUS., Dosya No: 243, Gömlek No:100, (27 Cemaziyelahir 1308).]

¹²¹ Kenanoğlu, **a.g.e.**, s.30-31, 34.

¹²² **A.e.**, s.87.

Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin, Bulgarların bu Patrikhane'den bağımsız bir kilise taleplerine karşı itirazlarını içerir belgeler de yoğunluktadır¹²³ ki bu durum Patrikhane'nin sadece hükümetle değil, aynı zamanda kendi ruhani idaresi altındaki Rum olmayan Ortodoks Hıristiyanlarla da sorunlar yaşadığını göstermektedir. Konuya ilişkin tek örnek Bulgarlar değildir.

¹²³ 1870 tarihli belgede Bulgarların Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nden ayrılarak, kendi içlerinden ruhani reis atanmasına ilişkin talepleri görülmektedir. [BOA, İ. MTZ.(04), Dosya No: 4, Gömlek No: 104, (3 Zilhicce 1286).] Yine aynı tarihli yazıda da Bulgarlarla Rum-Ortodoks Patrikhane-si arasındaki çekişmeler dile getirilmiştir. [BOA, İ. MTZ.(04), Dosya No: 4, Gömlek No: 105, (28 Zilhicce 1286).] Ayrıca belgelerde bu çekişmelerin halli için harcanan gayretle karşılaştığı gibi [BOA, İ. HR., Dosya No: 334, Gömlek No: 21468, (1 Muharrem 1287); BOA, İ. MTZ.(04), Dosya No: 4, Gömlek No: 106, (8 Safer 1287); BOA, İ. MTZ.(04), Dosya No: 4, Gömlek No: 107, (29 Safer 1287)], Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin Bulgar Eksaklığı'nın kurulmasına ilişkin itirazları da görülmektedir. [BOA, İ. MTZ.(04), Dosya No: 4, Gömlek No: 110, (26 Rebiülevvel 1288).] Bir başka belgede de Üsküp ve Ohri'ye Bulgar metropolit seçilmesine dair, Patrikhane'nin itirazı kayıt altına alınmıştır [BOA, DH. MKT., Dosya No: 1413, Gömlek No: 9, (20 Recep 1304).]

Arşiv belgelerinde, Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin belli bir tarihten sonra da Bulgar ruhbanın elbiselerine muhalefet ettiği ve söz konusu ruhbanın elbiselerinin değiştirilmesini talep ettiği; ancak bu talebin ve Rum Patrikhanesi'ne, Rusya, Sırbistan, Karadağ, Yunanistan'dan olmak üzere, Ortodoks milletine mensup birer kişinin çağırılarak, İstanbul'da "ruhani konsil meclisi" toplanması talebinin reddedildiği görülmektedir. [BOA, İ. MTZ.(04), Dosya No: 29, Gömlek No: 1879, (15 Zilkade 1311); BOA, İ. MTZ.(04), Dosya No: 29, Gömlek No: 1881, (1 Zilhicce 1311); BOA, İ. MTZ.(04), Dosya No: 29, Gömlek No: 1884, (6 Zilhicce 1311) .]

Söz konusu arşiv belgelerinden birinin içeriği de hayli ilginçtir: Belgede, Ustrumca, Debre ve Manastır kazalarına Bulgar metropolitliği berati verilmesinin Rum Patrikhanesi tarafından hoş karşılanmayacağından, Patrikhane'ye de bütçe açığının kapatılması için *para verilmesi* ve Bulgar metropolit bulundurulacak yerlerde Rum metropolitin de bulundurularak, Patrikhane'nin hoşnutsuzluğunun giderilmesine çalışılması gerekliliği dile getirilmiştir. [BOA, İ. MTZ.(04), Dosya No: 29, Gömlek No: 1916, (10 Cemaziyelahir 1315).]

Ulahlarla¹²⁴ da Rum-Ortodoks Patrikhanesi sorunlar yaşamıştır. Patrikhane, Ulah papazları yasakçılar aracılığı ile (cebren) yakalatmış¹²⁵, hatta *Ulahların Rum-Ortodoks Kilisesi'nden ayrılma taleplerini* içerir mahzar sunmak üzere, İstanbul'a gelen iki papazla ahaliden dört kişinin evlerinin etrafına iki yasakçı konularak, bunlar cebren götürülmek istenmiştir¹²⁶. Patrikhane'nin Ulah papazları yakalamalarının engellenmesi için gerekli uyarılar yapılmış, zorla adam yakalama yetkisinin sadece hükümete ait olduğu vurgulanarak, Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin hükümete başvurmaksızın hademe ve yasakçı aracılığıyla yakalama yapmasının caiz olmadığı bildirilmiştir¹²⁷.

Rum-Ortodoks ruhbanın, diğer Ortodokslar gibi Rum re-ayaya da bilhassa klasik dönemde, devletin kurumlarının yozlaşma, çözülme sürecine girdiği dönemler ve sonrasında yaşattığı sorunlar ve mağduriyet, özellikle maddi konulara ilişkindi¹²⁸. Bu dönem tecrübelerinin izleri, daha evvel de belirtildiği gibi on dokuzuncu yüz yılın ikinci yarısında düzenlemiş nizamnamelerde kendisini göstermektedir. Artık ruhban aynı mezhebe sahip olduğu, ruhani idaresi altında bulunan Osmanlı tebaasından, *mezhep kabullerini bahane ederek* fazladan para toplayamayacaktı. Zira resmi belgelerde de “mukaddema neşr u i'lan olunan Islahat Ferman-ı Alisi hükmünce tebe'a-i işeyiyyenin umur-ı mezheb-iyye ve milliyelerinin ıslah-ı idaresi için verilen me'zuniyyet

¹²⁴ *Ulahlar*, Rumeli'de yaşayan bir kısım Hristiyanlardır. (Parlatır, a.g.e., s.1747.) Rumeli'de, özellikle Yanya ve Yenişehir taraflarında yaşayan Ulahlar, Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin ruhani yönetimindeydiler ve Ortodoks olmaları sebebiyle, nüfus defterleri de Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin idaresi altındaydı. (Alkan, a.g.e., s. 45.)

¹²⁵ BOA, Y.A.HUS., Dosya No:264, Gömlek No: 91, (13 Safer 1310).

¹²⁶ BOA, Y.MTV., Dosya No:65, Gömlek No: 137, (29 Muharrem 1310).

¹²⁷ BOA, DH.MKT., Dosya No:1995, Gömlek No: 22, (8 Safer 1310).

¹²⁸ “Patrikhane ... giderlerini karşılamak, okul ve kiliseleri desteklemek üzere, vilayetlerdeki kocabaşlar aracılığı ile topladığı ağır vergilerle Ortodoks halkı eziyordu.” (Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)*, s. 170.)

üzerine bundan mukaddem Rum Patrikhanesi'nde ta'limat-ı mahsusa i'tasıyla bir meclis-i muvakkat teşkil olunmuştu"¹²⁹ şeklinde ifade edildiği üzere, söz konusu nizamnameleri Osmanlı devletinin başka kurumları değil, içinde Rum-Ortodoks yüksek ruhbanın da (cemaat reisinin de) bulunduğu geçici meclis düzenlemiştir ki Osmanlı ülkesinde söz konusu ruhban, mensubu oldukları mezhebin ilahiyatı bağlamında son sözü söyleme yetkisine de sahipti. Yine görüldüğü üzere nizamnamelerin bazı maddeleri, Patrikhane'de oluşturulmuş geçici meclisten geldiği gibi yürürlüğe sokulmamış, genelde konu bağlamında oluşturulan komisyon üyelerinin eklemeler ve çıkarmalar hususundaki fikirleri kabul görerek, meclis-i vükelada bu mütalaalarla beraber dikkate alınan nizamname tasarıları tartışıldıktan sonra padişah iradesiyle yürürlüğe sokulmuştur. Komisyonun değişiklik lüzumu gördüğü konular, daha ziyade on dokuzuncu yüz yılın ikinci yarısında, artık klasik dönemdeki gibi ruhani olarak vasıflandırılmayan hususlara ilişkin olmuştur. Yine (patrikle beraber) cemaat-i metropolidanın -metropolitler meclisinin- ve meclis-i muhtelitin (karma meclisin) aldığı kararların ve uygulamaların Babıali'ye bildirmesi zorunluluğunun, daimi meclis tarafından atlandığı yerlerde gerekli değişiklikler yapılmıştır ki en azından nizamnamelerdeki bu gayret, modernleşirken "yeniden" merkezleşen¹³⁰ devletin, meclisleri ve Patrikhanesi ile Rum-Ortodoks cemaat yönetiminin "devlet içinde devlete dönüşme" olasılığını, ortadan kaldırma amacını göstermektedir. Bu olgu, patrik ve piskoposların, aslen Osmanlı tebaası olmaları zorunluluğunun kabulü ile de belirginleşmektedir.

¹²⁹ Alkan, a.g.e., s. 191.

¹³⁰ Anagnostopulu'nun da belirttiği gibi, idari parçalanma ve merkezi idarenin ülkedeki kontrolünü yitirmesi sonucunda devlet, Tanzimat reformları vasıtasıyla, merkeziyetçi bir sistemin oluşturulması yoluyla, mekanın düzenlenmesini ve tebaanın yeniden sisteme dahil edilmesini de öngörmüştür. (Anagnostopulu, "Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim," s.29.)

Nizamname hükümlerinde “millet” kelimesinin klasik kullanımındaki gibi ifade edildiği anlaşılmaktadır ki buradaki ifade ediliş tarzı ile “millet” aynı etnik ya da kültürel kökeni değil, mezhep (ruhani –dini- cemaat) birliğini anlatmaktadır. Batılı kaynakların ifade ettiği gibi bir “anayasa”¹³¹ ile değil, devletin insan unsurunun bir kısmının dini ve basit dünyevi işlerinin düzenlenmesine ilişkin kanun niteliğindeki nizamnamelerle karşı karşıyayız. Meclis üyelerinin, üyelik dönemlerinin *memuriyet* şeklinde nitelenmesi de bu durumu göstermektedir¹³².

Konu bağlamında oluşturulan komisyon, nizamname tasarılarında değişikliğe gerek gördüğü çoğu yerde “dünyevi” kavramını kullanmıştır ki bu durum, patrikle beraber metropolitler meclisinin, Rum-Ortodoks tebaanın sadece ruhani işlerinde yetkilerinin kabul edilebileceğini vurgulamaktadır. Daimi karma meclisin dünyevi yetkileri bulunmaktadır; fakat bu yetkiler de hükümetin tanındıkları ile sınırlıdır ve bu meclisin görevlerine ilişkin nizamnamede belirlenmiştir. Okul, hastane, hayır işlerinin yönetimi, Ortodoks Hıristiyanlara ait ziyaret yerlerinin gerektiği gibi düzenlenmesi için gerekli özenin gösterilmesi gibi. Ancak klasik dönemin kabulleri, bu nizamnamede de kendisini göstermiş, iki Hıristiyan arasındaki miras davalarının, tarafların dilekçeleri üzerine Patrikhane’ye havale edildikten sonra, karma mecliste görüleceği kabul edilerek, miras hukuku bağlamında karma meclis yetkili kılınmıştır. Klasik dönemde Rum-Ortodoks reaya, kendi arzuları ile bu konuda cemaat mahkemelerine gidebildikleri gibi, bu nizamnamenin hükmüne göre de miras davasının karma mecliste görülebilmesi için iki tarafın rızası gerekmektedir. Böylece söz konusu uyuşmazlık, içinde piskoposların da bulunduğu karma mecliste çözümlenecekti. Karma

¹³¹ Bozkurt, *Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)*, s. 170.

¹³² Eryılmaz farklı fikirdedir; zira konuya ilişkin olarak “bu nizamnameler gayrimüslim milletlerin anayasası niteliğindedir” demektedir. Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, s.117.

meclisin, hükümlerinin yerine getirilmesi için özen ve dikkat göstermek zorunda olduğu Rum-Ortodoks tebaanın vasiyetinin ise, devletin kanun ve nizamları bağlamında geçerli olması zorunluydu. Yine yukarıda belirtildiği üzere karma meclisin, İstanbul Patrikliği'ne bağlı manastırların gelirlerine, vasiyetname ve vakfiyelere, drahoma akçesi ile cihaza ilişkin çekişmeleri inceleyerek neticelendireceği öngörülmüştü fakat bu çekişmeler de vakıf, arazi kanunlarının kapsamlarına giriyorsa ya da mülkiyete ilişkin diğer durumlar ortaya çıkmışsa, karma meclisin görev ve yetkisi burada son buluyor, uyuşmazlık, devletçe belirlenmiş bulunan mahkemeler ve meclislere gidiyordu.

Osmanlı Devleti'nin diğer kurumlarında (özellikle yargı kurumlarında) görülmesi gereken işler, karma meclise sevk edilemeyecekti. Zira artık devlet, klasik dönemdeki gibi, Osmanlı tebaasını ayrı ayrı yargı organlarının önüne çıkarmaktan ziyade, tek tip mahkemelere göndermek arzusundaydı. Çünkü modernleşme kaygısındaki devletin, vatandaşlarının da eşit hukuki statüde bulunmaları gerekmektedir. Ancak yüz yılların kabul ve uygulamalarının değişmesini gerekli kılan bu arzu (tasarı), bir anda uygulamaya geçirilebilecek nitelikte değildi ve sonuç beş çeşit yargı organının varlığı oldu (şeriye mahkemeleri, cemaat mahkemeleri, ticaret mahkemeleri, nizamiye mahkemeleri, konsolosluk mahkemeleri). 1904 tarihli bir belgede de Rum Patrikhanesi karma meclisinde görülen davaların "Bizans Kanunu" namıyla bir kanun uyarınca görüldüğüne dair haber alındığı, bu türlü şeylere kesinlikle meydan verilmemesi öngörülmektedir¹³³.

Rum-Ortodoks cemaati nizamnamelerini "milletlerin yeniden düzenlenmeleri" başlığı altında inceleyen Bozkurt¹³⁴, diğer

¹³³ BOA, İ. HUS., Dosya No:117, Gömlek No: 1322/Ra013 (6 Rebiülevvel 1322).

¹³⁴ Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839 - 1914)*, s. 170 vd.

cemaatlerin nizamnamelerini de göz önüne alarak, söz konusu nizamnamelerle, Osmanlı ülkesinde yaşayan gayri müslimlerin Müslümanlardan farklı kurallara tabi olduklarının bir kez daha açıkça ortaya koyulduğu, bu guruplara idari yönden büyük serbesti getiren nizamnamelerle, laik üyelere de ruhanilerin yanında “millet”lerini idare hakları tanındığı, böylece gayri müslimlerin ulusçuluk duygularının, bir kez daha dini duygulardan öne çıkmasına ve tamamen örgütlenmiş şekilde bağımsızlık savaşlarına girişilmesine yol açıldığı, her “ulus” kendi kültürünü tekrar canlandırma fırsatını bulurken, Osmanlı Devleti’nin de önlenemez sona doğru biraz daha yaklaşmış olduğu sonucuna varmaktadır¹³⁵. Ruhban olmayan üyelerin cemaat işleriyle ilgili konularda, Rum-Ortodoks cemaatin yönetimine karışması, yazar tarafından etnik ulusçuluk duygularını geliştiren ve bağımsızlık savaşlarına girişilmesine yol açan etkenlerden biri olarak görülmüştür. Zira gayri müslim cemaatlerin yönetiminde, ruhbanlara verilen yetkiler, “millet-i hakime” ile din farklılığından kaynaklanıyorken, ruhban olmayanların da cemaat yönetiminde kabul edilebilirliğinin gerekçesi nasıl açıklanabilirdi? Bu bağlamda Anagnostopulu’nun ifade ettiği, (yüzlerce yıllık geçmişe sahip) Patrikhane’nin “işlerine halktan kimseleri de dahil etmesi” geleneğine gidilebilir. Bizans döneminde de patrik, yetkileri belirsiz de olsa, yüksek rütbeli laiklerden oluşan ve Osmanlı devrinde de muhafaza edilen bir maiyete sahipti. Fenerliler¹³⁶

¹³⁵ A.e., s. 194.

¹³⁶ Fenerliler hakkında Ortaylı “Kilisenin önemli bir desteği Bâbü’lî nezdinde nüfuz ve görev dereceleri kuvvetli olan Fenerli beyler dediğimiz Fener’deki Rum aristokrasisi idi. Fener soyluların hepsi Bizans’tan kalma saf kan Rumlar değildi. İçlerinde Romen, Bulgar, Hristiyan, Arnavut ve İtalyan asıllı aileler vardı” demektedir. (Ortaylı, **Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi**, s. 28.) Yine Ortaylı, Osmanlı İmparatorluğu’nda irsi asalet sınıfının nadir örneklerinden bir grubu oluşturan Fenerli Rum beylerinin, Rum-Ortodoks cemaatinin önde gelen zümresi olduğunu ve bu kişilerin önemli bir kısmının Tanzimat dönemi boyunca, eski itibarlarını elde ettiklerini ifade ettikten sonra, bu grubun üyelerinden bazı kişilerin isimlerini de dile getirmektedir: Londra Sefiri Musurus Paşa, Viyana Sefiri Kalimaki Bey,

bu oligarşi içinden çıkmışlardır. Daha sonra ise Fenerlilerin yanında bir başka grup (ticaretten zenginleşen Arhondlar) ortaya

Sava Paşa. “Bunlardan Musurus Paşa, bir Osmanlı vatanseveriydi. Yunan ulusçuları ondan nefret ediyorlardı. Nitekim bir suikasttan zor kurtuldu ve ömrü boyu sağ eli sakat kaldı.” (Ortaylı, **Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi**, s. 118.) Yazar, Fransız devrimi ve Yunan isyanı bağlamında da söz konusu grup için “Fenerli beyler, Fransız İhtilâlî’nin getirdiği fikirlere pek çabuk karşı çıkmışlar, sonraları genç Yunanistan’ı da hesaptan çıkarmışlar ve amaç olarak Osmanlı İmparatorluğu’nu Türk ve Hellenlerin müşterek bir imparatorluğu olarak geliştirmeyi tercih etmişlerdir. Fener Patrikhanesi, Yunan ayaklanmasında ölen ve aziz olarak anılan birtakım tarihi kişilerin azizliğini tanımayıp uzun süre reddetmiştir. Fener’in Batı karşıtı tutumu, kuşkusuz Rönesans’a kadar uzanmaktadır” demektedir. (Ortaylı, **Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi**, s. 27.)

Ahmet Cevdet Paşa ise tamamen farklı fikirdedir: “Osmanlı Devleti’nin güvenini kazanıp da bu güveni kötüye kullanan Fenerliler, Osmanlı ülkelerinin hemen hepsini bir çeşit ruhanî imparatorluk kurarcasına İstanbul Patrikliğine bağlayarak fırsat gelince Osmanlılardan kopmak ve büyük bir Yunanistan meydana getirmek gibi gizli, cüretli, haksız ve haince bir amaç gütmeye böylece başlamış oldular.” “Rumlar daha Katerina zamanında isyana heves ettilerse de daha tam hazır olmadıkları için genel bir isyana kalkışamadılar. Aralarında bilinçli insanların yetişmesini, halkın uyandırılmasını, bağımsızlık ülküsünün her gönülde yer etmesini sağlamaya çalıştılar ... Rusya, Kaynarca anlaşması ile; Eflâk, Buğdan ve Hristiyan halkının haklarını korumak imtiyazını resmen almıştı. Buralar Rus devletinin nüfuz bölgesine girmiş gibiydi ... Adaların Rum halkı yeni gemilerle uzak diyarlara gidip büyük kazançlar elde ettiler. Avrupa[ya] gidip gelenler, oradaki bütün ileri fikirleri, yeni icatları öğrenip dönüyorlar ve hemşerilerine bunları öğretmekle kalmayıp oralardan aldıkları hürriyet ve istiklâl fikirlerini de yayıp benimsetiyorlardı. İzmir’de, Sakız’da, Yanya’da birbirlerinden kaliteli okullar açarak çocuklarını modern metotlarla yetiştirmeye koyuldular. Gizli bir cemiyet kurup bütün isyan hazırlıklarını birleştirme sırası geldiğinde inanan birkaç Fenerli Rum, Rusya’ya kaçıp dernek kurdu. Derneği, asıl amacı gizleyip, aralarındaki yoksullara, kimsesizlere yardım için kurulmuş bir hayır cemiyeti gibi gösterdiler ... Bu sözde hayır cemiyetinin açmış olduğu okullarda verdiği dersler, verdiği konferanslar, yayınladığı kitaplar; bağımsızlık aşkı, eski ve büyük Yunanistan hülyası ile doluydu ... O devirde, bu okulları, bu dernekleri, devletin en mahrem işlerini ve münasebetlerini idare eden zaten Fenerli Rumlardı.” (Ahmet Cevdet Paşa, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, s. 331, 333-334.) Rum İsyanı ve patriğin asılmasına kadar giden olaylar ilişkin olarak bkz: A.e. s.334-346.

çıkmiştir; yüksek kademeden ruhbanlarla yakın ilişki içinde olan bu kocabaşlar, Patrikhane meselelerinde de zamanla daha fazla söz sahibi olmuşlardır. Örneğin Patrik I. Samuil (1763-1768) milletin gelirlerinin idaresini, ikisi yüksek memur, ikisi de tüccar cemaatin dört ileri gelenine bırakmıştır¹³⁷.

Başka bir açıdan ise Osmanlı Devleti'nin yönetim gelenekleri ve yönetim algılamasındaki değişiklik dile getirilebilir. Taşra (memleket) meclisleri bağlamında konuya yaklaşılsa, sadece ruhban olmayan gayri müslim tebaa değil, din adamı statüsünde bulunmayan Müslüman tebaa da memleket meclislerinde bulunmaktaydı. Meclis toplama geleneğinin oluşumunun, ruhban olmayan (avamdan) üyelerin bu meclislere üye olabilme imkanlarının merkez kurumlarına yansıdığı noktada, gayri müslim cemaat meclisleri ile de karşılaşılmaktadır. Böylece Rum-Ortodoks cemaati, ruhani ve basit dünyevi işlerinin yürütülmesinde meclislere sahip olmuştur. Üyeleri sadece ruhban olan *cemaat-i metropolidan* (ruhani meclis), içinde hem ruhban hem ruhban olmayan üyeleri barındıran *meclis-i muhtelit* (karma meclis), ruhban üyelerinin yanında, cemaatin sanat, ticaret, sanayi gibi önemli meslek gruplarının önde gelen kişilerinden oluşan, patriğin seçimini gerçekleştirmek üzere toplanan *umumi meclis*. Bu bağlamda Güler, ruhban olmayan üyelerin ("laik") meclislere girmesiyle, gayri müslimlerin, ruhban sınıfının yüz yıllardır süren maddi ve manevi baskılarından büyük ölçüde kurtuldukları görüşündedir¹³⁸. Bozkurt ise Rum Patrikliği Ni-

¹³⁷ Anagnostopulu, "Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim," s. 6-7, dn: 15.

¹³⁸ Güler, **XX. Yüzyıl Başlarının Askeri ve Stratejik Dengeleri İçinde Türkiye'deki Gayri Müslimler (Sosyo-Ekonomik Durum Analizi)**, s. 18. Anagnostopulu konuya ilişkin olarak "Patrikhane'nin işlerine halktan kimselerin dahil olması ... böylece Kutsal Sinod'un yanında halktan kimselerden oluşan bir kurulun resmen güvence altına alınması, ruhani olmayanların cemaat düzeyinde senelerdir itiraz ettiği şeyi, ruhbanların mutlak iktidarını resmen tanıırken, ilk kez ruhbanın bu dünyevi iktidarına sınırlar koyar" demektedir. (Anagnostopulu, "Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim," s. 6-7.)

zamatı bağlamında, ruhban sınıfından kişilerin, hala cemaat yönetiminde kontrol gücünü elinde bulundurdıkları kanısındadır. Çünkü yazarın da ifade ettiği üzere, Rum-Ortodoks cemaatinin ilgili nizamnamesinde, Ermeni Gregoryen cemaatinin nizamnamesindeki gibi sadece ruhban olmayan kişilerden oluşan bir meclis yoktu; ayrıca yerel meclisler de oluşturulmamıştı. Fakat yazara göre, din adamlarının maaşlarının kanunla belirlenmesi ve onlara rütbelerine göre maaş bağlanacağını açıklanarak, din adamlarının keyfi olarak cemaatlerinden para toplamalarına son verilmesi de önemli bir aşamadır¹³⁹.

Davison'un konuya ilişkin görüşleri, Bozkurt'la aynı doğrultudadır. Şöyle ki Ermeni Gregoryen cemaatinin yeniden örgütlenmesi ile Rum-Ortodoks cemaatinin yeniden örgütlenmesini karşılaştırma gereği de duyan Davison'a göre, Rum-Ortodoks cemaatin yeni örgütlenmesinde, kilise denetimi Ermeni Gregoryen cemaatindekinden çok daha güçlü kalmıştır. Sürekli bir "genel meclis" yoktu; yalnızca özel olarak patrik seçimleri için toplanan bir umumi meclis vardı. Laik / ruhban olmayan kesim bu mecliste büyük çoğunluğu elde tutuyordu ve bu meclis, piskoposların hazırlayıp daha sonra eklemelerin yapılabildiği

Yine yazar, imtiyazların artık sadece Patrikhane'nin değil, tüm cemaatin imtiyazları haline gelerek dünyevileştiğini, patriğin gücü sınırlandırılırken, onun toplumsal kurumların laikleştirilmesinin kefil yapıldığını söyledikten sonra, dini liderin laikleşmenin taşıyıcısı haline gelmesindeki çelişkiyi vurgulamaktadır. İmtiyazların ruhban olmayanlarca da kullanımı, yalnızca patriğin gücünü kısıtlamakla kalmamış, patriğin cemaatin tepesindeki rolünün meşruiyeti de artık ruhban olmayanlardan geçmeye başlamıştır. (Anagnostopulu, "Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim," s. 7-8.) Zira yazarın bu görüşlerine ilişkin kanıtlarından biri de cemaat-i metropolidan ve karma meclisin Adliye Nezareti'ne bir mazbatayla başvurarak, patrik V. Konstantin'in ıskatını talep etmeleridir. (Anagnostopulu, "Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim," s. 15, dn: 49.)

¹³⁹ Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Alman-Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)*, s. 171.

bir listeden patrikliğe aday olacak üç ismi seçiyordu. Patriğin nihai seçimi, sadece meclisin ruhani üyeleri tarafından ve son üç aday içinden yapılmaktaydı. Babıalı ilk listeden onaylamadığı bir aday çıkarma hakkını saklı tutuyordu. Patrik bir kez seçilip Babıalı'den onay alınca Sinod (cemaat-i metropolidan) ve karma meclisle birlikte millet idaresini yürütmekteydi. Gregoryen Ermenilerin kurduğu türden salt laik kesimden oluşan bir meclis yoktu ve iki meclisin birlikte toplanarak karar alacağı sorunlarda çoğunluk din adamlarındaydı. Sinod dogmalar ve ruhani disiplinlerle ilgiliydi. On iki kişiden oluşan üyelikleri piskoposlar arasında sırayla dönüyor, böylece hiç kimse gereğinden fazla güç kazanmamış oluyordu. Sistem seçime dayanmaktan ziyade otomatikti. Karma meclis, maliyeyi, okulları hastaneleri denetliyor ve temyiz mahkemesi görevi görüyordu. Karma meclis Sinod'tan dört piskopos ve sekiz laik üyeden oluşuyordu. Laik üyelerin seçiminde sadece İstanbul ve çevresindeki Rumların söz hakkı vardı; meclis üyeliğine sadece onlar seçilebilirdi. Seçim iki dereceliydi: İstanbul'da oturanlar, meclis üyelerini seçmede oy hakkı bulunan kişileri, onlar da laik meclis üyelerini seçiyorlardı. Taşra yönetimi de Gregoryen Ermenilerin sistemine göre daha ilkelidi. Piskoposlar kendi bölgelerindeki tebaanın görüşünü dikkate almadan hareket edebilen merkezi Sinod meclisinin atadığı kişilerdi. Eyalet meclisi yoktu; gücün çoğu piskoposların elinde kalıyordu. En alttaki din adamlarının geçimlerinin toplanan gelire bağlı olmasının dışında bütün aylıklar kanunla düzenlenmişti¹⁴⁰. Bu şekilde nizamnamelerin hükümlerinin de bir özetini vermiş olan Davison' a göre, Rum-Ortodoks organik kanunlarının (Rum Patrikliği Nizamı'nın) halk katılımını

¹⁴⁰ Davison, **a.g.e.**, C.I, s. 148-149. (Rum-Ortodoks cemaatinin, yeniden düzenlenmesinde, ruhban denetiminin, Ermeni Gregoryen cemaatininkine oranla daha fazla olduğunu söylemek gerekliliği duyan yazarlardan biri de Zürcher'dir ve Davison gibi o da gayri müslim cemaat nizamnameleri için "anayasa" terimini kullanmayı tercih etmiştir. Bkz: Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, çev: Yasemin Saner Gönen, 13. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 5.)

kısıtlaması, herhalde Gregoryen Ermeni Nizamnamesi'ndeki geniş "laik katılım" ve oy hakkına göre, dönemin anlayışına daha uygun düşüyordu. Rum-Ortodoks din adamlarının, cemaat nizamnamelerde bu derece etkili kabul edilmelerine rağmen, söz konusu reorganizasyonun metropolitlerin gücünü kırdığı da yazar tarafından kabul edilmiştir. Davison'a göre nizamnameler, Sinod'un maddi çıkarlarını olumsuz yönde etkiledi ve kesin mali kurallar getirdi. Bu kurallara her zaman uyulmuyordu gerçi, çünkü piskoposlar tayin için hala patriğe büyük meblağlar ödüyor, patrik de Babıali'ye büyük paralar veriyordu. Yalnız çürüme giderilir gibiydi ve İstanbul Patrikhanesi'nde, millet örgütlenmesinde uzun süreden beri bir yara halini almış olan arpalıklar artık yoktu. Düzeltmesi gereken en önemli şey de alt kademedeki rahiplerin cehaleti ile meteliksizlikleriydi¹⁴¹.

Gayri müslim cemaatlerin (yönetimlerinin) yeniden organize edilmesi bağlamında, Davison da hemen hemen Bozkurt'la aynı sonuca varmaktadır. Üç cemaat (Rum-Ortodoks, Gregoryen Ermeni¹⁴², Musevi¹⁴³) nizamnamelerinin de düzgün olarak işlemediğini (ancak bu tarz yeniliklerde güçlüklerin çıkmasının olağan olduğunu), mezhep içi çatışmalarda gözle görünür bir azalma olmadığını, Babıali'nin gayri müslimlerin ayrılıkçı

¹⁴¹ Davison, a.g.e., C. I, s. 149.

¹⁴² Bozkurt, Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914), s. 181-183; Önder Kaya, Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar, 2. bs., İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2005, s. 113-116; Murat Bebiroğlu, Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Ermeni Nizamnameleri, İstanbul, Ohan Matbaacılık Ltd. Şti., 2003, s. 83-109; Seyfeli, a.g.e., s. 124 vd.; Davut Kılıç, Tarihten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikhanesi, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2008, s. 139-147.

¹⁴³ Bozkurt, Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914), s. 189-190; Kaya, a.g.e., s. 124-125; Hatice Doğan, Osmanlı Devleti'nde Hahambaşılık Müessesesi, 1.bs., İstanbul, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2003, s.82-90.

eğilimlerinin denetlenebileceği, onlar adına dış müdahalelerin azaltılabileceği ümidinin de gerçekleşmediğini, Rum milleti söz konusu olduğunda ise, bu topluluğun yeniden düzenlenmesinin “ulusçuluk” duygularının doğmasını önlemekten aciz olduğunu belirten Davison¹⁴⁴, cemaatlerin yeniden düzenlenmesinde, çifte paradokstan bahsetmektedir. Yazara göre *birinci paradoks* şuydu: Reorganizasyon, istismarları kökünden kazıma, halk yönetimi ilkesini genişletme ve gayri müslimlerin Osmanlı Devleti’ne bağlılığını arttırma amacına yönelik olarak düşünülmesine rağmen, reorganizasyonun “milletler” temelinde yapılması, Osmanlı tebaası arasında homojenliğin bulunmadığını bir kere daha ortaya çıkartmaktaydı. “Millet” temel alınarak reform yapıldığında, milletin ayrı niteliğinin varlığı doğrulanmış oluyordu. Böylece ruhban sınıfının gücü azaltılmış ve bir derece laiklik getirilmiş olsa bile, Osmanlı tebaası içindeki dini ayrım çizgileri silinmemiş tersine belirginleşmişti. Zira *Osmanlılık* kağıt üzerinde dahi henüz genel bir düşünce değildi. *İkinci paradoks*un ise, milletlerdeki reorganizasyonun kendi doğasından geldiğini belirten yazar, bu bağlamda “laik eğitim”e vurgu yapmaktadır. Zira millet idaresinde laik katılımın artışı ile özellikle bütün gayri müslim topluluklarda, laik eğitime daha fazla ağırlık verilmesi, milliyetçi duygulara yeni bir canlılık kazandırmıştır. Laik eğitim süreci, milletlerde reorganizasyona gidilmese de gerçekleşecekti, fakat hem milletler içindeki laik altüst oluşun etkisi, hem de reorganizasyonun niteliği, bu süreci hızlandırmışa benzemektedir. Millet (cemaat) mensuplarının pek çoğu ulusal dillerini tamamıyla yitirmişti. Sadece Türkçe bilen Rumlar ve Ermeniler kendi dillerini yeniden öğrenmeye başladılar. Bu noktada Davison, Türklerin de gayri müslimlerin eğitim ve öğretimdeki ilerlemelerinin tamamen farkında oldukları değerlendirmesini yaptıktan sonra, getirilen çözümün, bu süreci durdurmak değil, Osmanlı tebaası herkesi kapsayan karma okullar kurarak yolundan saptırmak

¹⁴⁴ Davison, a.g.e., C.I, s. 150-151.

olduğu fikrindedir¹⁴⁵. Ancak milletlerdeki reorganizasyon bu sürece katkı yapmadı; her millette laik eğitimin gelişmesine izin verildiği sürece Osmanlılıktan uzaklaşmaya sebep oldu. Başlıca gayri müslim topluluklar içinde uzun vadede sadece Yahudiler, ayrılıkçı ihtiraslarla oyalanacak konumda değillerdi. Gayri müslimler kendi dini ve milliyetçi amaçlarını gözetiyorlardı ve hepsi de kendilerini “Rumculuk, Ermenicilik, Bulgarıcılık Ortodoksluk ... ve Protestanlığa” kaptırmışlardı¹⁴⁶.

Davison, “milletlerin reorganizasyonlarının (yeniden örgütlenmelerinin) etkisiz kaldığı” ileri sürülse de, söz konusu reformun, bir bütün olarak Osmanlı Devleti üzerindeki etkisinin inkar edilemeyeceğinin de farkındadır. Yazar önceki söyledikleriyle (çelişkili bir şekilde) söz konusu etkinin “herhalde genelde kabul edildiğinden daha fazla” olduğunu ifade etmektedir. Cemaatlerin yeniden örgütlenmesi, neredeyse dokuz milyon gayri müslimi etkilemekteydi ve bu sayı (haraca bağlı olarak kendini yöneten yerler bir kenara bırakılırsa), Osmanlı Devleti nüfusunun neredeyse üçte biriydi. Yazara göre yeni nizamnameler, Osmanlı tebaasını 1876 kanunları ve anayasasına göre yapılmış Osmanlı seçimleri ve parlamentosuna daha bilinçli biçimde katılmaya hazırlamıştı; yine bu nizamnameler, bazı Osmanlı devlet adamlarının düşüncesini de etkilemiş olmalıdır. Ali ve Fuat Paşaların dinin devletten tedrici bir süreç içinde ayrılışını zaten istediklerine şüphe yoktu; ama millet reformlarındaki tecrübeleriyle, bu eğilimlerin kuvvetlendiği sonucu da çıkarılabilir¹⁴⁷. Bu noktada, Davison’un, cemaatlerin yeniden örgütlenmesi için yapılan düzenlemelere ilişkin görüşlerinin başına dönülürse, söz konusu nizamnamelerin umulan çoğu konuda bekleneni sağlayamadığı, özellikle gayri müslim tebaanın dönemin yükselen değeri olan “ulusçuluk” duygularına ve Osmanlı Devleti’ne karşı ileri sürdükleri “bağımsızlık” taleplerine ve bu taleplerin ortaya

¹⁴⁵ A.e., s. 150-152.

¹⁴⁶ A.e., s. 152-153.

¹⁴⁷ A.e., s. 153.

çıkarttığı diğer durumlara son vermediği, fakat tamamen etkisiz kabul edilemeyeceği, hiç olmazsa Osmanlı tebaasını, Osmanlı devlet adamlarını, anayasalı (ve “dini olmayan”) bir yönetime hazırladığı yazarla birlikte ifade edilebilir. Ancak nizamnamenin mali konulara ilişkin düzenlemelerinin önemi de bir kenara bırakılamaz.

Dini cemaatlerin yeniden organize edilmesinin etkisinin, kendisini taşra idaresindeki reformlarda gösterip göstermediği konusunu da sorgulayan Davison, bu noktada kararsızdır. Zira yazara göre, cemaatlerin nizamnamelerindeki ve eyalet nizamnamelerindeki, karmaşık seçim sistemleri ile meclislerin birbirinden esinlenmesi, *yalnızca bir rastlantı sayılabilir. Ama doğrudan bir etkinin ürünü de olabilir.* Çünkü Midhat Paşa eyaletler için hazırlanan yasanın da hazırlayıcılarından biriydi. *Vilayet Nizamnamesi* uyarınca çeşitli yerel meclislerde otomatik olarak yer alacak ruhban sınıfının bir kısmı, artık ait olduğu hiyerarşi tarafından atanmak yerine, kendi halkı tarafından seçiliyordu. Ama yeni taşra örgütlenmesi sadece gayri müslimleri değil Osmanlı tebaası olan herkesi etkilediği için, kuşkusuz daha geniş bir kapsama sahipti¹⁴⁸.

Nizamnameler sonrasında da Osmanlı tebaası bazı gayri müslimler, alıştıkları üzere, sıkıntılarını, Osmanlı hükümetinden ziyade, yabancı devletlerin konsolosluklarına bildiriyorlardı ki söz konusu durum yabancı devletlerin Osmanlı Devleti’ne müdahalesine sebep oluyordu. Bu bağlamda, bazı kanunsuz uygulamaların artması ve meclis üyeleri ile de anlaşmazlıklar yaşaması nedeniyle patrik II. Yuvakim, 1863 yılında görevden azledilmiş, yerine III. Sofronios atanmış ve bu patrik de halefinin düştüğü hatalara düşmemesi için uyarılmıştı¹⁴⁹.

¹⁴⁸ A.e., s. 154. (Yerel idarede modernleşme ve Vilayet Nizamnamesi için bkz: Osmanağaoglu, **Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tâbiyyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi**, s. 138-150.)

¹⁴⁹ Yalçın, a.g.e., s. 23; Benlisoy, Macar, a.g.e., s. 149.

C. Bulgar Eksarhlığı (Eksarklığı)'nın Kuruluşu

Balkan eyaletlerinde Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin otorite kaybı, milliyetçi Slav akımlarının gelişmesinin yanında, Tanzimat reformlarının eğitim-öğretim, idare ve basın alanında getirdiği reformlar sayesinde de hızlanmıştır. Bu süreçte Bulgarlar, mensubu bulundukları Fener'deki Rum-Ortodoks patriğinin yönetimindeki dini cemaate ilişkin reformlarla ilgilenmek yerine, "bağımsız ulusal (milli) bir kiliseye"¹⁵⁰ sahip olmak istiyorlardı. Rum-Ortodoks Patrikliği ise bu talebe şiddetle karşı çıkmaktaydı. Zira Bulgarların kendi ruhani idaresinde bulunması, ruhani gelirlerinin Bulgarlara ilişkin bölümünü yitirmemekle de ilgiliydi ki bu arada, büyük gelir sağlayan Romen beyliklerindeki Ortodoks kilisesinin mülkleri de patriğin denetiminden çıkmak üzereydi ¹⁵¹. Eryılmaz da Bulgarların söz konusu taleplerine Patrikhane'nin karşı çıkmasının temelinde, maddi gerekçeleri bulunmaktadır. Zira Rumlar, Bulgaristan'daki tüm dini makamları

¹⁵⁰ Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde, Bulgaristan, Romanya (Eflâk-Buğdan), Sırbistan gibi yerler Rum-Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı oldukları ve yine Bulgarlar, Romenler, Sırlar, söz konusu Patrikhane'nin yönetiminde ibadet etmek ve eğitimde Rumca kullanmak zorunda oldukları halde, bu toplulukların kendi dillerini nasıl koruyabildiklerini sorgulayan Ortaylı'nın vardığı sonuç, Osmanlı Devleti'nin, manastırların otonomisini tanımış olmasının bu durumu sağladığıdır. Bulgaristan, Sırbistan gibi yerlerdeki rahiplerin yetiştiği yerler olan manastırlara, mali özerklik, vergi muafiyetleri tanınmıştı; dolayısıyla Hellen asıllı olmayan Ortodokslar, kendi manastırlarında eğitim görmek, araştırma yapmak, şarkılarını toplamak, kütüphanelerini kurmak, gelen halkı eğitmek gibi görevleri yürütebiliyorlardı. Böylece, Osmanlı Devleti'nin manastırlara bu özerkliği tanınması, Slavların Hellenizasyonunun önlenmesinde etkili olmuştur. Zira yazarın belirttiği üzere, Bulgar ve Sırp tarih, dil araştırmalarına öncülük eden kişilerin başında rahiplerin gelmesi tesadüf değildir. (Ortaylı, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, s. 22.)

¹⁵¹ Davison, **a.g.e.**, C. I, s.146-147. (Rum-Ortodoks Kilisesi'nden ayrılmak isteyen Bulgarlar, Patrikhane tarafından şizmatik –ayrılıkçı / Ortodoks inancından uzaklaşmış- olarak nitelendiriliyorlardı. Bkz: Bülent Atalay, **Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)**, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı Tatav Yayınları, 2001, s. 65.)

elde ettikleri gibi, o bölgenin ticaretinde de hakimiyeti ellerine geçirmişlerdi. Böylece Bulgarların on dokuzuncu yüz yılda Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nden ayrılma taleplerini (milliyetçilik akımlarının etkisi yanında) Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin, Bulgarlara karşı izlediği sindirme politikası ve Patrikhane'nin "Bulgarları Rumlaştırma amacı" doğrultusundaki eylemleri de tetiklemiştir¹⁵². Rumeli'deki Rum-Ortodokslar, sadece Bulgarlarla değil, diğer etnik gruplarla da (ekonomik-sosyal) nüfuz mücadelesi içindeydiler; örneğin Tanzimat döneminde Rumlar, kitle halinde Museviler aleyhinde davranışlarda bulunmuşlardır. Rum-Ortodoks tebaanın devlet yönetimi bağlamında sorun oluşturmasının temelinde de Patrikhane'nin olumsuz rolünden söz edilmektedir. Ortaylı'ya göre, bu olumsuz rol, Patrikhane'nin *ulusalcı-dinci* kışkırtmasından ziyade, çoğu rahibin, yolsuzluklarından kaynaklanmaktaydı. Osmanlı hükümeti, bu dönemdeki Rum ruhbanını, cahil ve yolsuzluk yapan bir grup olarak görmekteydi¹⁵³.

On yedinci yüzyılda bazı Bulgarlar, Roma'ya tâbi diğer Doğu Katolikleri gibi özerk bir Katolik kilise de oluşturmak istemişlerdir¹⁵⁴. Ancak, on dokuzuncu yüz yılda, Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nden ayrılmak, sadece Bulgarlar arasında değil, Rum olmayan diğer Ortodokslar arasında da genel bir eğilimdi; örneğin, 1830'da Arap Hristiyanların yüzde doksanı, Rum-Ortodoks Kilisesi'ne bağlıken, on dokuzuncu yüz yıl sonunda bu oran yüzde otuza kadar düşmüştür. Balkanlar'da ise, Rum-Ortodoks Kilisesi'nin otorite kaybının "gürültülü bir finalle" *Ulusal Bulgar Kilisesi*'nin kuruluşu ile tamamlandığı söylenebilir; ancak Fener'deki Patrikhane'nin nüfuzunun zayıflamasında asıl cesaretlendirici örnek, "bağımsız Yunanistan"da olmuştur. 1829-31 yılları arasında Yunan Kilisesi, Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nden kopmuş ve kendisini otosefal ilan etmiştir.

¹⁵² Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, s. 59.

¹⁵³ Ortaylı, *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*, s. 119.

¹⁵⁴ A.e., s. 29-30.

Bunun ardından 1830'lar, Bulgaristan'ın her yerinde, bilhassa Filibe¹⁵⁵ gibi karışık etnik yapılı şehirlerde, Bulgarlar ve Rum ruhban arasında, bazen kan dökülmesine de sebep olan kavgalarla geçmiş, bu dönemde ümitsizliğe kapılan Slav unsurlar, küçük gruplar halinde, Katolik mezhebine geçmişlerdir; Selanik, Edirne gibi yerlerde de Bulgar Katolik hareketi yayılmaya başlamıştır¹⁵⁶.

Bulgarlar, İstefanaki Bey aracılığıyla, Tanzimat Fermanı'nın hükümlerinden hareketle, İstanbul'da bir "papaz evi" açma taleplerini, 1848'de Babıali'ye yöneltmişlerdir; gerekçe, Rum, Ermeni, Yahudi ve Katolik cemaatlerin ayrı kiliselerinin bulunmasıydı (ki bu gerekçe, söz konusu toplum üyelerinin, artık kendilerini, Ortodoks mezhebinin beraberinde getirdiği dini kimlik ile ifade etmeyerek, aynı mezhepten olsalar da farklı kimliğe ait gördükleri Rumlarla aynı cemaate mensup bulunmayı reddettiklerini orta-

¹⁵⁵ Bu kargaşa halinin örneklerinden biri, Bulgarların, Filibe metropolitini kilisenin kapısında öldürmeleri neticesinde, iki cemaat arasında başlayan çatışmadır. (Ortaylı, *Avrupa ve Biz*, s. 86-87.)

¹⁵⁶ Ortaylı, *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*, s. 30-31; Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, s.61. (İstanbul'daki tüccar ve esnaf olan Bulgarlar Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nden ayrı *milli/özerk* bir Bulgar Kilisesi'nin açılabilmesi için Babıali'ye karşı taleplerini dile getirmekteydiler ki bu noktada Rum-Ortodoks Patrikhanesi ile de mücadele etmekteydiler. [Bulgariya adlı gazeteyi çıkaran kişi] Dragan Tsankov, Rum-Ortodoks Kilisesi'ne karşı mücadelenin, ancak Doğu Katolikleri gibi, bir Katolik Kilisesi ile mümkün olabileceğine inanıyordu. Bu itibarla söz konusu gazete, Bulgar Katolik Kilisesi hareketinin başlıca propaganda organıydı ve Bulgar Kilisesi ile kültürünün bu yolla bağımsızlığını kazanacağı ileri sürülüyordu; netice, 1860 Aralık sonlarında İstanbul sokaklarında nümayişler yapılarak Roma'ya müracaat edilmesi oldu. Babıali, Katolikliğe geçen Bulgar cemaatini tanıyarak, reisinin memuriyetini onayladı. Rum-Ortodoks Patrikhanesi ise bu şekilde davranan Bulgarları aforoz etti. Bkz: Ortaylı, *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*, s. 282-284, 293; Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, s.61; Bozkurt, *Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasal Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839 - 1914)*, s. 190.)

ya koymaktadır). Diğer bir gerekçeleri ise kiliselerde ayinlerin Rumca yapılması ve Bulgarların da bu dile vakıf olmamaları idi¹⁵⁷.

Papaz evi izninin ise padişah'tan alınması gerekiyordu ki söz konusu izni, 1848'de padişah'tan aldılar; böylece daha sonra kurulacak olan Bulgar Eksarhlığı'nın da temeli atılmış oldu¹⁵⁸. Papaz evindeki ayinlerde Bulgar rahipler, dualarından Fener Rum patriğine ilişkin sözleri çıkarttılar ve 1860'da Bulgarlardan Babıali'ye başvuran bir heyet, Rum patriğini ruhani lider olarak tanımayacaklarını bildirdi. Birkaç gün sonra da Rus elçiliği önünde toplanarak Rus Çarı için ilahiler okudular. Bu olayların neticesi, 1855'te patriklik makamına gelen Rum patriği VII. Kirillos'un istifası olmuştur¹⁵⁹.

Ayrı Bulgar Kilisesi için Bulgarlar, Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi ile de anlaşmak istemişler ve 1862'de Patrikhane'ye başvurmuşlardır; ancak bu hareket bir sonuç vermemiştir. Çünkü Bulgarlar, Patrikhane'nin yönetiminde ortak temsil hakkı is-

¹⁵⁷ Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, s.60; Bozkurt, **Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)**, s. 79, 190; Ahmed Refik, "Osmanlı İmparatorluğunda Fener Patrikhanesi ve Bulgar Kilisesi," s. 75-77.

¹⁵⁸ Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, s. 60; Ahmed Refik, "Osmanlı İmparatorluğunda Fener Patrikhanesi ve Bulgar Kilisesi," s. 79.

¹⁵⁹ Ahmed Refik, "Osmanlı İmparatorluğunda Fener Patrikhanesi ve Bulgar Kilisesi," s. 79- 80; Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, s. 60; Benlisoy, Macar, a.g.e., s. 149; Işıksal, "Osmanlı İmparatorluğu İdaresinde İstanbul Rum Patriklerinin Tam Listesi ve Siyasî Faaliyetlerinden Örnekler," s. 44. (1453-1901 tarihleri arasında patriklik makamında bulunmuş Rum-Ortodoks patriklerinin, tam listesi için bkz: Işıksal, "Osmanlı İmparatorluğu İdaresinde İstanbul Rum Patriklerinin Tam Listesi ve Siyasî Faaliyetlerinden Örnekler," s.40-44.) Bağımsızlık için Bulgarların bir kısmı, Katolik mezhebine girerek Fransa'dan destek almak isterken, mezhep değiştirmeden bağımsızlaşmak isteyenlerin de Çarlık Rusya'sının himayesinin peşinde oldukları anlaşılmaktadır. (Ortaylı, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, s. 283.)

tedikleri gibi, Patrikhane ile Bulgarlar arasındaki ilişkinin sadece dini işlerle sınırlı olmasını talep ediyorlardı. Bu noktada Babıali, Bulgarlarla Patrikhane arasındaki uyuşmazlığın çözümü için çaba harcadıysa da bir sonuç elde edememiştir ve 1870 yılında bir ferman yayınlanarak Bulgar Eksarhlığı kurulmuştur. Böylece Bulgar cemaatine ait tüm mezhep işleri, Bulgar Eksarhlığı tarafından görülecek, bu kiliseye de gerektiği kadar metropolitlik ve piskoposluk makamı verilecekti. Patrikhane, Bulgar rahip ve piskoposların işlerine, Bulgar Eksarhının seçilmesine müdahale etmeyecek, patrik Ortodoks mezhebi gereğince eksarha verilmesi gerekli olan memuriyet onayı (tasdik-i memuriyet) emirnamesini verecekti. Bulgarlar ise ayinlerinde Rum patriğinin ismini zikredeceklerdi¹⁶⁰. Bozkurt'un da ifade ettiği gibi "işin ilginç yanı" bu kiliseyi, Rus, Romen, Sırp kiliseleri ve Kudüs Patrikliği'nin de kabul etmemiş (tanımamış) olmasıdır¹⁶¹.

Bulgar Eksarhlığı'nın kurulması hakkındaki fermanın dini bakımdan sakıncalı olduğunu belirten patrik, fermanın uygulamasında yetkili olmadığını ileri sürüp, ekümenik konsilin toplanmasını talep ederek, aksi durumda istifa edeceği söylemiştir. Fakat Rusya ve Sırbistan kiliselerinin ruhani meclisleri, Rum-Ortodoks patriğinin toplanmasını arzu ettiği konsile katılmayacaklarını bildirdikleri gibi, Osmanlı padişahı da Osmanlı Devleti süresince böyle bir konsilin toplanmadığını, toplanmasına da

¹⁶⁰ Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, s. 62; Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)*, s. 190-191. (Osmanlı Devleti'nin bu döneminde sıkça görülen bir manzara ile Bulgar Eksarhlığı'nın kurulmasında da karşılaşilmektedir. Mücadelenin taraflarından biri olan Rum Patrikhanesi, İngiltere'den destek görürken, Panslavizm'in savunucusu Rusya, Bulgarların yanında yerini almıştır. Konuya ilişkin İngiliz raporları için bkz: Bozkurt, *Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)*, s. 191-193.)

¹⁶¹ Bozkurt, *Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)*, s. 80.

izin verilmeyeceğini, fakat bu talebi dile getiren patriğin sağlık sebepleri ile istifa etmesinin uygun görüleceğini belirtmiştir; neticede görevdeki patriğin istifa etmesi ile yerine 1871’de VI. Anthimos patrik olmuştur¹⁶².

1870’de Bulgar Eksarhlığı’nın kurulması, karşısında Osmanlı hükümetini ve Türkleri değil, Rumları ve Patrikhane’yi bulan Bulgar ulusal uyanışını¹⁶³, Bulgarların bağımsızlık isteklerini ortadan kaldırmamış, bilakis bağımsızlık yönünde önemli bir aşama olmuştur¹⁶⁴. Söz konusu Eksarhlığın kurulması, Patrikhane ile Bulgar toplumu arasındaki uyuşmazlıkların sona ermesini de sağlamamıştır. Önceki başlıkta da ifade edildiği gibi, Patrikhane Bulgar papazları elbiseleri de dahil olmak üzere çoğu durumda muhalefetini sürdürmeye devam etmiştir. Örneğin Rum-Ortodoks patriği, metropolitlere gönderdiği tamimlerde, Bulgar lisanıyla ayin yapılmaması, kiliselerde sadece Rumca dini kitapların okutulması emrini verebiliyordu¹⁶⁵. Amaç, Bulgarların kiliselerde kendi dillerinde ibadet yapmalarına engel olmaktır. Böylece Bulgarların kendi bağımsız kiliselerini kurma arzularına ilişkin süreci, uygulamaya geçirdikleri andan itibaren “Bulgarlar ve Rumlar arasındaki tarihi nefret alevlenmiş[tir]”¹⁶⁶.

Yine Bulgar Kilisesi’nin, Fener Rum-Ortodoks Patrikhane-si’nden ayrılmasıyla, Makedonya’da çok sayıda kilise ve okulla-

¹⁶² Yalçın, a.g.e., s. 25.

¹⁶³ Ortaylı, **Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi**, s. 119. (Ortaylı Bulgar ulusal uyanışının, önce Bulgar rahipler arasında ve Ukraynalı, Rus tarihçilerle, Aprilov gibi eğitimciler sayesinde geliştiğini belirtmektedir. Bkz. Ortaylı, **Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi**, s. 120.)

¹⁶⁴ Bulgar Eksarhlığı’nın kuruluşunu sağlayan Bulgarlar, 1876 Hersek isyanından da güç alarak, Rusya desteği ile yeniden ayaklanıp, Türkleri katletmeye başlamışlar, 1878’de Osmanlı Devleti’ne bağlı statüde kurulan Bulgar Prenslığı, 1908’de bağımsızlığını ilan edince, Bulgar Kilisesi de tam bağımsız hale gelmiştir. (Bozkurt, **Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839 - 1914)**, s. 80, dn: 155.)

¹⁶⁵ Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, s. 59, 62.

¹⁶⁶ Ortaylı, **Osmanlı’da Milletler ve Diplomasi**, s. 120.

rın, hangi cemaatin yönetiminde bulunması gerektiğine ilişkin sorunlar da yaşanmıştır¹⁶⁷.

Bağımsız Ortodoks Bulgar Eksarhlığı'nın Osmanlı Devleti tarafından tanınması, diğer Balkan Ortodokslarının ulusal kiliselerinin tanınmasını hızlandırmıştır. Aynı imkan, 1879'da merkezi Belgrat olmak üzere Sırp Kilisesi'ne¹⁶⁸, 1885'te de Romanya'ya¹⁶⁹ tanınmıştır¹⁷⁰.

Fener Patrikhanesi ise Bulgar Eksarhlığı'nı II. Dünya savaşından sonra tanımıştır¹⁷¹.

¹⁶⁷ Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, s. 62; Işıksal, "Osmanlı İmparatorluğu İdaresinde İstanbul Rum Patriklerinin Tam Listesi ve Siyasi Faaliyetlerinden Örnekler," s. 45.

¹⁶⁸ 1896 tarihli belge, Sırp'ların Üsküp'e Rum metropolit yerine Sırp metropolit tayinini talep ettiklerini göstermektedir. [BOA, A.MKT.MHM., Dosya No: 692, Gömlek No: 3, (13 Şevval 1313).]

¹⁶⁹ 1881 tarihli belgede, Rum-Ortodoks Patrikhanesi tarafından Romanya'da bulunan emlak ve vakıf arazileri hakkında, Berlin Anlaşması'nın gereğinin yapılması hakkındaki girişimler için teşekkür edildiği görülmektedir. [BOA, Y.A.RES., Dosya No: 13, Gömlek No: 42, (21 Zilkade 1298).] Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Anlaşması'na göre, Sırbistan, Karadağ ve Romanya (Eflak-Buğdan) bağımsızlıklarını kazanırken, Bulgaristan'da özerk bir prenslik kurulacaktı. Bozkurt, **Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)**, s. 90.

¹⁷⁰ Ortaylı, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, s. 30-31. Şahin "Patrikhâne Islahat Fermanı'nın sağladığı imkânlarla dini bir kurum olmaktan çıktı ve Rum milliyetçiliği güden siyasi çalışmalar yapmaya ağırlık verdi. Bu yüzden Bulgarlar (1870), Sırp'lar (1879) ve Romenler (1885) kendi millî kiliselerini kurarak ayrıldılar " şeklindeki ifadesiyle, Rum olmayan Ortodoksların, Fener Rum Patrikhanesi'nden ayrılmalarının temelinde Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin Rum milliyetçiliği taraftarı olarak, siyasi faaliyetlerde bulunmasını da görmektedir. Bkz: Şahin, "Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi," s.346.

¹⁷¹ İlber Ortaylı, **Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu**, 2.bs. , İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,2008, s. 240.

Üçüncü Bölüm

OSMANLI DEVLETİ'NİN İLK ANAYASASININ İLANI SONRASI FENER RUM-ORTODOKS PATRİKHANESİ

A. 1876 Kanun-i Esasi'nin Kabulü ve Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi

1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanından, 1876'da devletin ilk anayasasının kabulüne kadar geçen süre, (Rum Patrikhanesi de dahil olmak üzere) devletin kurumlarının modernleşmesi bağlamında değerlendirilmek istenildiğinde, Osmanlı tebaasının eşitliği, yerel ve ulusal yönetimde temsil ilkesi ve dinin çoğu konuda referans olmaktan çıkması olgularının da dikkate alınması gerekir¹. Bu konudaki örnek değişikliklerden biri, hukuk önünde eşit statüdeki tebaanın tümünün, klasik dönemden gelen, yargılama sırasında tanıklıklarının eşit derecede kabul edilmemesi uygulamasının, genel görevli yargı organlarında kaldırılmasına ilişkindir. Müslüman olmayanların, Müslümanlar aleyhine tanıklıklarının kabul edilmemesi ilkesi², yurttaşların

¹ Davison, a.g.e., C. I, s. 50.

² Ercan, Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluşları Tanzimat'a Kadar Sosyal Ekonomik ve Hukuki Durumları, s. 250; Bozkurt, Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839 - 1914), s. 25; Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Eşitlik Kavramının Gelişimi," s.104; Soykan, a.g.e., s. 142. (Bostancı, Hanefi, Mâliki ve Şafiilerin, Müslüman

hukuki eşitliğine aykırı olduğu gibi, modern -seküler- devlet kavramıyla da çatışmaktaydı. Ancak eşit statüde Osmanlı vatandaşı ilkesinin gerçekleştirilebilmesi için, 1856 Islahat Fermanı'ndan itibaren gayri müslimlerin şahitlikleri kabul edilmeye başlanmıştır³. Şeriye mahkemelerinde böyle bir uygulama söz konusu olmazken, nizamiye mahkemelerinde Müslüman olmayanların, Müslümanlar aleyhine tanıklıkları kabul edilmiştir⁴; fakat şeriye mahkemelerinde Müslümanlar aleyhine tanıklık yapamayan gayri müslimlerin, nizamiye mahkemelerinde, mahkeme üyelikleri yaptıkları da belirtilmelidir⁵. Zira nizamiye mahkemeleri, şeriye, cemaat, ticaret ve konsolosluk mahkemelerinin yargı alanları dışında Müslümanlar ve Müslüman olmayanlara yargı hizmeti vermek üzere kurulmuş⁶, dini niteliği olmayan, üyelerinin arasında gayri müslimlerin de bulunduğu, resepsiyon yoluyla "Batı"dan alınmış kanunları uygulayan mahkemelerdi. Böylece Osmanlı Devleti tüm tebaası için, din ve mezhep farklılıklarını aşan ortak bir hukuk ve hukuk usulü oluşturmaktaydı. Sonuçta ticari, cezai, idari, mali konular, tüm tebaa için standartlaşmaya başlamış⁷, şer'i hukukun yanında, eski örfi hukuk doğrultusunda, ama onu

olmayanların, Müslümanlar için hiç bir durumda şahitlik etmelerini kabul etmediklerini belirterek, konu bağlamında İslâm hukukundaki görüş farklılıklarını da ifade etmiştir Bkz: Ahmet Bostancı, **Kamu Hukuku Açısından Hz. Peygamber'in Gayri Müslimlerle İlişkileri**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2001, s. 215-220.)

³ Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)**, s. 116.

⁴ Ercan, **a.g.e.**, s. 250.

⁵ Davison, **a.g.e.**, C. I, s. 52.

⁶ Zafer Toprak, "Çağdaş Hukuk Düzenine Yöneliş: Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye'de Adalet Örgütü," **Cumhuriyet Dönemi Hukuk Devrimi**, İstanbul, Türk Hukukçu Kadınlar Derneği Yayını, 1994, s. 39. (Nizamiye mahkemeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Ekinci, **Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)**, s. 125-235.)

⁷ İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840 - 1880)**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s. 74.

aşan bir mevzuat ortaya çıkmıştır⁸. Modernleşme döneminde, Osmanlı Devleti, bir yandan Müslüman ve Müslüman olmayan tebaasını, yasa önünde dini inançlara bakılmaksızın eşitlemeye çalışırken, (önceki bölümde de görüldüğü gibi) diğer yandan da onların cemaat örgütlerinin varlığını devam ettirerek, bu örgütlerin iç yapılarında yeni düzenlemelere gitmiştir. Modernleşme yolunda, cemaatlere ilişkin bu nizamnamelerle, gayri müslim ruhban sınıfının nüfuzu da Müslüman ulemanın durumuna benzer şekilde kırılmaya çalışılmıştır. Zira gayri müslim tanıklığının kabul edilmesi, Müslümanlık dininden dönenlere ölüm cezasının verilmemesi⁹, gayri müslimlerin devlet hizmeti ve yönetiminde yer alabilmeleri gibi devletin getirdiği yeniliklerle, bazı temel noktalarda İslâm dinine yapılan göndermelerden vazgeçildiği gibi¹⁰, gayri müslim tebaa üzerinde de kendi dinlerinin ve ruhban sınıfının baskısı azaltılmak istenmiştir. Bu noktada Davison'un, resmi amacın, Osmanlı tebaasının kardeşliğini sağlama, dolayısıyla devlet ve vatandaşlık kavramlarının, gittikçe Batılılaşıp, laikleşmesi olduğuna ilişkin fikri de zikredilmelidir¹¹.

Bu gelişim sürecinin ardından II. Abdülhamit tarafından ilan edilen ve Osmanlılık ideolojisini¹² içinde barındıran Osmanlı

⁸ Tanör, a.g.e., s. 102; Gülnihâl Bozkurt, **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996, s. 96-174.

⁹ 1856 Islahat Fermanı'na eklenen bir notla, İslâm dininden dönenlerin ölümle cezalandırılmayacakları konusundaki 1844 yılı teminatı tekrarlanmıştır. (Davison, a.g.e., C. I, s. 70.)

¹⁰ Bu bağlamda Bozkurt, Osmanlı Devleti'nin (hiç olmazsa) uluslar arası alandaki yerini ve egemenliğini kanıtlamak için, İslâm hukukunun dışına çıkmak zorunda kaldığını, çıkarılan fermanlarla, İslâm kamu hukuku prensiplerinin uygulama alanının daraltıldığını ifade etmektedir. (Bozkurt, **Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)**, s. 216-217.)

¹¹ Davison, a.g.e., C. I, s. 49.

¹² Tanzimat Fermanı'nın din ayrımı olmaksızın tüm Osmanlılardan oluşan bir Osmanlı milletin varlığı ile başladığını belirten Anagnostopulu,

Devleti'nin ilk anayasasında (1876 Kanun-i Esasi'de) meşruiyet bir yandan İslâm dinine, diğer yandan da ülke ve millet menfaati gibi dünyevi kavramlara dayandırılmıştır. Amaç Tanzimat Dönemi'nin başlarından beri aynıdır: Osmanlı Devleti'ni sahip olduğu topraklarla ve insan unsuruyla, parçalanmadan bir arada tutabilmek ki bu esas, devletin kabul ettiği ilk anayasanın birinci maddesinde öngörülmüştür¹³: “Osmanlı Devleti ülkesiyle bölünmez bir bütündür”. Bu sonuca ulaşılabilmesi için, söz konusu anayasada kabul edilen temel ilkeler, din ve mezhep farkı gözetilmeksizin tüm tebaa için ortak bir vatan anlayışı ile eşit siyasi haklar ve Osmanlı hanedanının temsil ettiği devlet idaresine

1856 Islahat Fermanı ve 1876 Kanun-i Esasi ile *Osmanlılık ilkesinin*, yani Osmanlı Devleti'nin tüm tebaasının eşitliği ilkesinin ilan edildiğini ve reform bildirgelerinin, toplumsal kurumların bütünüyle laikleştirilmesini öngördüklerini ifade etmektedir. (Athanasia Anagnostopulu, “Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim,” s.5.) 1876 Kanun-i Esasi'de bulunan *mîle-i saire, cemaat-i muhtelif, tebaa-i gayri müslime* gibi kavramların, Tanzimat Fermanı'ndan itibaren gelen süreçte anlam değişikliğine uğrayarak, sadece dini bakımdan devletin Müslüman tebaasının dışındaki cemaatleri içerip, idari ve siyasi haklar bağlamında özel bir sosyal grup ya da grupları kapsamadığını belirten Eryılmaz, temel doktrini Osmanlılık olan Kanun-i Esasi'nin, haklar bakımından *Osmanlılar* kavramına yer verdiğini, *Osmanlı* kavramının, siyasi ve idari tek bir kitleyi anlatmak amacıyla kullanıldığını ifade etmektedir. *Millet-i hakime* ve *millet-i mahkume* kavramları ise tarihe karışmıştır. (Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, s. 156-157.) Böylece Osmanlılık ideolojisinin hukuki ve siyasi çatısı ortaya çıkmış oluyordu. (A.y.) İbrahim Hakkı'nın “Memalik-i Şahane'de mütemekkin tebaa-i mülükane her ne din ve mezhepde olursa olsun cümlesine Osmanlı tabir olunarak hepsi de nazar-ı kanunda müsavi ve aynı hukuk ve vezaille mübeccel ve mükellef olduklarından” ifadesi de 1869 Osmanlı Vatandaşlık Kanunu ve 1876 Anayasası'nın hükümlerini yansıtmaktadır. (İbrahim Hakkı, a.g.e., s.312-313.) Osmanlı(cı)lık için ayrıca bkz: İlber Ortaylı, “Osmanlı Kimliği,” **Cogito Osmanlılar Özel Sayısı**, sayı 19, (yaz 1999), s.77-85; Akyılmaz, “Osmanlı Devleti'nde Eşitlik Kavramının Gelişimi,” s. 130; Osmanağaoğlu, **Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tâbiyyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi**, s. 251-261.

¹³ Tanör, a.g.e., s. 135; Richard Peters, **Die Geschichte der Türken**, W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1961, s.114.

halkın katılımının sağlanmasıdır¹⁴. Sonuçta dini cemaat ayrılıklarının anlamsızlaştığı, dil, din, ırk gibi farklılıklardan arındırılmış, tüm vatandaşların devlet karşısında eşit hak ve yükümlülüklerle birer Osmanlı olarak tanımlandıkları¹⁵, Osmanlı kimliğine dayanan bir ulus oluşturma çabası 1876 Kanun-i Esasi’de kendisini göstermektedir¹⁶. Böylece “Osmanlı ulusu”nun üyesi ve yasa önünde din ve mezhebi ne olursa olsun hak ve mükellefiyetler bakımından eşit olan “Osmanlı vatandaşları”¹⁷, kişi özgürlüğü, kişi dokunulmazlığı, konut dokunulmazlığına sahiptiler; yasanın öngördüğü haller haricinde cezalandırılmazlardı, ayrıca her türlü eziyet işkence ve müsadere yasaktı. Anayasa tanıdığı bu hak ve hürriyetlerle birlikte, 113. maddeyi¹⁸ de içermektedir ki söz konusu hüküm, aynı metinde tanınan kişi hak ve hürriyetlerinin

¹⁴ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907)**, C. VIII, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, 1962, s. 241.

¹⁵ Peters, a.g.e. , s. 114.

¹⁶ Bozkurt, **Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)**, s. 84.

¹⁷ Anayasanın vatandaşlığa ilişkin düzenlemesini öngördüğü, sekizinci maddesinin hükmü “Devleti Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine her hangi din ve mezhepten olur ise olsun bilâ istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir” şeklindeydi. Böylece, ortak bir vatan bilincine sahip, medeni ve siyasi haklardan eşit şekilde yararlanacak, millet meclisinde temsil edilecek tebaanın, dini ve etnik bağlarla belirlenmeyen, Osmanlı Devleti (seküler) vatandaşlığı, 1869 Tâbiyyet -i Osmaniyye Kanunnamesi’nin belirlediği esaslara uygun olarak anayasal hüküm şeklini almıştır. (Bozkurt, **Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)**, s. 83-84; Ahmet Yıldız, “Ne Mutlu Türküm Diyebilene” **Türk Ulusal Kimliğinin Etno Seküler Sınırları (1919 - 1938)**, 1. bs. , İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 56.)

¹⁸ 113. madde gereği padişah “hükûmetin emniyetini ihlal ettikleri bir zabıta soruşturması sonucu belli olanları” sürgüne gönderebilecekti. (Tanör, a.g.e. , s.145.)

güvencesini yok etmiştir¹⁹. Anayasanın on birinci maddesi ise, Osmanlı Devleti'nin dininin İslâm dini olduğunu belirttikten sonra, halkın asayîşi ve genel adap ihlal edilmemek şartıyla, Osmanlı ülkesindeki tüm dinlerin serbestçe icrasını ve muhtelif cemaatlara tanınmış olan mezhep imtiyazlarının, devletin himayesi altında bulunduğu esasını kabul etmekteydi²⁰.

Kanun-i Esasi'nin kabulü öncesi, fasılları nazırların da katıldığı Şura-yı Devlet toplantılarında görüşüldükten sonra, Şura-yı Devlet'te kabul edilen kısımlar, meclis-i vükelada da yeniden ele alınarak tartışılmıştır. Hem Şura-yı Devlet'te hem de meclis-i vükelada üzerinde en çok tartışılan konuların başında, gayri müslim Osmanlı tebaasının hukuku (statüsü) gelmekteydi. Ulemadan kişiler, kurulacak mecliste gayri müslimlerin temsiline karşı çıkmışlardır; zira “müşavere” yalnızca Müslümanlar arasında söz konusu olabilirdi. Fakat ulemanın bu tutumu, şeyhülislâmın Hristiyanların meclise alınabileceklerine dair fikri ile etkisini yitirmiştir²¹.

1876 Kanun-i Esasi üzerinde “biraz” Ermeni etkisinden bahseden Davison²², her “millet” için hazırlanmış “yazılı anayasalar” (nizamnameler) ve her nizamnamenin öngördüğü genel “ulusal meclis”in, 1876'da bütün Osmanlı ülkesinde geçerli olacak bir anayasanın benimsenmesine de katkıda bulunduğu fikrindedir. Yazara göre, pek çok Osmanlı devlet adamı, *yazılı anayasa*, *ulusal parlamento* ve *halk temsili* kavramlarıyla tanışmalarını, bu tecrübeden kazanmış olmalıdırlar. Ali ve Fuat Paşaların, Ermeni Nizamnamesi'ni daha sonra bütün imparatorluğa yayılacak bir

¹⁹ Tanör, a.g.e., s. 145; Recai Galip Okandan, *Âmme Hukukumuzun Ana-hatları (Türkiye'nin Siyasî Gelişmesi)*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından, 1977, s. 168-169; Orhan Aldıkaçtı, *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, 3.bs., İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından, 1978, s. 63.

²⁰ Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, s. 156.

²¹ Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, s. 152-153; Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*, s. 90.

²² Davison, a.g.e., C I, s. 154-155, dn:3.

yönetim biçiminin prototipi olarak yaratma bilinciyle hareket edip etmedikleri belirsizdir. Fakat 1876 Anayasası'nın başlıca yazarı olan Midhat Paşa'nın Ermenilerden doğrudan etkilenmiş olduğu belirtilebilir. Yazar fikrini, Ermeni Nizamnamesi'nin yazarlarından Krikor Odyan Efendi'nin uzun süre Midhat Paşa'nın danışmanlığını yapmasına ve bu kişinin Osmanlı Kanun-i Esasi tartışmalarına bizzat katılmasına²³, yeni Osmanlılar içindeki etkili kişi ve ayrıca 1876 Kanun-i Esasi hazırlık komisyonu üyesi olan Namık Kemal'in, daha 1867'de Hristiyan milletlerdeki meclislere değinerek, bu meclislerin, temsilciler meclisine model işlevi görebileceğine ilişkin görüşlerine dayandırmaktadır. Yine Davison, Ermeni Nizamnamesi'ni hazırlayanlar arasında olup, Osmanlı Hükümeti'nde nazırlık makamına ilk atanan Krikor Agaton Efendi'nin de 1876 Kanun-i Esasi üzerinde, etki yapmış olabileceği fikrindedir²⁴.

1862 Rum Patrikliği Nizamatı sonrasında olduğu gibi, 1876 Kanun-i Esasi sonrasında da Rum-Ortodoks Patrikhanesi'ne ilişkin sorunlar devam etmiş, hükümet, Patrikhane'nin statüsü ve yetkilerinin belirginleşmesi için bir takım yazışmalar yapmak, tezkereler yayınlamak zorunda kalmıştır. Bu bağlamda Patrikhane ile Babıali arasında en çok uyuşmazlık yaratan konuların başında, mirasa ilişkin olanlar gelmekteydi. Zira Patrikhane, varis bırakarak ölen din adamlarının terekesine de el koymak isterken, Babıali, Patrikhane'nin sadece varissiz ölen din adamlarının terekesi üzerinde miras hakkı olabileceğini bildirmekteydi. Anayasanın ilanından önceki 26 Zilkade 1290 (1873) tarihli bir buyruldu (*Bila-varis Fevt Olan Rahiblerin Terekesi Hakkında Buyuruldu-i Sami*)²⁵ bu uyuşmazlığı göstermektedir. Şöyle ki Patrikhane, Osmanlı tebaası olan Kudüs Rum Patrikhanesi papazlarından rahip Kisaryos Hacı Yuvakim'in, Atina Bankası'ndaki hesabının, *Kudüs-i Şerif Rum Patrikliği'nde mevcut berat-ı âli ahkamından*

²³ A.e., s. 153-154.

²⁴ A.e., s. 154.

²⁵ *Düstur*, I.Tertip, C. III, s. 568-570.

olduğu iddiasıyla kendilerine verilmesini istemiştir. Benzer bir uyumsuzluk da, Şarköy'lü Yani isimli kişinin biraderi Kudüs-i Şerif papazlarından müteveffa Bartanyos'un terekesine, yine Kudüs Rum patriği vekili tarafından el koyulması ile söz konusu papazın varisleri ve Kudüs Rum Patrikhanesi arasında yaşanmıştır ki bu uyumsuzlukta da verilecek kararın, Kisaryos'un terekesindeki akçe hakkında verilecek karar gibi olması gerekliliği ile konu, Divan-ı Ahkam-ı Adliyye'den, Şura-yı Devlet'e havale edilmiş ve burada iki hususun incelenmesi gerekliliği dile getirilmiştir. İncelenmesi gerekli öncelikli konu, rahiplerin varisi oldukları iddiasında bulunan kişilerin, varis sıfatı taşıyıp taşıyamadıklarının tespitidir ki bu kişilerin verasetleri, *şer'an ve nizaman* sabit görüldüğünden, ikinci konunun tespitine geçilmiştir. Tetkiki gereken ikinci konu ise, varisi olduğu halde vefat eden ruhbanın terekesinin, Patrikhaneye mi yoksa varislerine mi intikal edeceğiydi ki söz konusu meselenin halli için (*Kudüs-i Şerif Rum patriklerine min-el-kadim (eskiden beri) ita olunan evamir-i âliyye ve şurut-i kadime ahkâmının bilinmesine muhtaç bulunduğu cihetle, Divan-ı Hümayun Kalemî'yle muhabere ve kuyud-i atikeye müracaat olundukda* ifadesi ile) önceki hukuki belgelerin (ruhbanaya verilen beratın) incelenmesine geçilmiştir. İnceleme sonucunda, Divan-ı Hümayun kayıtlarının gözden geçirildiği, H. 1000 tarihinden itibaren "bila-varis" sözünün beratların bazısında yazılıp, bazısında yazılmamış olduğu (elli beş -1255 / 1839- ve yetmiş bir -1271 / 1855- tarihlerinde verilen berat-i âliyyede dahi bila varis ibaresinin derç edilmemiş olduğu) ifade edilerek, ancak varissiz ölen rahiplerin terekelerine, Patrikhane'nin el koyabileceği, miras konusunun şer'i şerif vasıtasıyla görülmesi zorunluluğunun sonucu olarak, Patrikhane'nin bu gibi durumlara müdahale etmesine cevaz verilemeyeceği gerekçesi ile Patrikhane'nin talebi reddedilmiştir; ruhban kişinin dini elbise, ve eşyaları kiliseye kalırken, terekesi varislere verilmeliydi; çünkü "bila-varis" ifadesinin çoğu beratta bulunması da bazı beratlarda kaleminden kaynaklanan bir hata ile bu kaydın unutulmuş olabileceğinin

delili idi. Bu nedenle adı geçen rahiplerin terekelerinin varislerine taksimi hakkında gereken yapılmalıydı ve bundan sonra da “verilecek olan berevat-ı şerifeye bila-varis lafzının derciyle şurut-ı kadime ahkamına Divan-ı Hümayun Kalemî’nce dikkat edilme[liydi]”²⁶.

Sözkonusu sadrazamlık (başbakanlık) emri, Kenanoğlu’nun (Osmanlı Devleti’nin klasik dönemi bağlamında) arkasında varis bırakarak ve varis bırakmaksızın vefat eden ruhbanın terekesi hakkında vardığı sonucu yansıtmaktadır. Zira birinci bölümde de belirtildiği üzere yazar, patriğin el koyma yetkisinin sadece varis bırakmaksızın ölen ruhban terekeleri için söz konusu olduğunu vurguladıktan sonra, vefat eden ruhbanın dini kıyafeti, asası, kadehi ve bineğinin kiliseye ait sayıldığını ifade etmiştir²⁷.

İmtiyazlarının kısıtlandığı iddiasındaki Rum-Ortodoks Patrikhanesi, bu dönemde de çoğu uygulamadan memnun olmamıştır²⁸ ve bu durum 1879’daki Adalet reformu²⁹ ile yeniden

²⁶ A.e., s. 569- 570.

²⁷ Kenanoğlu, a.g.e., s. 254, 263.

²⁸ İmtiyazlarının gasp edildiği iddiasında olan Patrikhane, bazı zamanlarda hükümet aleyhine kamuoyu da oluşturmaya çalışıyor, hükümet ise Patrikhane’nin sahip olduğu iddiasındaki imtiyazların ya hiçbir dönemde kullanılmadığını ya da iddia edilen imtiyazın verildiğini gösterir belge olmadığını, belge olsa da bunların ıslah edilebileceğini belirtiyordu. (Anagnostopulu, “Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim,” s. 12-13; Yalçın, a.g.e., s. 33.)

²⁹ 9 Zilhicce 1295’te (1878) Adliye nazırlığına Said Paşa’nın atanması ile onun nazırlığı döneminde çıkarılan, Adliye Nezareti Teşkilat Nizamnamesi, Teşkilat-ı Mehakim Kanunu, Usul-i Muhakemat-ı Hukukiyye, Usul-i Muhakemat-ı Cezaiyye, İlamat-ı Hukukiyye gibi kanunlar, 1879’da yeniden yapılandırılan Adliye teşkilatının temelini oluşturmuştur. Daha evvel başlatılmış olan ıslahatları devam ettiren Said Paşa’nın amacı öncelikle, yargı erkini, icra erkinin ve yabancılardan müdahalesinden kurtarmak, yargıç teminatını sağlamaktı. (Fatmagül Demirel, **Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)**, 1. bs., İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2008, s. 41.) Adliye Nezareti’ne giden süreç, şeriye mahkemelerinin yanında nizamiye mahkemelerinin de kurulması ile başlamış, 1879’a kadar devam eden gelişim, Adliye Nezareti’nin ilk teşkilat nizamnamesi ve adli

yapılandırılan Adliye ve Mezahib Nezareti ile Patrikhane arasında pek çok sürtüşmeye yol açmıştır. Adliye ve Mezahib Nezareti tarafından 1882’de yayınlanan bir irade ile *piskoposların kendi dini mahkemelerinde değil, kadı mahkemelerinde yargılanacakları ve Osmanlı yetkilileri tarafından tevkif edilebileceklerinin* açıklanması ile Rum-Ortodoks Patrikhanesi buna itiraz etmiş ve karşılıklı birçok mektup yollanmış, 4 Nisan 1883’te ise Sadrazamlık makamı, Ortodoksların, miras davalarında Patrikhane yerine Osmanlı makamlarına da müracaat edebileceklerini –yani zaten geçerli olan bir hukuki durumu- açıklamıştır. Zira bu esas daha önce yayınlanmış ve şeyhülislâm tarafından kadı ve naiplere, Patrikhaneler tarafından da metropolit, marhasa ve piskoposlara tebliğ edilmiş, 7 Safer 1278 (1861) tarihli bir tezkerede de bulunmaktaydı³⁰. Rum-Ortodoks patriği, durumu 14 Temmuz

ıslahatlarla devam etmiş, bu kapsamda Osmanlı gayri müslim tebaasının mezhep işleri, Hariciye Nezareti’ne bağlı Mezahib Kalemi tarafından yürütülürken, 1877 yılında Mezahib Kalemi, Adliye Nezareti teşkilatına alınmış ve 1879 yılında Mezahib Müdürlüğü’nün kurulmasıyla, Adliye Nezareti’nin unvanına Mezahib kelimesi de eklenmiştir. (A.e., s.xi.)

³⁰ [Hristiyan Terekeleri Hakkında Fi Sefer 7 Sene 1278 Tarihiyle Teshir Buyurulan Tahrirat-ı Samiye-i Umumiye Suretidir şeklinde, birinci tertip Düstur’da yayınlanmış olan bu sadrazamlık yazısının amacının, Hristiyan terekeleri hakkında her tarafa resmi yazılar gönderildiği halde, bazı yerlerde söz konusu hükümlerin layıkıyla anlaşılabilmesi ve suiistimaller olması nedeniyle, bu hususun gerektiği gibi yerine getirilebilmesi için konunun yeniden açıklanması olduğu, metinde ifade edildikten sonra, Hristiyan tebaadan vefat edenlerin geride bıraktıkları varisleri sagir (buluğa ermemiş, ergenlik çağına gelmemiş çocuk) değil büyükse, bu durumda tereke tahririnin, kadı ve naiplerin yetkisinin dışında olduğu, varisler tahrir ve taksim talep etmemişlerse, şeriye hakimi yargıçları tarafından terekenin yazılmasına müdahale edilemeyeceği bildirilmiştir. Eğer varisler terekenin taksiminde uyuşmazlığa düşer ve taraflardan biri “bab-ı hükümet”e başvurur ise, ya da varisler arasında sâgir olanlar mevcut ise, tereke hakkındaki uyuşmazlık şer’i hükümlere göre halledilecekti. Zira varisler ergin değilse hükümetin görevi onlara bakmak, terekelerini muhafaza etmektir. Sagir mirasçının terekesi, şer’i gereklilik üzere tahrir olunup, terekeden defin masrafları, borçlar çıkartılıp, patrik ve metropolitlerce onaylanmış vasiyet ifa olunduktan sonra, kalan mallar, ergin olmayan (sagir) varislerin veli veya

1883'te yolladığı bir mektupla protesto etmiş, eski imtiyazlarına dokunulduğunu, okul işlerine de karışıldığını³¹ belirterek şöyle bir yol önermiştir: Papazlar ve benzeri din adamlarından herhangi biri, cinayet vafında suç ile suçlandığında, bu kişi İstanbul'da ise Patrikhane'nin, taşrada ise metropolit ve piskoposhanelerin bilgisi olmadan sorguya çekilememeli idi. Bu kişilerin sorguları, Patrikhane ya da metropolithanelerde yapılmalı ve tutuklanmaları gerekiyorsa, tutuklama işlemi de buralarda yapılabilirdi. Zanlı hangi ruhani reisliğe bağlı ise onun bağlı bulunduğu bu ruhani reis veya temsilcisi sorgu sırasında bulunmalıydı³². Hatta bazı hallerde sorguyu devletin adli mekanizması değil, bizzat bu reisler yapmalıydı. Bu önerileri kabul görmeyen patrik, Babiali'nin piskoposlar üzerindeki cezalandırma ve okullarını kontrol etme yetkilerinden³³ vazgeçmemesi üzerine, istifa etti³⁴. Neticede 2

varislerinin gözetimine bırakılacaktı; kimseleri yoksa mensup oldukları "millet"lerinden emin bir kişi, vasi veya nazır olarak atanacak, varislerin nafaka, talim ve terbiyeleri için terekeyi telef etmeden harcaacağına dair senet ve kefile bağlanacaktı. Mirasçılar arasında gaip ya da mecnun var ise bunların terekelerinin tahriri de sagirlerinki gibi icra edilecekti. Ayrıca aynı yazıda (terekenin taksimi, geçerli olan vasiyetlerin yerine getirilmesi gibi) mirasa ilişkin hükümler uygulanırken, gayri menkuller hakkında, Arazi ve Evkaf kanun ve nizamlarına uygun hareket edilme zorunluluğuna da dikkat çekilmekteydi. Bkz: **Düstur**, I.Tertip, C. I, s. 298-300.]

³¹ 1869 tarihli Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi ile hükümet, cemaat okullarındaki program, kitap ve öğretmenleri kontrol edeceğini açıklamıştı. (Bozkurt, **Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)**, s. 173, dn: 9.)

³² Söz konusu talepler Rum-Ortodoks patriği Yuvakim'in istifası sonrası bu makama getirilen halefi tarafından da ileri sürülmüştür. (**Düstur**, I.Tertip, C.IV, s. 29.)

³³ Yalçın, Babiali'nin, diğer cemaat okullarında olduğu gibi, Rum-Ortodoks okulları üzerinde de denetim sağlayabilmek amacıyla, öğretmen atamaları ve müfredatın hazırlanmasında habersiz ve kanunsuz uygulama yapılmasına müsamaha göstermediği fikrindedir. (Yalçın, **a.g.e.**, s. 27.)

³⁴ Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)**, s. 173.

Cemaziyelevvel 1301 / 7 Mart 1300 (1884) tarihli, *Rum Patrikhanesi İmtiyazat-ı Mezhebiyyesinden Mütihazıl İhtilafın Halline Dair İrade-i Seniye*³⁵ ile patriğe, nafaka ve miras davalarında eski imtiyazlarının yenilendiği bildirilmiş, papaz keşiş ve diğer din adamlarından biri, cinayet derecesinde bir fiille suçlandığında, yargılanmak üzere hükümetçe tutuklanacağı, Rum-Ortodoks Patrikliği'nin failin ruhani sıfatını kaldırdıktan sonra³⁶, cezasını hükümet hapishanesinde çekeceği, bu kişinin celp müzekkresinin İstanbul'da Patrikhane, taşrada metropolit ve piskoposlar aracılığı ile tebliğ edileceği ve suç failinin hükümete teslim edileceği bildirilmiştir. Bu kişiler, yargılamalarının bitimine kadar hatırlı kişilere ait odalarda gözaltında tutulacaklar³⁷, eğer suçları kabahat derecesinde ise cezalarını yine o odalarda çekeceklerdi. Bu hükümden piskoposların muaf tutulduğu, patriğin "diğer din adamlarının da bu işlemlerden muaf tutulması ve tevkif emrinin Patrikhaneye havalesi ve yargılama sırasında patrikhane tarafından bir memur bulundurulması" gibi diğer isteklerinin reddedildiği³⁸, söz konusu irade-i seniyyenin metnindeki "emri tevkifin Patrikhaneye havalesi ve esnayı muhakemede Patrikhane tarafından memur bulundurulması ise istiklâli mehakim kaidesine mugayir ve muzır ve *yeni bir hal* olduğundan kabili tecviz olmadığı dergârdır ... selefi beratinin aynen kendisine verilmesi ve 'Piskopos ve Papas ve Keşiş ve Kloğrıyalardan [kaligoryyalardan] biri cinayetle itham olundukta istintak ve muhakemesi icra olunmak üzere tarafı hükümetten tevkif oluna ve töhmeti sabit oldukta patriki mumaiyleh tarafından sıfatı ruhaniyesi nezolunduktan sonra kanunen hakkında terettüb edecek ceza doğrudan doğruya hükümet mahpesinde icra kılın'a ... cümlelerden yalnız piskopos kelimesinin terkile maadasının aynen Mezahib Neza-

³⁵ *Düstur*, I.Tertip, C. IV, s. 29-32.

³⁶ İbrahim Hakkı, *a.g.e.*, s. 311.

³⁷ *A.y.*

³⁸ Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)*, s. 173-174.

retinden Patrikhaneye batezkerei resmiye tebliğ[i]³⁹ ifadesinde de görülmektedir.

Said Paşa'nın 20 Ekim 1879'da sadrazam yapılmasıyla, Adliye ve Mezahib nazırlığına Ahmet Cevdet Paşa atanmıştır; 30 Kasım 1882'ye kadar sürecek olan söz konusu dönem, nezaret ile dini cemaatler arasında da uyuşmazlıkların yaşandığı dönemdir. Cevdet Paşa'nın cemaatlere ilişkin yapmak istediği düzenlemelerde, Patrikhane'den itirazlar yükselmiştir⁴⁰. 1888'de Cevdet Paşa'nın tekrar Adliye ve Mezahib Nezareti'nin başına getirilmesi⁴¹ yeni hoşnutsuzluklara yol açmıştır; çünkü devletin diğer yargı organları ile cemaat mahkemelerinin⁴² yargı yetkileri nedeniyle ile problemler ortaya çıkmaktaydı. Patrik V. Dionysius'un (Dionisios⁴³) durumu protesto etmesiyle, sadrazam Kamil Paşa gerekli tedbirleri alacağını bildirmiştir. Ancak bir değişiklik olmadığı gerekçesiyle patrik istifa etmiş ve ruhani meclis, kiliseleri kapatma kararı almıştır⁴⁴; padişah ise, tüm Hı-

³⁹ **Düstur**, I.Tertip, C. IV, s. 30. (Vurgu bana ait.)

⁴⁰ Demirel, **a.g.e.**, s. 41-42.

⁴¹ Demirel, Cevdet Paşa'nın sonraki Adliye ve Mezahib nazırlık dönemi olarak, 11 Haziran 1886 – 10 Mayıs 1890 tarihleri arasını vermektedir. (Demirel, **a.g.e.**, s. 43.)

⁴² Daha evvel de ifade edildiği üzere Osmanlı Devleti'nin gayri müslim tebaasının din ve mezhep bakımından bağlı oldukları cemaatlerin mahkemeleri olan cemaat mahkemeleri, kendi cemaatlerine bağlı şahıslar arasındaki özel hukukun bazı alanlarından kaynaklanan uyuşmazlıkları çözümlemekteydiler, konsolosluk mahkemeleri ise kapitülasyonlardan yararlanan yabancı devlet vatandaşları arasındaki ihtilafları çözümlemekteydiler. Nizamiye mahkemeleri kurulduktan sonra şeriye mahkemeleri ve cemaat mahkemeleri varlıklarını sürdürmüş, evlenme, boşanma miras gibi, ahval-i şahsiyeye ilişkin ihtilafları dini kurallara göre görmeye devam etmişlerdir. Nizamiye ve ticaret mahkemeleri Adliye Nezareti'ne, şeriye mahkemeleri meşihat makamına, cemaat mahkemeleri ruhani teşkilatlara, konsolosluk mahkemeleri de konsoloshanelere bağlı olarak yargılama yapmaktaydılar. Bkz: Demirel, **a.g.e.**, s. 3, 25 (dn: 94), 29.

⁴³ 23 Ocak 1887 -13 Ağustos 1891 tarihleri arasında patriklik yapmıştır. Bkz: Benlisoy, Macar, **a.g.e.**, s. 149.

⁴⁴ Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin kiliseleri kapatma tehdidi ve devamında

ristiyanların Noel törenleri için her zamanki gibi kiliseye gitmelerini istemiştir. Sadrazam Kamil Paşa da 23 Cemaziyelahir 1308 (3 Şubat 1891)'de yayınladığı bir genelge (*Rum Patrikhanesi'nin İmtiyazat-ı Kadime-i Mezhebiyesinin İdame-i Mahfuziyeti Hakkında 22 Cemaziyelahir 1308 Tarihli İrade-i Seniye'yi Mübelliğ Tahrirat-ı Umumiyye*⁴⁵) ile ayrıntılı olarak belirtilen *statükonun* korunacağını açıklamıştır⁴⁶. Genelgede, evlenme ve boşanma ile ilgili nafaka cihaz ve drahoma davalarında Patrikhane'nin yetkili olduğu, Patrikhane'nin bu konudaki kararlarının, icra dairelerince yerine getirileceği, itirazların da Patrikhane tarafından inceleneceği ifade edildikten sonra, vasiyetler konusuna geçilmiş ve Rum-Ortodoks tebaanın vasiyetleri hakkında da Rum Patrikliği Nizamatı'nın daimi karma meclis üyelerinin vazifelerine ilişkin olan faslının üçüncü maddesine atıf yapılmıştır. Bu hüküm gereği, vasiyetler hakkındaki uyuşmazlığın incelenmesi ve halledilmesi karma meclise bırakılmış olduğundan⁴⁷, ergin olan ya da olmayan varisi bulunan bir Hristiyan'ın terekesinde (miri ve mevkuf arazi hakkında olmamak şartıyla) ortaya çıkan vasiyetname patrik, metropolit ya da piskopos tarafından tasdik edildiği halde, mahkemece geçerli kabul edilecek, vasiyet hakkında çıkan uyuşmazlık İstanbul'da Rum-Ortodoks cemaatinin karma meclisinde, vilayetlerde de metropolithanelerde görülüp karar verilecekti ve söz konusu karar icra daireleri tarafından yerine getirilecekti⁴⁸. Halbuki *Hristiyan Terekeleri Hakkında Fi Sefer 7 Sene 1278 Tarihiyle Teshir Buyurulan Tahrirat-ı Samiye'*ye göre,

yaşananlar için bkz: Yalçın, a.g.e., s. 27-29.

⁴⁵ **Düstur**, I.Tertip, C. VI, s. 854-856.

⁴⁶ Bozkurt, **Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)**, s. 174.

⁴⁷ Rum Patrikliği Nizamatı'nın hükümlerinin belirtildiği başlıkta da ifade edildiği üzere, genelgede atıf yapılan üçüncü madde hükmüne göre, karma meclis, *vasiyetnamelere*, vakfiyelere, drahoma akçesi ile cihaza ilişkin çekişmeleri de inceleyerek neticelendirecekti.

⁴⁸ **Düstur**, I.Tertip, C. VI, s. 855.

varisler terekenin taksiminde uyuşmazlığa düşer ve taraflardan biri “bab-ı hükümet”e başvurur ise, ya da varisler arasında sâgir olanlar mevcut ise, tereke hakkındaki uyuşmazlık şer’i hükümlere göre halledilecekti⁴⁹.

Aynı genelgede cemaatin okullarından⁵⁰ da bahsedilmiş, okulların ders programlarının Patrikhane ve metropolitliklerce

⁴⁹ **Düstur**, I.Tertip, C. I, s. 298-300. 1861 tarihli sadrazamlık yazısıyla, 1891 tarihi genelge içeriği hakkındaki farklılığa ve çelişkiye Bozkurt da dikkat çekmektedir. (Bkz: Bozkurt, **Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)**, s. 175.)

⁵⁰ Osmanlı Devleti kendi eğitim-öğretim teşkilatı içindeki gayri müslim okullarını denetlemek istediğinde, gayri müslim cemaat liderlerinin ve yabancı devletlerin tepkisi ile karşılaşmıştır. Örneğin bir gazetecinin “mekteplerinizin hükümet tarafından teftişine müsaade edecek misiniz” şeklindeki sorusuna, Rum-Ortodoks patriği III. Yuvakim “hiç de müsaade etmeyeceğiz. Patrikhane hükümete karşı mesuldür. Hükümete bu mesuliyet kafidir, nasıl ki asırlarca kifayet etti, bu babdaki hukuk-ı tarihiyemizi her şeye rağmen müdafaa edeceğiz” diyerek cevap vermiştir. (Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, s. 176.) Atalay, aynı patriğin (III. Yuvakim), Cibali’deki Ayanikola Kilisesi’nde yönettiği bir ayin öncesi, avluya Yunan bayrağı astırttığını (1910) söylemektedir. (Atalay, **a.g.e.**, s. 45.) Devletin modernleşmek için yaptığı bazı ıslahatlar, diğer gayri müslim tebaaya oranla, en fazla Rumlardan tepki almıştır. Bu bağlamda Eryılmaz, Patrikhane’nin “yabancı bir devlet elçiliği gibi” hükümetle mücadele ve pazarlık içine girdiğini ifade etmektedir. Mücadele konularından biri, gayri müslim tebaanın okuduğu okullarda, Türkçenin zorunlu ders olarak okutulmasıdır. Bu hususta Eryılmaz, Osman Ergin’in *Türk Maarif Tarihi* isimli eserine de atıf yaparak, “Rum cemaati Türkçe’yi okutacak öğretmenlere verecek paramız yoktur. Hükümet resmi dili gayri müslim mekteplerinde de öğretmeye ihtiyaç hissediyorsa, ancak tahsisatını vermek suretiyle bunu yapabilir” demiş olacak ki, Devlet bu vazifeyi kendi üstüne alarak 28 Şubat 1895 tarihinde Rumeli ve Anadolu’da altı vilâyette, Rüşdiye derecesinde bulunan gayri müslim okullarında istihdam edilecek Türkçe öğretmenlerinin maaşlarının, her vilâyetin maarif tahsisatından verilmesine dair bir irade çıkarmıştır” demektedir. (Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, s. 176.) Gayri müslim tebaanın okuduğu okullarda, Türkçenin eğitim dili olarak kabulü teşebbüsüne Bulgar Eksarhı da “hükümetin tasavvuru gayr-i kâbil-i tatbik-

düzenleneceği ya da tasdik edileceği, öğretmen diplomalarının da bu makamlar tarafından onaylanacağı, fakat bu esasların hükümetin de bilgisi dahilinde olması gerektiği, bu itibarla maarif müfettiş ya da müdürleri tarafından da okulların tedrisatının incelenip, bu inceleme sırasında “muzır ders” ve gerekli belgesi bulunmayan öğretmenlerin varlığı tespit edildiği takdirde, İstanbul’da Maarif Nezareti, taşrada yerel yönetim tarafından, Patrikhane ve metropolitliklere bildirileceği ifade edilmiştir. “Muzır ders”ler okutturulamayacağı gibi, gerekli belgelere sahip olmayan kişiler de okullarda öğretmen olarak bulundurulamayacaktır⁵¹.

Genelgenin bir diğer konusu ise, ruhbanın nerede yemin edeceğidir. Ceza muhakemeleri usulünün uygulamaya konulmasından itibaren, ceza işlerine ilişkin olarak, tanıklığa gelen ruhbanın, ruhban olmayanlar gibi yemin etmekten kaçınmalarının yargı makamlarını uğraştırdığından bahisle, gerek hukuk gerek ceza davalarında, yemin etmesi gereken ruhbanın ayinleri gereği, mensubu bulundukları patrikhane ya da metropolitliklerde⁵² yemin etmeleri bildirilmiştir⁵³.

tir. Çünkü gayri müslimlerin edebiyatça fakir ve tahsili güç olan Türkçe’yi öğrenmeleri mümkün değildir. Bizim tahsilimizin, bildiğimiz ve konuştuğumuz lisan-ı millimiz ile usul-u hâzır mucibince devamı lâzımdır. Lisan-ı resmi olan Türkçe’yi mekteplerimizde ecnebi lisanları gibi talim edeceğiz” sözleri ile tepki göstermiştir. (A.y.)

⁵¹ **Düstur**, I.Tertip, C. VI, s.855.

⁵² Anagnostopulu, 19.yy’da metropolitliklerin iki şekilde düşünülmelisi gerektiğini söylemektedir: Patriğin iktidarı altındaki alanı oluşturan ve sınırlarını tayin eden dini bir kurum ve Osmanlı yerel idaresinin örgütlenme mekanizmalarından biri. Bu itibarla metropolit, yerel ölçekte etnik-dini alanın düzenlemesinde, patriğe denk bir etkinliğe sahiptir. Etnik-dini alanın düzenlemesinden sorumludur. O halde Rumlar’ın millete dolayısıyla Osmanlı dünyasına katılmasının kefilidir. (Anagnostopulu, “Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi Patrikhane, Cemaat Kurumları,Eğitim,” s.29.)

⁵³ **Düstur**, I.Tertip, C. VI, s. 855-856. *Ruhban ve Hahamların Usul-i Tahlifi Hakkında Fıkra-i Nizamiye* gereğince, ruhban ve hahamlar, hukuk ve ceza

Tutuklanması ve muhakemesi “borç” sebebine dayanan ruhban sınıfının, *öteden beri* mensubu bulundukları Patrikhane ve metropolitliklerde tutuklandıkları (alıkoyuldukları) gibi, bundan sonra da o şekilde muamele görecekları genelgede ifade edilmiştir; yine ruhban ve papazların cezaya ilişkin işlerinde mahkemelerden ve sorgulama dairelerinden celp müzekkeresi gönderilmesi gerektiğinde, İstanbul’da Patrikhane, taşrada ise metropolit ve piskopos vasıtasıyla bu evrakın tebliğ edileceği, Patrikhane, metropolit ve piskoposların da celp müzekkeresini aldıkları rahibi, hükümete teslim mecbur oldukları, bu mecburiyet yerine getirilmediği takdirde, kanunun hükmünün uygulanacağı bildirilmiştir. Suç işlediği şüphesi ile yargılanan ruhban, yargılama süresince itibar (hatır) sahibi kişilere tahsis edilmiş bir odada tutulacak, üzerine atılı suç cünha ve kabahat cinsinden ve sabit olmuştı, ruhani sıfatı kaldırılmayacak, hakkında verilen hapis cezasını da mensubu bulunduğu Patrikhane ya da metropolitlikte geçirecekti; isnat olunan suç cinayet derecesinde ise ve sabit olmuştı, mahkum ruhani sıfatı kaldırıldıktan sonra, cezasını genel hapishanede tamamlayacaktı⁵⁴.

Rum Kilise ve Manastırlar ile Emsali Müessesata Merbut Emlak ve Arazinin Tasarrufunu Mübeyyin Feramîn-i Sabika Ahkâmına Riayet Olunması Hakkında İrade (21 Safer 1317 / 18 Haziran 1315 / 1899) metninde de Rum-Ortodoks Patrikhanesi’nin, önceden verilmiş olan fermanlara rağmen, Rum kilise, manastır ve benzeri kurumlara ait arazilere müdahale edilmesinden, mahkemelerde de söz konusu fermanların dikkate alınmamasından şikayet ettiği anlaşılmaktadır. Patrikhane’nin şikayeti üzerine söz konusu *irade-i seniye* çıkarılarak, tahrirat-ı adliye ile de duyurulmuştur. *İrade-i seniye*de, Rum kiliselerine, manastırlarına ve

davalarında ya da sorgu dairelerinde yemin etmeleri gerektiğinde, yemin etmek üzere mensubu bulundukları patrikhane, metropolitlik ya da hahamhaneye gönderilerek, orada yemin ettirilip, bu kişilerin yemin ettikleri bir müzekkere ile bildirilecekti. (*Düstur*, I.Tertip, C.VI, s.760.) Ayrıca bkz: İbrahim Hakkı, a.g.e., s. 311.

⁵⁴ *Düstur*, I.Tertip, C. VI, s. 856.

benzeri kurumlara ait arazilere müdahale edilmemesi ve fermanların gereği üzere hareket edilmesi gerekliliği hatırlatılmıştır⁵⁵.

Çıkarılan nüfus sicili nizamnamelerinde de gayri müslimlerin şahsi hallerine ilişkin işlemlerde, cemaat şeflerinin ya da yerel ruhani memurların görevli olduğu belirtilmekteydi; Sicil-i Nüfus Nizamnamesi'ne göre, dini liderler ve memurlar, bölgelerindeki (kadınlar da dahil olmak üzere) gayri müslimlerin ad ve özelliklerini bir sicile kaydedeceklerdi. Zira devletin resmen tanıdığı her millet için bir sicil vardı ve bu sicile kaydedilenlere muhtarlar, imamlar ve gayri müslim din adamları tarafından bir nüfus tezkeresi verilecekti. Ayrıca yerel dini şefler, doğum, ölüm, evlenme, boşanma gibi durumları nüfus katibine bildireceklerdi. Çıkarılan iradelerle, nüfus sicili nizamnamelerinde gayri müslimlerin hangi cemaatlere mensup olduklarının kati bir şekilde tespit edilerek, aile hukuklarına dair işlerinin bu gruplar içinde düzenleneceği belirtilmiştir. Bu düzenlemelere dayanan Rum patriği, 1905 yılında yapılan nüfus sayımı öncesinde, patrikhaneyle bağlı olan Rum, Sırp, Ulah, Arnavutların Rum-Ortodoks olarak kaydını talep etmiş ve bu talebi, Babıali tarafından kabul edilmiştir. Bulgarlar ise Ortodoks, Katolik ve Protestan olmak üzere, üç bölümde gösterilmiştir⁵⁶.

B. II. Meşrutiyet'in İlanı Sonrası Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi

Şubat 1878'de Osmanlı Devleti'nin ilk parlamentosunun (meclis-i mebusanın) süresiz tatile sokulmasıyla, Osmanlı

⁵⁵ *Düstur*, I.Tertip, C. VII, s. 262-263.

⁵⁶ Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)*, s. 208-209 ve dn: 59. 1905 yılında yapılan nüfus sayımı sırasında, nüfus sayımına cemaatlerin yerel temsilcilerinin de katılmasıyla, Bulgar ve Rum temsilcilerin aynı kişileri kendi listelerine yazmak istemeleri kavgalara neden olmuştur. Zira Rum-Ortodoks Patrikhanesi'ne ya da Bulgar Eksarhlığı'na tâbi olacak yerler, o yerde yaşayan kişilerin nüfusa göre belirlenmekteydi. (Yalçın, *a.g.e.*, s. 32-33.)

Devleti'nin siyasi tarihi açısından, II. Abdülhamit yönetimindeki *İstibdat dönemi* başlamıştır. Söz konusu dönem, pozitivizm, liberalizm, milliyetçilik gibi akımların etkileriyle beslenen, 1909 Anayasa değişiklikleri öncesi Osmanlı Devleti'nde ilk ve en büyük siyasi örgütü (İttihat ve Terakki'yi⁵⁷) ortaya çıkartan ve II. Meşrutiyet'in ilanı ile sonuçlanan dönemdir⁵⁸. 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908)'de Manastır'da Harbiye Mektebi müdürü Vehip Paşa'nın söylevi ile II. Meşrutiyet ilan edilmiş, durum aynı gün meclis-i vükela tarafından padişaha (II. Abdülhamit) bildirilerek, meclisin açılması tavsiye edilmiştir. Meclis-i vükeladan bu şekilde gelen mazbata neticesinde, gereğinin yapılması padişahın irade-i seniyesi ile emredilmiştir⁵⁹. Zira gayri müslim nüfusun yoğun olduğu, Manastır, Kosova, Selanik'te (8-10 Temmuz 1908'de) meydana gelen olayların temelinde, mebusan meclisinin toplanması, kanun-i esasinin yürürlüğe sokulması talepleri bulunmaktaydı; zira ülkenin problemlerinin meşruti idare ile çözülebileceğine ilişkin yaygın bir kanaat oluşmuştu⁶⁰.

1878'de parlamento tatile sokulduğunda, 1876 Kanun-i Esasi hukuki bakımdan yürürlükte, hükümleri ise uygulanmada değildi; her yıl yayınlanan devlet salnamelerinde düzenli bir şekilde yer almaktaydı (hatta heyet-i ayan toplanmamasına rağmen,

⁵⁷ *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu ve gelişimi için bkz: Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. I, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s. 51-69; Ebru Kayabaş, "İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Gelişimi," *Prof. Dr. Hüseyin Hatemi'ye Armağan*, C.II, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2009, s. 2041-2058. (Söz konusu cemiyet, resmen 1913'te siyasi parti haline gelmiştir. Bkz: Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, yay. haz: Ahmet Kuyaş, 6.bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004, s. 406.).

⁵⁸ Cihan Osmanağaoğlu, "Tâbiyyet-i Osmaniyye (Osmanlı Vatandaşlığı)," *Prof. Dr. Hüseyin Hatemi'ye Armağan*, C. II, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2009, s. 2077.

⁵⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyet'in İlânı İkinci Meşrutiyetin Siyasî Hayatına Bakışlar*, 2. bs., İstanbul, Arba Yayınları, 1996, s. 10-11; Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, s. 163.

⁶⁰ Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, s. 162.

ömür boyu devam edecek şekilde atanmış olan heyet-i ayan üyeleri de devlet salnamelerinde zikredilmişlerdir); ancak kanun-i esasiden bahsetmek de “suç”tu⁶¹. II. Meşrutiyet’in ilanı ile 1876 Kanun-i Esasi’nin yürürlükte bulunduğu dair sadrazam Said Paşa’ya gönderilen ve Babıali de okunan 1 Ağustos 1908 tarihli hatt-ı hümayunda, II. Abdülhamit, “Kanun-i Esasi’nin tatbikatına bâdemâ hiç bir vechile ve hiçbir surette asla ve katiyen halel gelmeyeceğini” söylemiştir⁶².

II. Meşrutiyet’in ilanı ile oluşan hava, *ittihad-ı anasır*⁶³ bakımından da umut verici bir manzara oluşturmuştur⁶⁴. Ancak bu aşamada da Eryılmaz, “meşruti yönetime geçilmekle, her unsurun kendine ait planı büsbütün yok olmuyor, belki de yeni bir şekil alıyordu”⁶⁵ demektedir ki sonrasında Balkan savaşları da dahil olmak üzere yaşanan olaylar, Eryılmaz’ın söz konusu zaman dilimi bağlamında yaptığı değerlendirmeyi haklı çıkarmaktadır.

⁶¹ Sina Akşin, “Siyasal Tarih (1789-1908),” **Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908**, 4. bs., İstanbul, Cem Yayınevi, 1995, s. 166; Tanör, a.g.e., s. 162; Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, s. 163.

⁶² Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, s. 163.

⁶³ Söz konusu kavram “Osmanlı ülkesinde yaşayan tüm nüfusun, din, etnik köken gibi farklılıklara değer vermeksizin *Osmanlı kimliğinde (Osmanlı Devleti vatandaşlığında)* birleşmeleri”ni ifade etmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin söylemleri arasındaki bu ifade, I. Meşrutiyet öncesi muhalefetin (Yeni Osmanlıların) söylemleri arasında da bulunmaktaydı. (Bkz: Osmanağaoğlu, **Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tâbiyyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi**, s. 269.) Aynı manayı barındıran bir diğer ifade ise “ittihad-i Osmani”dir ki II. Meşrutiyet’in ilanı sonrası Rum-Ortodoks patriği “patriğin Hükümet nezdinde Rumlar’ın en yüksek temsilcisi olduğu unutulmamalıdır. Esâsen mesele vahimdir. Patrikhanenin sorumluluğu azaltılarak, rolü kısılmaya ve hareket alanı daraltılmaya çalışılmaktadır. Hükümet gerçekleştirilmesi mümkün olmayan bir şeyi Rum ve Osmanlı unsurunu bütünleştirmeye çalışıyor” diyerek, ittihad-ı anasır (ittihad-i Osmani) hakkındaki olumsuz düşüncelerini açıklamıştır. (Atalay, a.g.e., s. 36-37.)

⁶⁴ Eryılmaz, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, s.163.

⁶⁵ A.y.

31 Mart olayından⁶⁶ sonra II Abdülhamit'in tahttan indirilmesi⁶⁷ ve akabinde V. Mehmet'in padişah olmasıyla, İttihat ve Terakki, devleti yönetmeye başlamış, 1876 Kanun-i Esasi'nin bazı maddeleri de 1909'da değiştirilmiştir⁶⁸. 1909 Kanun-i Esasi'de de Müslim ve gayri müslim ayrımı yapılmıyor, mezhep imtiyazlarının korunacağı taahhüt ediliyordu; zira 1876 Kanun-i Esasi'nin 11. maddesinin aynen tekrarı olan maddede, devletin dininin İslâm olduğu belirtilmekle birlikte, "Devlet-i Osmaniye'nin dini din-i İslâmdır. Bu esası vikaye ile beraber asayiş halk ve adabı umumiyyeyi ihlal etmemek şartile memaliki Osmaniyyede maruf olan bilcümle edyanın serbestii icrası ve cemaatı muhtelifeye verilmiş olan imtiyazatı mezhebiyenin kemakân cereyanı Devletin tahti himayesinde" ⁶⁹ denmekteydi. Devamla II. Meşrutiyet'le ilan edilen ilkelerin (özgürlük –hürriyet-, eşitlik –müsavet-, kardeşlik –uhuvvet-, adalet) 1876 Kanun-i Esasi'de yapılan 1909 değişikliklerine, insan hak ve hürriyetleri bağlamında nasıl yansıdığına bakıldığında, 1876 Kanun-i Esasi'nin, Tebaa-i Devlet-i Osmaniyye'nin Hukuku Umumiyyesi başlığı altındaki (8-26 maddeler) maddelerinden sadece onuncu ve on ikinci maddelerinde değişikliğe gidildiği görülmektedir. Değişiklikten önceki onuncu madde, kişi özgürlüğünü sadece yasa dışı cezalandırmalara karşı korurken, 1909 değişikliğiyle beraber tutuklamalar bakımından da yasaya uygunluk koşulu getirilmiştir⁷⁰. Basın (matbuat) özgürlüğüne ilişkin on ikinci maddenin, 1876 Anayasası'ndaki "matbuat kanun dairesinde serbesttir" ibaresine

⁶⁶ 31 Mart olayı için bkz: Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, çev: Nuran Yavuz, 3. bs., İstanbul, Kaynak Yayınları, t.y., s. 79 – 87; Ecvet Güresin, *31 Mart İsyanı*, İstanbul, Habora Kitabevi, 1969.

⁶⁷ Kreiser, Neuman, a.g.e., s. 360.

⁶⁸ Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839 - 1914)*, s. 201.

⁶⁹ Şeref Gözübüyük, *Açıklamalı Türk Anayasaları 1876, 1921, 1924, 1961, 1982 Anayasalarının Yapılışları, Özellikleri ve Yapılan Değişiklikler*, 5. bs. Ankara, 2005, s. 12.

⁷⁰ Tanör, a.g.e., s. 178, 196.

“hiç bir veçhile kablettab [basılmadan önce] teftiş ve muayeneye tâbi tutulamaz” ifadesi eklenerek, basın özgürlüğü daha garantili bir hale getirilmek istenmiştir⁷¹. Yine Kanun-i Esasi’nin 119. maddesi gereği, postanelere verilen evrak ve mektuplar, müstantik (sorgu hakimi) veya mahkeme kararı olmaksızın açılmayacaktı⁷². Ayrıca 120. maddede toplanma ve dernek kurma hakkı tanınmış, bu hakkın sınırları da aynı maddede öngörülmüştür. 1876 Kanun-i Esasi’nin 113. maddesinde bulunan ve anayasa tarafından kişilere tanınmış hak ve özgürlükleri temelsizleştiren padişahın sürgün yetkisi, madde metninden çıkartılmıştır. Neticede 1909 Anayasası’nın düzenlediği hakların garantisi, yine anayasa ile öngörülmüş olan parlamenter, meşruti rejimdir⁷³.

1909 Anayasası’nı hazırlayacak parlamentoyu oluşturan 1908 seçimlerinde, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin liderleri, gayri müslimlerle anlaşıldığı takdirde, seçimin sıkıntısız yapılabileceğini ve seçimi kazanabileceklerini düşünmekteydiler; ancak Rum-Ortodoks Patrikhanesi bu sefer de seçimlerde usulsüzlük yapıldığını ileri sürerek birçok yerde seçimlere itiraz etmiş, Patrikhane’nin bu itirazlarına rağmen, seçimleri tam liste halinde İttihat ve Terakki Cemiyeti kazanmıştır⁷⁴. İttihat ve Terakki Ce-

⁷¹ Okandan, *a.g.e.*, s. 332.

⁷² Tanör, *a.g.e.*, s. 196

⁷³ *A.e.*, s. 197. [31 Mart vakıası (31 Mart 1325/13 Nisan 1909) üzerine II. Abdülhamit, milletin temsilcileri tarafından, millet adına siyasi iktidardan alındığında, bir sonraki padişah olan Mehmet Reşat (V. Mehmet), tahta çıkışını “milletin arzusu” ile açıklamıştır Zira 1909 değişiklikleriyle birlikte “padişahın sorumsuzluğu” kabul edilip, padişaha görevi dahilinde verilen yetkileri, onun, sorumlu bakanlar aracılığıyla kullanabileceği öngörülmüş, parlamenter rejim gereği olarak, sorumsuz padişaha tek başına kullanabileceği yetkiler verilmemiştir Tüm bu gelişmeler meşruti (anayasal) monarşi şeklinde ifade edilen, yeni bir siyasi ve hukuki yapının oluştuğunu ve –teorik olarak- Osmanlı Devleti’nde “millet egemenliği” kavramının yükseldiğini göstermektedir. Bkz: Tanör, *a.g.e.*, s. 190-191, 197; Okandan, *a.g.e.*, s. 284, 290; Ahmad, *a.g.e.*, s. 85.]

⁷⁴ İttihat ve Terakki Cemiyeti, Ahrar Fırkası’nın “Osmanlı ülkesindeki etnik unsurlara eşitlik tanınması, giderek yerinden yönetime (zamanın deyimiy-

miyeti ve Ahrar Partisi'nin ortak adayı bulunanlar dışında, gayri müslim milletvekili adaylarından seçimi kazanan olmamıştır⁷⁵. Tunaya'nın ifade ettiği üzere, Rumlar, II. Meşrutiyet'in siyasi hayatında ilk günlerden itibaren mitinglerle itirazlarını duyurmuşlar, en büyük desteği de Patrikhane'den görmüşlerdir⁷⁶.

II. Meşrutiyet sonrası hükümetin “tebaanın eşitliği” ilkesine aykırı olduğu gerekçesi ile Rum-Ortodoks patriğine, sahip olduğu iddiasındaki idari ve hukuki yetkilerini sürdürmeyeceğini bildirmesi üzerine, patrik, Fatih Sultan Mehmet'le birlikte kendilerine verilen imtiyazlarından vazgeçmeyeceklerini söylemiş; sadrazam Hilmi Paşa ile dahiliye nazırı Talat Paşa ise patriğin sadece bir “dini lider” olduğunu, siyasi yetkilerinin olmadığını açıklamışlardır. Zira İttihat ve Terakki Cemiyeti, patriğin yalnızca ruhani işlerle meşgul olmasını öngörüyordu⁷⁷. Bu öngörü, İstanbul mebusu Hüseyin Cahit Bey'in “siyasete karışmak yok, Patriğin şikayetleri varsa, müracaat eder ve gereken yapılır. Şu anda bizim onunla konuşacak bir şeyimiz yok. Dinî bir lider olduğunu unutmamalıdır”⁷⁸ ifadesinde de ortaya çıkmaktadır.

le, adem-i merkeziyete) dayanan bir siyasal düzenin kurulması” şeklindeki tezi karşısında, Ahrar fırkasını bölücülük ve kozmopolitlikle suçlamış, söz konusu partinin, Patrikhane ile ağız birliği ettiğini söylemiştir. (Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C. I, s. 178.)

⁷⁵ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C. I, s. 177; Atalay, **a.g.e.**, s. 36-37; Yalçın, **a.g.e.**, s. 51.

⁷⁶ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C. I, s. 531.

⁷⁷ Atalay, **a.g.e.**, s. 36.

⁷⁸ **A.y.** Yine Hüseyin Cahit (Yalçın) (“Rumların Programı,” Ağustos 1324 / 1908) Tanin'deki yazılarından birinde “Rum milleti için Patrikhâne'nin bütün imtiyazlarına ve ondan neş'et eden haklara uymanın esas şart olarak kabul edilmesini istiyorlar. Bu kayda neden mecbur olduklarını düşünüyöruz. Kânûn-ı Esâsî Rum vatandaşlarımızın haklarını te'mine kâfi değil mi? Ermeni'nin, Bulgar'ın, Türk'ün hukûkunu te'mine kifâyet eden bir kanun, neden Rumlar'ın hukûkunu te'mine kifâyet edemesin ... Rum vatandaşlarımız diğer anâsır-ı Osmaniye'nin hukûkundan fazla şeyler, ayrı imtiyazlar istiyorlarsa, bunu hangi kanunun adâlet ve vicdânıyla te'lif edebildiklerini sormaya hakkımız vardır. Sûitefehhüme [yanlış anlaşılmaya] meydan vermemek için bir daha tekrar ederiz ki, Cem'iyet-i Osmâniye içinde fer-

Babialı ile Rum-Ortodoks Patrikhanesi arasındaki çatışmalardan biri, *Kiliseler Kanunu*'nun çıkartılmasından önce yaşanmıştır. Atalay'a göre, Patrikhane'nin *Rumluğu*, Ortodoksluğun önüne geçirme politikası neticesinde, Ortodoks tebaa arasında var olan diğer problemlerin yanında, kilise anlaşmazlıklarından doğabilecek çatışmaları da önlemek isteyen Babialı, Rumeli'de Rum, Bulgar, Ulahların yaşadıkları yerlerde, kilise ve okul yapımının hızlandırılması kararı almıştır. Bu durumdan rahatsız olan Patrikhane, yeni yapılan kilise ve okulları da kendi bünyesine geçirmeyi amaçladığı gibi, meclis-i mebusanda *kiliseler meselesinin* hiç ele alınmaması için, Rum mebusları yönlendirme gayretine girmiş, ancak aynı mezhebe mensup olanların dahi bu sorunu kendi aralarında çözemedikleri, artık konunun Ortodoksların birbirleriyle olan çatışmasını aştığı ve *ittihad-i Osmani'ye* zarar verir duruma geldiği gerekçesi ile, Patrikhane bu aşamadaki yönlendirmesinde başarılı olamamış ve kiliseler meselesi meclis-i mebusanda birçok tartışmaya sebep olmuştur⁷⁹. Netice ise literatürde çoğunlukla *Kiliseler Kanunu (Rumeli'de Kain Münaziün-fih Kilise ve Mektepler Hakkında Kanun)*⁸⁰ olarak ifade

din hukûk-ı tabi'iyesi, insanlığı müdâfa'a ve muhâfaza edilmelidir. Hiçbir ferd, kanun nazarında fazla imtiyâzâta malik olmamalıdır" demektedir. (Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, s. 111-112; Elöve, "Türkiye'de Din İmtiyazları," s. 351-352.) Hüseyin Cahit (Yalçın)'ı bu sorgulamasında haklı bulan Bozkurt, Patrikhane'nin yargılama konusundaki imtiyazlarında ısrarcı olmasının Hüseyin Cahit Bey tarafından, devletin egemenlik hakkına müdahale olarak nitelendirildiğini ve yalnızca bu konunun dahi, Patrikhane'nin "hükümet içinde hükümet" olduğunun, delili sayılacağıının ifade edildiğini, söylemektedir. (Bozkurt, **Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)**, s. 197.)

⁷⁹ Atalay, **a.g.e.**, s. 50-51; Yalçın, **a.g.e.**, s. 63-64. (Tartışmalarda Rum mebuslar, tüm Ortodoksların, Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin nüfuzu altında olduğunu vurgulamışlardır. Bkz: Atalay, **a.g.e.**, s. 52; Yalçın, **a.g.e.**, s. 63-64.)

⁸⁰ Ahmet Ziya, **Tanzimattan Cumhuriyete Yasalarımız Dizini 1839-1923**, transkripsiyonu yapan: Nuri Onat, Ankara, Danıştay Yayınları, 1990, s. 133; **Düstur**, II. Tertip, C.II, s. 431-433. (Söz konusu kanun, padişah Mehmed Reşad'ın, 25 Cemaziyelahir 1328 / 20 Haziran 1326 (1910) ta-

edilen yasanın kabulüdür. Meclis-i mebusanda kabul edilen yasa tasarısı, 3 Temmuz 1910'da padişah (Mehmet Reşat), sadrazam, dahiliye nazırı (Talat Paşa) tarafından imzalanıp, yayınlanarak yürürlüğe girmiştir⁸¹. On bir maddeden oluşan yasaya göre, unsurlardan hangisinin ahalisi bir yerde yoğun olarak bulunuyorsa, kullandığı kilise ve okul, o cemaate teslim edilecek; aynı yerde farklı iki cemaate mensup ahali bulunuyorsa, kilise ya da okul hangi cemaat adına yapılmışsa onda kalacak, ancak kilise ya da okulu yaptıran cemaatin nüfusu, o yerde üçte birden az ise kilise ya da okul, orada çoğunluk nüfusa sahip cemaate verilecek, diğerlerinin zor durumda kalmamaları için de yeni kilise ve okul yapımının masrafı hükümet tarafından karşılanacak; kiliseler münavebeli olarak kullanılamayacak; *kilise ve okullara ait gelirlerin kullanımından doğan uyuşmazlıklar nizamiye mahkemelerinde çözülecekti*⁸². Daha evvel ifade edildiği üzere, Rum Patrikliği Nizamı'nın kapsamındaki, *Meclis-i Muhtelit-i Daimi Azasının Vezaifi* hakkındaki nizamnamenin üçüncü maddesine

rihli iradesini de gösterir şekilde, *Meclis-i Umumice 1325-1326 İcimai Zarfında Kabul ve Tasdik Edilip Meriyet Ahkamına Bi-l-istizan İrade-i Seniye-i Cenab-ı Padişahi Şeref müteallik Buyrulmuş Olan Kavanin* isimli eserde, *Münaziün-fih Kilise ve Mektepler Hakkında Kanun* başlığı ile yayınlanmıştır. (**Meclis-i Umumice 1325-1326 İcimai Zarfında Kabul ve Tasdik Edilip Meriyet Ahkamına Bi-l-istizan İrade-i Seniye-i Cenab-ı Padişahi Şeref müteallik Buyrulmuş Olan Kavanin**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1328, s. 96-97.)

⁸¹ Atalay, a.g.e., s. 54; Yalçın, a.g.e., s. 65. Yasanın kabulünden memnun olmayan Rum-Ortodoks patriği, padişahı ziyaret ederek hoşnutsuzluğunu bildirip, kanun geri çekilmezse, Patrikhane'de toplanacak bir meclisin bundan sonra izleyecekleri yol hakkında karar vereceğini söylemiştir; padişah ise patriğe böyle bir meclis toplayamayacaklarını bildirmiş, patriğin gizli bir "milli meclis" toplama teşebbüsü ise, meclis üyesi olacak kırk kadar kişinin tutuklanması üzerine, fiiliyata geçmemiştir (1910). Ayrıca böyle bir meclisin oluşturulması da, Patrikhane'nin zorda kaldıkça gasp edildiğini iddia ettiği *imtiyazat-ı kadimesinde* de bulunmamaktaydı. (Patrikhane'nin söz konusu meclisi toplama uğraşı ve Babıali'nin verdiği tepkiler için bkz: Atalay, a.g.e., s. 62-67.)

⁸² Atalay, a.g.e., s. 54-55.

göre, Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin karma meclisi, cemaatin okul ve hastanelerinin ve diğer hayır işlerine yönelik binalarının iyi idaresi ile ve söz konusu binalarda başkentteki kiliselerin, gelir ve giderlerine dikkat ve nezaret etmekle görevliydi. Yine aynı meclis, İstanbul Patrikliği'ne bağlı manastırların gelirlerine, vasiyetname ve vakfiyelere, drahoma akçesi ile cihaza ilişkin çekişmeleri inceleyerek neticelendirecekti. Oysa 1910 tarihli Kiliseler Kanunu, ruhani cemaatin kilise ve okullarına ait gelirlerine ilişkin uyuşmazlıkların, nizamiye mahkemelerinde çözümlerini öngörmüştür.

Yaptığı düzenlemelerle hükümet, Patrikhane'yi devlet bürokrasisine ait işlerden olabildiğince dışlayarak, Rum-Ortodoks tebaa ile arasından çekilmesini planlıyordu ki bu durumun farkında olan Patrikhane de boş durmayarak, alışıldık olduğu üzere, Osmanlı hükümeti üzerinde yabancı devletler aracılığı ile baskı kurmak umudunu taşıyordu; bu amacın gerçekleşme yollarından biri olarak, kilise mütevellisinin içinde yabancı devlet tebaasının da bulunmasını istedi; Babıali'nin tepkisi ise bu yoldaki istediğin kesin olarak reddiydi⁸³.

Patrikhane'nin Babıali ile girdiği bir diğer mücadele konusu ise, devletin modernleşme çabalarının başlangıcından beri süregelen *mektepler meselesi*ydi. Daha önce de belirtildiği üzere 1869'da Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi yayınlanmış, gerekli görüldüğünde de bu nizamnamede değişikliğe gidilmiş, ancak tüm uğraşlara rağmen Rum okullarında gerekli denetim sağlanamamıştır⁸⁴. Türkçenin okullarda öğretilmesi, bir kez daha Maarif Nazırı tarafından 1909'da dile getirildiğinde (ki nazır Nail Bey'e göre, Osmanlı birliği için bu kaçınılmaz bir koşuldu), Patrikhane olumsuz yaklaşımda bulunmuş, patrik imtiyazlarının gasp edildiği söylemiştir (11 Haziran 1909); hükümet ise okul

⁸³ A.e., s. 68-69.

⁸⁴ A.e., s. 70-71. Maarif-i Umumiyye Nizamnamesi sonrası, gayri müslim tebaanın eğitim ve öğretimi hakkında yapılan diğer düzenlemeler için bkz: Vahapoğlu, a.g.e., s. 126-140.

olmayan yerlere yeni okullar yaptırarak, buralarda Türkçe öğretilbileceğini öngörmektedir⁸⁵. Kiliseler meselesinde olduğu gibi, okullara ilişkin problemde de Patrikhane geri adım atmadı ve Patrikhane’de patrik ve karma meclis üyeleri tarafından 1911’de yapılan toplantının neticesinde, hükümetin isteklerini yerine getirmeye çalışan öğretmenler görevlerinden atıldılar⁸⁶. Trablusgarp savaşının arifesindeki hükümet ise, Patrikhane ile anlaşmaya çalışmış ve sonuçta, Rum okulları üzerinde ancak dolaylı bir kontrol imkanı elde etmiştir; Patrikhane’nin haberi olmaksızın söz konusu okullar, hükümet yetkilileri tarafından denetlenemeyecekti⁸⁷.

Trablusgarp savaşını, Balkan savaşları ve ardından Osmanlı Devleti’nin I. Dünya savaşına girmesi takip etmiştir. Osmanlı Devleti’nin I. Dünya savaşına girmesinden önceki süreçte, ünlü patrik III. Yuvakim’in / İoakim (1901-1912)⁸⁸, 1912’deki

⁸⁵ Atalay, **a.g.e.**, s. 72; Yalçın, **a.g.e.**, s. 79.

⁸⁶ Atalay, **a.g.e.**, s. 74.

⁸⁷ **A.e.**, s. 74-75.

⁸⁸ Benlisoy, Macar, **a.g.e.**, s. 150. III. Yuvakim’den sonra patriklik makamına gelen V. Yermanos (28 Ocak 1913 – 12 Ekim 1918) ise, patriklik döneminde hükümet ile fazla uyuşmazlık yaşanmadığı için, bazı Rumlar tarafından İttihat ve Terakki’nin oyuncağı olmakla suçlanmıştır. (Bkz: Atalay, **a.g.e.**, s. 98; Benlisoy, Macar, **a.g.e.**, s.150.) V. Yermanos’un istifasının ardından, Rum Patrikliği Nizamı’na uygun olarak, Bursa metropoliti Dorotheos patrik kaymakamı olarak görevlendirilmiş, Dorotheos bu göreve gelmesinin ardından 10 Kasım 1918’de Tatavla Ayadimitri Kilisesi’nde katıldığı ayinin ardından, *Karamanlı* Yermanos döneminin kapanıp, özlenen III. Yuvakim döneminin tekrar başlayacağını işaretlerini vermiş, işgalci devletlerin temsilcileriyle irtibata geçerek, “eski” imtiyazların peşine düşmüş, Osmanlı ülkesinin işgal altında olmasında da yaralanarak uzun süre patrik kaymakamı (vekili) olarak görev yapmıştır. Zira bir sonraki patriğin (IV. Meletios) patriklik makamına geldiği tarih 25 Kasım 1921’dir. Ancak daha evvel açıklandığı üzere, patriklik makamı boş kaldığında, Rum Patrikliği Nizamı, patriğin seçilerek atanması prosedüründe, kırk bir günlük süre öngörmüştür. Ancak Patrikhane, patriklik makamı boşaldığında, bu makamın nasıl doldurulacağını öngören nizamnameyi uygulamamış, işgal altındaki devletin Adliye ve Mezahib Nezareti ise konuyu meclis-i vükelada

vefatına kadar Babıali ile sürekli mücadele içinde olduğu görülmektedir⁸⁹. Çünkü söz konusu patrik de, Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan sürecin, Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin yetki alanını daralttığıнын farkındaydı ve bunun mücadelesini siyasi yollardan vermekteydi. Bu konuda bazı Rum patrikleri de (imtiyazat-ı kadimelerinin ellerinden alındığı iddiasıyla) istifa yolunu tercih etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin amacı ise, hukuk birliğinin sağlanmasıydı; aksi durum (çok hukukluluk) gelinen aşamada, devletin siyasi iktidarına ortak olma iddiasında başka erkler yaratmaktaydı⁹⁰. Bu itibarla, vatandaşlık temeline dayalı *hukuk birliği* yolunda en önemli adımlardan biri olan Mecelle-i

gündeme getirdikten sonra, patriğin seçilmesi gerekliliğini Patrikhane'ye bildirmiştir. Neticede patrik kaymakamı Dorotheos, 9 Mart 1919'da Rumların Osmanlı hükümeti ile hiçbir bağlantılarının kalmadığını, Rumların Osmanlı Devleti'ne karşı vatandaşlık görevlerinden muaf olduklarını açıklamıştır. Açıklamanın beraberinde getirdiği statü, Patrikhane'nin Osmanlı Devleti'nin kurumu olmayı reddettiği, dolayısıyla bu devletin yasalarının Patrikhane'yi bağlamayacağıdır ki sonrasında yaşanan olaylar, o günün şartları içinde, Patrikhane'nin kendisini Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında görmediğini ortaya koymuştur. Örneğin, Kütahya metropolitliği-ne sığınan bir suç faili, Patrikhane'den alınan emir gerekçesi ile hükümete teslim edilmemiş, Rum okullarında Maarif Nezareti'nin iznini taşımayan kitaplar, artık açıkça okutulmaya başlanmıştır. Ayrıca Dorotheos, Rum Patrikliği Nizamı'nın yetersizliğinden bahisle, değiştirilmesi amacıyla bir komisyon oluşturmuş, ancak Osmanlı hükümeti müdahale ederek, nizamnameleri Patrikhane'nin tek başına değiştiremeyeceğini bildirmiştir. Dorotheos'ın ölümü ile patrik seçilen IV. Meletios (1921-1923), Benlisoy ve Macar'ın nitelendirmesi ile *Venizelisttir* ve onun dönemi, Patrikhane'nin "açıkça siyasete bulaşıp, Yunanistan'ın yanında yer aldığı ... dönemdir". Söz konusu patrik, Osmanlı Devleti döneminin son patriğidir; kurtuluş savaşı sırasındaki tutumu nedeniyle makamını istifa ederek terk etmek zorunda kalmıştır; Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından sonraki ilk Fener Rum-Ortodoks patriği ise VII. Grigorios'dur. (M. Ali Ayni, *a.g.e.*, s. 299-306; Atalay, *a.g.e.*, s. 98-104; Yalçın, *a.g.e.*, s. 97 vd.; Benlisoy, Macar, *a.g.e.*, s. 46-47, 150; Macar, *a.g.e.*, s. 72, 117-122.)

⁸⁹ Atalay, *a.g.e.*, s. 75-83.

⁹⁰ *A.e.*, s. 91.

Ahkam-ı Adliyye yürürlüğe sokulmuştur⁹¹. Böylece 1869 Tâbiyyet-i Osmaniyye Kanunnamesi ile Müslüman olan ve olmayan vatandaşının statüsünü belirginleştirerek, tüm “Osmanlı vatandaşları”na aynı hukuk normlarını uygulamak amacıyla yeni yasalar kabul eden devletin, bu amacını gerçekleştirmek istediği noktada ise kapitülasyonların ortaya çıkarttığı engellerle karşılaştığı görülmektedir. Neticede 1914’te kapikapitülasyonlar, Osmanlı hükümetinin tek yanlı iradesi ile kaldırılmış⁹², 18 Ce-

⁹¹ Yalçın, **a.g.e.**, s. 94-95. [1868-1876 yılları arasında görev yapan Mecelle komisyonu, 99 maddeden oluşan genel hükümlerle, 16 kitaptan meydana gelen, tamamı 1851 madde olan Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye’yi hazırlamış, kitap adı verilen bölümler bittikçe, meclis-i vükela ve şeyhülislâm aracılığıyla padişaha sunulup, kanunlaştırılmıştır. (Bozkurt, **Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)**, s.161; Hıfzı Veldet, Velidedeoğlu, “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat,” **Tanzimat I**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999, s. 187-196; Mehmet Âkif Aydın, “Mecelle’nin Hazırlanışı,” **İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1996, s. 78-79.) Adliye ve Mezahib Nazırı olduğu dönemde Rum-Ortodoks Patrikhanesi ile problemler yaşayan Ahmet Cevdet Paşa’nın Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye’nin hazırlanmasındaki rolü için ayrıca bkz: Hulusi Yavuz, “Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle’nin Tedvini,” **Ahmet Cevdet Paşa (1823 – 1895) (Sempozyum: 9-11 Haziran 1995)**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2009, s. 279-284; Mustafa Baktır, “Mecelle’nin Külli Kaideleri ve Ahmet Cevdet Paşa,” **Ahmet Cevdet Paşa (1823 – 1895) (Sempozyum: 9-11 Haziran 1995)**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2009, s. 315- 322; Ahmet Şimşirgil, Ekrem Buğra Ekinci, **Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle**, 1. bs., İstanbul, KTB Yayınları, 2008, s. 49-69; Mehmet Âkif Aydın, “Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa,” **İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1996, s. 47-56.]

⁹² Karl Krüger, **Die Türkei**, Berlin, Safari Verlag, 1951, s. 100; Yalçın, **a.g.e.**, s. 95. (Osmanlı Hükümeti Tarafından Yabancı Güçlerin İstanbul’daki Temsilcilerine Verilen ve Kapitülasyonları Kaldıran Nota için bkz: Mahmud Esad (Bozkurt), **Osmanlı Kapitülasyonları Rejimi Üzerine Tarih ve Metinlerin Işığında Kapitülasyonların Hukuki Özellikleri**, çev: Ahmet Öylek, Ankara, Türk Hukuk Kurumu Yayınları, 2008, s. 147-148.) Kapitülasyonların kaldırılmasıyla beraber, Osmanlı Devleti, o ana dek sıkıntısı çekilen konularda yeni düzenlemeler yapmıştır ki bunlardan biri de 1915

maziyelevvel 1335 (1917)'de de şeriye mahkemeleri *Bi-l-Umum Mehakim-i Şer'iyye ile Merbutatının Adliye Nezareti'ne Tahvil-i İrtibatı Hakkında Kanun*⁹³ ile Adliye Nezareti'ne bağlanmıştır⁹⁴. Zira seküler devlet yapısını amaçlamış olan hükümet, bir yandan Patrikhane ile mücadele ederken, diğer yandan Müslüman ulemanın II. Mahmut döneminden itibaren aşama aşama zayıflayan nüfuzunu tamamen ortadan kaldırmak yolundadır. Şöyle ki şeriye mahkemeleri Adliye Nezareti'ne bağlanmadan evvel (1916'da) hükümet, içinde medreselerin de bulunduğu tüm öğretim kurumlarını Maarif Nezareti'ne bağladığı gibi, hemen akabinde şeyhülislâm da kabineden çıkarılmıştır⁹⁵. Sürecin devamında (I. Dünya savaşı sırasında), Aydın tarafından "Tanzimattan sonra başlayan kanunlaştırma hareketlerinin son büyük halkası"⁹⁶ olarak nitelenen, 8 Muharrem 1336 (25 Ekim 1917) tarihli *Hukuk-i Aile Kararnamesi*⁹⁷ kabul edilmiştir⁹⁸. Zira söz konusu yasanın kabulü öncesinde, ülkenin, Müslüman, Hristiyan ve Musevi vatandaşlarının aile hukuklarına ilişkin yeni bir yasaya

tarihli, *Mekatib-i Hususiyye Talimatnamesi*'dir. Söz konusu talimatname, Patrikhane'nin eğitim ve öğretim imtiyazı kapsamında görüp, Osmanlı hükümetine muhalefet ettiği (cemaat okullarının denetimi gibi) esasları hukuki zeminde bir kez daha açıklayarak, Müslüman olmayan vatandaşların eğitim ve öğretiminin de "artık" Osmanlı Devleti'nin dünyevi iktidarında olduğunu öngörmüştür. (Söz konusu talimatname için bkz: Vahapoğlu, a.g.e., s. 137-140.)

⁹³ *Düstur*, II. Tertip, C. IX, s. 270.

⁹⁴ Atalay, a.g.e., s. 92; Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 292.

⁹⁵ Ekinci, *Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)*, s. 292; Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 459.

⁹⁶ Aydın, *İslâm – Osmanlı Aile Hukuku*, s. 151.

⁹⁷ *Düstur*, II. Tertip, C. IX, s. 762-781; *Hukuk-i Aile Kararnamesi*, Dersaadet, İtimad Kitabhanesi, 1336, s. 8-29. Transkripsiyon için bkz: Aydın, *İslâm – Osmanlı Aile Hukuku*, s. 245-264.

⁹⁸ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, s. 172; Aydın, *İslâm – Osmanlı Aile Hukuku*, s. 151; Atalay, a.g.e., s. 92.

ihtiyaç olduğu düşüncesiyle, hazırlıklar başlamış, *ihzar-ı kavanin komisyonları* kurulmuştur⁹⁹. Ancak 1917 yılında çıkartılan Hukuk-i Aile Kararnamesi, sadece evlenme ve boşanmaya ilişkin hükümleri kapsamına almış, nesep nafaka gibi aile hukukuna giren diğer konulardaki komisyon çalışmaları, 1. Dünya Savaşı nedeniyle tamamlanamamıştır¹⁰⁰.

Kararnamenin yürürlüğe sokulmasındaki en önemli amaç, Müslüman ve Müslüman olmayanların farklı kanunların hükümlerine tâbi olmalarının mahzurlarının dile getirildiği kararnamenin esbab-ı mucibe layihısından da anlaşıldığı üzere, aile hukuku alanında devletin tüm vatandaşları için uygulanabilecek kanunun hazırlanmasıydı. Fakat komisyonda, asırların beraberinde getirdiği kabuller aşılammış ve aynı kanun içinde, ayrı bölümler halinde Müslüman, Hristiyan ve Musevilere uygulanacak normlar tespit edilmiştir¹⁰¹.

Kararnamenin bazı hükümleri, ruhani memurların muhtemel keyfi davranışlarını önlemeye yönelikti. Şöyle ki *İseviler hakkında Nikahın Akdine Dair Fasılın* 43. maddesine¹⁰² göre, ruhani memurlar, nikahı en azından yirmi dört saat evvel, yerel mahkemeye haber vermek zorundaydılar; bunun üzerine hakim nikahın akdinde hazır bulunacak bir görevli yollayacaktı. 44.

⁹⁹ Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, s. 209; Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, s. 167-172.

¹⁰⁰ Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, s. 209; Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, s. 174.

¹⁰¹ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, s. 172; Gülnihal Bozkurt, “Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar,” *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XLIII, No: 1-4, (1993), s. 55.

¹⁰² Aydın, *İslâm – Osmanlı Aile Hukuku*, s. 249.

madde¹⁰³ gereğince de ruhani memur, evliliği yapmaktan kaçınırsa, evlenmek isteyenler, yerel mahkemeye müracaat edebilecekler ve kadı, ruhani memurun nikahı kıymasına engel bir belge var ise onu kontrol edecek, yok ise ruhani memura bir ay içinde nikahı kıymama nedenlerini sunmasını, aksi halde nikahın akdedileceğini bildirecekti¹⁰⁴.

Bu kararname ile şeriye mahkemelerinin yetkileri genişletilerek, Müslüman olmayanların evlenme, boşanma, nafaka, drahoma, cihaz davaları için de yetkili kılınmışlardır. Zira kararnamenin 156. maddesinin hükmü “ruesâ-yı ruhâniyyenin akd ve fesh-i nikâh ile müstenbi’âtından olan nafaka-ı zevcât, drahoma ve cihâz hakkındaki hakk-ı kazâları mülgâdır”¹⁰⁵ şeklindedir. Böylece aile hukukuna ilişkin davalarda kaza birliği sağlanmış, dolayısıyla ruhbanın bu alandaki kadim imtiyazı son bulmuş oluyordu. Zira söz konusu hüküm, ruhani cemaatlerde, kadim imtiyazlarına aykırı olduğu gerekçesi ile tepkiye sebep olmuş, Vatikan da Osmanlı vatandaşı Katoliklerin evlenme ve boşanma işlerinde şeriat mahkemelerinin yetkili olmasına karşı çıkmıştır¹⁰⁶. Kararnamenin meclis-i mebusanda komisyona havalesi sırasında Aydın mebusu Emanuelidi Efendi, kararnamenin Kanun-i Esasî’ye aykırı olduğunu ve kararname ile altı yüz yıllık “gayri müslimlerin ahval-i şahsiyelerine müdahale edilmemesi” geleneğinin bozulduğunu söylemiştir¹⁰⁷. Bu itibarla Hukuk-i Aile Kararnamesi, gayri müslimlerin tepkisini çektiği gibi, bazı

¹⁰³ A.y.

¹⁰⁴ Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)*, s. 210.

¹⁰⁵ Aydın, *İslâm – Osmanlı Aile Hukuku*, s. 264.

¹⁰⁶ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, s. 173.

¹⁰⁷ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, s. 173, dn: 468; Aydın, *İslâm – Osmanlı Aile Hukuku*, s. 222.

Müslümanlardan da tepki görmüş; uzun zaman da uygulama imkanı bulamamıştır. Hürriyet ve İtilaf Partisi'nin ve işgal devletleri komiserliğinin müdahalesiyle, 8 Muharrem 1336 Tarihli *Hukuk-i Aile Kararnamesi'nin Lağvı Hakkında Kararname*¹⁰⁸ ile 19 Haziran 1919'da yürürlükten kaldırılmış, bu kanunla Hukuk-i Aile Kararnamesi'nden önceki hükümlerin yürürlükte olacağı belirtilmiştir¹⁰⁹. Bu bağlamda Bozkurt'un yorumu, 30 Ekim 1918'de fiili varlığı sona eren Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayri müslimlerin yine büyük devletlerin yardımı ile kendi özel hukuklarını düzenleyen bu yasanın kaldırılmasını sağladıklarıdır¹¹⁰. Kararnamenin yürürlük süresinin neden bu kadar kısa olduğunun sorgulamasını yapan Aydın, cevabın dönemin siyasi ve sosyal şartlarında ve kararnamenin içerdiği yeniliklerde olduğunu ifade etmiştir; zira muhalefet iki gruptan oluşmaktaydı: Muhafazakar İslâmcılar ve gayri müslim cemaat liderleri. Söz konusu iki gruptan, devletin I. Dünya savaşından yenik olarak çıkmasından yararlanan ruhani cemaat liderleri işgal devletleri nezdindeki,

¹⁰⁸ *Düstur*, 2. Tertip, C. XI, s.299.

¹⁰⁹ Halil Cin, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1976, s. 125-126; Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, s. 174; Aydın, *İslâm – Osmanlı Aile Hukuku*, s. 221. (Berkes'in kararnamenin Türk Medeni Kanunu'nun yürürlüğe girdiği tarih olan 1926'ya kadar yürürlükte kaldığına ilişkin ifadesini, Aydın yazının dikkatsizliğine vermektedir. Ancak, bir görüşe göre 1338 (1920) tarihli TBMM tarafından kabul edilen kanun uyarınca, İstanbul'un işgalinden itibaren kabul edilen tüm hukuki düzenlemeler "yok" hükmündedir. Bu itibarla Hukuk-i Aile Kararnamesi de Türk Medeni Kanunu'nun kabulüne (1926) kadar yürürlükte kalmıştır. Bkz: Aydın, *İslâm – Osmanlı Aile Hukuku*, s. 221, dn: 250; Ebru Kayabaş, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi İtibarıyla Aile Hukukunun Gelişimi – Hukuk-i Aile Kararnamesi*- İstanbul, Filiz Kitabevi, 2009, s. 102; Halil Cin, Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, Konya, Sayram Yayınları, 2003, s. 312-313.)

¹¹⁰ Bozkurt, *Alınan-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839 - 1914)*, s. 211.

muhafazakar İslâmcılar da hükümet nezdindeki nüfuzlarını kullanmışlar, netice söz konusu kararnamenin yürürlükten kaldırılması olmuştur¹¹¹. Zira başta Rum Ortodoks Patrikhanesi olmak üzere, diğer ruhani cemaatler de kararnamenin gayri müslimlere dair olan hükümlerinin uygulanmaması yolunda çalışmışlar¹¹², Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin ruhani meclisi, kararname ile ilgili bir komisyon oluşturarak meclis-i mebusanın adliye encümenine gönderilmesi için bir takrir hazırlatmıştır; burada Ortodoks inancına göre nikahın dini bir vazife olduğu, kilise tarafından ifa edildiği, Fatih Sultan Mehmet ve ardından gelen padişahların bu imtiyazı muhafaza ettikleri, berat ve fermanlarla da söz konusu imtiyazın onaylandığı, Kanun-i Esasi'nin 11. maddesinin de bu imtiyazı koruduğu ifade edilmiş, özellikle kararnamenin 156. maddesinin üzerinde durularak kaza hakkının asırlarca korunduğu, Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla da teyit edildiği belirtilmiştir. Yabancı devletler nezdindeki muhalefet, I. Dünya Savaşı'ndan Osmanlı Devleti'nin yenik çıkmasıyla, daha da şiddetlenmiş ve sonuca ulaşmıştır. Ancak bu noktada Aydın, tek taraflı gayri müslimlerden gelen ve sonuca ulaşan muhalefetin, kararnamenin gayri müslimlere ilişkin hükümlerinin yürürlükten kaldırılmasını açıklasa da, kararnamenin tümüyle yürürlükten kaldırılmasını açıklayamayacağı fikrindedir; yazar bu bağlamda da muhafazakar İslâmcıların rolünü etkin görmüş-tür¹¹³.

¹¹¹ Aydın, *İslâm – Osmanlı Aile Hukuku*, s. 221.

¹¹² Avusturya-Macaristan Devleti'nin İstanbul büyük elçiliğinin hazırladığı rapordan anlaşıldığı üzere, Rum, Ermeni Patrikhaneleri ve Musevi Hahambaşılığı, Hukuk-i Aile Kararnamesi'nin kendi cemaatlerine uygulanmaması konusunda Avusturya-Macaristan'dan destek istemişler, bu amaçla Osmanlı Devleti'ne baskı yapılmasını da talep etmişlerdir. (Aydın, *İslâm – Osmanlı Aile Hukuku*, s. 223.)

¹¹³ Aydın, *İslâm – Osmanlı Aile Hukuku*, s. 222-224. (Kararnamenin yürürlükten kaldırılması hakkındaki Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi mazbatasında, kararnamenin İslâm hukukunun esaslarına aykırı hükümler içerdiği için sadece Müslümanlar hakkında yürürlükte kalmasının mahzurlu olacağı ifade edilmiştir. Bkz: Cin, *a.g.e.*, s. 126; Aydın, *İslâm – Osmanlı Aile*

II. Meşrutiyet'in ilanı ve sonrasında yaşanan gelişmeleri dikkate alarak, genel bir değerlendirme yapan Bozkurt, bu süreçte yaşananların da gayri müslim vatandaşları devlete bağlamadığı sonucuna varmaktadır¹¹⁴. 1862 Rum Patrikliği Nizamı da dahil olmak üzere, 1839 Tanzimat Fermanı'ndan itibaren yapılan ıslahatlar bağlamında Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin statüsü hakkında genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, reformlarla birlikte Patrikhane'nin imtiyazlarını kaybetmeye başladığı ifade edilmelidir. Zira kurumların seküler / "laik" hale getirilmesi gayreti ve adalet mekanizmasının yeniden düzenlenmesiyle, Patrikhane'nin Osmanlı Devleti'nin klasik dönemindeki imtiyazları tartışma konusu haline gelmiştir. II. Meşrutiyet (Jön Türkler) dönemi, bu bağlamdaki tartışmanın en yoğun yaşandığı dönemdir¹¹⁵. Modernleşen devletin, içinde bulunduğu dönemin de etkisi ile ruhani ve dünyevi konuları olabildiğince birbirinden ayırarak, Müslüman ve gayri müslim din adamlarının, devlet kademesinde sekülerleştirilmesi düşünülen alanlardan uzaklaştırılmaları gayreti, diğer dini liderlerden tepki aldığı gibi Rum-Ortodoks patriklerinden de tepki almıştır. Patriklerin ruhani iktidarlarının kapsamında kabul ettikleri çoğu konu, gelinen aşamada dünyevi kimliğe bürünmüş bulunuyordu, Rum olmayan Ortodoksların da Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nden ayrılma çabaları eklenince, iktidar kaybına uğrayan Patrikhane, "imtiyazlarının gaspı" iddialarıyla mücadelesini siyasi arenada da sürdürmüştür. Önce Osmanlı "ulus" sonra Türk "ulus" devletine ulaşma ve bağımsız bir devletin yöneticisi olma arzusuındaki Osmanlı devlet adamları¹¹⁶ ve aydınları ile polemige girmekten

Hukuku, s. 224.)

¹¹⁴ Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839 - 1914)**, s. 204.

¹¹⁵ Anagnostopulu, "Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim," s. 10-11.

¹¹⁶ Bu amaç, 1 Ekim 1914'ten itibaren kapitülasyonların kalktığını belirten *Osmanlı Hükümeti Tarafından Yabancı Güçlerin İstanbul'daki Temsilcilerine*

de çekinmeyen Patrikhane, bu mücadelede bazen başarılı olmuş, bazen de geri adım atmak zorunda kalmıştır. Geri adımın en önemli örneklerinden biri Hukuk-i Aile Kararnamesi'dir. Zira söz konusu kanunun 156. maddesi, Patrikhane'nin çoğu zaman tartışılmaya gerek görülmeyen *bir alanda* (evlenme, boşanma, nafaka, drahoma, cihaz), yargılama yetkisini elinden almıştır. Artık bu kurum, kendisinin değil, devletin "ruhani" olarak nitelendirildiği alanda yetkilidir ve devletin gayri müslim vatandaşlarıyla dünyevi ilişkisinde, bir "aracı kurum" niteliğinde değildir. Gayri müslim vatandaşların (konu bağlamında, Rumların) dinleri, devletin dininden (İslâm) farklı olduğu için, Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi, devletin bu vatandaşlarının dini ihtiyaçlarının karşılanması hususunda gereğini yerine getirecektir¹¹⁷. Ancak Hukuk-i Aile Kararnamesi'nin kabul edildiği dönem şartlarının da dikkatten kaçırılmaması gerekir. Şöyle ki devlet, I. Dünya Savaşı'nın içindedir ve I. Dünya Savaşı'na girilmesinin akabinde, Osmanlı hükümetinin tek yanlı iradesi ile kapitülasyonlar kaldırılmıştır. İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı'na ülkeyi sokmakta ne kadar eleştirilirse eleştirilsin, dört yıllık (1914-1918) savaş döneminde, yarı-sömürge imparatorluk yönetimi ile değil, "ulus

Verilen ve Kapitülasyonları Kaldıran Nota'daki "geçen yüzyılın hukuk ilkelere ve ulusal egemenliğin esaslarına taban tabana karşıt olan bu ayrıcalıklar bir yandan İmparatorluk Hükümeti'nin ilerlemesini ve gelişmesini köstekliyor ... karşısına çıkabilecek bütün engelleri aşmaya kararlı olan Osmanlı İmparatorluğu, 1255 Gülhane 'Hatt-ı Hümayunu' ile giriştiği reformlar yolunda kararlılığını sürdürdü ve Avrupa'nın uygarlaşmış ailesinde hakkı olan yeri kazanmak amacıyla, modern hukukun ilkelerini benimsemekten ve devletin yapısını onlara dayandırmaktan ibaret olan programdan vazgeçmedi" şeklindeki ifadelerde açıkça görülmektedir. Bkz: Mahmud Esad, **a.g.e.**, s: 147. (Vurgu bana ait.)

¹¹⁷ III. Yuvakim'in, bir Fransız gazetesi muhabirine verdiği demecindeki "Patrikliği sıradan bir papaz haline getirmek için çaba sarf ediyorlar" sözü, Hristiyan inancı bağlamında, Rum-Ortodoks Kilisesi'nin kendi iç hiyerarşisi bakımından değerlendirilmeksizin, dönem hükümetinin, söz konusu kurumu dünyevi yetkilerden arınmış, sadece dini yetkilere sahip "dini bir kurum" olarak görmek isteğini yansıtan bir ifade olarak kabul edilebilir. (III. Yuvakim'in bu ifadesi için bkz: Yalçın, **a.g.e.**, s. 80.)

devlet” denemesinin yapıldığı bir yönetimle karşılaşmaktadır. Ancak sonuç Mondros Mütarekesi olmuş, kapitülasyonlar tüm haşmeti ile geri döndüğü gibi, Patrikhane’nin imtiyazlarının geldiği nokta bakımından örnek olarak ifade edilen Hukuk-i Aile Kararnamesi, uygulamadan kaldırılmıştır.

Patrikhane ile Osmanlı Devleti arasındaki Lozan Anlaşması’na kadar, tabiri caiz ise “bir ileri bir geri” devam eden imtiyaz / “iktidar” mücadelesinin (daha evvel de ifade edildiği üzere) en önemli konularından biri, vergi toplama imtiyazına ilişkindir ki ıslahatlar bu vergilerin kaldırılmasını ve ruhbanın maaşa bağlanmasını öngörmüştür. Yine bu bağlamda yapılan ıslahatların öngörüsü, ruhbanın medeni hukuka ilişkin davasında davanın (İstanbul’da değil) davalının bulunduğu yerde (kadı mahkemesinde [genel yetkili mahkemede]) açılması, hukuk ve ceza yargılama usulü alanlarında da ruhbanın olabildiğince, ruhan olmayan tebaanın tâbi olduğu usullere tâbi olması, Kilise’nin kendisine tâbi ruhbanları “kilisenin ilahi kanunlarına aykırı davrandıkları” gerekçesi ile cezalandıramaması, nafaka, vasiyet gibi konularda (istedikleri takdirde) Rum-Ortodoks tebaanın genel yetkili mahkemeye rahatça gidebilmesiydi¹¹⁸. Müslüman, Müslüman olmayan tüm tebaasını olabildiğince aynı yargı kurumları önüne götürmek ve aynı yasalara tâbi kılmak isteyen devlet, gayri müslimler arasındaki (“ruhani” statüden kaynaklanmayan durumlarda), ruhban olan ve olmayan ayrımını da kaldırarak, “vatandaşlık” temelinde ahalisini kendisine bağlamak iradesindeydi. Bu irade, Ortodoks tebaa bağlamında, Rum-Ortodoks Patrikhanesi’nin tepki ve “eski imtiyazlarını” sürdürebilme çabası (iradesi) ile karşılaşıyordu. Bu çabaya devletin cevabı, Patrikhane’nin, sahip olduğunu iddia ettiği bazı imtiyazlardan hiçbir zaman faydalanmadığı, imtiyazlar “kadimden beri” var olsa da, hükümetin yeni düzenlemelerle bunları azaltabileceği, değiştirebileceği, iptal edebileceği, ayrıca imtiyazları korumaya da

¹¹⁸ Anagnostopulu, “Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim,” s. 11-12.

mecbur olmadığı şeklindedir¹¹⁹. Mücadele şiddetlendiği anlarda da, Türkçe ve Rumca basında polemik konusu haline dönüşmüş, hatta Türkçe basın, Patrikhane'nin imtiyazlarının ruhani değil dünyevi olduğunu söyleyerek, patriğin imtiyazlar konusundaki ısrarını hainlik, patriği de hain olarak nitelemiştir¹²⁰.

Anagnostopulu, Patrikhane'nin Osmanlı iktidarı çerçevesindeki ayrıcalıklı rolünü kaybettiği andan itibaren, Ortodokslar üzerindeki "mutlak ve keyfi iktidar" ını da kaybettiği kanısındadır. Yazarı bu fikre ulaştıran, Rum Patrikliği Nizamati'ndaki karma meclisin yapısı ve karma meclisin görevleridir. Zira yazarın tespitine göre, artık yalnızca dini öndere değil "etnik-dini bütüne" ait imtiyazların, ruhban olmayanlarca idare edilmelerinin teminat altına alınmasıyla, Osmanlı Devleti, imtiyazlar kavramını yeniden anlamlandırır¹²¹ ve imtiyazlar koşullar elverdiğinde, Patrikhane tarafından dile getirilen siyasi talepler halini alır.

C. Rum Patrikliği Nizamati ve Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin Ekümenliği Meselesi

Yunanca *oikos* (ev) kelimesinden türemiş olan *Ekümenik* (ökümenik) kavramı, evrensel -cihanşümül- anlamına gelmektedir; zira *oikoumene* (ekümenik) "üzerinde insan yaşayan her yer" manasındadır¹²². Oikoumene kavramını, Bizans imparator-

¹¹⁹ Anagnostopulu, "Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim," s. 12-13.

¹²⁰ Anagnostopulu, "Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim," s. 13.

¹²¹ Anagnostopulu, "Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim," s. 14-15.

¹²² Benlisoy, Macar, a.g.e., s. 19; Yalçın, a.g.e., s. 300; Özel, a.g.e., s. 95; Ekinçi, "Ekümeniklik Nedir, Ne Değildir?" [Kavram konusunda Macar, Yunanca "ikumeni" sözcüğünün, *evren, kainat, alem, cihan* sözcükleriyle karşılanabileceğini, aynı kelimenin dini bakımdan "Hristiyanların yaşadığı toprak" anlamını taşıdığını, sıfat olarak *ekümenik* ve *Katolik* kavramlarının, eşanlamlı olduğunu ifade etmektedir. (Bkz: Macar, a.g.e., s. 269-270.)

luk ideolojisinden bahsederken kullanan Necipoğlu (ki yazara göre bu kavram, üzerinde yaşanan “uygar” toprakların tümünü ifade eder) Bizans imparatorluk ideolojisinin, Roma geleneğine dayanan evrenselci özelliğini, on üçüncü yüz yılın başlarına kadar koruduğunu belirtmektedir. Dördüncü yüz yıldan itibaren Hristiyanlık dinine uyarlanarak gelişen *evrenselci ideolojiye* göre, Tanrı’nın tüm kainata mutlak hakim olması gibi, yeryüzünde de tüm *oikoumeneye* hükmeden tek bir hükümdar vardır¹²³. Eski Roma evrenselciliği ile Hristiyan ekümenizminin bir sentezi olan bu ideoloji, uzun zaman varlığını sürdürmüş, Haçlı ordularının 1204’te İstanbul’u işgal etmelerinin ardından evrenselci ideolojinin yerini “kendine özgücü” (*partikülarist*) ideoloji

Akım şeklinde nitelendirilebilecek olan ve dini, sosyal sebepler başta olmak üzere çeşitli sebeplerle, belirli bir süreç içinde ortaya çıkan *ekümenizm* (*Hristiyanların birliği*) kavramı da, mezhep savaşları nedeniyle acı tecrübeler geçirmiş olan “Batı”nın dini literatüründe önemli yer tutmaktadır. Çünkü ilk asırlardan itibaren bölünmeye başlayan Hristiyanlar, birleşme umutlarını da korumuşlardır. Bkz: Ahmet Hikmet Eroğlu, **Ökümenizm ve Fener Patrikhanesi**, 1.bs., Ankara, Aziz Andaç Yayınları, 2005, s. 4, 60. On altıncı yüz yıl sonrası Hristiyanları birleştirme çabaları (ekümenik hareket) için bkz: A.e., s. 62-73.]

¹²³ “Tanrının yeryüzündeki vekili olduğuna inanılan imparator, Tanrı himayesindeki hükümdarlık merkezi Konstantinopolis’te idaresi altındaki Doğu ve Batı topraklarında yaşayan, farklı etnik kökenlerine ve birçok değişik dil kullanmalarına rağmen kendilerine toplu halde *Romalı* diyen bir nüfus üzerinde evrensellik iddialarına dayanan bir iktidar sürmektedir.” (Nevra Necipoğlu, “Evrensellikten Geri Çekiliş Bizans İmparatorluk İdeolojisinin Evrimi ve Osmanlı Fütuhâtı,” **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar, 1. Uluslararası Tarih Kongresi 24-26 Mayıs 1993 Ankara**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 146. Vurgu bana ait.) Roma imparatorlarından Hristiyanlık dinini benimseyen, I. Constantinus’un, (330 senesinde) Roma’dan ayrılarak, İkinci Roma / Yeni Roma adını verdiği Byzantion’ a yerleşmesiyle başlayan dönem, günümüzde Doğu Roma (Bizans) dönemi olarak ifade edilmektedir; ancak o dönemde Doğu Roma İmparatorluğu’nda yaşayanlar, devletlerini *Roma İmparatorluğu*, kendilerini de *Romalı* olarak adandırmışlardır. (Necipoğlu, “Evrensellikten Geri Çekiliş Bizans İmparatorluk İdeolojisinin Evrimi ve Osmanlı Fütuhâtı,” s. 149.)

almıştır. Bu durum, Latin karşıtlığının ortaya çıkarttığı yeni bir kimlik anlayışının dışa yansımasıdır. İstanbul'un Latinlerden geri alınması, evrensellik iddialarını bir kez daha canlandırır olmuş, ancak Balkanlardaki Osmanlı fetihleri, Bizans imparatorluk ideolojisinin evrensellikten tamamen uzaklaşmasına yol açmıştır. Ancak Bizans devlet ideolojisi, evrensellikten, kendine özgücülüğe evrilirken, başkentteki Rum-Ortodoks Patrikhanesi ve ona tâbi olan ruhban sınıfı, evrenselci ideolojiyi desteklemeye devam etmiştir¹²⁴.

Önceleri küçük bir kasaba şeklinde nitelendirilebilecek İstanbul, Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde, Antakya Patrikliği'nin Ereğli (Heraclea) metropolitliğine bağlı piskoposlukken, havarilerden biri tarafından kurulmuş bir kilise olmayan İstanbul Rum Patrikliği, IV. yüz yılda kurulmuştur¹²⁵. Fener Patrikhanesi'nin ekümeniklik (Dünya Hıristiyanları üzerindeki en yüksek ruhani merci olabilme) arzusu¹²⁶, beraberinde Roma (Katolik) Kilisesi ve diğer Ortodoks patrikliklerle ilişkilerinde bir takım problemleri de getirmiştir. Söz konusu problemleri eserinde ayrıntılı bir şekilde dile getiren Çelik, Patrikhane'nin tarihinde en önemli dönüm noktası olup, başkent Patrikhanesi'ne ekümenikstatünün verildiği Kadıköy konsilinin ve İstanbul Patrikliği'ne verilen ekümenik (ökümenik) sıfatının hiçbir zaman tüm Hıristiyan dünyada kabul edilmediğini, bilakis siyasi iktidarı içinde bulunduğu

¹²⁴ Necipoğlu, "Evrensellikten Geri Çekiliş Bizans İmparatorluk İdeolojisinin Evrimi ve Osmanlı Fütuhâtı," s. 146-152.

¹²⁵ Ekinci, "Ekümeniklik Nedir, Ne Değildir?" Ekinci, söz konusu Patrikhane'nin, Roma İmparatoru I. Constantinus tarafından kurulduğunu ifade ederken, Çelik, 325 yılında İznik konsilinde Heraclea metropolitliğine bağlı bir piskoposluk haline getirilen başkent kilisesinin, imparator Theodosius tarafından 381 yılında toplanan mahalli bir konsille piskoposluk statüsünden, patriklik statüsüne çıkarıldığını belirtmektedir. (Çelik, **Fener Patrikhanesi'nin Ökümeniklik İddiasının Tarihi Seyri (325-1453)**, s. 113.)

¹²⁶ Ekinci, "Ekümeniklik Nedir, Ne Değildir?"

devletin, istikrarını ortadan kaldırdığını söylemektedir¹²⁷. Zira yazar, 476 ve 508 İstanbul konsillerini “hatadan dönüş: Devletin parçalanmasını önlemek için Fener Patrikhanesi’ne verilen siyasi amaçlı ökümenik statünün iptali” başlığı ile vermiş, 476’da İstanbul’da toplanan konsilde, Kadıköy konsili ve kararlarının lanetlendiğinin ilan edildiğini, böylece İstanbul Patrikliği’ne verilmiş ökümeniklik statüsünün de ortadan kaldırılmış olduğunu vurgulamıştır. Ancak imparator değişikliği ve yeni imparatorun güçlü bir Patrikhane arzusu, Antakya ve İskenderiye’de yeni olayların çıkmasına neden olmuştur; zira yazarın tespitine göre, İstanbul Patrikliği’ne verilen ökümeniklik statüsü, diğer ökümenik patriklikler tarafından kabul edilmemiştir¹²⁸. 508 senesinde İstanbul’da toplanan konsilde de Kadıköy konsili bir kez daha lanetlenmiştir. Bu andan itibaren yaşanan süreçte Çelik, Ortodoks Hristiyan ilahiyatı kapsamında, (altıncı yüz yılda devleti parçalayan unsur haline gelmiş olan) İstanbul Patrikliği’nin ökümeniklik iddiasının sona erdiği fikrindedir¹²⁹. Bu bağlamda yazar, üç aşamadan bahsetmektedir: *İstanbul Patrikhanesi’nin ökümeniklik iddiasının sebep olduğu son kitle katliamları* (söz konusu katliamların amacı, Antakya ve İskenderiye kiliselerinin

¹²⁷ Çelik, *Fener Patrikhanesi’nin Ökümeniklik İddiasının Tarihi Seyri (325-1453)*, s. 49, 113.

¹²⁸ Fener Rum Patrikhanesi’nin statüsünü, ökümeniklik bağlamında Hristiyan ilahiyatı açısından değerlendiren yazarlardan Eroğlu da, İstanbul’daki Patrikliğin devlet iktidarı kullanılarak güçlü hale getirilmiş bulunsa da, Havarilerden biri tarafından kurulmadığı gerekçesi ile meşruiyetinin tartışılır olduğunu, 525 yılında Procope isimli bir papazın, İstanbul’daki Patrikliğin havarî Andre tarafından kurulduğunu ileri sürdüğünü ve bu iddiaya rüyaların da delil olarak kabul edildiğini belirtmektedir. Süreçte, Roma Kilisesi beşli yönetimden uzaklaşarak, Hristiyanlığın merkezinin Roma, kilisenin (tüm Hristiyanların) başının da papa olduğunu ilan etmiş, çok sonraları (1589’da) ise - genelde Slavlar, bilhassa Ruslar üzerinde etkin olan- Moskova Kilisesi, Patriklik düzeyine çıkarılmış ve bazılarına göre de *üçüncü Roma* olmuştur. (Eroğlu, *a.g.e.*, s. 166-168.)

¹²⁹ Çelik, *Fener Patrikhanesi’nin Ökümeniklik İddiasının Tarihi Seyri (325-1453)*, s. 49-57.

ortadan kaldırılmasıydı)¹³⁰, *Hristiyan aleminin parçalanışı, İstanbul Patrikhanesi'nin ekümeniklik iddiasından vazgeçerek Rum milli kilisesi haline dönüşmesi, devletin ülkesinin yüzde yemiş beşini kaybetmesi*¹³¹. Patrikhane'nin imparator Justinian döneminde, milli Rum Kilisesi'ne dönüştüğünü ifade eden Çelik, aynı zamanda Patrikhane'nin, papanın tüm itirazlarına rağmen ekümeniklik sıfatını da kullanmaya başladığını, zira Justinian'ın, *cesaropapist* eğilimin en karakteristik temsilcilerinden biri olarak kabul edildiğini belirtmektedir¹³². İmparator Phokas ise 607 yılında papaya gönderdiği mektupta, Roma Kilisesi'nin "Aziz Petrus'un Kilisesi olarak tüm Hristiyan aleminin başı olduğunu kabul ettiğini"¹³³ söylemiştir. 610 senesinde Heraklios'un tahta geçmesiyle Roma dönemi kapanarak Bizans dönemi başlamış, Grekçe devletin resmi dili olarak kabul edilmiştir. Bizans ordusunun, İslâm ordusuna yenilmesiyle, Suriye ve Mısır'ın kapıları İslâm ordularına açılınca, Antakya ve İskenderiye Patrikhaneleri, İslâm devletin egemenliği altına girmiş, böylece Çelik'e göre, İstanbul'daki Rum-Ortodoks Patrikhanesi, bu kiliseler üzerindeki *dünyevi egemenlik* "ekümenlik" iddiasını kaybetmiştir. Yazara göre, Patrikhane bu gerçeği kabullenmek mecburiyetinde kalmış, yedinci yüz yıldan itibaren ekümenlik iddiasından vazgeçmenin sinyal-

¹³⁰ Çelik "devletin tasarladığı 'tek devlet, tek kilise ve tek kanun' anlayışı, Hristiyan aleminde kan ve göz yaşına sebep olmuştur" demektedir. (Çelik, **Fener Patrikhanesi'nin Ökümeniklik İddiasının Tarihi Seyri (325-1453)**, s. 113.)

¹³¹ Çelik, **ABD'nin Yeni Dünya Düzeni Projesi'nde Ortodoks Aleminin Yeniden Yapılandırılması II. Vatikan Projesi Fener Patrikhanesine Verilecek Ökümeniklik Statüsünün Türkiye İçin Doğuracağı Tehlikeler**, s. 81.

¹³² Çelik, **Fener Patrikhanesi'nin Ökümeniklik İddiasının Tarihi Seyri (325-1453)**, s. 62, 66. Yazar tarafından *Cesaropapizm* "dünyevi kuvvetin din ve kilise işlerinde üstünlüğünü tesis etmeyi ve toplum fertlerinin dini inançlarının en derin noktalarına kadar girmeyi hedef alan bu politika" şeklinde tanımlanmıştır. İmparator Justinian'a göre de, devlet reisi hem sezar hem papa olmalı, yani şahsında dünyevi ve dini otoriteyi tam olarak birleştirmeliydi. **A.e.**, s. 62.)

¹³³ **A.e.**, s. 67.

lerini vermeye başlamış ve asıl statüsü olan *milli Rum Kilisesi*'ne dönmüştür¹³⁴. Ekümenlik iddiasından vazgeçmek zorunda kalan İstanbul Rum-Ortodoks Patrikhanesi, bu aşamada Roma Kilisesi ile yakınlaşmaya çalışmış, bu bağlamdaki tartışmalar, (kah yakınlaşma ve kah uzaklaşma görüntüleriyle) İstanbul'un Osmanlı Devleti tarafından fethine kadar devam etmiştir.

İstanbul Rum-Ortodoks Patrikhanesi ile Roma'daki Katolik Kilisesi'nin yakınlaşma anlarından biri, Bizans imparatoru II. Justinian'ın papayı İstanbul'a davetinin neticesinde, İstanbul'a gelen papanın önünde, başındaki imparatorluk tacıyla diz çökerek, papanın ayaklarını öpmesiydi. Çelik bu ilginç sahneyi de Bizans İmparatorluğu'nun, Roma Kilisesi'ni ekümenik, kendi kilisesini "milli" kabul edişinin göstergesi olarak yorumlamıştır¹³⁵. İstanbul'daki Rum-Ortodoks Patrikhanesi'ni "bağımsız güçlü bir milli kilise"ye dönüştürebilme amacındaki Patrik Fotius ise, Çelik'e göre, İstanbul Rum-Ortodoks Patrikhanesi'ne patrik olan ruhban arasında, fikir bakımından en önemli, politika ve diplomasi bakımından da en usta olanıydı; söz konusu patrik, ekümenlik konusuna girmeden, Roma Katolik Kilisesi'nin vesaletinden kurtulmayı amaçladı. Ona göre, Bizans Kilisesi'nin bir başı vardır: İstanbul patriği; bu patriğin iktidar alanı ise tüm Bizans İmparatorluk arazisiydi¹³⁶.

Netice itibarıyla, 1453'te İstanbul Türkler tarafından fethedildiğinde, İstanbul'daki Rum-Ortodoks Kilisesi, "milli bir devlet kilisesi" olarak varlığını sürdürmekteydi¹³⁷.

¹³⁴ A.e., s. 68-73.

¹³⁵ A.e., s. 74-75.

¹³⁶ A.e., s. 86-87. (Siyasi iktidarına tâbi olduğu hükümdarın davranış tarzı neticesinde, Patrikhane, bazı zamanlarda "bağımsız" hareket edebiliyorken, bazen de Roma Katolik Kilisesi'nin üstünlüğünü kabule mecbur kalmıştır ki Çelik, Patrikhane'nin Patrik Fotius'dan sonra, Roma Katolik Kilisesi'nin üstünlüğünü kabul zorunluluğunda kaldığı fikrindedir. Bkz: Çelik, **Fener Patrikhanesi'nin Ökümeniklik İddiasının Tarihi Seyri (325-1453)**, s. 90.)

¹³⁷ Yalçın, a.g.e., s. 306.

Osmanlı Devleti'nin egemenliğindeki Rum-Ortodoks Kilisesi'nin ekümeniklik sıfatına sahip olup olmadığını (Ortodoks Hristiyan ilahiyatı bağlamında) değerlendiren Çelik, Fatih Sultan Mehmet'in söz konusu kuruma ekümenik yetki ve statü vermediği sonucuna varmıştır. Çünkü Patrikhane'yi "devlet içinde devlet" haline getirmek başka bir konu, kutsal kilise kanunlarına göre dini bir statü olan ekümeniklik başka bir konudur. Hristiyanlık dini kapsamında, dini bir yetki ve statü olan ekümeniklik payesini, Müslüman hükümdar Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'daki Rum-Ortodoks Patrikhanesi'ne veremezdi¹³⁸. Fatih Sultan Mehmet, Patrikhane'nin Rum cemaati üzerindeki yetki ve sorumluluklarını kabul etmiştir. Öyleyse *Hristiyanlığın temel itikadi ilkelerinden* olan ekümeniklik yetkisi ile Osmanlı Devleti döneminde Rum-Ortodoks Patrikhanesi'ne, dini hususlarla ilgili olmak üzere verilen imtiyazlar birbirinden farklı konulardır; söz konusu Patrikhane'nin Osmanlı Devleti'ndeki statüsü ise, Osmanlı Devleti'nin bir kurumu olmasıdır. Yetki alanı Osmanlı tebaası Ortodokslarla¹³⁹ sınırlıydı¹⁴⁰. Özel de Osmanlı ülkesindeki Rum- Ortodoks Patrikhanesi'nin söz konusu dönemde, ekü-

¹³⁸ Çelik, ABD'nin Yeni Dünya Düzeni Projesi'nde Ortodoks Aleminin Yeniden Yapılandırılması II. Vatikan Projesi Fener Patrikhanesine Verilecek Ökümeniklik Statüsünün Türkiye İçin Doğuracağı Tehlikeler, s. 6.

¹³⁹ Yazar "Rumlar" ifadesini kullanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin klasik dönemi açısından, Osmanlı Devleti'nin sadece Rum değil, tüm Ortodoks tebaası için, söz konusu tespitin yapılması daha doğru olur. "Rumlar" ifadesi ise Tanzimat Fermanı sonrası devletin modernleşmeye çabaladığı dönemde, Rum olmayan Ortodoks tebaanın, Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin ruhani iktidar alanından çıktıkları zaman dilimi bakımından kullanılabilir.

¹⁴⁰ Çelik, *Fener Patrikhanesi'nin Ökümeniklik İddiasının Tarihi Seyri (325-1453)*, s. 115-116. Yazar, *millet başı* unvanı verilen patriğin, yalnızca Ortodoks Rumların ruhani lideri değil, aynı zamanda, Ortodoks Rum cemaatinin dünyevi lideri olarak da ilan edildiği fikrindedir. (Çelik, *Fener Patrikhanesi'nin Ökümeniklik İddiasının Tarihi Seyri (325-1453)*, s. 114-115.)

menik unvanını kullanmış olsa da gerçekte ekümenik olmadığı fikrindedir¹⁴¹.

Berkes ise farklı görüştedir; yazara göre, Rum-Ortodoks Kilisesi'ne dini bir otonomi sağlayan Osmanlı Devleti, İstanbul'daki Ortodoks Kilisesi'ni diğer tüm Ortodoks kiliselerinin üstüne çıkarmıştır ki o döneme değin İstanbul'daki kilisenin böyle bir üstünlüğü bulunmamaktaydı; oysa Osmanlı Devleti, söz konusu Patrikliği gerçek bir ekümenik (evrensel) patriklik mertebesine yükseltmiştir¹⁴². Konuya ilişkin olarak Şahin de Patrikhane'ye verilen imtiyazların, Osmanlı Devleti'nin bu kuruma ekümeniklik tanıdığı şeklinde yorumlandığını, ancak *hukuki olmasa da uygulamada* Patrikhane'nin statüsünün ekümenikliği andırdığını söylemektedir¹⁴³.

Bizans'ın son dönemlerinde, devletin “dünyevi” yetkilileri *evrenselci ideolojiden* vazgeçmiş olsalar dahi, bu ideolojinin temsilciliğini sürdüren Rum-Ortodoks Kilisesi mensuplarının çoğu, Osmanlı Devleti'ni yeni bir evrensel imparatorluğun kurucuları olarak görmüşler ve bu ideoloji bağlamında, kendilerine pek de uzak bulmadıkları Osmanlı yöneticileriyle kolayca anlaşmışlardır¹⁴⁴; gerçi, Berkes'in ifadesiyle “genel bir çöküntü halinde” iken Osmanlı Devleti tarafından tarihe karışmaktan kurtarılan Fener Rum-Ortodoks Patrikliği'nin¹⁴⁵ ruhani sınırları, Osmanlı Devleti'nin sınırları genişledikçe genişlemiş¹⁴⁶, daraldığında da daralmıştır. Bu itibarla Osmanlı Devleti / İmparatorluğu,

¹⁴¹ Özel, *a.g.e.*, s. 72.

¹⁴² Berkes, *Patrikhane ve Ekümeniklik*, s. 12.

¹⁴³ Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, s.346. (Yazar bu ifadesinde *hukuki* kelimesini değil, *resmîyet* ibaresini kullanmıştır. Bkz: A.y.)

¹⁴⁴ Necipoğlu, “Evrensellikten Geri Çekiliş Bizans İmparatorluk İdeolojisinin Evrimi ve Osmanlı Fıtuhatı,” s. 153.

¹⁴⁵ Berkes, *Patrikhane ve Ekümeniklik*, s. 11.

¹⁴⁶ On sekizinci yüz yılın sonunda Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi, on üç milyondan fazla Ortodoks üzerinde yetki sahibi bulunmaktaydı ki bu oran o gün için yaklaşık olarak, Osmanlı Devleti'nin tüm tebaasının dörtte birine denk gelmektedir. (Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, s. 341.)

siyasi açıdan ne kadar evrensel ise, Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin de ruhani açıdan o kadar evrensel olduğu söylenebilir. Zira Kilisenin ruhani iktidarı, Bizans İmparatorluğu döneminde olduğu gibi, Osmanlı Devleti döneminde de, egemenliği altında bulunduğu devletin siyasi iktidar alanıyla (ülkesi ile) sınırlı olmuştur.

Makalesinde güncel tartışmalara gönderme yaparak, Çelik'ten farklı, Berkes'le (Osmanlı Devleti dönemi bağlamında) benzer bir yaklaşım içinde olan “İstanbul Patriği, *kim ne derse desin*, ekümenik sıfatını kullanmaya devam edecektir ... *Fener Patrikhânesinin resmî adı, Rum Ortodoks Ekümenik Patrikliği'dir*”¹⁴⁷ diyen Ekinci, Patrikhane'nin Roma ve Osmanlı

¹⁴⁷ Ekinci, “Ekümeniklik Nedir, Ne Değildir?” (Vurgu bana ait.) Yazarın “*Fener Patrikhânesinin resmî adı, Rum Ortodoks Ekümenik Patrikliği'dir*” şeklindeki ifadesi, Lozan Antlaşması sonrası söz konusu kurumun statüsündeki değişikliği dikkate almayan yaklaşım tarzını yansıtmaktadır. Zira bu unvanın kullanımının hukukiliği, Cumhuriyet öncesine ilişkin olarak zikredilebilir. Bu bağlamda Lozan Antlaşması sonrası, Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin statüsüne değinen Şahin “Osmanlılar döneminde tanınan bütün imtiyazları kaldırılan patrikhâne *Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi* adını almakta ve ekümenik vasfını kaybetmektedir. İstanbul sınırları içinde oturan Rum asıllı Ortodoks Türk vatandaşlarının dinî hizmetlerini görmekle yükümlü bir kilise durumunda bulunan patrikhâne, diğer Türk vatandaşlarına ait kiliselerle ve yahudi hahambaşılığıyla aynı statüye tâbidir” demektedir. (Şahin, “Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi,” s. 347. Vurgu bana ait.) Ekümeniklik unvanının Patrikhane tarafından kullanımına ilişkin olarak bir başka yazar (Macar) da, Fener Rum Patrikhanesi'nin bu unvanı, Lozan Antlaşması'ndan itibaren Türkiye dahilinde kullanmadığını, oysa Türkiye dışında kullanmaya devam ettiğini belirtmektedir. Bu aşamada Ekinci'nin ifadesinin tersine, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sınırları içinde, kurumun (Türk hukuk mevzuatı tarafından kabul gören) resmî adında ekümenik sıfatının olmadığı anlaşılır. Patrikhane'nin fiili (*de facto*) olarak ekümenik unvanını kullanılması, bu unvanın (Türk hukuk mevzuatı kapsamında) hukukiliğini sağlamaz. Yargıtay 4. Ceza Dairesi de 2007 tarihli bir kararında, Fener Patrikhanesi'nin ekümenik sıfatını taşımadığını, Türkiye Cumhuriyeti'nde yalnızca belirli bir azınlığa ait kişiler üzerinde dini yetkilere sahip olan, tüzel kişiliği bulunmayan dini bir kurum olduğunu açıklamıştır. (Özel, **a.g.e.**, s.104-107.) Söz konusu Yargıtay kararı

imparatorlukları zamanında ekümenik olduğu fikrindedir. Ancak yazar devamla, Ortodoks Hristiyanlıkta, Hristiyanlığın Katolik mezhebinde olduğu gibi patriğin dünyevi egemenliğinin bulunmadığını, Fener Rum Patrikhanesi'ne Vatikan gibi devlet kurabilmesi için toprak tahsis edilse bile, böyle bir duruma öncelikle Ortodoks Hristiyan inancının engel olacağını söylemekte, Türkiye Cumhuriyeti'nin bu kurumu, *politik, kültürel, turistik* açıdan kullanabileceğini vurgulamaktadır. Çünkü Ekinci'ye göre, patrik İstanbul'u egemenliği altında bulunduran dünyevi iktidara tâbidir; ekümeniklik ise dünyevi egemenliği değil, tüm Ortodokslar üzerindeki ruhani egemenlik ülküsünü sembolize eder. Bu şekilde Patrikhane'nin güncel ekümeniklik iddiasını, *ruhani hakimiyet ülküsü* olarak ifade eden Ekinci, Yunan isyanını örnek gösterip, Patrikhane'nin bir takım tarihi ve siyasi hataları bulunduğunu¹⁴⁸ da belirtip, Amerika Birleşik Devletleri'nin Moskova Patrikliği'ne karşı, Fener'deki Rum Ortodoks Patrikhanesi'ni açıkça desteklediğini söylemektedir¹⁴⁹.

Patrik Bartholomeos'un güncel tartışma boyutunda, Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin ekümenik (evrensel) olduğu ve bu durumunun on altıncı yüz yıldan itibaren kesintisiz devam ettiği iddiasından yola çıkan İncalcık ise, tarihi gerçeklerin bu iddiayı doğrulamadığı fikrindedir. Rum-Ortodoks patriklerinden Simeyon'a (I. Simeon, 1482-1486)¹⁵⁰ verilmiş berat metnini¹⁵¹ örnek alarak, Osmanlı padişahının (o gün için dini konulardan sayılan evlilik, miras vb. konular da dahil olmak üzere) yalnızca

için yazar, İstanbul Barosu Dergisi'ne (C.81, No: 6, 2007, s.2848 vd.) atıf yapmıştır.

¹⁴⁸ Kurtuluş Savaşı sırasında Fener Rum Patrikhanesi'nin tutumu için bkz: Benlisoy, Macar, **a.g.e.**, s. 46-47; Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, s. 214-240; Şahin, "Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi," s. 346; Özel, **a.g.e.**, s. 76-77; Alkan, **a.g.e.**, s. 50-52; Macar, **a.g.e.**, s. 65-83; Ekincikli, **a.g.e.**, s. 148-160; Özkan, **a.g.e.**, s. 14-19.

¹⁴⁹ Ekinci, "Ekümeniklik Nedir, Ne Değildir?"

¹⁵⁰ Benlisoy, Macar, **a.g.e.**, s. 146.

¹⁵¹ İncalcık, "Helenizm, Megali İdea ve Türkiye," s. 11, dn: 8.

dini işlerde, patriği cemaatin dini lideri olarak tanıdığına ilişkin tayin beratı verdiğini ifade eden yazar, patriği metropolitlerden oluşan ruhani meclisin seçmesine rağmen, seçilen patriğin cemaat üzerindeki otoritesinin, devletin (padişahın) beratı ile hukuki bir zorunluluk kazandığını vurgulamaktadır. Tayin beratı ile seçilen patrik makamına atanırken, söz konusu berat metni, sadece Osmanlı ülkesinde patriğe tâbi olacak yerleri saymıştır; zira patriğin otoritesi sadece Osmanlı ülkesindeki kilise ve manastırlar üzerindeydi; patriği seçen metropolitler de sadece Osmanlı ülkesinin Rum-Ortodoks metropolitleriydi¹⁵². Bu itibarla Osmanlı Devleti döneminde Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin yetkisi (ruhani iktidarı) Osmanlı ülkesinin sınırlarını aşmamaktaydı. Klasik dönemi bağlamında Osmanlı İmparatorluğu'nun evrenselliği tartışılabilir olsa da, toprak kayıplarıyla küçülen, küçüldükçe modernleşmeye çalışan, bu çabanın beraberinde *Osmanlılık* ilkesini ilk anayasasında teorik olarak kabul eden bir devletin, evrenselliğinden bahsedilemeyeceği gibi, söz konusu devletin, içindeki bir kurumu da kendi siyasi iktidarını aşan hukuki yetkilerle donatmayacağı açıktır. Bu bağlamda Rum Patrikliği Nizamı'na bakıldığında, Rum Patrikliği'ne ilişkin bu nizamnameler bütünü ile bu kuruma evrensellik (ekümeniklik) vermek bir yana, devletin klasik dönemine göre otoritesinin büyük bir bölümünü kaybetmiş olan kurumun statüsü ve yetkileri belirginleştirilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin klasik dönemini ölçüt alarak, çoğu alanda imtiyazat-ı kadime iddiasındaki Patrikhane'nin iddialarına karşılık, statü ve yetkilerinin ne olduğunu söyleyen normlar ilan edilmiş oluyordu. Durumun bu noktaya geleceğinin farkında olan Patrikhane, bir müddet bu nizamnamelerin hazırlanmasına da muhalefet etmiş, başka şansı kalmayacağını anladığında nizamnameleri hazırlamak için, gerekli meclisi toplamıştır. Ancak bu normlar bütünü de Patrikhane'nin çoğu zaman itirazlarına engel olamamış, daha evvel de ifade edildiği gibi, okullar, kiliseler gibi durumlarda

¹⁵² İnalçık, "Helenizm, Megali İdea ve Türkiye," s. 11-12.

devlet mekanizması ile yoğun bir siyasi mücadeleye girmekten de kaçınmamıştır. Bu noktada, ekümeniklik statüsünün sadece evrensellikle açıklanamayacağı, bu statünün Hristiyan ilahiyatının akaidinde bulunan bir statü olduğu ve Osmanlı Devleti'nin siyasi iktidarı ve kabul ettiği hukuk normlarının Patrikhane'nin ekümenikliğini ortadan kaldırmayacağı argümanı ileri sürülürse, Çelik'in konuya ilişkin fikirleri ile aynı doğrultuya gelinmiş olur; zira konu bağlamında daha önce fikirlerine atıf yapılmış olan Çelik, Hristiyanlık dininden kaynaklanan kiliselerin ekümenikliği statüsünün (ne Doğu Roma imparatoru, ne de) Osmanlı padişahı tarafından verilemeyeceğini (dolayısıyla da kaldırılamayacağı) belirtmekte ve Fener Rum Patrikhanesi'nin Kadıköy konsilinden itibaren belirli bir dönem devam eden ekümeniklik iddiasının, diğer ekümenik Ortodoks kiliseler tarafından kabul görmediğini, apostolik kökene sahip olmayan Patrikhane'nin ekümenikliğinin söz konusu olmadığını söylemektedir.

Ayrıca, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren, Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde, ruhani olarak Rum-Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlanan Rum olmayan Ortodoksların, söz konusu Patrikhane'den bağımsız (otosefal¹⁵³) kendi kiliselerini

¹⁵³ Herhangi bir ana Ortodoks kilisesine bağlı olmaksızın bir Ortodoks kilise, kendi bağımsız başpiskoposu tarafından yönetiliyorsa, *otosefal* kilisedir (Rus, Sırp, Rumen, Bulgar, Gürcü, Kıbrıs, Yunan, Leh ve Arnavut kiliseleri otosefal kiliselerdir). Bu kiliselerden farklı olarak, bir ana Ortodoks kilisesine bağlı olan *otonom* kiliseler de bulunmaktadır (Çek, Slovak, Sina, Fin, Japon ve Çin kiliseleri, otonom kiliseler kapsamına girmektedir). Ayrıca diaspora Ortodoks kiliselerinden de bahsedilmektedir. Değişik etnik kökene sahip Ortodoks kiliselerin, "millî" özellik yansıttıklarına ilişkin yorumla, Ortodoks kiliseler, kendi içlerinde millî kiliseler bütünü olarak da değerlendirilmişlerdir. Bu değerlendirmede, kadim Ortodoks patriklikler başta olmak üzere, Ortodoks kiliselerin etnik köken bakımından birbirlerinden ayrıldıkları, otosefal ve otonom kiliselerde de bu özelliğin var olduğu, İstanbul patrikliği, Yunan ve Kıbrıs kiliselerinin etnik ve kültürel yönden Grek kökenli Ortodoks kiliseler grubunda yer alırken, Rus, Sırp, Bulgar kiliselerinin Slav kökenli Ortodoks kiliseler grubunda yer aldığı, Antakya ve Kudüs'te Arap, İskenderiye'de de Kıpti menşeli Ortodoks kiliselerinin olduğu ifade edilmiş, bu itibarla, Ortodoks kiliselerinde din ve

kurdukları da dikkatten kaçmamalıdır¹⁵⁴ ki bu toplumlar üzerindeki iktidarını kaybetmek istemeyen Patrikhane, bu cephede de mücadele etmek zorunda kalmış, ancak içinde bulunulan dönemin özellikle sosyal ve siyasal şartları, istediği sonuca ulaşmasını engellemiştir. Yine Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunmuş olan diğer patrikliklerin (Antakya, İskenderiye, Kudüs) statüsü de göz önünde bulundurulmalıdır. Zira Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin Antakya, İskenderiye, Kudüs patriklikleri üzerindeki yetkisi, bir nevi nezaret yetkisi (görevi) olarak değerlendirilebilir; yine Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin söz konusu patrikliklerin işlerinde, Babıali ile aracı konumda bulunduğu da "aher mahallerin patrikleri bazı mesalihlerin rü'yeti için Asitane-i saadetime gelmek murad eylediklerinde patrik-i merkurum [Fener Rum-Ortodoks patriğinin] ve cemaat-i met-

etnik yapının iç içe geçtiği belirtilmiştir. (Bkz: Yıldırım, a.g.e., s.9.)

¹⁵⁴ Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, s. 343; Özel, a.g.e., s. 71. [Bu bağlamda Macar da "Patrikhane tarihi anlamdaki ekümenikliğini 19. yüzyılın sonunda Balkan kiliselerinin ortaya çıkışıyla birlikte yitirir. Bugün onun ekümenikliğinden, diğer Ortodoks kiliseler arasında bir koordinatör rolü oynamasını ve diğer kiliselerin yetki alanları dışında söz sahibi kabul edilmesini anlamak gerekir. Yani Türkiye sınırları dışında yetki alanlarına sahiptir" demektedir. Yazar, kendi içinde çelişkili ifadesiyle, Patrikhane'nin Osmanlı Devleti'nin son döneminde ekümenikliğini yitirdiğini belirttiği halde, Cumhuriyet dönemi Patrikhanesi'nin, Türkiye sınırları dışında yetki alanına sahip olduğunu söylemektedir; yine yazarın söz konusu ifadesinden anlaşıldığı üzere, herhangi bir Ortodoks kilisesinin yetki alanında bulunmayan ("boşta kalan") yerlerde de Fener Patrikhanesi'nin yetkili olduğunun kabulü gerekir. Yazarın bu ifadesine karşı, "ekümenikliğı kabul edilmiş" "eşitler arasında birinci" statüdeki Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin, diğer Ortodoks kiliseleri üzerindeki yetkisinin *koordinatör* olmaktan ne derece farklı olduğu sorusunun da sorulması gerekir? Zira birinci bölümde de ifade edildiği üzere, patriklik makamı, piskoposlardan birinin idareci-koordinatör olmasıdır; söz konusu makam, ilahi bir makam değildir; çünkü Ortodoks Kilisesi'nde (Katolik Kilisesi'nden farklı olarak) uluhiyet kazanmış yüksek ruhani yoktur. Bkz: Macar, a.g.e., s. 270; Ortaylı, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, s. 9.] Öyleyse *koordinatörlüğün* Fener Rum patriğine ne tür yetkiler tanıdığının tespiti gerekir. Konuya ilişkin bir değerlendirme için bkz: Özel, a.g.e., s. 102-103.

ropolidanın marifetiyle gelip umurlarını rü'yet ettireler"¹⁵⁵ ifadesinden anlaşılmaktadır. Bazı durumlarda ise Kudüs patriğinin merkezle doğrudan yazıştığı görülmektedir¹⁵⁶. Ayrıca Antakya ve Kudüs patrikhanelerinin köy kiliselerinde ibadet dili olarak Arapçanın kullanıldığı ifade edilmektedir¹⁵⁷. Osmanlı Devleti sınırları dahilindeki diğer üç Ortodoks Patriklik hakkında İbrahim Hakkı ise "her birinin doğrudan doğruya idareleri altında bulunan metropolitlikler ve episkoposluklar ayrı olub umur-ı idarece istiklalleri pek ziyade olmağla beraber yine cümlesi Der-saadet Rum Patrikhanesi'nin idare-i ruhaniyesinde ad olunur"¹⁵⁸ demektedir.

Rum Patrikliği Nizamatı'na dönülürse, İnalıcık'ın örnek olarak ele aldığı, Rum patriği Simeon'a verilen beratta, patriğe tâbi olacak yerlerin sayılması gibi, Rum Patrikliği'ne ait nizamnamelerden "*Yüz Otuz Bin Kuruş Dersaadet Ahali-i İseviyyesi Tarafından Üç Yüz Yetmiş Bin Kuruş Dahi Ber-vech-i Ati Her Birine İsabet Ettiği Miktara Göre Maaş-ı Mukannenleriyle Beraber Piskoposlar Tarafından Tahsil ve Millet Sandığına Teslim Olunmak ve Kendisine Ceste Ceste Verilmek Üzere Meclis-i Muhtelit-i Milletde İttifak-ı Ara ile İstanbul Patriği İçin Tahsis Kılınmış Olan Senevi Beş Yüz Bin Kuruş Maaş ile İstanbul Patrikliği'ne Merbut ve Tâbi Bil-cümle Piskoposların Senevi Maaşlarını Mübeyyen Nizamname*" başlığını taşıyan nizamnamede, maaş verilecek piskoposlar teker teker görev yaptıkları yer isimleri ile sayılmıştır ki söz konusu 116 piskopos¹⁵⁹, o gün için Osmanlı Devleti'nin sınırları kapsamında yetki sahibi bulunmaktaydı. Aynı şekilde, Rum

¹⁵⁵ Kenanoğlu, a.g.e., s. 156-157.

¹⁵⁶ A.e., s. 157.

¹⁵⁷ Özel, a.g.e., s. 70.

¹⁵⁸ İbrahim Hakkı, a.g.e., s. 317.

¹⁵⁹ Rum Patrikliği Nizamatı'ndan bahseden Ortaylı, "117 adet metropolitlik isim isim tespit edildi" demektedir ki yazarın kastı, nizamnamenin ilgili hükmünde geçen 116 piskoposluk olsa gerek, çünkü Rum-Patrikliği Nizamatı'nda yirmi sekiz metropolitlikten bahsedilmektedir. (Bkz: Ortaylı, *Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi*, s.23.)

Patrikhanesi Umurunun Islahı Zımında Patrikhane-i Mezkurede Müctemi Olan Komisyonun Patrik İntihab ve Nasbına Dair Tertib Eylediği Nizamname-i Umuminin'nin üçüncü faslının üçüncü maddesinde de patriği seçecek olan meclisin, ruhban olmayan üyeleri arasına, yirmi sekiz metropolitlik dairesindeki Hristiyan ahalinin vekillerinin de girecekleri öngörülürken, yirmi sekiz metropolitlik dairesi nizamnamenin bu maddesinde adlarıyla sayılmıştır: Kayseri, Kuşadası, Ereğli, Kapıdağı, İzmit (İznik ile birlikte), Kadıköy (Tarabya ile birlikte), Selanik, Tırnova, Edirne, Amasya, Yanya, Bursa, Manastır, Bosna, Girit, Trabzon, Yenişehir, Filibe, Siroz, Edremit, Midilli, Varna, Vidin, Sofya, Sakız, Üsküp, Isparta, Kastamonu. Bu itibarla nizamname, Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin ruhani yetki alanını, Osmanlı Devleti'nin ülkesiyle sınırlamıştır¹⁶⁰.

Konuya ilişkin bir diğer önemli nokta ise söz konusu üçüncü madde hükmünün seçim hakkını münhasıran tebaa-i saltanat-ı seniyyeye tanımış olmasıdır. Ruhani cemaatin tepesindeki patrik de nizamname uyarınca "hiç olmazsa *pederinden (babasından) beri aslen Osmanlı tebaası*" olmak zorundaydı. Yani sonradan kazanılan Osmanlı vatandaşlığı, ruhbana patrik olabilme imkanını vermemekteydi. Bu itibarla nizamnamelerin, *ruhani* ya da *avam* için seçme ve seçilme hakkını, yalnızca aslen Osmanlı vatandaşı olanlara tanıdığı belirtilmelidir.

Rum-Ortodoks Patrikhanesi'ne verilen imtiyazların tartışılması ise onun ekümeniklik tartışmasının kapsamında değil, bilakis bu kurumun belirli bir otonomiye sahip bulunup bulunmadığının, daha da ileri bir tabirle "devlet içinde devlet" olup olmadığının tartışması olabilir¹⁶¹ ki çalışmanın içeriğinde görüldüğü üzere, modernleşen devlet, Patrikhane'nin (o günün şartlarında dini imtiyaz olarak kabul edilemeyecek, Osmanlı Devleti'nin klasik döneminden kalan) imtiyazlarını olabildiğince kaldırmaya çabalamış, ancak uygulamada her zaman sonuç ala-

¹⁶⁰ Özel, a.g.e., s. 73.

¹⁶¹ A.e., s. 51.

mamış, devletin zayıf düştüğü anlarda, siyasi arenadaki “zafer” Patrikhane’nin olmuştur.

D. 24 Temmuz 1923 Lozan (Lausanne) Antlaşması Kapsamında Fener Rum- Ortodoks Patrikhanesi’nin Statüsü

Osmanlı Devleti’nin bir türlü kurtulamadığı kapitülasyonların¹⁶² sağladığı adli imtiyazlar ve gayri müslimlerin kişiler hukuku alanındaki hukuki statüleri, Lozan konferansının en çok tartışılan konularının başında gelmiştir¹⁶³ ki “azınlıklar” meselesi bağlamında, Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi’nin durumu da tartışma konusu olmuştur. Kurtuluş savaşı sırasındaki tecrübelerden sonra, yeni Türk Devleti’nin söz konusu Patrikhane’yi Osmanlı Devleti’ndeki (devletin modernleşme dönemi hukuki mevzuatına uyum sağlamayan) *fiili durumuyla*, kabul etmeye niyeti yoktur. Bu itibarla, Lozan’daki Türk heyeti, 16 Aralık 1922’de Nüfus Mübadelesi Alt Komisyonu’na Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi’nin Türkiye sınırlarının haricine çıkarılması için yazılı başvuru yapmış, mübadele anlaşması çerçevesinde İstanbul’da yaşayan Rumların İstanbul’da kalabilmelerini isteyen Yunan heyetine, komisyonda bulunan Rıza Nur, bu isteğin ancak Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi’nin Türkiye sınırları dışına çıkarılmasıyla, mümkün olabileceğini söylemiştir¹⁶⁴. Rıza Nur Patrikhane’nin sınır dışına çıkarılmasının temelindeki sebepleri şu şekilde dile getirmiştir:

¹⁶² Osmanlı Devleti’nin yabancı devletlere tanıdığı kapitülasyonlar ve bu konuda Lozan Antlaşması’na giden süreç için bkz: Krüger, **a.g.e.**, s. 90-101; Osmanağaoğlu, **Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tabiiyyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi**, s.188-195.

¹⁶³ Mehmet Âkif Aydın, “Türk Hukukunun Laikleşme Sürecinde Lozan’ın Oynadığı Rol,” **İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1996, s. 300.

¹⁶⁴ Macar, **a.g.e.**, s. 99; Levent Ürer, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, İstanbul, Derin Yayınları, 2003, s.248; Kaya, **a.g.e.**, s. 153-154.

“Halifelik”le devletin birbirinden ayrılması ve demokratik rejimin kurulması yüzünden, Osmanlı İmparatorluğu’nda müslüman olmayan topluluklara tanınmış bulunan ayrıcalıklara son vermiştir; azınlıkların hayır, eğitim ve yardım kurumlarıyla devlet arasındaki ilişkilerin doğrudan doğruya yürütülmesi gerekmektedir; din adamları sınıfı ile bu sınıfın en büyük başının, gelecekte yalnız ruhanî işlerle uğraşmaları zorunludur. Her zaman siyasal bir organ olmuş bulunan Patriklik, yararlı gel-diği siyasal ayrıcalıkların ve kendine organik bakımdan bağlı kurumların ortadan kalkmasından sonra, varlık nedenini yitirmesi yüzünden, Türkiye sınırı dışına çıkartılmalıdır”¹⁶⁵.

Türk heyetinin bu talebi üzerine, Amerika Birleşik Devletleri, Yunanistan, İngiltere, Fransa temsilcileri, Patrikhane’nin İstanbul’da kalması hususunda fikir beyan etmişlerdir. Türk heyeti ise Patrikhane’nin sınır dışına çıkarılması gerekliliğini “Patrikhane’nin her zaman siyasetle uğraştığı ve uğraşmaktan da vazgeçmeyeceği, kurtuluş savaşı sırasındaki davranışlarının, sınırları içinde bulunduğu devlete karşı düşmanca olduğu”¹⁶⁶, İstanbul’da kalmasının yeni uyuşmazlıklara sebep vereceği” gerekçesi ile yeniden dile getirmiş, Aynaroz’a taşınarak kendisine tâbi olan Ortodokslar üzerindeki ruhani nüfuzunu buradan kullanabileceğini belirterek, Türk Devleti sınırları dışına çıkartılacak olan Patrikhane’ye yeni yerini de önermiştir¹⁶⁷.

Söz konusu durum karşısında “Patrikhane bir Türk kurumudur, Yunanlı değildir”¹⁶⁸ diyen Veniselos’un yaklaşımı

¹⁶⁵ Macar, a.g.e., s. 99-100.

¹⁶⁶ Bu bağlamda Oran, “Patrikhane’nin işgalci Yunan ordusuyla işbirliğine ilişkin anılar henüz çok tazeydi” demektedir. Baskın Oran, “Kalanların Öyküsü (1923 Mübadele Sözleşmesinin Birinci ve Özellikle de İkinci Maddelerinin Uygulanmasından Alınacak Dersler,” (Çevrimiçi) <http://www.kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/161.pdf>, 02 Eylül 2009.

¹⁶⁷ Macar, a.g.e., s. 102; Atalay, a.g.e., s. 209-210.

¹⁶⁸ Atalay, a.g.e., s. 205. Türk hükümeti tarafından istenmeyen kişi olan Meletios, Yunanistan için de sorun olmaya başladığında, Rumca ve Türkçe yayınlanan gazetelerde bu kişinin patrikliğinin meşru olup olmadığı tartışmaya açılmıştır. Meletios’un Rum Patrikliği Nizamı’na aykırı olarak

“Patrikhane kalsın, patrik Meletios gitsin” şeklinde olmuştur¹⁶⁹.

seçildiği, bu itibarla patrikliğinin gayri meşru olduğu ifade edilmekte, bu iddiaya delil olarak, ruhani meclis üyelerinden birinin 1922’de yayınlanan “patrik meselesi ve Meletios’un intihabı” başlıklı yazısına gönderme yapılmaktaydı; ifade edildiği üzere söz konusu yazısında ruhani meclis üyesi “bir kilise semada değil, toprak üzerinde durur. Bizim kilisemiz de Türk toprağı üzerindedir. Binaenaleyh Devletin kanunlarına uymak mecburiyetindedir” demektedir. (Atalay, a.g.e., s. 232.)

¹⁶⁹ Macar, a.g.e., s. 103. Patriklik makamını Osmanlı Devleti’nin fiilen sona ermesinden bir süre sonra kaybeden, Osmanlı Devleti’nin son Rum-Ortodoks patriği, IV. Meletios, (Ekim 1923’teki) istifası öncesi 10 Temmuz 1923’te sağlık nedenlerini ileri sürerek, Aynaroz’a gitmiştir. Patrik, Aynaroz’a gitmeden evvel, ruhani meclis (cemaat-i metropolitan) ve karma meclis şu kararları almıştır: 1- Ekümenik Patrikhane, her türlü siyasi ve idari karakterini terk ederek sadece Panortodoks dinî temeli sınırları içinde kalacaktır. 2- Evlilik ve bunun gibi durumlar, dinî kapsam içinde yer alacaktır. 3- Eğitim ve yargı kurumları, azınlıklarla ilgili talimatlar doğrultusunda, seçilecek delegelerce yürütülecektir. 4- Patrik seçimi kutsal kanonlara göre yapılacaktır. 5- Patrikhane’nin Hükümetle ilişkileri, Lozan Barış Konferansı’nda Türk tarafının temsilcisi Rıza Nur Bey’in de belirttiği gibi, İngiltere’de Fransa’da ve Amerika’da gerçekleştiği şekilde olacaktır. 6- Patrikhane Hükümet sözcüsü Rıza Nur Bey’in bildirisiyle hemfikirdir. Yani teokratik bir monarşi olarak ruhban sınıfının ayrıcalık hakları kaldırılmış olmasına karşın, Türk Hükümeti Patrikhane’nin dinî hükümetine ve hiyerarşik toplantılarına müdahale etmeyecektir.” (Macar, a.g.e., s. 121.) Meletios’un İstanbul dışına çıkmasından sonra ise, ruhani meclis bir açıklama yaparak, Patrikhane’nin *siyasi işlerden tamamen uzaklaştığını*, bundan böyle yalnızca dinî işlerle ilgileneceğini ve *kanunlar çerçevesinde hareket edeceğini* bildirmiştir. Böylece, söz konusu açıklamayı yapan ruhani meclis, Patrikhane’nin (1453’den beri egemenliği altında bulunduğu) *Osmanlı Devleti’nin kanunları çerçevesinde hareket etmediğini* de kabul etmiş oluyordu. (Atalay, a.g.e., s. 230.) Anlaşıldığı üzere, Patrikhane’nin “geçmiş”nde siyasete bulaşması, sonraki bazı temsilcilerini (patriklerini) de savunma durumunda bırakmıştır. Örneğin patrik I. Dimitrios (1972- 1991), patrik olarak seçilmesinin ardından “T.C. Kanunlarının himâyesi altında ve dinimizin örf ve âdetlerine uygun olarak İstanbul Rum Patrikliği’ni ve bütün dünya Ortodoks Kilisesi’nin dinî liderliğini deruhte etmiş bulunuyorum. *Şu anda münhasıran dinî bir lider mevkiindeyim. Patrikhâne, dinî ve rûhânî bir müessesedir. Hiçbir zaman Patrikhâne’ye, siyâseti sokmayacağım... içte ve dışta daima memleketimin hayrı için çalışacağım ... Patrikliğim sürsünce gerek ben, gerekse sayın mesâî arkadaşlarım birer Türk vatandaşı*

Zira Patrikhane'nin muhtemelen Yunanistan'daki Aynaroz'a taşınması, Yunanistan Kilisesi ile Rum Patrikhanesi (iki rakip kilise) arasındaki sürtüşmeyi arttıracaktı¹⁷⁰. Mustafa Kemal Atatürk ise "Bu fesat ocağının hakiki yeri Yunanistan değil midir?" demektedir¹⁷¹. Görüşmelerin kesilmesine neden olan bu sorun hakkındaki uzlaşma, Patrikhane'nin *sahip olduğunu iddia ettiği* tüm siyasi ve dünyevi otoritesinden vazgeçmesi şartıyla, ancak İstanbul'da kalmasının mümkün olabileceği noktasında sağlanmış, konferansın 10 Ocak 1923'teki oturumunda bu uzlaşmayı yansıtır şekilde Lord Curzon "patrik'in siyasi alanlarla yönetim alanlarında bütün yetkileri elinden alınmakla birlikte, ruhanî konularda ve kilise işlerinde yetkilerini kullanmaya devam etmemesini gerektirecek bir neden yoktur"¹⁷² demiştir. Veniselos'a göre de, siyasi yetkilerinden arındırılmış bir Patrikhane'nin İstanbul'dan uzaklaştırılmasına gerek yoktur¹⁷³. Neticede İsmet Paşa, Patrikhane'nin siyasi ve idari işlere bundan böyle müdahil olmayacağı, yalnız kendi alanına giren (dini) işlerle ilgileneceğine dair, müttefik heyetlerinin ve Yunan heyetinin yaptıkları konuşmaları ve verdikleri garantileri senet saydığını ve bu garantilere dayanarak, Patrikhane'nin Türkiye sınırları dışına çıkarılmasına ilişkin tekliften vazgeçtiğini açıklamıştır¹⁷⁴.

olarak vazifemizi yerine getireceğiz. Yolumuz, Atatürk'ün yoludur" demiştir. (Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, s.273.)

¹⁷⁰ Baskın Oran, "Kalanların Öyküsü 1923 Mübadele Sözleşmesinin Birinci ve Özellikle de İkinci Maddelerinin Uygulanmasından Alınacak Dersler." (IV. Meletios, Patrikhane'nin Selanik'e taşınmasını Yunan hükümetine önermiş, ancak bu öneri Yunan hükümetinden kabul görmemiştir. Bkz: Macar, **a.g.e.**, s. 121; Atalay, **a.g.e.**, s. 232.) Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi ve Yunan Kilisesi'nin ilişkisi için bkz: Münir Yıldırım, **Yunanistan ve Ortodoks Kilisesi**, 1.bs., Ankara, Aziz Andaç Yayınları, 2005, s.74-76.

¹⁷¹ Macar, **a.g.e.**, s. 103; Ürer, **a.g.e.**, s. 248; Kaya, **a.g.e.**, s. 155; Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, s. 264; Yalçın, **a.g.e.**, s. 306-307.

¹⁷² Macar, **a.g.e.**, s. 107-108.

¹⁷³ **A.e.**, s. 109.

¹⁷⁴ **A.y.**; Şahin, "Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi," s. 347; Özel, **a.g.e.**, s. 83; Atalay, **a.g.e.**, s. 214.

24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'na¹⁷⁵, Türk heyetinin arzusu doğrultusunda, Fener-Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin statüsüne dair hiçbir hüküm koyulmamış, nihai metinde ve konvansiyon eklerinde Patrikhane'nin bir kurum olarak statüsü düzenlenmemiştir; bu durumun hukuki sonucu, Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin Türk Devleti'nin iç hukuk mevzuatına tâbi olmasıdır¹⁷⁶. Bu itibarla görüşmeler, sözleşmenin nihai metni ve 37-44,45. maddelerin hükümleri¹⁷⁷, dikka-

¹⁷⁵ 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması, 23 Ağustos 1923'te TBMM tarafından tasdik edilmiştir. (Yılmaz Altuğ, **Türk Devrim Tarihi Dersleri**, İstanbul, Özel İktisadi ve Ticarî İlimler Yüksek Okulu Yayınları, 1969, s. 134-135.)

¹⁷⁶ Özel, **a.g.e.**, s. 85; Macar, **a.g.e.**, s. 112; Şahin, "Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi," s. 347.

¹⁷⁷ Lozan Antlaşması'nın söz konusu maddeleri şu şekildedir:

"38. *madde*: Türkiye Hükûmeti, tevellüd, milliyet, lisan, ırk veya din tefrik etmeksizin Türkiye ahâlisinin hayat ve hürriyetlerince himâye-i 'âmme ve kâmile bahşetmediği teahhüd eder.

Türkiye'nin bütün ehâlisi intizâm-ı 'am ve âdâb-ı 'umûmiye ile gayri kâbil-i te'lif her din, mezheb veya i'tikâdın gerek husûsî sûrette serbestî-i icrâsı hakkına mâlik olacaktır.

Gayri müslim ekalliyetler, bütün Türk teba'asına tatbik edilen ve Türkiye Hükûmeti tarafından müdâfa'a-i milliye ve intizâm-ı 'ânının muhâfazası için memleketin her tarafından veya bir kısmında ittihâz edilen tedâbir mahfûz kalmak şartıyla, serbestî-i seyr ü sefer ve hicretten temâmiyle istifâde edeceklerdir.

39. *madde*: Gayri müslim ekalliyetlere mensup Türk teba'ası, Müslümanlar'ın istifâde ettikleri aynı hukûk-ı medeniye ve siyâsiyyeden istifâde edeceklerdir.

Türkiye'nin bütün ehâlisi, din tefrik edilmeksizin kanûn nazarında müsâvi olacaklardır.

Din, i'tikad ve mezheb farkı, hiçbir Türk teba'asının hukûk-ı medeniye siyâsiyyeden istifâdesine ve bilhassa hıdemât-ı 'umûmiyyeye kabûlüne, me'muriyyete ve merâtibe nâ'iliyyetine veya muhtelif mesâliki ve sanâyi'i icrâ' etmesine bir mâni'a teşkil etmiyecektir.

Herhangi Türkiye teba'asının gerek münâsebât-ı husûsiye veya ticâriyede, gerek din, matbû'ât veya her nevi' neşriyât husûsunda ve gerek ictimâ'ât-ı 'umûmiyede herhangi bir lisânı serbestçe isti'mâl etmesine karşı hiçbir ka-

te alındığında Lozan Antlaşması sonrası Fener Rum-Ortodoks

yıt vaz' edilmeyecektir.

Lisân-ı resmî mevcûd olmakla beraber, Türkçe'den gayrı lisân ile mütekel-lim bulunan Türk teba'asına mehâkîm huzûrunda kendi lisanlarını şifâhî sûrette isti'mâl edebilmeleri zımnında teshilât-ı münâsibe ibrâz olunacaktır.

40. *madde:* Gayri müslim ekalliyetlere mensub olan Türk teba'ası, hukûken ve fi'len diğer Türk teba'aya tatbik edilen aynı mu'amele ve aynı te'minâtın müstefid olacaklar ve bilhâssa, masrafları kendilerine 'âit olmak üzere her türlü müessesât-ı hayriye dîniyye veya ictimâ'îyyesi, her türlü mekteb ve sâir müessesat-ı ta'lîm ve terbiyeyi te'sis idâre ve murâkabe etmek ve bunlarda kendi lisanlarını serbestçe isti'mâl ve âyin-i dinîlerini serbestçe icrâ etmek hususlarında müsâvî bir hakka mâlik bulunacaklardır.

41. *madde:* Tedrisât-ı 'umûmiyye husûsunda, Türkiye Hükûmeti, gayri müslim teba'anın mühim bir nisbet dahilinde mütemekkin oldukları şehirler ve kazalarda da Türk teba'asının çocuklarının ibtidâî mekteplerde kendi lisanlarıyla tahsil etmelerini te'mîn zımnında teshilât-ı münâsibe ibrâz edecektir.

Bu hüküm, Türkiye Hükûmeti'nin, mezkûr mekteplerde Türk lisânının tedrisini mecbûrî kılmasına mâni' olmayacaktır.

Gayri müslim ekalliyetlere mensup Türk teba'asının mühim nisbette mevcûd oldukları şehirlerde ve kazalarda Devlet Bütçesi, Belediye veya sâir bütçeler tarafından terbiye, dîn veya emr-ı hayır maksadıyla vâridât-ı 'umûmiyyeden tahsis edilecek mebâligden ve tahsisât ifrâzı husûsunda mezkûr ekalliyetler âdilâne bir sûrette hissemend olacaklardır.

Mebâlig-i mezkûre, 'alâkadâr müessesâtın sâhib-i salâhiyet mümessillerine tesviye edilecektir.

42. *madde:* Türkiye Hükûmeti, gayri müslim ekalliyetlerin hukûk-ı 'âile veya ahkâm-ı şahsiyeleri bahsinde bu mesâlinin mezkûr ekalliyetlerini örf ve âdetlerinde hal ve fasl edilmesine müsâ'it her türlü ahkâm vaz'ına muvâfakat eder.

İşbu ahkâm, Türkiye Hükûmeti ile 'alâkadâr ekalliyetlerden her birinin müsâvî mikdarda mümessillerinden mürekkeb husûsî komisyonlar tarafından tanzim olunacaktır.

İhtilâf vukû'unda Türk Hükûmeti ile, cemiyet-i akvâm, mecbûrî, bi'l-ittifak Avrupa hukuk-şinâsları meyânında müntehâb bir hakem ta'yîn edecektir.

Türkiye Hükûmeti, mezkûr ekalliyetlere 'âit kiliselere, havralara, mezarlıklara ve sâir müessesât-ı dîniyyeye her türlü himâyeyi bahş eylemeyi te'ahhüd eder. Aynı ekalliyetlerin hâl-i hâzırda Türkiye'de mevcûd olan evkâf'ına ve müessesât-ı dîniye ve hayriyelerine her türlü teshilât ve

Patrikhanesi'nin statüsü (uygulama bir kenara bırakılırsa¹⁷⁸)

müşâ'adât i'tâ olunacak ve Türkiye Hükûmeti yeni müessesât-ı dîniye ve hayriye ihdâsı için bu kâbil sâir müessesât-ı husûsiye te'min edilmiş olan teshilât-ı lâzımeden hiçbirini diriğ etmiyecektir [esirgemeyecektir].

43. *madde*: Gayri müslim ekalliyetlere mensub Türk teba'ası, ahkâm-ı i'tikâdiyelerine mugâyir veya dinî âyinlerini muhil herhangi bir mu'amelelerin ifâsına mecbûr tutulmayacakları gibi, hafta ta'tilleri gününde mahkemelerde isbât-ı vücûd etmekten veya herhangi mu'amele-i kanûniyye icrâsından istinkaf ettiklerinden dolayı bunların hiçbir hakları sâkıt olmayacaktır.

Ma'amâfih bu hüküm, mezkûr Türk tebaa'sını intizâm-ı 'âmmenin muhâfazası için diğer herhangi Türk teba'asına tahmil edilen mecbûriyetlerden âzâde kalmayacaklardır." (**Lozan Sulh Muahedenamesi**, İstanbul, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekaleti, 1339, s.14-16; Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, s.273-275. Söz konusu maddelerin sadeleştirilmiş şekli için bkz: **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım II, C. II, çev: Seha L. Meray, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1973, s. 11-13.) 37. *maddede*, otuz sekizinci maddeden, kırk dördüncü maddeye kadar olan maddelerin hükümlerinin, temel yasalar olarak tanınacağı, kanun, yönetmelik, tüzük gibi hiçbir resmi işlemin, bu hükümlerden üstün ve bu hükümlere aykırı olamayacağı öngörülmüş, 44. *maddede* de söz konusu hükümler, cemiyet-i akvamın (milletler cemiyetinin) güvencesi altına alınmıştır. 45. *madde* ise söz konusu hükümler gereği Türk Devleti'nin Müslüman olmayan vatandaşlarına tanıdığı hakların, Yunanistan tarafından da Yunanistan'da bulunan Müslüman Türk azınlığa tanınmasını düzenlemiştir. (Yalçın, **a.g.e.**, s. 474, 477; **Lozan Sulh Muahedenamesi**, s. 14,16; **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, s. 11, 13-14.)

Söz konusu hükümler gereği, din ve mezhep farkı gözetilmeksizin (Müslüman ya da Müslüman olmayan) tüm Türk vatandaşları eşit haklara sahip olacaklardır; Osmanlı Devleti'ndeki *fiili imtiyazlar* ortadan kalkmıştır. Azınlık statüleri kabul edilen Rum, Ermeni, Musevi Türk vatandaşları, din (inanç) hürriyeti içinde, kendi anadilleri ile ibadet ve eğitim yapabileceklerdir; kilise, havra ve mezarlıkları Türk Devleti'nin himayesi altındadır. (Şahin, "Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi," s. 347.)

¹⁷⁸ Cumhuriyet sonrası dönem Fener Rum-Ortodoks patriklerinden olan At-hinagoras (1 Kasım 1948-7 Temmuz 1972), Rum Patrikliği Nizamı'nın patrik seçimine ilişkin hükümlerine ve valilik tezkeresine aykırı olarak Amerika Birleşik Devletleri vatandaşıydı. Sonradan Türk vatandaşı yapılmıştır. (Hatırlanacağı üzere, Rum Patrikliği Nizamı'na göre, patrik

hukuki bağlamda şu şekilde ifade edilebilir¹⁷⁹: Patrikhane Türkiye hukuku mevzuatına bağlı olmakla, önceden Osmanlı Devleti'nin bir kurumu iken, 1918'de Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti'nin fiilen ortadan kalkması neticesinde, 29 Ekim 1923'de cumhuriyetin ilanıyla, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bir iç kurumu haline gelmiş, patrik başta olmak üzere, ruhani meclis ve karma meclis (yani Patrikhane'nin temsilcileri) Lozan görüşmeleri sırasında Patrikhane için belirlenmiş salt dini yetkilendirmeye razı olduklarını, Türkiye Devleti sınırları dahilinde kalmaya devam etme iradesi ile göstermişlerdir. Bu itibarla, Rum Patrikliği nizamnamelerinin bazı yürürlükte olan hükümleri gereği, patrik, piskopos vs. Patrikhane görevlileri (Osmanlı Devleti döneminde Babalı'nın onayını aldıkları gibi) Türk hükümetinin onayı ile tayin edilir ve önceden Osmanlı Devleti, sonrasında ise Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yasaları kapsamında yetki ve sorumluluk sahibidirler; söz konusu hükümetin denetimine tâbidirler; bu durum Osmanlı Devleti döneminde de farklı değildi, ne var ki devletin zafiyet zamanlarında (örneğin işgal altında olduğunda) bu denetimi, Patrikhane yetkilileri aşabilmişlerdir. Zira görüldüğü üzere, Rum-Ortodoks patrikleri tarafından, 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat fermanları sonrasında da, kadim imtiyazlarının ihlal edildiği iddiasıyla, Osmanlı Devleti'nin klasik dönemine

seçilecek ruhaninin, hiç olmazsa babasından beri Osmanlı –Türk- vatan-daşı olması zorunluydu.) Şahin, bu patrik döneminde hükümetin izni olmaksızın Yunanistan'daki bazı metropolitliklerin Fener Patrikhanesi'ne bağlandığını, Rum nüfus bulunmayan bölgeler için yeni metropolitlikler ihdas edilerek, metropolitliklerin sayısının yediden, yirmiyeye çıkartıldığını belirtmektedir. (Şahin, "Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi," s. 347; Benlisoy, Macar, **a.g.e.**, s. 150.) Macar, İhsan Sabri Çağlayangil'in anılarına atıf yaparak, gıyabında patrik seçilen Athinagoras'ın nasıl Türk vatandaşı yapıldığını anlatmaktadır. Bkz: Macar, **a.g.e.**, s. 189, dn: 20.

Özel ise, Patrikhane'nin on iki kişilik ruhani meclisinde, *iki* Yunanistan, *bir* Amerika Birleşik Devletleri, *bir* İngiltere, *bir* Yeni Zelanda, *bir* Finlandiya uyruklu olmak üzere, altı metropolitin yabancı devlet vatandaşı olduğunu söylemektedir. (Özel, **a.g.e.**, s. 68.)

¹⁷⁹ Konu bağlamında bkz: Özel, **a.g.e.**, s. 86-87; Atalay, **a.g.e.**, s. 220-221.

(Fatih Sultan Mehmet zamanında verilmiş olan imtiyazlara) atıf yapılmıştır. Ancak klasik dönemdeki imtiyazlarının nitelikleri de tartışmalıdır¹⁸⁰. Osmanlı Devleti'nin klasik dönemi kendi şartları

¹⁸⁰ Birinci bölümde de ifade edilen söz konusu imtiyazların (Kıbrıs başpiskoposu Yuvakim'in arzı ile metropolitlerden birine verilen 20 Zilkade 1236 (1821) tarihli beratın da içeriğinden yararlanılarak) toplu halde tekrarlanması yararlı olacaktır. Söz konusu beratın içeriği uyarınca, Ortodoks reaya (fermanda "zimmi" ifadesi kullanılmıştır) evlenmek ya da boşanmak istediğinde, metropolit ya da vekillerinden başka kimse müdahale etmeyecekti. Ölen rahipler ya da reayadan kişilerin, kilise ya da metropolit lehine yaptıkları vasiyetler geçerliydi. Metropolitliğe bağlı din adamları, kendi dinlerine (ayinlerine) aykırı kabahat işlediklerinde bunlara verilecek cezaya karışılmayacak; metropolitlerin bilgisi olmadan nikah yapan papaz ve vekillerinin davaları İstanbul'da Divan-ı Hümayun'da görülecek; metropolit kendi hiyerarşisi altındaki din adamlarını tayin ya da azil edebilecekti. Yine metropolitlerin alacaklarını tahsil için İstanbul'a gönderdikleri vekillerine kadılar yardımcı olacaklardı. Hıristiyanların eskiden beri verdikleri sadakalar, ayazma, manastır ve nikahlardan alınan resimler, metropolit için alınacak, buna kimse karışmayacak; metropolitliğin içinde bulunan kilise, bağ, bahçe, çiftlikler, ayazma, değirmenlere, kiliseye vakfedilen eşya ve davarlara hiç kimse müdahale etmeyecek; bir yerin piskoposunun azline ya da kötü haline ilişkin, paşalar, kadılar, naipler tarafından şikayet edilmiş olsa da, isnadın doğruluğu meydana çıkmadıkça dikkate alınmayacak; iki zimmi arasındaki nikah ve diğer konulara ilişkin uyuşmazlıklar kilisede çözüme ulaştırıldığında, bu uyuşmazlığa kadı ya da kadı vekili müdahale etmeyecekti. Ölen papaz ve keşişlerin, paraları, eşyaları, kiliseye müteallik neleri varsa, bunlar metropolite kalacak; aforoz işlemine diğer devlet makamları karışmayacak; miri resimleri vermeyen papazları, metropolit, kendi dinlerine (ayinlerine) göre cezalandırabilecek, saçlarını kestirebilecek, azlettirebilecekti. Metropolitin dini hiyerarşisi altında bulunan din adamlarının kadı kararı ile tevkif edilmesi gerektiğinde, metropolit bilgilendirilmek şartıyla, bu kişiler tevkif edilebileceklerdi. Ayrıca metropolitin elindeki esasına, bindiği atına ve katırına karışılmayacaktı. (H. Fikret Alasya, "Osmanlı Hükûmeti Tarafından Ortodoks Kilisesine Verilen İmtiyazlar," **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri**, Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1971, s.131-133.) Alasya söz konusu berat içeriğinden hareketle, ruhbana (örnek beratta metropolite) reayanın "sivil" işlerinde de geniş bir otonomi (muhtariyet) tanındığı, padişahın tanınan otonominin zedelenmemesi için, Osmanlı makamlarının müdahalelerini menettiği sonucuna ulaşmaktadır. (A.e., s.133.) Kreiser de benzer yaklaşımla, "kilise mahkemesi" nin

içinde değerlendirilerek, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Fermanı ile başlayan modernleşme dönemiyle karşılaştırılmalıdır. Zira devletin klasik döneminde dini konulardan sayılan evlenme, boşanma, nafaka, çeyiz, drahoma, doğum, ölüm, miras vs. hususların, on dokuzuncu yüz yıl Osmanlı Devleti'nde ne kadar dini içerikli olarak kabul edildiklerinin sorgulaması yapılmalıdır. Bu bağlamda on dokuzuncu yüz yıl atlansa da, yirminci yüz yıl başında, Patrikhane'nin hala dini imtiyazların içinde görmek istediği çoğu konu, Osmanlı aydınlarıır kabulüne göre de dini niteliği tartışmalı hale gelmiştir. Öyleyse imtiyazlarını millet-i hakimeden ayrı bir dine sahip olmakta bulan ve imtiyazları dini olarak nitelendirilen konulara hasredilmiş olan Patrikhane'nin çoğu imtiyazı da temelsiz kalmaktaydı. Ancak Tanzimat, İslahat fermanları, Rum Patrikliği nizamnameleri, anayasalar, Müslüman ve Müslüman olmayan vatandaşlara beraber uygulanacak yasalar, bu kabulü hukuki zemine yansıttıkça, Patrikhane'nin dini zeminden siyasi zemine kaydığı, hukuki olarak klasik dönemde dahi varlığı tartışma konusu olabilecek, dünyevi (siyasi, idari vs.) imtiyazlara sahip olduğunu iddia ettiği ve kadimden gelen imtiyazlarının elinden alındığından yakındığı anlaşılmaktadır. Lozan Antlaşması sonrası, Patrikhane'nin (hukuken var olup olmadığı, sürmesi gerekip gerekmediği tartışmalarına girilmeksizin) sahip olduğunu iddia ettiği siyasi, idari vb. (dünyevi) imtiyazlar kesin olarak kaldırılmış oluyordu. Artık Patrikhane, Fatih Sultan Mehmet'in verdiği imtiyazlara gönderme yapmak durumunda da kalmayacaktı. 1453'den gelen iddia, 1923'te sona ermiş bulunuyordu. Gerçi bu iddiayı Rum Patrikliği nizamnamelerinin ve sonraki hukuki düzenlemelerin de ortadan kaldırması gerek-

sadece dini işlerle değil (alım-satım sözleşmesi, miras, evlenme, boşanma, borçlara ilişkin olmak üzere) çok sayıdaki "sivil" işlerle de meşgul olduğunu söylemektedir. (Klaus Kreiser, **Der Osmanische Staat 1300-1922**, München, R. Oldenbourg Verlag, 2001, s.156.) Burada, cemaat mahkemelerinin "hakem" vasfı ve Alasya'nın gayri müslim cemaatlere verilen otonominin delilleri olarak değerlendirdiği imtiyazların niteliği bağlamındaki değerlendirmeler için, birinci bölüme atıf yapmak yeterli olacaktır.

tiğini belirtmek hata olmaz, ancak yasal düzenlemeleri hayata geçirecek olan siyasi iktidarın (Osmanlı Devleti'nin) yarı sömürge haline getirilmiş, savaşıla geçen dönemlerinin, savaşız geçen zamanlarına oranla istisna olduğu, çoğu yerinde ayaklanma ve toprak kayıplarının yaşandığı bir devlete dönüştüğü de göz ardı edilememelidir¹⁸¹. Patrikhane'nin ise gerekli olduğunu düşündüğü durumlarda (hakkında onaylamadığı yasal düzenlemeler yapıldığında), devletin bu aciz durumundan yararlanmakta sakınca görmediği anlaşılmaktadır.

Böylece Lozan Antlaşması sonrasında, Patrikhane'nin yetki alanı, hukuki çerçevede Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki tartışmalara yer vermeksizin, açıkça tespit edilmiş oluyordu: *Din işleri*. Neticede patriğin *millet başı*¹⁸² unvanı da ortadan kalkmıştır.

¹⁸¹ Osmanlı Devleti'nin 1299-1579 tarihleri arasındaki devri, yükseliş dönemi, 1579-1699 tarihleri arasındaki devri duraklama dönemi olarak tespit edilirken, 1699'dan 1919'a kadar ki zaman dilimi de çöküş dönemi olarak ifade edilmektedir. (Elöve, "Türkiye'de Din İmtiyazları," s. 312.) Devletin çöküş (inhitat) dönemi, 1919'da değil, Osmanlı Devleti'nin fiilen ortadan kalktığı Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı tarih olan 1918'de sona ermektedir.

¹⁸² Fatih Sultan Mehmet, Rum-Ortodoks Patrikhanesi'ne patrik olmasını onayladığı kişiyi, donattığı yetki ve görevlerle, aynı zamanda Rum-Ortodoks cemaatinin başı (şefi) olarak öngörmüştür. Statüsü bu şekilde belirlenmiş olan patrik, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin (kendisine verilen beratla göreve başlayan) bir nevi "memur"u olarak ifade edilebilir ve devletin güçlü olduğu (yozlaşmaya başlamadığı) dönemlerinde, devletin idari ve yargı mekanizmasının denetimine tâbidir; devlet tarafından onaylanmayan herhangi bir yetkiyi de kullanamayacak durumdadır. (Eroğlu, a.g.e., s. 179.) Yine Fatih Sultan Mehmet, Rum-Ortodoks cemaati üzerinde Rum-Ortodoks patriğine tanıdığı yetkileri, Musevi cemaati üzerinde Musevi hahambaşı'na, Ermeni cemaati üzerinde de Ermeni patriğine tanımış, Galata'daki Cenevizlilere de verdiği fermanla, kilise ve inançlarının güvence altında olduğunu bildirmiştir. (Elöve, "Türkiye'de Din İmtiyazları," s. 315-316; Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, s. 345.) Bu bağlamda, padişah tarafından ruhbana verilen, dini ve hukuki statüsünü, yetkilerini açıklayan beratların içeriğinin, uzun süre hiç değişmeden formüle edildiği de hatırlatılmalıdır. (İbrahim Özcoşar, "19. Yüzyılda Mardin Süryanileri," (basılmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü)

Dolayısıyla bu kurumun Türkiye Cumhuriyeti'nin Rum kökenli vatandaşları ile devlet arasında aracılık misyonu kalmamıştır. Konuya ilişkin olarak M. Ali Ayni "Lozan muahedesi Rum patrikhanesinin siyasi, mülki, idari bütün faaliyetlerden tecrit edilmek şartıyla İstanbul'da kalmasını kabul etmiş olduğu için böyle bir müessese hala yaşamakta ise de Türkiye Cumhuriyetinin bütün kanunları hükümlerine tabi tutulmaktadır"¹⁸³ sonucuna varmıştır.

Patrikhane, diğer kilise ve sinagoglar gibi, Lozan Antlaşması'nın 40 ve 42. maddelerindeki himayeden yararlanacaktır; patrik ve diğer görevliler, suç işledikleri takdirde Türk Ceza Yasası'na tâbidirler; Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi, ruhaniler, gözaltına alınmaları, sorguları, yeminleri, gözaltında tutulacakları yerler bakımından herhangi bir imtiyaza sahip bulunmamaktadırlar. Laik devlette, ağır ceza mahkumiyetleri halinde, cezalarının infazı için ruhani sıfatlarının kaldırılması gibi bir durum da söz konusu değildir. Osmanlı Devleti'nin ortadan kalkması ve hukuki olarak eşit statüdeki vatandaşlardan oluşan insan unsuruna sahip, millet egemenliğine dayalı, laik Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulması ile başka bir hukuki düzenlemeye gerek olmaksızın, Rum-Ortodoks patriğinin ve diğer Rum-Ortodoks ruhbanın, Osmanlı Devleti'ndeki mevcut imtiyazları da kendiliğinden ortadan kalkmıştır¹⁸⁴. Zira Lozan Antlaşması'nın 39. maddesi, gayri müslim Türk vatandaşlarının da Müslüman Türk vatandaşlarıyla aynı medeni ve siyasi haklara sahip olduklarını açıklamıştır; böylece kişi hak ve ödevleri bakımından, patrik ve diğer ruhaniler de dahil olmak üzere, devletin tüm Müslüman olmayan vatandaşları, Müslüman vatandaşları ile aynı hak ve hürriyetlere sahip olup, aynı ödevleri yükleneceklerdir¹⁸⁵.

2006, s.25.)

¹⁸³ M. Ali Ayni, *a.g.e.*, s. 309.

¹⁸⁴ Özel, *a.g.e.*, s. 87.

¹⁸⁵ Atalay, *a.g.e.*, s. 220-221.

Yeni Türk Devleti'nin siyasi rejimi, reformlar neticesinde kabul ettiği hukuk mevzuatı ve Lozan Antlaşması ile beraber, Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi, devletin Ortodoks Rum vatandaşlarının din işleri ile ilgilenen bir kurum olarak kabul edildiğinde, Cumhuriyetin ilk dönemlerinde patrikle “başpapaz” sıfatı ile muhatap olunmuş; Türk-Yunan ilişkilerindeki yumuşamayla beraber “patrik” unvanı yeniden kullanılmaya başlanılmıştır¹⁸⁶.

E. Rum Patrikliği Nizamâtı Halen Yürürlükte Midir?

Rum Patrikliği Nizamâtı'nın günümüzde de yürürlükte olup olmadığı meselesi önemlidir. Konuya ilişkin olarak Şahin, *Rum Patrikhanesi Umurunun Islahı Zımında Patrikhane-i Mezkûrede Müctemi Olan Komisyonun Patrik İntihab ve Nasbına Dair Tertib Eylediği Nizamname-i Umumi*'nin değişikliğe uğrayıp uğramadığı ya da yürürlükte bulunup bulunmadığı hakkındaki araştırmalarının olumlu yanıt vermediğinden yakınmaktadır¹⁸⁷. Aynı şekilde Elöve de “‘Rum patrikhanesi umurunun ıslahı zımında patrikhane-i mezkûrede müctemi olan komisyonun patrik intihab ve nasbına dair tertip eylediği nizamname-i umumi'nin ... tadil gördüğüne veya yürürlükte olup olmadığına dair” yaptığı araştırmaların sonuç vermediğini”¹⁸⁸ söylemektedir. Bu bağlamda hukuki değerlendirme, Özel tarafından yapılmıştır ki yazarın konuya ilişkin tespitlerine doğrudan atıf yapılarak, bu tespitler üzerinden değerlendirme yapmak yararlı olacaktır:

“Patrik seçimi ile ilgili olarak 1923 tarihli valilik tezkeresi¹⁸⁹ dışında Cumhuriyet döneminde herhangi bir hukuki tasarruf yapıl-

¹⁸⁶ Eroğlu, a.g.e., s. 172; Özel, a.g.e., s. 94.

¹⁸⁷ Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, s. 117.

¹⁸⁸ Elöve, “Türkiye’de Din İmtiyazları,” s. 354-355.

¹⁸⁹ Yazarın bahsettiği valilik tezkeresi, (patrik Meletios’un istifasının ardından yeni patriğin seçimi öncesi) 6 Aralık 1923 tarihli, İstanbul Valiliği tarafından “İstanbul Rum Ortodoks Patrikhanesi Kutsal Meclisi”ne hitaben gönderilen yazıdır. Söz konusu yazının içeriği şu şekildedir: “Türkiye

mamıştır ... Burada sorulması gereken asıl soru bu nizamnamelerin günümüzde hukuki geçerliliklerinin ne olduğudur. Her şeyden önce 1862 Rum Nizamnamesinin hukuki niteliğini iyi ortaya koymak gerekmektedir. Bu nizamnameler millet sistemine dayalı çok hukuklu bir imparatorlukta Rum cemaatinin sadece dini değil, siyasi idaresinde ele alınacak kuralları belirleyen ve *cemaatin anayasası* niteliğinde olan düzenlemelerdir. Bu açıdan çok hukuklu millet sisteminin bir parçası olan ve gayri müslimlerin vatandaş olarak değil, milletbaşı aracılığıyla devletle ilişkili olduğu bir sistemin hukuki düzenlemesi olan bu nizamnamelerin yürürlükten kaldırılması için açık bir hukuki tasarrufa ihtiyaç yoktur. Zira tek hukukun egemen olduğu, kimseye imtiyaz tanımayan, eşit haklara sahip vatandaşların Devletle olan ilişkisinde dini liderlere yetki vermeyen bir siyasi düzende *sözkonusu nizamnameler başka bir hukuki tasarrufa gerek kalmadan yürürlükten kalkmıştır*. Hukukun temel prensipleri gereği yeni hukuk sistemi aynı konuda eskisinden farklı bir düzenleme getirdiğinde, eski tarihli kurallar yürürlükten kaldırılmış olur. Bu itibarla millet sistemi ve çok hukuklu *teokratik* bir siyasi yapının hukuk mevzuatı olan 1862 *Nizamı* siyasi ve hukuki sistemin değişmesiyle *yürürlükten kalkmıştır*¹⁹⁰.

“Ancak Cumhuriyet döneminde Patrikhane ile ilgili özel bir düzenleme yapılmadığı için bu noktada uygulanacak hukuk kurallarının neler olacağı meselesi gündeme gelmektedir. Yeni ve özel bir düzenleme yapılmadığı sürece 1862 Rum Nizamının Türk Anayasası ve kanunlarına aykırılık teşkil etmeyen hükümleri geçerliliğini sürdürecektir. Patrik seçimi ile ilgili valilik tezkeresi de Nizamname hükümleri çerçevesinde bir düzen getirmektedir”¹⁹¹.

Yazarın birinci paragraftaki ifadesi ile ikinci paragraftaki ifadesi çelişkili gözükmemektedir. Zira doğrudan alıntı yapılan ilk

dahilinde gerçekleştirilecek dini ve ruhanî seçimlerde, katılacak adayların Türkiye vatandaşı ve seçim sırasında Türkiye dahilinde görevli olmaları gerekmektedir. Bu şartlar seçilecek kişi için de geçerlidir. İstanbul Valisi adına yardımcısı Fahreddin.” (Macar, a.g.e. , s.123-124.) Türk hükümeti, Patrikhane’nin yetkilerinin sadece dini işlere özgülenmesinin doğal neticesi olarak, ruhban olmayan kişilerin Patrikhane işlerine müdahalesini reddetmiştir. (Şahin, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, s. 270.)

¹⁹⁰ Özel, a.g.e. , s. 63, 66-67. (Vurgu bana ait.)

¹⁹¹ Özel, a.g.e. , s. 67.

paragraftaki ifade yalnız başına okunduğunda Rum Patrikliği Nizamı'nın tümünün yürürlükte olmadığı gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Oysa yazarın konuya ilişkin ifadesinin ikinci paragrafında, kendisinin de belirttiği gibi, Cumhuriyet döneminde bu konuya ilişkin yeni bir düzenlemeye gidilmemiştir ve patrik seçimleri "patrik seçimi hakkındaki nizamname" esas alınarak yapılmaktadır. Ayrıca Rum- Ortodoks cemaatine ilişkin bu nizamnameler bütünü, (sonuç ne kadar başarı getirmemiş ve bu arzunun gerçekleşmesi sonradan kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalmış, yeni ulus devletle birlikte hayata geçirilmiş olsa da) çok hukuklu sistemden tek hukuklu sisteme ulaşmaya çabalayan bir devlet mekanizmasının ürünü olduğu unutulmamalıdır. En büyük delil, patrik dahil seçilecek ve seçecek kişilerin, ruhban ya da değil Osmanlı vatandaşı olmaları zorunluluğudur. Bu itibarla yazarın devam eden ifadesi, nizamın yürürlükte olup olmadığı konusunda, doğru tespitin dile getirilmesidir:

"1862 Rum Nizamının Lozan Antlaşmasında Patrikhanenin statüsüyle ilgili varılan uzlaşmaya aykırı, laik Türkiye Cumhuriyeti'nin Anayasa ve kanunlarına uymayan her düzenlemesi ayrı bir tasarrufa gerek kalmadan yürürlükten kaldırılmıştır. Dolayısıyla *karma meclis ya da umumi meclis tesisi ile ilgili hükümler hukuken geçerli değildir*. Ancak patrik seçimi ile ilgili, piskopos olacakların nitelikleri ile ilgili hükümler özel bir düzenleme olmadığı için geçerliliğini sürdürmektedir. Bu nedenle 1862 *Rum Nizamının patriğin adaylığı ve onu seçecek olanların niteliği ile ilgili hükümleri hukuken geçerlidir*. Patrik Türk vatandaşı olmak zorundadır ve onu seçecek olanların da TC vatandaşı olması zorunludur. Piskoposların da TC vatandaşı olması ve Türkçe bilmeleri gerekmektedir"¹⁹².

¹⁹² Özel, a.g.e., s. 67-68. (Vurgu bana ait.) Yazar, Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin güncel uygulamalarından örnek vererek, Patrikhane'nin, Rum Patrikliği Nizamı'nın hükümlerine uymadığını belirtmektedir. İlgili nizamnameye göre cemaat-i metropolitanı (ruhani meclisi) oluşturacak olan üyeler, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak zorunluluğunda iken, ruhani meclise Yunanistan, İngiltere, Yeni Zelanda, Finlandiya uyruklu üyeler atanmıştır. (A.e., s.68.) Bu konuda Vahapoğlu da Özel'le

Kanun hükmündeki Rum Patrikliği Nizamatı'nın, Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin yeniden yapılandırılmasını öngören nizamnameler bütünü olduğu önceki bölümde ifade edilmiştir. Söz konusu nizamnameler bir kez daha şu şekilde sıralanabilir:

1- Rum Patrikhanesi Umurunun Islahı Zımında Patrikhane-i Mezkurede Müctemi Olan Komisyonun Patrik İntihab ve Nasbına Dair Tertib Eylediği Nizamname-i Umumi,

2- Piskoposluğa Müstehak Olacak Rahiblerin Sıfat-ı Lazimeleriyle Usul-i İntihabiyyelerini Mütezammın Nizamname,

3- Cemaat-i Metropolitinin Heyetiyle Suret-i Teşkilini Mutazammın Nizamname,

4- İstanbul Patriği İle Cemaat-i Metropolitinin Yekdiğeri-ne Olan Münasebatını Havi Nizamname,

5- Meclis-i Muhtelit-i Daiminin Suret-i Teşkili Nizamnamesi,

6- Yüz Otuz Bin Kuruş Dersaadet Ahali-i İseviyyesi Tarafından Üç Yüz Yetmiş Bin Kuruş Dahi Ber-vech-i Ati Her Birine İsalet Ettiği Miktarı Göre Maaş-ı Mukannenleriyle Beraber Piskoposlar Tarafından Tahsil ve Millet Sandığına Teslim Olunmak ve Kendisine Ceste Ceste Verilmek Üzere Meclis-i Muhtelit-i Milletde İttifak-ı Ara ile İstanbul Patriği İçin Tahsis Kılınmış Olan Senevi Beş Yüz Bin Kuruş Maaş ile İstanbul Patrikliği'ne Merbut ve Tâbi Bil-cümle Piskoposların Senevi Maaşlarını Mübeyyen Nizamname,

7- Manastırlar Hakkında Bazı Mevad-ı Umumiyyeyi Havi Nizamname.

aynı fikirdedir. Yazar, Patrikhane'nin güncel teşkilatını bir tablo dahilinde belirttikten sonra "bu kuruluş ve teşkilatlanma yasal nitelik taşımamakta ve Lozan Antlaşması'nda Türkiye'nin kabul ettiği şartlara uymamaktadır" demektedir. (Vahapoğlu, a.g.e., s. 198.)

Söz konusu nizamnamelerden beşinci sıradaki, “daimi karma meclisin oluşumuna ilişkin nizamname” ve altıncı sıradaki “İstanbul Rum patriğinin ve Rum Patrikliğine bağlı piskoposların maaşlarını düzenleyen nizamname”nin hükümlerinin bugün yürürlükte olmadığı açıktır. Özel’in de yukarıdaki ifadeleri bağlamında, bu nizamnameler, Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından herhangi bir hukuki düzenlemeye gerek olmaksızın, kendiliklerinden yürürlükten kalkmışlardır. Zira Lozan Antlaşması sonrasındaki statü uyarınca, yetkisi sadece dini konulara hasredilmiş olan Patrikhane’nin karar mekanizmasında, ruhban olmayan üyeler bulunmayacaktır; kısaca ifade etmek gerekirse, Osmanlı Devleti’nin sona ermesinin ardından, Patrikhane’nin “karma meclis toplama yetkisi” ortadan kalkmıştır. Yüksek ruhbanın maaşlarına ilişkin nizamname bağlamında da artık piskoposların, Türk vatandaşı Rumlardan para toplayabilecekleri bir statüye sahip olmadıkları belirtilmelidir. Örneğin nizamnamenin onuncu maddesinde, mahalle papazlarının senelik mahalli piskoposa verecekleri meblağ belirlenerek ve bu meblağın dışında mahalli piskoposa vergi niteliğinde başkaca para ya da mal vermeyecekleri hüküm altına alınmıştır ki bu hüküm söz konusu nizamnamenin temelindeki kabulü de ortaya koymaktadır. Modern ulus devlette ise vergi toplama yetkisi devlete aittir ve bir din adamı olan piskopos vergi toplama yetkisine sahip olamaz. Türkiye Cumhuriyeti Devleti vatandaşları ruhban ya da değil, vergilerini doğrudan doğruya devlete ödeyeceklerdir.

İstanbul patriğinin ve mahalli piskoposların idaresinde bulunan tüm manastırlar hakkındaki nizamnamenin hükümleri ayrı ayrı dikkate alındığında, Lozan Antlaşması’nın azınlıklara ait, kilise, havra, mezarlıklarla, diğer dini kurumların Türkiye hükümetinin koruması altında olup, yeni dini kurumların oluşturulması için Türkiye hükümetinin gereken kolaylığı sağlayacağını öngören, kırk ikinci maddesi kapsamına giren, nizamnamenin bazı hükümlerinin yürürlükten kalktığı ifade edilmelidir. Bu itibarla metruk manastırların ihyasını düzenleyen dördüncü ve beşinci

bentleri yürürlükte olmadığı gibi, Türk Devleti'nin sınırları dışında kalmış, Eflak ve Buğdan taraflarındaki manastırlara ilişkin olan altıncı bendi ve Aynaroz manastırları hakkında olan yedinci bendi de yürürlükte değildir. İstanbul patriğinin ve yerel piskoposların nezareti altında bulunan manastırların iyi idaresine dair olan aynı nizamnamenin birinci bendi, manastırların köylere papaz tayin edemeyeceklerine ilişkin ikinci bendi, manastırların sınıflarını düzenleyen üçüncü bendinin, günümüzde ibadete açık manastırlar bakımından yürürlükte olduğu ifade edilebilir; zira söz konusu hükümler, dini birer kurum olan manastırların niteliklerini ve iyi bir şekilde yönetilme gerekliliklerini ve dini hiyerarşi içinde hangi ruhbana tâbi olacaklarını hüküm altına almıştır. Ancak nizamnamenin bu hükümleri, Türkiye Cumhuriyeti döneminde bir takım hukuki düzenlemelerle, ibadethane olmaktan çıkartılmış, statüsü farklı şekilde tespit edilmiş olan manastırların (örneğin müze statüsüne alınmış olan manastırların) Türkiye Cumhuriyeti döneminde aldığı bu yeni statüyü etkilemez. Çünkü bu nizamname, Osmanlı Devleti'nden, Türk hukuk mevzuatına kalmış bir iç hukuk düzenlemesidir ve devletin söz konusu düzenlemenin hükümlerini açık ya da zımni olarak ilga etme yetkisi bulunmaktadır.

Rum Patrikhanesi Umurunun Islahı Zımında Patrikhane-i Mezkûrede Müctemi Olan Komisyonun Patrik İntihab ve Nasbına Dair Tertib Eylediği Nizamname-i Umumi'nin ise bazı maddeleri yürürlükte iken, bazı maddeleri kendiliğinden hükümsüz kalmıştır. Söz konusu nizamnamenin ilk maddesinden itibaren, hangi maddelerinin yürürlükte olup, hangilerinin olmadığı ifade edilmeden evvel, nizamnamenin ilk faslının Fener Rum-Ortodoks patriğinin hangi usulle seçileceğini öngörürken, ikinci faslının, patrik olarak seçilecek kişide aranan vasıfları belirlediği, son faslın ise patriği seçecek olan "umumi meclise" ayrıldığı bir kez daha belirtilmelidir. On üç maddeden oluşan ilk faslın, birinci maddesine göre, patriklik makamında boşalma olduğunda, cemaat-i metropolidan (metropolitler meclisi /

ruhani meclis / Sen Sinod) ve muhtelit (karma) meclis üyeleri tarafından, İstanbul'da bulunan "ehil ve erbab" bir metropolit patrik kaymakamlığına seçilip, durumun hükümete bildirilmesi üzerine, durumun onaylanması ve yeni patriğin seçilmesine dair emir verilmesiyle, patrik seçimine ilişkin prosedür başlayacaktır. Görüldüğü üzere söz konusu hüküm, patrik kaymakamının seçilmesine, karma meclisi de dahil etmektedir ki daha evvel de belirtildiği gibi, Patrikhane karma meclis toplayamayacaktır; öyleyse patrik kaymakamını (vekilini) metropolitler meclisi seçecektir; bu itibarla söz konusu hükmün bir kısmı yürürlükte iken, diğer kısmının yürürlükte olamayacağı belirtilmelidir. İkinci madde de *Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'ne tâbi bulunan metropolitlerin tümüne* mektup gönderilerek, piskopos rütbesine sahip ruhbandan patrikliğe ehil gördükleri kişinin adını bir kağıda yazıp, bu kağıdı mühürlü bir zarfa koyarak, kırk bir gün içinde İstanbul'a göndermelerinin bildirilmesi ve yirmi sekiz metropolitlik ahalsine yazı gönderilerek, *yirmi sekiz metropolitlik dairesinde bulunan ahalinin patriği seçecek mecliste birer vekil bulundurmaları için, avamdan uygun gördükleri kişilerin, belirli günde başkentte hazır bulunmaları* gerekliliğinin bildirilmesi öngörülmüştür. Madde metni, patrik seçiminde ruhban olmayan Rumlara da seçim hakkı tanıyan nizamnamenin bu konudaki kabulünü yansıtmaktadır. Bu itibarla söz konusu hükmün, birinci madde hükmü gibi sadece bir kısmının yürürlükte olduğu ifade edilmelidir. Bugün için Türkiye sınırları dahilinde bulunan metropolitlerin bu seçimde oy kullanabilmeleri gerekir; ruhban olmayan üyelerin patrik seçimine müdahil olamamaları itibarıyla, hükmün patrik seçimi hakkını metropolitlere veren (metropolitlerle patrik adayları konusunda yazışmayı düzenleyen) kısmının yürürlükte olduğu belirtilmelidir. Üçüncü maddede ise cemaat-i metropolidan üyeleri ile İstanbul'da bulunan metropolitlerin, patrik olarak seçilmeye layık gördükleri piskoposun ismini yazıp mühürledikleri varakayı, en geç seçim gününden beş gün öncesine kadar ulaştırmaları ve bu kağıtların da taşradan gelen oy pusulaları arasına koyulması

öngörülmüştür ki bu madde içinde ruhban olmayan seçmenlere ilişkin hüküm taşımadığı, prosedürün nasıl devam edeceğini gösterdiği için yürürlüktedir. Dördüncü madde, patrik seçimi için tespit edilmiş olan kırk bir günlük sürenin bitiminden beş gün evvel nizamname gereğince seçim meclisinde bulunması gereken ruhban ve avamdan üyelerin tümüne kaymakam tarafından davetiyeler gönderilmesi ve kendilerine kararlaştırılan seçim gününün bildirilmesi, seçim gününde davet edilenlerin tümü toplanma yerine gelip şahısları tahkik olup onaylandıktan sonra, kapıların kapanmasının ardından cemaat-i metropolidanın katibi ile hazır bulunanlar arasından seçilecek iki kişinin oy pusulası torbasını açarak saymaları gerekliliğini hüküm altına almaktaydı ki bu maddenin de ruhban olmayan üyelere dair düzenlemesinin dışında kalan kısmının yürürlükte olduğu belirtilmelidir. Prosedürün nasıl devam edeceğini gösteren beşinci madde ve altıncı madde yürürlüktedir. Patrik aday olarak tespit edilen metropolitlerin isimlerinin bir deftere yazılarak altının, meclis huzurunda kaymakam, cemaat-i metropolidan ve meclis-i muhtelit tarafından imzalanarak mühürlenmesini öngören yedinci maddenin hükmü, karma meclisin imzasına ilişkin kısım hariç yürürlüktedir. Devam eden prosedürde, patrik adaylarının isimlerini içeren defterin Babialı'ye (Türkiye Cumhuriyeti Devlet yetkililerine) gönderilerek, bu defterden, Babialı'nın (Türk hükümetinin) patrikliğe ehil görmediği kişilerin isimlerini çıkarabileceğini hüküm altına alan sekizinci madde yürürlüktedir. Dokuzuncu ve onuncu maddeler adayların üçe indirilmesini öngörmüştür. Bu maddelerdeki ruhban olmayan üyelere ilişkin cümleler dışında, madde hükümlerinin yürürlükte olduğu ifade edilmelidir. Zira söz konusu madde hükümleri gereği, halen patrik seçimine ilişkin prosedür devam etmektedir. On birinci madde, üç adaydan birinin patrik olarak seçimini düzenlemiş, seçimde oy kullanacak olan ruhban üyeler patriği seçmek üzere kiliseye gittiklerinde, ruhban olmayan üyelerin de kilisede hazır bulunmalarını öngörmüştür ki ruhban olmayan üyelere bah-

seden cümle hariç, söz konusu madde yürürlüktedir. Yine oy çokluğu sağlanamaması durumunu düzenleyen on ikinci madde de yürürlüktedir, on üçüncü madde ise seçilen kişinin patrikliğine ilişkin tasdik ve merasimini, Osmanlı Devleti teşrifat kuralları bağlamında öngörmüştür ki bu itibarla yürürlükte değildir. Seçilen patrik adayının, patrik olarak atanması, Türkiye Cumhuriyeti makamları tarafından gerçekleştirilecektir.

Nizamnamenin ikinci faslına göre patrik seçilecek kişinin, olgunluk yaşına (sin-i kemale) ulaşmış olması, piskopos rütbesine sahip bulunması, en az yedi sene aralıksız bir makamı dürüst olarak yönetmiş olması, ahlak ve adabının şaibe altında bulunmaması, eğer mümkünse fen, maarif, ilim ve kilise kanunlarını bilmesi (hatta bu esaslarda kamil olması), gerek Patrikhane'yi, gerek (idaresi altındaki metropolitler ve diğer Ortodoks mezhebindeki müstakil) kiliseleri (mensup bulunduğu mezhebi sözle ve fiilen) her zaman ve her yerde himaye kudretinde bulunması, *patrik seçilmesini onaylayacak olan Saltanat-ı Seniyye'nin* (Türk hükümetinin) güvenini kazanmış olması, umum milletin güven ve itibarına layık olacak vasıflara ve şahsi onura sahip bulunması, hiç olmazsa *pederinden (babasından) beri aslen Osmanlı tebaası* (Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı) olması¹⁹³ zorunludur ki, nizamnamenin bu hükümleri günümüzde de yürürlüktedir.

Nizamnamenin üçüncü faslı ise, patrik seçimi için oluşturulacak olan “umumi meclis”e dairdir ki bu faslın birinci maddesi uyarınca “umumi meclis” rahipler ve ruhban olmayanlardan (rehabin ve avam) oluşacaktı. İkinci madde rahiplerden mecliste bulunması gerekeni öngörürken, üçüncü madde ruhban olmayanlardan mecliste bulunması gerekenleri öngörmüştür. Bu itibarla söz konusu maddelerdeki ruhban olmayanlara ilişkin düzenlemeler hükümsüz olmakla birlikte, geri kalan kısımlar yürürlüktedir ki patriği seçecek tek meclis kalmaktadır. Ruhbandan oluşan meclis. Bu meclisi de cemaat-i metropolidan, İstanbul'da bulunan metropolitler ve Ereğli metropoliti oluşturmaktadır.

¹⁹³ İbrahim Hakkı, a.g.e., s.315.

Nizamnamenin üçüncü faslının son cümlesi ise seçim hakkının sadece Osmanlı tebaasına (Türk vatandaşlarına) ait olduğunu öngörmektedir ve yürürlüktedir.

Patrik seçimi prosedürüne ilişkin valilik tezkeresi de dikkate alındığında, söz konusu 1923 tarihli yazının bu kadar ayrıntılı olmadığı hatırlatılmalıdır; seçime katılacak patrik adaylarının Türk vatandaşı ve seçim sırasında Türkiye dahilinde görevli olmaları gerekliliğinin bildirilmesi ile yetinilmiştir. Yine nizamname kadar ayrıntılı olmayan, 1923 tarihli diğer bir düzenleme de Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin patrik seçimi için aldığı karardır ki burada da patrik seçimine ilişkin prosedür, Rum Patrikliği Nizamati'nin yukarıda açıklanmış hükümleri temel alınarak hazırlanmıştır. Şöyle ki Lozan Antlaşması'ndan sonra ruhani meclisin, boş olan patriklik makamı için yapılacak seçimin şeklini içerir 18 Teşrinievvel 1923 tarihli kararının¹⁹⁴ içeriği şu şekildedir:

“Patriklik yüksek makamının boş kaldığı 4 Teşrinievvel (Ekim) tarih (1923) ve 4810 no.lu Sen Sinod'un ta'mimi ile iş'âr kılınmıştır. Bu kerre Patrikhâne, *sırf rûhânî ve kilise merkezi olmak sıfatındaki yeni durumu üzerine*, yeni patrik'in âtideki tarzda seçilmesinin kararlaştırıldığı tebliğ olunur:

1) Patrikhâne seçimine, doğrudan doğruya Patrikhâne'ye mensub olanlarla, bilfiil hizmette bulunan metropolitler ve başpiskoposlar katılacaklardır.

2) Bunların hepsi istisnasız ta'mimin tarih gününden i'tibâren 40 gün zarfında kendilerince uygun görülen adayın adını bir pusulaya yazıp, o pusulayı mühürlü bir zarf içine koyup ve üzerine 'oy pusulası ihtivâ ediyor' ibâresi yazıldıktan sonra Sen Sinod Reisi olan Erdek Metropolitidi Kalinikos'a hitâben bir kapalı mektupla göndereceklerdir.

3) Patrik adayı olarak, yedi yıl hizmette bulunan metropolit ve başpiskoposlar gösterilecektir.

¹⁹⁴ Şahin, “Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi,” s. 347.

4) Oy pusulası, bu ta'mimin tarihinden ... i'tibâren 41. günde İstanbul'da bulunan Metropolitlerin katılmasıyla Sen Sinod Meclisi'nde tasnif olunarak ve tasnif sonunda gerekli vasıflara sahip üç kişilik bir cedvel düzenlenecektir.

5) Bu üç adaydan biri, İstanbul'da bulunan metropolitlerle, Sen Sinod Meclisi tarafından Patrikhâne kilisesinde yapılacak rûhânî âyinden sonra kanûnî oylarla patrik seçilecektir.

Binâen'aleyh yukarıdaki mukarrerât gözönüne alınarak, belirtilen zaman zarfında her bir metropolidin, seçimlerin yapılması için oy pusulasını göndermesi beyân olunur"¹⁹⁵.

Görüldüğü üzere Patrikhane'nin, "sadece ruhani sıfatı"na vurgu yapılarak, Rum Patrikliği Nizamatı'nda patrik seçimi için oy kullanmaları öngörülmüş olan ruhban olmayan Rumlardan hiç bahsedilmemektedir. Nizamnamedeki prosedürün tamamlanması için tespit edilmiş olan süre, burada da aynıdır. Yine patrik seçilecek kişinin yedi yıl hizmette bulunmuş olması gerekliliği de nizamnamenin ilgili hükmü ile aynıdır. Ancak patrik adaylarının ve onları seçecek olan ruhanilerin Türk vatandaşı olmaları gerekliliğinden bahsedilmemiştir ki bu gereklilik de valilik tezkeresinde bulunmaktadır. Fakat nizamnamenin ilgili hükmüne göre, patrik seçilecek kişinin, en azından babasından beri Türk (Osmanlı) vatandaşı olması öngörülmüştür ki bu ayrıntı da valilik tezkeresinde bulunmamaktadır. Neticede nizamnamenin patriğin (babasından beri) Türk vatandaşı olması gerekliliğine dair düzenlemesi yürürlükte ve ayrıntılı hükümler içeren nizamname hükümlerinden yürürlükte olanlar, valilik tezkeresini ve Patrikhane'nin 1923 tarihli kararını tamamlayacaktır. Bu itibarla *hukuki bağlamda*, Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'ne patrik olarak seçilecek kişinin, babasından itibaren Türk vatandaşı olması gereklidir. Sonradan kazanılmış Türk vatandaşlığı, kişiye Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'ne patrik olma hakkını tanımaz.

¹⁹⁵ Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, s. 271-272. (Vurgu bana ait.)

Benlisoy ve Macar, günümüzde Fener Rum-Ortodoks patriğinin, Rum Patrikliği Nizamatı'nın ilgili maddeleri ve 6 Aralık 1923 tarihli valilik tezkeresini temel alan bir prosedür dairesinde seçildiğini belirtmektedirler¹⁹⁶. Bu itibarla patrik seçimine ilişkin olarak, Osmanlı Devleti'nin Rum Patrikliği Nizamatı'nı kabulü öncesinde olduğu gibi, Cumhuriyet döneminde de patriğin sadece ruhaniler tarafından seçildiği belirtilmelidir. Zira söz konusu kurum, herhangi bir dünyevi yetkiyi içinde barındırmadığı için, karar mekanizmasında, din adamı olmayan görevlilere de ihtiyacı yoktur.

Piskopos olarak atanacak rahiplerin taşımaları gereken nitelikleri ve piskoposların seçilme prosedürünü öngören, Piskoposluğa Müstehak Olacak Rahiblerin Sıfat-ı Lazimeleriyle Usul-i İntihabıyyelerini Mütezammın Nizamname'nin hükümleri dikkate alındığında, bu nizamname uyarınca piskopos seçilecek ve atanacak kişinin daha evvel de belirtildiği üzere, aslen Osmanlı (Türk) Devleti vatandaşı olması, dürüst olup herhangi bir şaibe altında bulunmaması, her nerede ikamet etmiş olur ise olsun, o yerlerden iyi hallerine dair şahadetnamelerinin bulunması, kilise kanunları hükmü uyarınca olgunluk yaşında bulunması, kilise işlerine ilişkin yeterli bilgiye sahip olması ve hiç olmazsa beş seneden beri rahip olarak Patrikhane'de veya bir metropolit maiyetinde çalışarak ehliyetini ispat etmiş olması, Rumcadan başka, tayin olunacak mahalle göre Türkçe ve *İslavoniye*'ye aşina olması gerekmekte idi ki söz konusu hüküm, piskoposların *İslavoniye*'ye aşina olmasına ilişkin cümle hariç yürürlüktedir. Osmanlı Devleti dönemi nizamnamesinde böyle bir gerekliliğin aranması doğaldır; zira Osmanlı tebaası Slavlar, kendi ulusal

¹⁹⁶ Benlisoy, Macar, *a.g.e.*, s. 60. [Günümüzde patrik adına bir metropolit tarafından yönetilen İstanbul başpiskoposluğu bölgesine giren semtler ve Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı metropolitliklerle başpiskoposluklar için bkz: *A.e.*, s. 60-63. Eserde Patrikhane'ye bağlı olduğu ifade edilen, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde bulunmayan başpiskoposluklar da listeye alınmıştır. (*A.e.*, s. 62-63.) Konu bağlamında ayrıca bkz: Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, s. 344-345; Özel, *a.g.e.*, s. 108, dn: 336.]

kiliselerini kurmadan evvel, Fener Rum Patrikhanesi'nin ruhani iktidar sahasındaydılar. Oysa bugün Türkiye Cumhuriyeti sınırları dahilinde, (istisnaların bulunabilme olasılığı bir tarafa) dini işleri bakımından Fener-Rum Patrikhanesi'ne tâbi Slavlar olmasa gerek. Bu itibarla piskopos olacak kişi için öngörülmüş olan bu şarta gerek kalmamıştır. Yine piskoposların tahsillerine ve Osmanlı Devleti'nin Müslüman ulemasına benzer şekilde, piskoposlarda aranan rüus ibrazına ilişkin ikinci madde de yürürlükte değildir.

Nizamname'nin yürürlükte olan dördüncü maddesi, aranan niteliklere sahip kişiler arasından piskopos seçilebilme usulünü öngörmektedir ki söz konusu maddeye göre, boş kalan piskoposluk makamlarına yeni piskopos seçimi ve tayini kilisenin “öteden beri cari olan usulü üzere” cemaat-i metropolitanın oyu ve uygun bulmasıyla söz konusu olacağından cemaat-i metropolitan, patriğin yönlendirmesi ve izni ile piskoposluk için gerekli niteliklere sahip olan rahiplerden, kiliseye en çok hizmetleri geçmiş ve sadakatleri görülenlerden üçünü boş piskoposluk makamına aday göstererek ve bu üç adaydan biri gizli oyla seçilerek tayin edilecektir. Eşit oy durumunda patriğin oyu ile oy çokluğu sağlanacaktır.

Yine hükümde geçen “avam” kelimesinin beraberinde getirdiği gereklilik haricinde, piskoposlardan birinin vefatı durumunu düzenleyen beşinci madde yürürlüktedir. Patrik gibi piskoposların da hayat boyu görev yapacakları esasını öngören altıncı madde de yürürlüktedir. Aynı maddeye göre, piskoposlar *Devlet-i Aliyye'ye (Türkiye Cumhuriyeti'ne) ihanetleri, ahaliye zulüm etmeleri, ya da azillerini gerektiren hal (su-i hal) ve hareketlerinin söz konusu olması halinde makamlarından azledileceklerdir.* Yürürlükte olan bir diğer madde (yedinci madde) piskoposların, daima memur oldukları mahalde ikamet ederek, görev mahallerinde bulunan Hristiyanların ruhani işlerini görmek ve gözetmek zorunluluğunu öngörmektedir. Meşru mazeretleri olmadıkça, ya

da devlet veya Patrikhane tarafından İstanbul'a çağrılmadıkları sürece, görevlerini bizzat kendileri yerine getireceklerdir.

Sekizinci madde ise, bir yerin Hristiyan ahalisinin piskoposlarından şikayetçi olmaları halinde, piskoposa isnat edilen fiilin ruhani ve dünyevi ayrımından bahsedip, piskoposun bu bağlamda bir takım imtiyazlarını öngördüğü gibi ruhani sıfatının ne zaman kaldırılacağı da açıklamıştır ki bu hüküm Rum Patrikliği Nizamatı'nın herhangi bir hukuki düzenlemeye gerek olmaksızın kendiliğinden yürürlükten kalkmış olan hükümlerindendir. Aynı şekilde, piskoposların memleket meclisine katılmalarını öngören dokuzuncu madde hükmü de yürürlükte değildir. Onuncu madde ise piskoposların miras konularını düzenlemiştir ki yürürlükte değildir; bu bağlamda ruhban olan ya da olmayan gayri Müslim Türk vatandaşları da Türk Medeni Kanunu'na tâbidirler. Yine miras hükümlerini düzenleyen on birinci, on ikinci ve on üçüncü maddeler de yürürlükte değildir.

Cemaat-i Metropolidanın Heyetiyle Suret-i Teşkilini Mutazammın Nizamname'nin birinci maddesi, İstanbul patriğine tâbi bulunan cemaat-i metropolidanın (ruhani meclisin), *on iki kişiden* oluştuğunu ve İstanbul Rum patriğine ait ve tâbi olan Hristiyan tebaanın *hükümet-i ruhaniyyesi* sayıldığını, cemaat-i metropolidanın kilisenin kanunları gereğince, *milletin* bil-cümle umur ve dini işlerine dikkat etmesi gerektiğini öngörmüştür. Ruhani meclisin görevleri, madde metni uyarınca, boşalmış piskopos makamlarına yenilerinin atanması; genel olarak ruhban sınıfı ile her tarafta bulunan *millet* manastırlarının, İstanbul'da bulunan *millet* mektebinin ıslahı ve gerektiği gibi idareleri; Ortodoks Hristiyanlarının akaitlerinin ihlaline ve mezhep değiştirmelerine sebep olabilecek her çeşit harici tesirden emin olabilmeleri için gerekli ihtimamın gösterilmesi; liyakatli vaiz ve rahiplerin atanması; rahiplerin faydalanmaları ve Hristiyan tebaanın dini akaitleri için uygun görülecek kitapların sağlanması ve yayınlanması idi. Söz konusu yayının yapılabilmesi için Patrikhane'de muntazam bir basmahane bulunacak ve burada

dini kitaplardan başka yayınlanacak kitaplar ve risaleler hakkında öncelikle, Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesi ile haberleşmeye riayet edilecekti; bu hususta cemaat-i metropolidanın diğer eyaletlerdeki piskoposlar ile iletişiminin olması ve piskoposların da doğrudan doğruya cemaat-i metropolidana hitap etmeleri gerekmektedir. Zira cemaat-i metropolidanın ruhani idaresine (hükümet-i ruhaniyyesine) dair hukuk ve işlerine dışarıdan bir kişinin müdahalesine cevaz verilmeyecekti. Bu madde içeriğindeki millet mektebine ve *millet* vurgulamasına, bu bağlamda ruhani meclisin görevlendirilmesine ilişkin cümleler hariç, ruhani meclisin sadece dini niteliğine hasredilmiş kısmının yürürlükte olduğu ifade edilebilir; zira hüküm kapsamında ruhani meclisin yapısı da belirlenmektedir.

Görüldüğü üzere, ruhani meclisin statüsünü ve görevlerini belirten hükümde ruhani meclisin üyesi olacak metropolitlerin vatandaşlığından bahsedilmemiştir. Diğer nizamnamelerin hükümleri ise, patrik ve piskoposların, Osmanlı dolayısıyla Türk vatandaşı olmaları zorunluluğunu öngörmüştür ki dini hiyerarşide patrik ve piskopos arasında bulunan metropolitin de (ilgili nizamname maddelerinde açıkça öngörülmemiş olsa da) Türk vatandaşı olması gereklidir. Zira ruhani meclisin başı olan patrik ve (diğer yüksek ruhban) piskoposlar, Türk vatandaşı iken, metropolitler için böyle bir zorunluluğun olmadığı düşünülmesi, hukuk mantığına uygun değildir.

İstanbul Patrikliği'ne bağlı metropolitlerin sırayla ikişer sene süreyle cemaat-i metropolidanda üye olabileceklerini düzenleyen ikinci madde hükmünün de yürürlükte olduğu belirtilmelidir. Yine nizamnamenin Osmanlı Devleti'nin kendine özgü durumundan kaynaklanan bugün yürürlükte olamayacak hükümleri hariç diğerleri yürürlüktedir. Bu itibarla nizamnamenin sonraki maddelerinde düzenlenmiş olan, patriğin haberi olmaksızın ve kendisi mecliste bulunmaksızın, cemaat-i metropolidan tarafından verilen her karara uyulmayıp, mülga tutulacağına, cemaat-i metropolidanın bilgisi dışında, patrik tarafından veri-

len hükümlerin de geçerli olmayacağına, cemaat-i metropolidan tarafından oy çokluğu ile verilen hüküm ve kararın, patriğin de kabulüyle icra edilebilir hale geleceğine ilişkin hüküm yürürlüktedir. Yine nizamnamenin son maddesine bakıldığında, söz konusu hükmün bir kısmı geçerli iken diğer kısmının hükümsüz olduğu görülmektedir. Şöyle ki görevdeki patrik, vazifelerine aykırı hareketlerde bulunmuşsa ve bu hareketleri dolayısıyla kendisine birinci ve ikinci defa cemaat-i metropolidan tarafından ihtar yapılmış, fakat patrik söz konusu ihtarlara itibar etmemişse, cemaat-i metropolidan karma meclisin daimi azasıyla beraber patriğe yapılan ihtarı yeniledikten sonra, patrik aynı hareketlerinde ısrara devam ederse, cemaat-i metropolidan ile meclis-i muhtelit-i azası patriğin azline ilişik taleplerini Babıali'ye birlikte arz ve ifade edeceklerdir. Fakat patriğin azledilebilmesi için gerek cemaat-i metropolidan ve gerek karma meclisin daimi üyelerinin oylarının üçte ikisinin ittifakı gereklidir. Söz konusu hükmün, karma meclise ilişkin cümleleri hükümsüz olarak kabul edilerek, geri kalanının yürürlüğü kabul edildiğinde, patriğin olmaması gereken hareketleri nedeniyle ruhani meclis tarafından iki kere ikaz edilmesinin sonuç vermemesi halinde, patriğin azli taleplerini Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne arz edeceklerdir. Zira patriği azil yetkisi Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ne aittir.

İstanbul Patriği İle Cemaat-i Metropolidanın Yekdiğerine Olan Münasebatını Havi Nizamname'nin giriş bölümünde, İstanbul patriğinin, söz konusu patrikliğe tâbi rahiplerin tümünün ruhani reisi olması sebebiyle, dini hiyerarşisi altındaki ruhbana davranış tarzı ve cemaat-i metropolidanı yönetmesine dair esaslar öngörülmektedir ki bu içerikteki giriş bölümünün, yürürlükte bulunmaması için herhangi bir sebep yoktur. Zira patriğin dini hiyerarşi içinde kendisine tâbi din adamları ile ilişkisini düzenlemektedir. Nizamnamenin Cemaat-i metropolidan üyelerinin patriğe itaat etme zorunluluğu, patriğin sıfatına dokunacak hareket ve sözlerden kaçınmaları gerektiğini düzenleyen birinci maddesi de yürürlüktedir. Ancak, cemaat-i metropolidan üyesi

olan ya da olmayan piskoposlardan birinin ziyarette bulunması gerektiğinde, patriğin izninin gerektiği, aksi davranışın sonuçlarının ne olacağını düzenleyen ikinci maddenin yürürlükte olduğu söylenemez, zira söz konusu piskoposların, günümüzde memur statüsündeki Müslüman din adamlarından farkı yoktur; görevde bulundukları zamanlarda, ziyaret ve seyahatlerinde diğer devlet memurları hangi normlara bağlı iseler, piskoposlar hakkında da aynı yasa maddelerinin uygulanma zorunluluğu bulunmaktadır.

Cemaat-i metropolidan üyesi olan ya da olmayan piskoposların, patriğin şan ve itibarını sarsacak sözler söyleyemeyecekleri, buna cüret edenlerin, patrik tarafından edilen nasihatlere ve cemaat-i metropolidan huzurunda yapılan azarlamaya rağmen aynı hareket tarzına devam etmeleri neticesinde, kendilerine gerekli tedibin yapılacağını öngören üçüncü madde de yürürlükte değildir; ruhani meclis üyesi Rum-Ortodoks din adamları, devlet memuru statüsündeki Müslüman din adamlarının tâbi olduğu disiplin soruşturması ve disiplin cezalarına ilişkin düzenlemeye tâbidirler. Bir piskoposun, diğer bir piskoposun görev yerine gitme zorunluluğu doğduğunda, gidiş ve gelişlerini İstanbul Patrikliği'ne bildirmesi gerekliliğine dair bulunan dördüncü maddenin de yürürlükte olmaması için bir sebep yoktur. Piskopos madde hükmü uyarınca, kurum içinde hiyerarşik bakımdan amiri statüsündeki patriğe durumu bildirecektir. Ancak madde hükmüne aykırı davranış, patriğe herhangi bir tedip hakkı vermez; bir önceki madde bağlamında ifade edildiği gibi, piskoposun bu davranışı, Müslüman din adamlarına benzer şekilde, disiplin soruşturmasına konu olabilir.

Nizamnamenin ruhani meclisin nasıl karar alacağını öngören beşinci maddesi, ruhani meclis üyelerinden birinin mecliste beyan ettiği oyuna ya da bir madde üzerinde ifade ettiği düşüncesine ilişkin, patrik tarafından itibar sarsıcı sözler söylenmemesini, ruhani meclis üyelerinin de patriğe karşı saygılı davranmalarını düzenleyen altıncı maddesi, ruhani mecliste, patrik ve ruhani meclis üyeleri tarafından, ruhban sınıfından iki katip çalıştırı-

lacağını, birinci katibin beş, ikinci katibin yedi senelik hizmet süresi dolmadıkça piskopos rütbesine sahip olamayacaklarını hüküm altına alan yedinci maddesi, ruhani meclisin haftada üç kere toplanacağı, Babıali'ye (Türk Cumhuriyeti Hükümetine) sunulacak evrakın altı kıta mühür ile mühürleneceği, her bir kağıdın takdiminde deftere kayıt olunacağı, mühürlerin anahtarının patriklik nezdinde bulunacağına ilişkin sekizinci maddesi de yürürlüktedir.

Piskoposluğa atanarak, tayin edilen ruhbanın, başkentte iki aydan fazla kalamayacaklarını öngören nizamnamenin dokuzuncu maddesi, devlet memuru statüsündeki piskoposun, bir an evvel görev yerine gitmesini amaçlayan bir hükümdür ve yürürlüktedir. Aykırı davranış ancak disiplin soruşturması konusu olabilir; yine haklarında dava olan üyelerin ruhani meclis toplantılarına katılamayacaklarına ilişkin onuncu madde de yürürlüktedir.

Görevden azledilmiş patriklere ve görevde bulunmayan yüksek ruhbanaya ilişkin olan on birinci madde içeriğindeki, rızalarıyla istifa eden piskoposların kalan ömürlerini, patrik ve cemaate bilgi vererek, *istifaları sırasında görevde bulundukları piskoposluktan başka bir yerde olmak kaydıyla*, istedikleri mahalde geçirebilecekleri, ancak bir piskoposun azli, ruhani işlere ilişkin bir isnat nedeniyle söz konusu olmuşsa, ikamet yerinin Patriklik tarafından tayin edileceği, azil dünyevi bir suça ilişkin ise ikamet yerinin Babıali ve Patrikhane arasında kararlaştırılacağı düzenlemesi yürürlükte kabul edilemez, zira istifa ya da azil yoluyla görevden ayrılmak, beraberinde bir takım yerlerde ikamet yasağı getirmez. Nizamnamenin diğer hükümleri bakımından da "kamu düzeni", "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın temel ilkeleri" kriterleri uygulanarak, bu ilkelere aykırı olanlarının yürürlükte olamayacağı genel olarak ifade edilmelidir.

Nizamnamenin on dördüncü maddesinin içeriğinde bulunan ruhban okullarına dair düzenleme ile eğitim ve öğretim

kapsamında sayılabilecek diğer hususlara ilişkin hükümleri (on dokuz ve yirminci maddeler) ve on beşinci maddesi yürürlükte değildir. Zira söz konusu hükümler, Lozan Antlaşmasının ilgili (40 ve 41. madde) hükümleri, anayasal hükümler¹⁹⁷ ve 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu¹⁹⁸ ile zımnen ilga edilmiş, yani yürürlükten kaldırılmıştır¹⁹⁹. Günümüzde, farklı tarihlerde yürürlüğe girmiş olan eğitim ve öğretime ilişkin yasalar da dahil olmak üzere (Yüksek Öğretim Kanunu, 5580 Sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu), bu alandaki gerekli düzenlemeler yapılmıştır²⁰⁰.

Karma meclis sandığından bahseden nizamnamenin on altıncı maddesi de yürürlükte değildir. Ayrıca, kiliselerde okunan dua ve hutbeler sebebiyle bazı zamanlarda, Bulgarlar tarafından Patrikhane'ye arz olunan şikayetlerin dikkate alınarak, ruhani meclis tarafından söz konusu şikayetlerin ne derece haklı olduğu

¹⁹⁷ Konuya ilişkin anayasal hükümler bağlamında bkz: Vahapoğlu, **a.g.e.**, s. 219, 227-229, 232-234.

¹⁹⁸ 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun "Türkiye dahilindeki bütün müessesatı ilmiyye ve tedrisiyye Maarif Vekaletine merbuttur" şeklindeki birinci maddesi ile, ülke içindeki tüm okullar, Maarif Vekaleti'ne bağlanmıştır. Aynı kanunun ikinci maddesindeki "Şeriye ve Evkaf Vekaleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bil-cümle medrese ve mektepler Maarif Vekaleti'ne devir ve nakledilmiştir" hükmü ile diğer bakanlıklar, kuruluşlar ve vakıfların bünyesindeki okullar tek bir merkeze bağlanmıştır. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun akabinde yayınlanan 1924 yılı genelgesi ile de azınlık okullarından şu esaslara uymaları talep edilmiştir: Dini temele dayanan eğitim ve din propagandası yapılmaması; okul binalarında dini sembol ve işaretlerin bulundurulmaması, okul kitaplarından Hristiyan din büyüklerinin resimlerinin çıkartılması; okul binalarındaki salıplerin (haçların) indirilmesi. (Vahapoğlu, **a.g.e.**, s. 217-218.)

¹⁹⁹ Heybeli Ada ruhban okulunun konu olduğu Danıştay kararında, Patrikhane'nin tüzel kişiliği olmadığı, dolayısıyla, (bir tüzel kişi gibi yargı makamlarına başvuramayacağı), okul açma ehliyetinin bulunmadığı belirtilmiştir. (Macar, **a.g.e.**, s. 295; Özel, **a.g.e.**, s. 126.) Heybeli Ada Ruhban Okulu'na ilişkin tartışmalar için bkz: Özel, **a.g.e.**, s. 121-153; Macar, **a.g.e.**, s. 288-299.

²⁰⁰ Özel, **a.g.e.**, s. 145-149.

tetkik ve tahkik olunduktan sonra, şikayetçilerin teskin ve rahatları için gereğinin yapılması için gayret sarf edileceğine ilişkin on sekizinci madde de yürürlük alanı kalmadığı için yürürlükte değildir.

Nizamnamenin, Patrikhane'deki kilise elbisesiyle diğer değerli eşyanın, deftere kaydıyla, korunması için ruhani meclis tarafından atanan üyelerinden birinin gözetiminde bulundurulmasına ilişkin yirmi birinci maddesi de yürürlükte dir.

Rum Patrikliği Nizamatı madde madde dikkate alınıp, hükümlerinin yürürlükte olup olmadığı değerlendirilirken²⁰¹, bazı hükümlerinin bir kısmının yürürlükte iken bir kısmının yürürlükte olmadığı sonucuna varılmasının gerekçesi, söz konusu nizamnameler bütününün başka bir hukuki düzenleme ile açıkça yürürlükten kaldırılmamış olmasıdır; ancak Osmanlı Devleti döneminin ürünü olan bu normların tümünün, laik, ulus devletin hukuk mevzuatına uyumlu olması beklenemez; bu itibarla nizamnamelerin, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin hukuk mevzuatı ve Lozan Antlaşması sonrası Patrikhane'nin kabul edilmiş olan statüsü ile uyumlu hükümleri, ya da hükümlerin uyumlu kısımlarının yürürlükte olduğu kanısına varılmıştır. Zira Cumhuriyet sonrasında, hakkında kanun niteliğinde herhangi bir hukuki düzenleme yapılmamış bir kurum olan Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin, statüsünü, işlevini, yönetim mekanizmasını, iç hiyerarşisini, görevlilerin makamlarına nasıl atanıp nasıl azledilebileceklerini gösteren bir teşkilat yasasına tâbi olması gerekir. Bu konuları düzenleyen hukuk normları, Rum Patrikliği Nizamatı'nın zımnen ilga edilmemiş ya da kendiliğinden hükümsüz kalmamış kısımlarıdır. Örneğin, Patrikhane teşkilatının temel birimlerinden biri olan ruhani meclisin yapısı-

²⁰¹ Herhangi bir hukuk normunun yürürlükte olup olmadığının sorgulanmasıyla, yürürlükte olduğu sonucuna varıldığı takdirde, yürürlükte olduğu kabul edilen normun "uygulanma zorunluluğu" bulunmaktadır. (Vecdi Aral, **Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine**, 5. bs., İstanbul, Filiz Kitabevi, 1985, s. 87.)

nı bu nizamname öngörmektedir ve nizamnamede öngörüldüğü gibi, bugün de Fener Patrikhanesi'nin ruhani meclisinde on iki üye bulunmaktadır. Patrik seçim usulü ve patrik seçilecek kişinin hangi niteliklere sahip olması gerektiği de nizamnamede ayrıntılı olarak düzenlemiştir. Ancak bugün toplanması mümkün olmayan karma meclise, o günün şartlarında patrik seçiminde yer verilmiştir, öyleyse karma meclise dair cümleler hükümsüz kabul edilerek, hükmün geri kalanının yürürlüğünün kabulü gerekir. Zira Patrikhane de, patrik seçimine ilişkin 1923 tarihli kararında bu yaklaşımda olmuş, Rum Patrikliği Nizamati'nin patrik seçiminde karma meclise verdiği rolü yok hükmünde sayarak, sadece ruhbanın patriğin seçiminde görevli olduğunu açıklamıştır. Bu itibarla Rum Patrikliği Nizamati'nin kamu düzenine ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının temel ilkelerine aykırı olmayan hükümlerinin yürürlükte olduğu ifade edilmelidir; zira bir iç hukuk düzenlemesi olan, kanun hükmündeki Rum Patrikliği Nizamati'nin normları, anayasanın üstünlüğü ilkesi gereği, anayasaya uygun olmak zorundadır²⁰².

Özden, 1974'te verdiği konferansında "Osmanlı yönetiminden kalma kurallar topluluğu" başlığı altında Rum Patrikliği Nizamati'nı da saymıştır²⁰³ ki, tekrarlamak gerekirse Rum Patrikliğine ait kanun niteliğindeki nizamnamelerden oluşan söz konusu düzenlemenin tümü yürürlükte değildir. Sadece, demokratik, laik, Türk ulus devletinin temel yapısına, dolayısıyla anayasal ilkelere, kamu düzenine aykırı bulunmayan hükümleri yürürlükte dir. Geri kalanı ise, bu hükümleri ilga eden herhangi bir hukuki tasarrufa gerek olmaksızın kendiliğinden yürürlükten kalkmıştır.

²⁰² Aral, a.g.e., s. S.87, dn: 105.

²⁰³ Yekta Güngör Özden, "Hukukta Dil," (Çevrimiçi) <http://www.inisiyatif.net/document/YGODil.asp>, 02 Eylül 2009.

SONUÇ

Rum Patrikhane'sinin 1453'ten sonra Osmanlı Devleti süresince varlığının devamı, bir anlamda İslâm hukuk teorisiyle açıklanabilir ve kuruma, dolayısıyla kurumun başındaki patriğe ve diğer ruhanilere tanınan yetkilerin (imtiyazların) İslâm dini kaynaklı olduğu ifade edilebilir. Ancak patrik, Osmanlı Devleti'nde sadece dini lider değildir, aynı zamanda, bir dinle (mezheple) nitelenen Rum cemaatinin başıdır (*millet başı*). Ruhani otoritesi altındaki cemaatinin, devlet mekanizmasında temsilcisidir. Cemaati ("millet") üzerinde otoritesi, imtiyaza varan yetkileri bulunduğu gibi, cemaatinin bütün halinde ve cemaat üyelerinin teker teker hal ve hareketlerinden sorumludur. Cemaatini bir arada tutmak, Osmanlı siyasi iktidarına sadakate halel gelmemesini sağlamak, Osmanlı iktidarının sorgulanmasına sebebiyet verecek fiilleri (gerektiğinde bilgi toplayarak) iktidara haber vermek zorundadır. Osmanlı Devleti tarafından statüsünün genel çerçevesi bu şekilde belirlenen Patrikhane ve patrik, literatürdeki tartışmalara, çoğunlukla imtiyazları bakımından konu olmaktadır. Çünkü söz konusu imtiyazlar, kurumun statüsünün içeriğini ortaya koymaktadır ki özellikle varlığını "din farklılığı"nda bulan Patrikhane ve patriğin yetkilerinin, dünyevi niteliğinin olup olmadığının tespiti bu noktada önemlidir. Doğum, ölüm, miras, evlilik, boşanma, nafaka, drahoma, çeyiz gibi kişi ve aile hukukuna ilişkin konularda, Patrikhane'nin, uyumsuzluk çıktığında da cemaat mahkemelerinin yetkilendiril-

mesi, Osmanlı Devleti'nin klasik dönemi kapsamında, dini (ruhani) imtiyazlar şeklinde değerlendirilebilir. Yine dini hiyerarşideki ruhban atamasına, aforoza karışılmamasına dair beratlarla verilen emirler, metropolitin ikametgah olarak kullandığı konutunun, diğer devlet görevlilerinin kullanamayacağına ilişkin emirler de dini imtiyazlar içinde değerlendirilebilir. Yüksek rütbe sahibi ruhbanın (patrik, metropolit, piskopos), uyuşmazlıklarda Divan-ı Hümayun önüne çıkmaları, gayri müslim reayadan farklı olarak ata, katıra binebilme imtiyazları, dini kimlikli bu kişilerin, aynı zamanda yönetici sınıfından sayılmalarına yorulabilir. Ancak "vergi toplayabilmeleri" olgusu ve "cezalandırma yetkileri" ruhani imtiyazların, sadece din farklılığından ortaya çıktıklarının kabulünü zorlaştırmaktadır. Bu noktada Kenanoğlu, millet sistemini, ruhani iltizam sistemi olarak değerlendirilip, (diğer gayri müslim cemaat örgütlenmeleriyle beraber) Patrikhane'nin vergi toplama yetkisinin bu sistemden kaynaklandığını belirtmektedir. Fakat bu kabul, Patrikhane'nin Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde, dünyevi bir yetkiyi kullandığı olgusunu ortadan kaldırmamaktadır. Hangi sistem içinde olursa olsun (ruhani ya da değil) nihayetinde, Patrikhane (o dönem bakımından da) dünyevi bir yetkiyi kullanmaktadır; öyleyse bu yetkiden kaynaklanan sorumluluğu da ruhani değil, dünyevidir. Osmanlı Devleti, dini kimlikli cemaat liderine, dünyevi bir görev yüklemektedir. Ancak Patrikhane'nin vergi toplama yetkisinden bahsedilerek, onun otonom, hatta "devlet içinde devlet" olduğunu söylemek zordur; zira *sadece Osmanlı Devlet mekanizmasının çizdiği sınırlar içinde* Patrikhane'nin vergi toplayabilmesi hususunu, bu kurumun yetkisinden ziyade görevi olarak kabul etmek gerekir. Patrikhane'nin vergi toplayabilmesi, Osmanlı Devleti'nin idari, mali sisteminden kaynaklanmaktadır. Devlet, sadece patrik ve bu konuda görevlendirilmiş ruhbanaya değil, bir takım hizmetlerle yükümlü kıldığı diğer görevlilerine de modern devlette olduğu gibi maaş vermemekte, tasarrufu devlete ait olan bir takım arazi ve gelirler tahsis etmektedir. Örneğin tımar verdiği sipahiye,

maaş vermemekte; sipahi hem kendisine verilmiş olan (asker yetiştirmek, beslemek gibi) görevin gereklerini yerine getirmek, hem de kendi giderlerini karşılamak için, tımarın vergilerini toplamaktadır. Vergi toplayan diğer devlet görevlileri gibi, Patrikhane'nin bu konuda görevlendirilmiş mensupları da vergi toplamaktadır ki bu durum devletin, patrik ve diğer Rum-Ortodoks ruhbanı, bir nevi "devlet memuru" olarak gördüğünü açıklar. Yine Patrikhane bünyesinde yerine getirilen, emirlerin tebliği, tenbihname ilanı, cemaat kayıtlarının tutulması, cemaat mensupların taleplerinin hükümet mekanizmasına bildirilmesi, istihbari bilgilerin merkeze haber verilmesi gibi yetki ve görevlerin de kurumun idari işleyişine ilişkin, dünyevi nitelikli işlevler şeklinde değerlendirilmesi gerekir. Ceza hukuku kapsamında ise, diğer ruhani reisler gibi, Rum-Ortodoks patriği de, cemaati üyelerinden ruhban olan ya da olmayanı sürgün etmek, genelde ruhban sınıfına, istisnai olarak reayaya da uygulanan kulebend etmek, çok istisnai olarak reayaya uygulanmakla beraber, genellikle ruhban sınıfı için öngörülmüş olan manastırbend etmek, ayine mugayir hareket edenleri küreğe vurmak, falaka (değnek) cezası vermek, kalebend etmek, ayinleri üzere tedip etmek, sadece ruhban için geçerli olmak üzere alıkoymak, iplikhaneye göndermek gibi cezai yaptırımlar uygulayabilmekteydi ki görüldüğü üzere bu yaptırımlardan bazıları sadece ruhbanı değil, ruhban olmayan Rum-Ortodoks reayaya da uygulanabilmekteydi ve bu tür cezalar, sadece ayine mugayir hareket kapsamına giren eylemlere değil, (dünyevi) bir suç niteliğinde kabul edilebilecek eylemlere de verilmekteydi. Örneğin, birinci bölümde de zikredildiği üzere, cemaat içinde problem çıkartanlara (ehl-i fesat olanlara) bu tür cezalar verilebilmekteydi. Kamu düzenini bozan bir soruna neden olanlar, ruhban sınıfına ait olsalar dahi, patriğin cemaatin huzurunun sağlanmasına ilişkin dünyevi görevini ihlal etmiş oluyorlardı. Üzerlerine düşen vergiyi (miri rüsumu) ödemeyen papaz ve piskoposların, ayinleri üzere tedip edilerek, saçlarının tıraş edilmesi de bu bağlamda yorumlanabilir. Eylemi

gerçekleştiren kişi ruhanidir; ancak eylem, (dini nitelikli toplanan vergiler bir tarafa bırakıldığında) dünyevidir: Vergi ödeme. Burada da eylem faili, devletin Patrikhane'ye yüklediği vergi toplama görevinin gerektiği gibi yerine getirilmesine engel olarak "kamu düzeni" ni ihlal etmiş olmaktaydı. Eyleminin karşılığındaki yaptırım ise, genelde dini nitelikli eylemlerin muhatap edildiği bir yaptırımdır. Ancak Patrikhane ve söz konusu kurum adına "cezalandırma" yetkisini kullanan ruhban, Osmanlı Devleti'nin denetimi ve kontrolü altındadır; örnek olarak verilen sürgün cezalarında görüldüğü üzere, verilen cezanın uygulanabilmesi, devletin onayına bağlıdır. Neticede Patrikhane'yi temsil eden patrik ve diğer ruhbanın cezalandırmaya ilişkin dünyevi yetkileri, bu kurumu otonom hale getirmemektedir. Çünkü *otonomi*, devlet mekanizmasının bir parçası olan kurumun, bağlı olduğu siyasi iktidarın tanıdığı bazı dünyevi yetkileri kullanmasından farklı bir durumdur ve bu yetkilerin (imtiyazların) kullanılmasında sorun çıktığı takdirde, en küçük şikayette, "kadının adaleti" hazır beklemektedir. Ayrıca gayri müslim reayanın ceza hukuku alanında, şeriye mahkemesinin yargısına tâbi olmasının, Osmanlı Devleti'nin suç ve ceza sisteminde genel ilke olduğu belirtilmelidir. Patrikhane'nin (ölüm cezası asla veremeyeceği) "cezalandırma" yetkisinin, istisnai bir alanda, kendisine verilen "kamusal" görevlerin sonucu olduğu ifade edilebilir. Zira ruhban da birbirleriyle davalaşabiliyor, bu davalar görev başındaki patriğe kadar uzanabiliyordu. Örneğin görevden alınan metropolitler, patrik hakkında padişaha şikayette bulunabiliyorlardı. Kısaca belirtmek gerekirse, kurumun iç hiyerarşisindeki uyuşmazlıklar, kurumun kendi bünyesinde halledilmek zorunda değildi; son karar mercii her zaman Osmanlı Devleti'nin (padişah divanı / Divan-ı Hümayun, kadı gibi) diğer organlarıydı. Yine patrik seçimlerinde, Rum-Ortodoks ruhbanın kendi içlerinde (M. Ali Aynî'nin ifadesi ile) "entrikalar" söz konusu olabiliyordu. Zira klasik dönemde de patrikler ömür boyu makamlarında kalmak üzere seçildikleri halde, bazıları çok kısa sürelerle bu makamda

kalabilmişler, seleflerinin makamdan indirilmesine neden olan halefler de aynı akıbeti yaşamışlardır. Şöyle ki patriğin değişmesini öngören dönem sadrazamı, patrikhanedeki en az on iki metropolitten oluşan Sen Sinod'a (cemaat-i metropolidan) haber yolladığında, söz konusu meclis tarafından yeni patrik seçilir ve bu kişiye patrikliğinin onaylandığının bir göstergesi olarak berat verilirdi¹. Tüm bu olgular dikkate alındığında, Patrikhane mahkemesine yalnızca Rumların değil, Müslümanların ve Ermenilerin de başvurdukları iddiası, Osmanlı Devlet sistemi içinde kabul edilebilirliği olmayan, bir efsane olsa gerektir.

Patrikhane'nin hukuki statüsünün, Osmanlı Devleti'nin klasik dönemindeki yorumundan, Tanzimat dönemindeki yorumuna geçiş, farklı şekillerde sorulabilecek bir soru ile yapılabilir: Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde otonom olmayan Rum-Ortodoks cemaatinin bir anlamda temsilcisi konumundaki, devletin idare mekanizmasının içinde yer alan ve kendisi de otonom bir teşkilata sahip bulunmayan Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi, Tanzimat döneminde (diğer bir ifade ile devletin modernleşme döneminde), otonom / özerk bir yapıya kavuşmuş mudur? Ya da tam aksine klasik dönemde sahip olduğu yetkilerinde (imtiyazlarında) bir aşınma olmuş mudur? Cevap çalışmanın içeriğinden de anlaşılacağı üzere, söz konusu dönemde, Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin hukuki bağlamda imtiyazlarında aşınma, erime yaşadığıdır. Genişleyen Patrikhanenin hukuki imtiyazları değil, siyasi manevra kabiliyetidir. Hatta bu dönem açısından çoğu konuda imtiyaz kelimesinden ziyade, yetki kelimesinin kullanılması daha uygundur.

Devletin klasik döneminde yaşadığı çözülme ve sonrasında gelen çöküş sürecinde, Patrikhane, hukuki olmayan (*kadimden sahip olmadığı*) bir takım imtiyaz iddialarında bulunmuştur; söz konusu kurumun alışkanlık halini alan bu tür eğilimleri ile ve birçok problemle, devlet, yeni bir döneme girmiştir. “Batılı” (*modern*) olacak ve hayatta kalacaktır. Ancak küçük bir cüm-

¹ M. Ali Ayni, a.g.e., s. 282.

lede kolayca yazılabildiği gibi, bu amaç, Müslüman olan ya da olmayan tüm Osmanlı devlet adamlarına, aydınlarına, tebaasına atfedilecek bir amaç değildir; kısa sürede yaşanılabilecek bir süreç de değildir. Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük gibi fikir akımlarının eşliğinde, Tanzimat, Islahat fermanlarının, anayasaların ilanı ile yaşanan süreçte, Patrikhane (Rum-Ortodoks patriklerden birinin şikayet ettiği gibi) “patriğin sıradan bir papaz haline getirildiği” bir kurum olmasa da, sadece dini yetkiler kullanan bir kurum haline getirilmek istenmiştir. Bu öngörü, ancak aşama aşama ulaşılabilecek bir gelişimin sonucu olabilirdi. Yüz yılların beraberinde getirdiği kabullerle mücadele edilerek, dönemin şartlarının da elverdiği oranda, bu maksat, II. Meşrutiyet’in ilanı sonrası, özellikle I. Dünya Savaşı sırasında, bir miktar hayata geçirilebilmiştir. Sorun, devletin konuya ilişkin çıkarttığı yasalardan değil, uygulamadan, söz konusu yasaların hükümlerinin hayata geçirilememesinden kaynaklanmaktaydı.

Bu genel değerlendirmeden sonra, Osmanlı Devleti’nin Tanzimat döneminde düzenlenmiş olan Rum Patrikliği Nizamı’nın, Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi’nin statüsünü, klasik dönemden gelen hukuki tasarruf ve zihniyetin de etkisi altında düzenlediği ifade edilmelidir; bu etkiye örnek gösterilebilecek alanlardan biri, ruhbanın mirası hakkındaki hükümlerdir. Söz konusu mirasa ilişkin hükümleri ve diğer hükümleri bağlamında Rum Patrikliği Nizamı, Osmanlı Devleti’nin klasik dönemindeki (beratların içeriklerindeki bazı kabuller de dahil olmak üzere) hukuki tasarrufların bir kısmını, tespit ederek, bu konudaki belirsizlikleri ortadan kaldırdığı için, Osmanlılık (“modern Osmanlı *ulus* devleti”) bağlamında, klasik döneme göre ileri bir aşama olarak yorumlanabilir. Düzenlendiği dönemin şartlarından ve “Batılı” devletlerden kaynaklanan hükümler de içermiştir. Zira Osmanlı Devleti’nin modernleşme çabasında düvel-i muazzamanın etkisi ve müdahalesi, daima devletin gayri müslim tebaası üzerinden olmuştur. Bu etki ve ruhban

sınıfın, Ortodoks-Rum reaya üzerindeki asırlarca süren baskısı², Patrikhane'nin karar mekanizmasına, ruhban olmayan üyelerin de alınmasına neden olmuştur. Çelişki, bir yandan tebaanın Müslüman ve Müslüman olmayan ayırımına tâbi kılınmayarak, hukuk önünde eşit vatandaşlar haline getirilmesi ve dolayısıyla gayri müslim vatandaşların da siyasi iktidarına tâbi oldukları devletle dolaysız ilişki kurabilmeleri amacıyla, Patrikhane'nin sadece dini yetkileri ile tanınması iken, diğer yandan ruhban olmayanların da bu "dini" kuruma katılımının sağlanmasıydı. Ancak bu düzenlemenin, devletin kabul ettiği diğer yasalar da dikkate alınarak değerlendirilmesi gerekir. Zira üyeleri arasında ruhban olmayanların da bulunduğu karma meclisin görevleri sınırlı sayıdadır ve bu meclis, devletin idari mekanizmasının bir birimi olan Patrikhane'nin işlerinin yürütmesinde fonksiyonel olacaktır. Bir anlamda, seçilerek taşra meclislerine katılan gayri müslim tebaanın durumu ile benzeştirilebilir. Ruhban olmayan kişinin seçimle karma meclis üyesi olabilmesi, üyesi bulunduğu meclisin ait olduğu kurumu, otonom statüye taşımaz. Önemli olan kullanılan yetkilerin niteliğidir ki Rum Patrikliği Nizamâtı, Rum Patrikhanesi'ne klasik dönemden fazla bir yetki vermemiş, bilakis çoğu imtiyazını yok saymıştır. Bu itibarla klasik dönem de dahi otonom bir idareye sahip olmayan Patrikhane ve Rum cemaatinin, devletin Tanzimat döneminde otonom ya da "devlet içinde devlet" olduğunu söylemek hukuki açıdan mümkün gözükmemektedir. Ancak, hukuki yetkiyi ve statüyü aşabilme durumunda, yani uygulamada (fiiliyatta) bu kurumun "devlet içinde devlet" olup olmadığı sorgulanabilir. Örneğin okul meselesinde, devlet, Osmanlılık ilkesinin gereğini yerine getirip, yasal düzenlemeleri yapmıştır. Patrikhanenin de uyruk olduğu hukuk

² Ortaylı, Fener Patrikhanesi'nin Bulgarlar ve Makedonyalılar için "dayanılmaz bir kabus" olduğunu söylemektedir. (Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, s. 77.) Ahmed Refik de "Bulgar halkı Rum Patrikhanesi'nin istibdadından kurtulmak istiyorlardı" demektedir. (Ahmed Refik, "Osmanlı İmparatorluğunda Fener Patrikhanesi ve Bulgar Kilisesi," s. 83.)

normları gereği, Rum-Ortodoks cemaatinin okulları, ülkedeki diğer okullar gibi, devletin ilgili kurumunun denetime tabidir. Ancak devletin zafiyetinden yararlanan Patrikhane, bu denetime engel olmuştur. Öyleyse Osmanlı Devleti'nin Rum okullarını denetleme acizliği, Osmanlı hukuk mevzuatından değil, ekonomik bakımdan yarı sömürge durumundaki devletin, muktedir olamamasından ve yasal düzenlemenin gereğinin yerine getirilmesine engel olan Patrikhane'nin uygulamasından kaynaklanmaktaydı. Patrikhaneye göre ise okullara ilişkin imtiyazı, kadimden gelen imtiyazıydı. Bu itibarla Patrikhane'nin fiiliyattaki durumu, o dönemin Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu, siyasi, sosyal, ekonomik, askeri şartlarla beraber değerlendirilip, devletin bu alanlarda ne kadar yeterli ve muktedir olup olmadığı sorgulanarak, üzerine bitmek bilmeyen savaşlar eklenmelidir. Yine eşit statüdeki Osmanlı vatandaşı ilkesine rağmen, istisnai dönem ve durumlar hariç (II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasına kadar), bu savaşlarda askerlik yükümlülüğünün, sadece Müslüman Osmanlı vatandaşları tarafından yerine getirildiği, Osmanlı Devleti vatandaşı Rumların, askerlik yükümlülüklerini yerine getirmesine Patrikhane'nin pek de sıcak bakmadığı belirtilmelidir.

Rum Patrikliği Nizamatı'nda açıkça düzenlenmiş olan konulardan biri de ifade edildiği gibi, ruhbanın mirası konusudur ki nizamnamenin açık hükümlerine rağmen söz konusu hususta, çalışmanın içeriğinde de ifade edilmeye çalışıldığı gibi, yoğun tartışmalar yaşanmıştır; çünkü Patrikhane, miras konusunda da (kadim imtiyaz gerekçesiyle) nizamiye mahkemelerinin yetki alanına girmekten çekinmiyordu. Kurum bir anlamda içinde bulunduğu çağın özelliklerini algılayamayan ya da algılamasına rağmen, muhafazakar her kurum gibi itiraz eden bir duruma gelmiştir; devletin modernleşmesi kapsamında Müslüman ulema üzerinde II. Mahmut'tan itibaren süre gelen yetki kısıtlamasını, Patrikhane çoğu zaman yaşamamıştır; zira devletle her uyumsuzlığında "imdat" dediği bir yabancı devlet bulabilmekte

ve devlete geri adım attırabilmekteydi³. Gerçi klasik dönemde, sadece ruhban üzerinde var olan alıkoyma yetkisini Patrikhane, ayrı bir kilise kurma çabasındaki Bulgar ruhbanlar üzerinde, Tanzimat döneminde de uygulamaya kalktığına, Babıali tarafından böyle bir yetkisi olmadığına dair uyarılmıştır. Bu durum, Patrikhane'nin hukuki statüsünün klasik dönemden farkını, imtiyazlar bakımından bu statüdeki geri gidişi ortaya koyan örneklerden biridir. Bir diğer örnek ise patriğin, Rum-Ortodoks tebaadan gelen şikayet mektuplarını imzalama fonksiyonunun elinden alınmış olmasıdır⁴; devlet, klasik döneminde dini cemaatlere mensup tebaasıyla, yeni dönemde, Patrikhane'nin aracılığı olmaksızın doğrudan doğruya iletişim kurmayı öngörmektedir ki bu düzenleme de ulaşılmak istenilen modern devletin gerekliliklerindendir.

Modernleşmeye çabalayan devlet, modern devletin ulus devlet olduğu algısıyla, günümüzde kavram kendi içinde çelişki barındırır gibi görülse de bir yandan da uluslaşmaya “Osmanlı ulus devleti” ne ulaşmaya çalışmaktaydı. Kavrama çelişki uyarısı, “ulus”un genelde etnik kökenle tanımlanması kabulünden gelmektedir. Ancak Ziya Gökalp, kendi *ulus* (*millet*) tanımından farklı olarak, “ulus” un altı çeşit unsurla (ırk, kavim, coğrafya-ülke-, siyasi teşkilat -devlet-, ümmet, herhangi bir cemiyet) tanımlandığını belirtmektedir⁵. *Osmanlı ulusunu* tanımlayan unsur ise “siyasi teşkilat” yani *devlettir*. Tanzimat ve Islahat fermanlarını

³ Macar'ın eserinin - Amerika Birleşik Devletleri'nin kast edildiği- “Türkiye’ye Patrikhane Baskısı” başlıklı kısmı ve devamı, Patrikhane'nin statüsüne yabancı devletlerin ilgisinin (Osmanlı Devleti'nin çöküş dönemini hatırlatır şekilde) bugün de sürdüğünü göstermektedir. (Macar, a.g.e., s. 241 vd.)

⁴ Bozkurt, Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914), s. 172.

⁵ Cihan Osmanağaoğlu, “Ziya Gökalp ve Atatürk'ün Millet Anlayışlarına Bir Bakış,” *Cumhuriyet'in 75. Yıl Armağanı*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayını, 1999, s. 543.

takiben, devletin ilk anayasası ile hukukiliğini kazanmış olan Osmanlıcılık akımının, hayata geçirilebileceği kanısında olanlar, Müslüman ve Müslüman olmayan Osmanlı Devleti vatandaşlarının, hukuki yönden eşitlenmeleriyle, Osmanlı Devleti'ni "sadakat odağı" kabul edip, gönülden bir vatandaşlık bağı (revâbıt-ı kalbiyye-i vatandaş) ile birbirlerine bağlanacaklarını düşünmekteydiler. Bu itibarla, sonradan Türkçülük akımının taraftarı olacak çoğu "Osmanlı milliyetçisi" nin ve Jön Türklerin söylemlerindeki ilkelerden biri *ittihad-ı anasır* ilkesidir ve söz konusu ilke, II. Meşrutiyet'in ilanının da dinamiklerindendir. Ancak bu ilke istisnai kişilikler hariç, hukuki metinlere geçmiş olmakla kalacaktır. Ziya Gökalp gibi, önceki tarihli eserlerinde "Osmanlı milleti" nden bahseden çoğu Osmanlı aydını, "Türk milleti" nden söz etmeye başlayacaklardır. Bir tepki milliyetçiliği şeklinde ortaya çıkan Türk milliyetçiliğinin çok öncesinde, Osmanlı Devleti'nin tebaası olan gayri müslim cemaatler arasında milliyetçilik ideali yayılmış durumdaydı. Bu cephede, kendi ulus devletlerini kurmak arzusunda olan, Rum olmayan Ortodokslar, Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi ile de mücadele halindeydiler. Ulusçuluk akımının Patrikhane üzerindeki etkisine bakıldığında, zamanla Patrikhane'nin de "Rumculuk" idealini benimsediği görülür. Hatta bu idealin arkasından gittikçe, varlığı tartışma konusu olan "ruhani ekümenikliği" de zedelenmektedir. "Rumculuk" yaptıkça Ortodoks cemaatinin Rum olmayan tebaasını kaybetmiştir. Gerçi bu olgu, tek taraflı değildir. Dönem, kişilerin artık kendilerini dini kimlikleri ile değil, "ulus" kimlikleri ile tanımladıkları dönemdir. Bu bağlamda Bulgarların Patrikhane'ye karşı verdikleri mücadele ilginç bir örnektir. Bazıları için Katolik mezhebine geçmek bile, Rum Patrikhanesi'ne mensubiyete yeğlenir olmuştur. Amaç, bağımsız Bulgar Devleti'nin kurulmasıydı; Patrikhane buna engel oluyordu; öyleyse bir şekilde ondan kurtulmalıydılar; gerekirse mezhep değiştirerek. Patrikhane ise imtiyazları dahilinde gördüğü çoğu konuda, "modern" Osmanlı Devleti'nin kendi üzerindeki iktidarını ortadan kaldırmak ça-

basındaydı. Oysa dört, asır önce, bazı Rum-Ortodoks ruhban, Katolik şapkasındansa Türk sarığını tercih etmişti. Türk sarığı tercihinin, Rum-Ortodoks Kilisesi için doğru bir seçim olduğu, asırlar içinde görülmüştür. Patrikhane, kendisine ruhani bakımdan mensup olan Ortodoksların sayısı arttıkça, en güçlü Ortodoks Kilisesi olarak Hristiyanlık dinindeki yerini sağlamlaştırmıştır.

Patrikhane'nin (diğer Ortodoks kiliseleri ile ilişkileri bağlamında) günümüzde de tartışılan ekümenikliği meselesi ile konuyu kapatmak gerekirse, söz konusu kavram, teritoryal unsurları içinde barındırmayan, ruhani bir unvan olarak kabul edilip, (Patrikhane'nin, Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminde, Osmanlı Devleti'nin Ortodoks-Rum tebaası üzerindeki siyasi egemenliğine ortak olma, hatta devletin siyasi egemenliğini Rum tebaa üzerinden kaldırma gayretleri tarihi bir olgu olarak tespit edilerek) Türk ulus devletinin, ülkesindeki siyasi egemenliğine zarar vermedikçe, Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin ekümenikliği meselesinin Hristiyanlık dini ve dünyasının sorunu olduğu ifade edilebilir. Sorun, Hristiyanlık dinine ilişkin ilahiyat çalışmalarının konusudur. Zira bu çalışma, Patrikhane'nin Hristiyanlık dini bağlamında "ekümenik" olup olmadığına dair, ek bir inceleme yapmayı amaçlamamıştır. Konu, Osmanlı Devleti'nin belirli bir dönem hukuki metinleri kapsamında incelenmiştir. Ancak bu bağlamda, "ekümeniklik" terimi, Hristiyan ilahiyatının teknik bir terimi olup bir kenara bırakılırsa, çalışmanın incelediği dönem açısından Fener Rum-Ortodoks Patrikhanesi'nin evrenselliğinin söz konusu olmadığı, yetkilerinin sınırının, Osmanlı ülkesinin sınırlarını aşmadığı ifade edilebilir. Ayrıca Bulgar Eksarhlığı'nın kuruluşu dikkate alınırsa, bu sınırlar içinde dahi yetki ve otorite alanının genişlemediği, bilakis daraldığı görülür. Kurumun o gün için temel statüsünü tespit eden Rum Patrikliği Nizamı da, Patrikhane'ye evrensel özellikler atfetmemekte, aksine bu nizamnameler bütünü ile modernleşen devlet-

te, Patrikhane'nin devletin klasik döneminde sahip olduğu çoğu imtiyazı ortadan kaldırılmaktadır.

Neticeolarak, Lozan Antlaşması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı sonrasında Patrikhane'nin hukuki teşkilatını, Rum-Patrikliği Nizamı'nın, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın temel ilkelerine ve Türk hukuk mevzuatına aykırı olmamaları sebebiyle yürürlükte bulunan hükümlerinin düzenlediği belirtilmelidir. Nizamnamelerin aykırı hükümleri ise, herhangi bir hukuki tasarrufla açıkça ilga edilmelerine gerek olmaksızın yürürlükten kalkmıştır. Yürürlükte olan hükümlerin, diğer iç hukuk düzenlemeleri gibi, yasama organı tarafından gerekli görüldüğünde yürürlükten kaldırılmasına ve yine yasama organı (TBMM) tarafından konuya ilişkin yeni düzenlemeler yapılmasına bir engel yoktur.

BİBLİYOGRAFYA

- Abadan, Yavuz, “Tanzimat Fermanının Tahlili,” **Tanzimat I**, İstanbul, Maarif Vekaleti, 1940, s. 31-57.
- Abdurrahman Şeref, **Tarih Söyleşileri (Müsahebe-i Tarihiye)**, sadeleştiren, Mübeccel Nami Duru, İstanbul, Sucu-
oğlu Matbaası, 1980.
- Ahmad, Feroz, **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, çev: Nuran Yavuz, 3. bs., İstanbul, Kaynak Yayınları, t.y.
- Ahmed Refik, “Osmanlı İmparatorluğunda Fener Patrikhanesi ve Bulgar Kilisesi,” **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, No: 8/85, (1 Mart 1341), s. 73-84.
- Ahmed Refik, **Hicrî On İkinci Asırda İstanbul Hayatı (1100-1200)**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1988.
- Ahmed Refik, **Hicrî On Üçüncü Asırda İstanbul Hayatı (1200-1255)**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1988.
- Ahmed Refik, **Hicrî On Birinci Asırda İstanbul Hayatı (1000-1100)**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1988.
- Ahmet Cevdet Paşa, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C. II, transkripsiyon: A. Basad Kocaoğlu, 1.bs., İstanbul, İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.

Ahmet Reşit, **Ekalliyetlerin Himayesi**, İstanbul, Matbaai Ebüz-ziya, 1933.

Ahmet Ziya, **Tanzimattan Cumhuriyete Yasalarımız Dizini 1839-1923**, transkripsiyonu yapan: Nuri Onat, Ankara, Danıştay Yayınları, 1990.

Akdağ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi**, C. II, İstanbul, Cem Yayınevi, 1974.

Akgündüz, Ahmet, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, C. I, İstanbul, Fey Vakfı Yayınları, 1990.

Akşin, Sina, "Siyasal Tarih (1789-1908)," **Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908**, 4. bs., İstanbul, Cem Yayınevi, 1995, s. 77-188.

Akyılmaz, Gül, "Osmanlı Devleti'nde Eşitlik Kavramının Gelişimi," (basılmamış profesörlük çalışması, Konya), 2000.

Alasya, H. Fikret, "Osmanlı Hükûmeti Tarafından Ortodoks Kilisesine Verilen İmtiyazlar," **Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri**, Ankara, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, 1971, s. 131-133.

Aldıkaçtı, Orhan, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, 3. bs., İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından, 1978.

Alkan, Hakan, **Geçmişten Günümüze Türkiye Patrikhaneleri I Fener ve Türk Ortodoks Patrikhaneleri**, İstanbul, Kutup Yıldızı Yayınları, 2003.

Altuğ, Yılmaz, **Türk Devrim Tarihi Dersleri**, İstanbul, Özel İktisadî ve Ticarî İlimler Yüksek Okulu Yayınları, 1969.

- Anagnostopulu, Athanasia “Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi Patrikhane, Cemaat Kurumları, Eğitim,” **19. Yüzyıl İstanbul’unda Gayrimüslimler**, ed. Pinalopi Stathis, çev. Foti ve Stefo Benlisoy, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 1-35.
- Anhegger, Robert, “Osmanlı Devleti’nde Hıristiyanlar ve İç Tartışmaları I,” **Tarih ve Toplum**, C. VIII, No: 46 (Ekim 1987), s. 246-248.
- Anhegger Robert, İnalçık Halil, **Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i ‘Örf-i ‘Osmani**, 2. bs., Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Antel, Sadrettin Celâl, “Tanzimat Maarifi,” **Tanzimat I**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999, s. 441-462.
- Aral, Vecdi, **Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine**, 5. bs., İstanbul, Filiz Kitabevi, 1985.
- Artan, Tülay, “Fener,” **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. XII, İstanbul, 1995, s. 341-342.
- Atalay, Bülent, **Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi’nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)**, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı Tatar Yayınları, 2001.
- Aydın, M. Âkif, **İslâm-Osmanlı Aile Hukuku**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1985.
- Aydın, Mehmet Akif, “Osmanlıda Hukuk,” **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, C. I, ed: Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1994, s. 419.
- Aydın, M. Âkif, **Türk Hukuk Tarihi**, 6. bs., İstanbul, Hars Yayıncılık, 2007.

- Aydın, M. Âkif, **İslâm – Osmanlı Aile Hukuku**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1985.
- Aydın, M. Âkif, “Mecelle’nin Hazırlanışı,” **İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1996, s. 59-80.
- Aydın, Mehmet Âkif, “Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa,” **İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1996, s. 37-57.
- Aydın, Mehmet Âkif, “Türk Hukukunun Laikleşme Sürecinde Lozan’ın Oynadığı Rol,” **İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1996, s. 297-312.
- Baktır, Mustafa, “Mecelle’nin Külli Kaideleri ve Ahmet Cevdet Paşa,” **Ahmet Cevdet Paşa (1823 – 1895) (Sempozyum: 9-11 Haziran 1995)**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2009, s. 315- 322.
- Baş, Mustafa, **Türk Ortodoks Patrikhanesi**, 1. bs., Ankara, Aziz Andaç Yayınları, 2005.
- Bebiroğlu, Murat, **Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Nizamnameleri**, ed: Cahit Külekçi, İstanbul, Akademi Matbaası, 2008.
- Bebiroğlu, Murat, **Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Ermeni Nizamnameleri**, İstanbul, Ohan Matbaacılık, 2003.
- Belgesay, Mustafa Reşit, “Tanzimat ve Adliye Teşkilatı,” **Tanzimat I**, İstanbul, 1940, s. 211-220.
- Benlisoy Yorgo, Macar Elçin, **Fener Patrikhanesi**, 1. bs., Ankara, Ayraç Yayınevi, 1996.
- Berk, Bekir, **Patrikhane ve Kıbrıs**, İstanbul, Sıralar Matbaası, 1962.

Berkes, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, yay. haz: Ahmet Ku-
yaş, 6. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Berkes, Niyazi, **Patrikhane ve Ekümeniklik**, 2. bs. , İstanbul,
Kaynak Yayınları, 2005.

Bostancı, Ahmet, **Kamu Hukuku Açısından Hz. Peygamber’in
Gayri Müslimlerle İlişkileri**, İstanbul, Rağbet Ya-
yınları, 2001.

Bozkurt, Gülnihâl, **Alman - İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Ge-
lişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı
Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)**,
2. bs., Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek
Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.

Bozkurt, Gülnihâl, **Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi
Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne
Resepsiyon Süreci (1839-1939)**, Ankara, Atatürk
Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih
Kurumu Yayınları, 1996.

Bozkurt, Gülnihal, “Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar,” **Ankara
Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. XLIII,
No: 1-4, (1993), s. 49-59.

(Bozkurt), Mahmud Esad, **Osmanlı Kapitülasyonları Rejimi
Üzerine Tarih ve Metinlerin Işığında Kapitülas-
yonların Hukuki Özellikleri**, çev: Ahmet Öylek,
Ankara, Türk Hukuk Kurumu Yayınları, 2008.

Cevdet Paşa, **Tezâkir 1-12**, yayınlayan Cavid Baysun, 3. bs., An-
kara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

Cevdet Paşa, **Tezakir 21-39**, yayınlayan Cavid Baysun, 3. bs.,
Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kuru-
mu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.

Cin, Halil, **Eski Hukukumuzda Boşanma**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1976.

Cin Halil, Akyılmaz Gül, **Türk Hukuk Tarihi**, Konya, Sayram Yayınları, 2003.

Crozat, Charles, **Devletler Umumî Hukuku (Umumî Prensipler ve Tarihçe)**, çev: Edip F. Çelik, C. I, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1950.

Çelik, Mehmet, **Fener Patrikhanesi'nin Ökumeniklik İddiasının Tarihî Seyri (325-1453)**, İzmir, Akademi Kitabevi, 2000.

Çelik, Mehmet, **ABD'nin Yeni Dünya Düzeni Projesi'nde Ortodoks Aleminin Yeniden Yapılandırılması II. Vatikan Projesi Fener Patrikhanesine Verilecek Ökumeniklik Statüsünün Türkiye İçin Doğuracağı Tehlikeler**, İzmir, Akademi Kitabevi, 1998.

Dağlı Yücel, Üçer Cumhure, **Tarih Çevirme Kılavuzu**, C. V, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1997.

Davison, Roderic H., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856 - 1876**, C. I ve C. II, 1. bs., çev. Osman Akınhay, İstanbul, Papirüs Yayınevi, 1997.

Decei, Aurel, "Fenerliler," **İslâm Ansiklopedisi**, C. IV, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, 1997, s. 547-550.

Demirel, Fatmagül, **Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)**, 1.bs, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2008.

Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, yay. haz. Aydın Sami Güneyçal, 14. bs., Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 1997.

- Doğan, Hatice, **Osmanlı Devleti'nde Hahambaşılık Müessesesi**, 1. bs., İstanbul, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, 2003.
- Düzdağ, Mehmet Ertuğrul, **Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı**, 2. bs., İstanbul, Enderun Kitabevi, 1983.
- Ekinci, Ekrem Buğra, **Osmanlı Mahkemeleri (Tanzimat ve Sonrası)**, 1. bs. , İstanbul, Arı Sanat Yayınları, 2004.
- Ekinci, Ekrem Buğra, “Ekümeniklik Nedir, Ne Değildir?” (Çevrimiçi) [http://www. saatlimaarif.com/detay.asp?ContentID=2228](http://www.saatlimaarif.com/detay.asp?ContentID=2228), 02 Eylül 2009.
- Ekincikli, Mustafa, **Türk Ortodoksları**, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1998.
- Elöve, Emil, “Türkiye’de Din İmtiyazları”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.X, No: 1-4, (1953), s. 305-368.
- Engelhardt, **Tanzimat**, çev: Ayda Düz, 1. bs., İstanbul, Milliyet Yayınları, 1976.
- Ercan, Yavuz , **Toplu Eserler :II Rumlar ve Diğer Müslüman Olmayan Topluluklar**, 1.bs.,Ankara, Turhan Kitabevi, 2007.
- Ercan, Yavuz, **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluşları Tanzimat’a Kadar Sosyal Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Ankara, Turhan Kitabevi Yayınları, 2001.
- Ergin, Osman, **Türk İmar Tarihinde Vakıflar Belediyeler Patrikhaneler**, İstanbul, Türkiye Basımevi, 1944.
- Eroğlu, Ahmet Hikmet, **Ökümenizm ve Fener Patrikhanesi**, 1. bs., Ankara, Aziz Andaç Yayınları, 2005.

- Eryılmaz, Bilâl, **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, 1. bs., İstanbul, İşaret Yayınları, 1992.
- Eryılmaz, Bilâl, **Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi**, 2. bs., İstanbul, Risale Basın-Yayın, 1996.
- Eryılmaz, Bilâl, **Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi**, İstanbul, Ağaç Yayıncılık, 1992.
- Findley, Carter V., **Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform Bâbîâli (1789-1922)**, çev: Latif Boyacı-İzzet Ak-yol, İstanbul, İz Yayıncılık, 1994.
- Gönlübol, Mehmet, **Uluslararası Politika İlkeler – Kavramlar – Kurumlar**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1978.
- Gözübüyük, Şeref, **Açıklamalı Türk Anayasaları 1876, 1921, 1924, 1961, 1982 Anayasalarının Yapılışları, Özellikleri ve Yapılan Değişiklikler**, 5. bs., Ankara, Turhan Kitabevi, 2005.
- Güler, Ali, **XX. Yüzyıl Başlarının Askerî ve Stratejik Dengeleri İçinde Türkiye'deki Gayri Müslimler (Sosyo-Ekonomik Durum Analizi)**, Ankara, Genelkurmay Başkanlığı, 1996.
- Günay, Necla, "Filik-i Eterya Cemiyeti," Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, C. VI, (2005), s. 263-287.
- Güresin, Ecvet, **31 Mart İsyanı**, İstanbul, Habora Kitabevi, 1969.
- Hammer, Joseph von, **Osmanlı Tarihi**, C. I, C. II, çev: Mehmet Ata, özetleyerek yeniden yazan: Abdülkadir Karahan, 4. bs. İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2005.

Hayrullah Efendi, **Osmanlı Devleti Tarihi**, C. IV, haz: Zuhuri Danişman, İstanbul, Son Havadis Yayınları, 1971.

Hering, Gunnar, "Das Islamische Recht Und Die Investitur Des Gennadios Scholarios (1454)," **Balkan Studies**, Volume I, (1960), s. 231-256.

Işıksal, Cavide "Osmanlı İmparatorluğu İdaresinde İstanbul Rum Patriklerinin Tam Listesi ve Siyasi Faaliyetlerinden Örnekler," **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, No: 18, (Mart 1969), s. 39-47.

İbrahim Hakkı, **Hukuk-i İdare**, C. I, İstanbul, Karabet Matbaası.

İksel, Settar F., "İstanbul Rum Patrikhanesi," **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, sayı 62, (Kasım 1972), s. 23-29.

İnalcık, Halil, "Roderic H. Davison'un Reform in the Ottoman Empire 1856-1876 (Princeton University Press, Princeton, N.J. 1963) İsimli Eserinin Tanıtımı," **Belleten**, C. XXVIII, No: 112 (Ekim 1964), s. 791-793.

İmber, Colin, **Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650**, çev: Şiar Yalçın, 1. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

İnalcık, Halil, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümayûnu," **Belleten** C. XXVIII, No: 112 (Ekim 1964), s. 603-621.

İnalcık, Halil, "Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu," **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerine Arşiv Çalışmaları ve İncelemeler**, yay. haz. Muhittin Salih Eren, 1. bs., İstanbul, Eren Yayınevi, 1993, s. 31-65.

İnalcık, Halil “İslâm Arazi ve Vergi Sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi,” **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerine Arşiv Çalışmaları ve İncelemeler**, yay. haz. Muhittin Salih Eren, 1. bs., İstanbul, Eren Yayınevi, 1993, s. 14-30.

İnalcık, Halil, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri,” **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi Üzerine Arşiv Çalışmaları ve İncelemeler**, yay. haz. Muhittin Salih Eren, 1. bs., İstanbul, Eren Yayınevi, 1993, s. 361-383.

İnalcık, Halil, “Helenizm, Megali İdea ve Türkiye,” **Doğu Batı Düşünce Dergisi -Dün Bugün Yarın İdeolojiler** 4, Ankara, sene 8, No: 31 (Şubat, Mart, Nisan-2005), s. 9-26.

İnalcık, Halil, “Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı,” **Doğu Batı Düşünce Dergisi Halil İnalcık Makaleler I**, Ankara, (Ocak- 2005), s. 357-367.

Kabacalı,Alpay,**Osmanlı Devleti’ni Avrasya İmparatorluğu’na Dönüştüren Hükümdar Fatih Sultan Mehmet**, Denizbank Finansal Hizmetler Grubu Deniz Kültür Yayınları, 2006.

Kantemir, Dimitri, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi**, C. I, çev: Özdemir Çobanoğlu, 2. bs., İstanbul, Cumhuriyet Kitapları, 1998.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi (Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri 1789 -1856)**, C. V, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, 1947.

- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C.VIII, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983. [Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi (Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907)**, C. VIII, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, 1962.]
- Karal, Enver Ziya, **Selim III'ün Hat-tı Hümayunları –Nizam-ı Cedit – 1789-1807**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, 1946.
- Karal, Enver Ziya, “Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi,” **Belleten**, C.XXVIII, No: 112 (Ekim 1964), s. 581-601.
- Karpat, Kemal H. , **Osmanlı'dan Günümüze Elitler ve Din**, 2. bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2009.
- Kaya, Önder, **Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar**, 2. bs., İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2005.
- Kayabaş, Ebru, **Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi İtibarıyla Aile Hukukunun Gelişimi – Hukuk-i Aile Kararnamesi-** İstanbul, Filiz Kitabevi, 2009.
- Kayabaş, Ebru, “İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Gelişimi,” **Prof. Dr. Hüseyin Hatemi'ye Armağan**, C.II, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2009, s.2041-2058.
- Kazıcı Ziya, **Osmanlılarda Vergi Sistemi**, İstanbul, Şamil Yayınevi, 1977.
- Kaya, Önder, **Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar**, 2.bs., İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2005.
- Kenanoğlu, Macit **Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek**, 1.bs., İstanbul, Klasik Yayınları, 2004.
- Kılıç, Davut, **Tarihten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikhanesi**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2008.

Kreiser, Klaus, **Der Osmanische Staat 1300-1922**, München, R. Oldenbourg Verlag, 2001, s. 156.

Kreiser Klaus, Neuman Christoph K. , **Kleine Geschichte der Türkei**, Stuttgart, Reclam, 2003.

Krüger, Karl, **Die Türkei**, Berlin, Safari Verlag, 1951.

Lewis, Bernard, **İslam'ın Siyasal Dili**, çev: Fatih Taşar, Kayseri, Rey Yayıncılık, 1992.

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Metin Kırıtlı, 8. bs., Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.

Lozan Sulh Muahedenamesi, İstanbul, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hariciye Vekaleti, 1339.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, Takım I, C. I, Kitap I, çev: Seha L. Meray, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969.

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler, Takım II, C. II, çev: Seha L. Meray, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1973.

Macar, Elçin, **Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi**, 1. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

M. Ali Ayni, **Ulusçuluk (Milliyetçilik)**, der: Nezih Neyzi, İstanbul, Peva Yayınları, 1997.

Mahmud Fuad, **Tâbiyyet**, transkripsiyonu yapan: Cihan Osmanağaoğlu, İstanbul, Derin Yayınları, 2006.

Mahzarlar Mecmuası, Ankara, Hakimiyet-i Milliye Matbaası, 1926.

Mardin, Şerif, **Makaleler I Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, der: Mümtaz'er Türköne, Tuncay Önder, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 1997.

- Mardin, Şerif, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, çev: Mümtaz'er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- Meclis-i Umumice 1325-1326 İçtimai Zarfında Kabul ve Tasdik Edilip Meriyet Ahkamına Bi-l-istizan İrade-i Seniye-i Cenab-ı Padişahi Şeref müteallik Buyrulmuş Olan Kavanin**, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1328.
- Mumcu, Ahmet, **İnsan Hakları Kamu Özgürlükleri**, 1. bs., Ankara, Savaş Yayınları, 1992.
- Mübahat S. Kütükoğlu, "Berat," **İslâm Ansiklopedisi**, C. V, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, s. 472.
- Necipoğlu, Nevra, "Evrensellikten Geri Çekiliş Bizans İmparatorluk İdeolojisinin Evrimi ve Osmanlı Fütuhâtı," **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar, 1. Uluslararası Tarih Kongresi 24-26 Mayıs 1993 Ankara**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 146-156.
- Okandan, Recai Galip, **Âmme Hukukumuzun Anahatları (Türkiye'nin Siyasî Gelişmesi)**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından, 1977.
- Okumuş, Ejder, "Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Süreci," **Osmanlı Devleti'nde Eğitim Hukuk ve Modernleşme**, İstanbul, Ark Kitapları, 2006, s. 180-320.
- Oran, Baskın, "Kalanların Öyküsü 1923 Mübadele Sözleşmesinin Birinci ve Özellikle de İkinci Maddelerinin Uygulanmasından Alınacak Dersler," (Çevrimiçi) <http://www.kitaplar.ankara.edu.tr/dosyalar/pdf/161.pdf>, 02 Eylül 2009.
- Ortaylı, İlber, **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, 2. bs., Ankara, Cedit Neşriyat, 2008.

- Ortaylı, İlber, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, 2. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Ortaylı, İlber, "Osmanlı İmparatorluğunda 'Millet' Nizamı," **Prof. Dr. Hâlide Topçuoğlu'na Armağan**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 1995, s. 85-92.
- Ortaylı, İlber, **Avrupa ve Biz**, 1. bs., Ankara, Turhan Kitabevi, 2007.
- Ortaylı, İlber, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000.
- Ortaylı, İlber, **Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu**, 2. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Ortaylı, İlber, "Osmanlı Kimliği," **Cogito Osmanlılar Özel Sayısı**, sayı 19, (yaz 1999), s.77-85.
- Osmanağaoğlu, Cihan, "Ziya Gökalp ve Atatürk'ün Millet Anlayışlarına Bir Bakış," **Cumhuriyet'in 75. Yıl Armağanı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayını, 1999, s. 542-562.
- Osmanağaoğlu, Cihan, **Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tâbiyyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi**, 1. bs., İstanbul, Legal Yayıncılık, 2004.
- Osmanağaoğlu, Cihan, "Tâbiyyet-i Osmaniyye (Osmanlı Vatandaşlığı)," **Prof. Dr. Hüseyin Hatemi'ye Armağan**, C. II, İstanbul, Vedat Kitapçılık, 2009, s. 2059-2099.
- Özcoşar, İbrahim, "19. Yüzyılda Mardin Süryanileri," (basılmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) 2006, s.25.

- Özden, Yekta Güngör “Hukukta Dil,” (Çevrimiçi) [http://www.inisiyatif.net /document/YGODil.asp](http://www.inisiyatif.net/document/YGODil.asp), 02 Eylül 2009.
- Özel, Sibel, **Fener-Rum Patrikhanesi ve Ruhban Okulu**, 1. bs., İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2008.
- Özkan, Salih, **Kayseri’de Türk Ortodoks Kilise Kongresinin Toplanması ve Anadolu’da Ortodoksluk Sadası Gazetesi**, Kayseri, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayını, 2003.
- Pakalın, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. II, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Parlatır, İsmail, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Ankara, Yargı Yayınevi, 2006.
- Peters, Richard, **Die Geschichte der Türken**, W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart, 1961.
- Sander, Oral, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e**, 8. bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2000.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 4. bs., Isparta, Fakülte Kitabevi, 2002.
- Scheel, Helmuth, “Die staatsrechtliche Stellung der ökumenischen Kirchenfürsten in der alten Türkei,” **Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften**, No: 9, (1942), s. 3- 49.
- Seyfeli, Canan, **İstanbul Ermeni Patrikliği (Kuruluşu ve Tarihten Günümüze İdari Yapısı)**, Ankara, Aziz Andaç Yayınları, 2005.
- Shaw, Stanford J., Shaw Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C. II, İstanbul, E Yayınları, 1983.

- Sofuoğlu, Adnan, **Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri**, İstanbul, Turan Yayıncılık, 1996.
- Soykan, T. Tankut, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayrimüslimler Klasik Dönem Osmanlı Hukukunda Gayrimüslimlerin Hukuki Statüsü**, 1. bs., İstanbul, Ütopya Kitabevi Yayınları, 2000.
- Şahin, M. Süreyya, "Fener Rum Ortodoks Patrikhânesi," **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. XII, İstanbul, 1995, s. 342-348.
- Şahin, M. Süreyya, **Fener Patrikhanesi ve Türkiye**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1999.
- Şimşirgil Ahmet, Ekinci Ekrem Buğra, **Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle**, 1. bs., İstanbul, KTB Yayınları, 2008.
- Tanör, Bülent, **Osmanlı – Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, 3. bs., İstanbul, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, 1997, s. 33.
- Tekindağ, Şahabettin "Osmanlı İdaresinde Patrik ve Patrikhane," **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C. I, No: I, (Ekim 1967), s. 52-55.
- Tokalak, İsmail, **Bizans-Osmanlı Sentezi Bizans Kültür ve Kurumlarının Osmanlı Üzerindeki Etkisi**, 1. bs., İstanbul, Güler Boy Yayıncılık, 2006.
- Toprak, Zafer, "Çağdaş Hukuk Düzenine Yöneliş: Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye'de Adalet Örgütü," **Cumhuriyet Dönemi Hukuk Devrimi**, İstanbul, Türk Hukukçu Kadınlar Derneği Yayını, 1994, s. 33 - 49.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C. I, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.

- Tunaya, Tarık Zafer, **Hürriyet'in İlânı İkinci Meşrutiyetin Siyasî Hayatına Bakışlar**, 2. bs., İstanbul, Arba Yayınları, 1996.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, C. II, 4. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Berat," **İslâm Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul, Maarif Vekaleti, 1944, s. 523-524.
- Üçok Coşkun, Mumcu Ahmet, Bozkurt Gülnihal, **Türk Hukuk Tarihi**, 8. bs., Ankara, Savaş Yayınevi, 1996.
- Ürer, Levent, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, İstanbul, Derin Yayınları, 2003.
- Vahapoğlu, Hidayet, **Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**, 2. bs., İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2005.
- Vatin, Nicolas, "Osmanlıların Yükselişi (1451-1512)," **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I**, Ed. Robert Mantran, çev: Server Tanilli, 1. bs., İstanbul, Adam Yayınları, 1999, s. 99-145.
- Veinstein, Gilles, "Balkan Eyaletleri (1606-1774)," **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I**, Ed. Robert Mantran, çev: Server Tanilli, 1.bs., İstanbul, Adam Yayınları, 1999, s. 349-413.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat," **Tanzimat I**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999, s. 187-196.
- Werner, Ernst, **Büyük Bir Devletin Doğuşu - Osmanlılar (1300-1481) Halk Ayaklanmaları ve Askeri Feodalizm**, çev: Yılmaz Öner, 1. bs., İstanbul, Alan Yayıncılık, 1988.

- Yalçın, Emruhan, **Atatürk Türkiye'sinde Ekümenik Ortodoks Patrikhanesi ve Bizans Projesi**, Ankara, Siyasal Yayınevi, 2008.
- Yavuz, Hulusi, "Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle'nin Tedvini," **Ahmet Cevdet Paşa (1823 – 1895) (Sempozyum: 9-11 Haziran 1995)**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2009, s.279-284.
- Yıldırım, Münir, **Yunanistan ve Ortodoks Kilisesi**, 1. bs., Ankara, Aziz Andaç Yayınları, 2005.
- Yıldırım, Münir, **İlk Dönem Bir Hristiyan Kilisesi Olarak Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi**, 1. bs.,Ankara, Aziz Andaç Yayınları, 2008.
- Yıldırım, Uğur, **Dünden Bugüne Patrikhane**, 2. bs., İstanbul, Kaynak Yayınları, 2004.
- Yıldız, Ahmet, **"Ne Mutlu Türküm Diyebilene" Türk Ulusal Kimliğinin Etno Seküler Sınırları (1919 - 1938)**, 1. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.
- Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, çev:Yasemin Saner Gönen, 13. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

1862 RUM PATRİKLİĞİ NİZAMATI

(Düstur, I. Tertip, C. II, s. 902-937)

✽ ۹۰۲ ✽

(روم بطریقخانه سی امورینک اصلاحی ضمیمه بطریقخانه)
(مذکورده مجتمع اولان قومیسونک بطریق انتخاب ونصبه دایر)
(ترتیب ایلدیکلی نظامنامه عمومینک ترجمه سیدر)

(فصل اول)

(صورت انتخاب بیانده در)

یرنجی ماده استانبول بطریقکی مسندنه حل وقوعنده جماعت
متره پولیدان ایله مجلس مختلط اعضامی برلشدرک درسعادته بولان
متره پولیدردن اوصاف مطلوبه بی جامع بذاتی قائمقام اولوق اوزره انتخاب
المیرک کثبت حالی وقائمقام اوله حق ذاتی باوضبطه باب عالی به عرض ایدوب
معلق بیوریه حق اراده سنیه ملوکانه موجبده قائمقامک مأمور ینبیه
بطریق انتخابک بر موجب نظام اجرایی متضمن ببولدی کوندر یله جکدر

ایکینجی ماده ماده سابقه ک احکامی اجرا اولند قدن صکره استانبول
بطریقته تابع بولتان متره پولیدانه محوما مکتوبلر ارسال اولوب مفهومیته
پسقبوس رتبه سنی حازر بولتان عموم رهایندن تحکیم وجدانیده لرنده هر قنغیسی
زیرده تصریح قلان اوصاف ایله متصف وبوجهته بطریق خلق کرسینسه
قعوده مناسب کوررر ابد ائک اسمی برورقهیه ترقیم واشبو ورقهیه
مهور ظرف اینچنده اوله رقی برقطعه مکتوبه لغاتهایت قرق برکون ظرفنده
درسعادته ایصال ایتلری کندولره اشعار اولنه جقدر بوندن بشقه زیرده
مسطور بکرمی سکر متره پولیدلک دأره سنده اولان اهلینک دخی مجلس
انتخابده برر وکیللری بولوق اینچون عوامدن مناسب کسندلر لیوم معینه
درسعادته بولملری مذکور بکرمی سکر متره پولیدلک اهلینسه خصوصاً تحریر
واشمار قلنه جقدر

اوچنجی ماده کذلک جماعت متره پولیدان اعضامیه متره پولیدان سآره دن
اتفاقاً درسعادته بولتانلرک هر بری بطریقکه مستحق یلدکلری پسقوسک
اسمینی یوم انتخابدن بش کون مقدم برورقهیه تحریر و تعمیرله طشرولرده کی
متره پولیدلر طرفدن ورود ایتش اوله حق رأی ورقه لری طوبره سنه وضع
ایده جکدر

دردنجی ماده بطریق انتخابچون تعیین اولان قرق برکون مدتک

✽ انقضاستند ✽

انقضاستندن بش کون اول اشون نظامنامه موجبنه مجلس انتخابده حضورى لازم کلان رهباين وعوامك جله سده قائم مقام طرفندن دعوت تذکره لى ارسال اولنده رق تشكيل فله جق مجلس عمومىك يوم مقررى بيلدريله جکدر يوم مذاکوره دعوت اولنانلرك جله سى محل جمعيتہ کلوب شخصلرى تحقيق ونصديق اولندقدن صکره قبول قبال اوله رق بالمله ارباب مجلسك مواجهد سنده جماعت متره پوليدانك کاتيله مجلسك ايکى نفر اعضاسى رأى ورقه لى کشاد ايله ترتيب وتعداد ايده جکدر

بشنى ماده رأى ورقه لنده اسمارى ظهور ايده جک پستپوسلرك کيینه زياده وکيینه آز رأى اصابت ايتديکنه باقيله رق جله سى متساويا قابل انتخاب اوله جکدر

النجى ماده مذکور رأى ورقه لنده اسمارى ظهور ايتيان پستپوسلردن بطريقکة البق وشايسته اولنار بى ارباب مجلسدن عوام طائفتك بعضيلرى عرض ايلدکلرى حالده يومثلور دخی مجلسك ثلث اعضاى رهباينه سى طرفندن تنسيب اولنور ايسه قابل انتخاب اولنلر عدددينه داخل اوله جکدر

يدنجى ماده بوصورتله قابل انتخاب اولق اوزره تعيين اولنان متره پوليدانك اساميسى بردفته بازياوب زيرى حضور مجلسده قائم مقام وجماعت متره پوليدان و مجلس مختلط اعضاسى طرفارندن امضا وتمهيد اوله جکدر

سکرتجى ماده بطريق اوله جق ذات کليساچه رئيس روحانى اولدينجى مثلاو بطريقکى داخلنده بولنان خرسنيانلرك بعض مصالح دنيو يولنده دخی ذوات عليه نك واسطه تنفيذ احکامى اولدينندن امور روحانيه و مليه ده اهل اولان ذاتك تعييني ايجون امر انتخاب رؤسای روحانيه وعوامه عايد اولوب فقط سلطنت سنیه کندوسنه باطبع عايد اولان حق روى انتخاب عموميدن چيقان بر ذات حقنده اجرا مجبور بنده بولنماق اوزره ماده سابقه ده بيان اولدينجى وجهله بايله جق قابل انتخاب اولنلرك دفترى در حال باب عاليه کوندر يله جکدر اشو دفترده اساميسى محرر ذواتدن شايد امور ملكيه جده لياقتى کورعميان کيمدلر بولنور ايسه استثناسيله سائرلرك انتخابى اجرا اولنسى يکرمى درت ساعت ظرفنده باندکره جانب باب عاليدن بطريقه بيلدريله جکدر

فوق زنجی مادہ انتخاب دفتری مادہ سابقہ بیان اولند بنی اوزره باب عالیہ کور بلوب کلدکده مجلس عمومی انتخاب برکون اولکی حالندہ مجتمع اولهرق باب عالیہ رأی قائم مقام طرفندن تبلیغ اولندقدنصره اگرچه استثنا اولنمش ذوات وار ایسه انلردن غیر یلری حقندہ اصول انتخابیه نک اجراسنه مبادرت اولندحقدر شویله که دفترده خارج ازاستنا بولنان ذواتدن اوج نفری کافه حضار مجلسک یعنی کرک رهبان وکرک عوام طاعتک خفیا اعطای رأی ایسیله حاصل اوله جق اکثریت ارا ایله نامزد تعیین اولندحقدر

اونجی مادہ محضار مجلسدن هریری کرک رهبان وکرک عوام طاعتدن اولسون فقط بررأی اعطاسنه صالح اولهحقدر اون برنجی مادہ اوج نفر نامزدلک تعیین اولندقاری عقیدنه بونارک اسملرینی حاوی ورقه بی مجلسک اعضای رهبانیه سی بالاستصحاب کلیسایه واروب اعضای سائر غیر رهبانیه دخی کلیساده حاضر اولندقاری حالده اوتهدنبرو اجراسی معتاد اولان رسوم دینیه توقیفاً روح مقدسدن استمداد ایدرک مذکور اوج نفر نامزدلک بری بطریق اولیق اوزره رأی خفی واکثریت آرا ایله انتخاب اولندرق کلیساجه رسوم دینیه اجرا اولندحقدر

اون ابکنجی مادہ تساوی آرا وقوعنده قائم مقام انضمام رأیله کیفیت نتیجه و بریله جکدر

اون اوچنجی مادہ وجه مشروح اوزره انتخاب ماده سی اجرا اولند بنی آندہ اصول قدیمه اوزره برقطعه محضر ترتیب و ترقیم و باب عالی جانب والاسنه عرض و تقدیم اولندحق و انتخاب اولنان ذات جانب باب عالیدن واقع اوله جق دعوت اوزرینه طوغری حضور همایون حضرت پادشاهی به مشول ایندوب مأموریت رسمیه سی اجرا و باب عالی به کلدرک اعلان اولندقدنصره معتاد اولان الای ایله بطریقخانه به عودتندہ اوراجه دخی مراسم مرعیه اجرا اولندحقدر

(فصل ثانی)

(بطریق لایق و انتخاب اولندحق ذاتک صفات)

(لازمه سی بیاندہ در)

برنجی مادہ بطریق لایق انتخاب اوله جق ذاتک سن کالنه و پستوس

رتبه سی

رئیسینی حاکم بولتان جمله رهایندن اولمسیله برابر لاقل بدیسته متمادی
برمنصبی قطعاً لکهدار اولمسه رق اداره ایش اولمسی لازمه دندیر

ایکینجی ماده بطریق اوله جق ذاتک آداب و اخلاق شایسته تعریفدن سالم
و ممکن ایسه فنون و معارفله برابر علوم و قوانین کلیساده کامل و احکام
دینییه و فرائض الهیه لرینه رعایتی مسالک سابقندن ثابت و مستدل اولمسی
لازمه دن اولدیغندن بشقه اورطودوقس کلیساسنک رئیس و بودینه
اولئرک پدر روحانیسی اولوب زیر اداره سنده بولتان مقرر بولندان ایله
اورطودوقس مذهبده بولتان سائر مستقل کلیسارک دختری رابطه اجتماعیسی
اولدیغندن هر حالده و هر وقت و محله مذهب مذکور قولا و فعلا غیرت
کامله ایله جایایه مقتدر اولمسی کلیساک امور روحانیسی مقتضاسندندیر

اوچینجی ماده بطریق بولتان ذات کلیسای شرقینک برپوک رئیس
روحانیسی اولدیغندن بشقه فاتح سلطان محمدخان حضرتلری طرفندن
احسان بیوریلوب سائر سلاطین عظام ماضیه طرفارندن تقییر و انقیاد
و ذات شوکتهات حضرت پادشاهی جانب عالیسندن تأکید بیورلش اولان
امتیازاتی حاوی اولان برات عالیشانده مقرر کافه خصوصاتک اجراسنه
مأمور اولدیغنه و بوجهتله احوال مخصوصده سلطنت سنیتهک واسطه
تنفیذ احکامی بولدیغنه بناء بطریقلهک انتخاب اولدیجق ذات بند سابقده
بیان اولتان صفاتی جامع اولغله برابر انتخابی تصدیق ایدمچک اولان
سلطنت سنیتهک امنیت کامله سنه شایان اولمسی وجهت روحانییه دن غیر
احوالده دختری اهلیت کامله سی اوله رق اصول و قوانینه واقف و عوم ملتهک
امینت و اعتبارینی جالب اولق ایچون هرجهتله اشبو مقامه لایق اوله جق
اوصاف و حیثیت ذاتیه ایله متصف بولمسی و لاقل پدرنبر و اصلا تبعه
سلطنت سنیته دن اولمسی الزمدر

(فصل ثالث)

(بطریق انتخابیچون تشکیل ایدمچک مجلس عمومینک)

(هیئتی بیاننده در)

برنجی ماده انتخاب مجلس عمومی رهایین و عوامدن مرکب اوله جقدیر

۶۰۱

ایکائی مادہ زبان طاعتین مجلس جموئیدہ بولنسی لازم کلانر جماعت
متر بولیدان اعضا سبیلہ اتفاقا در سعادتہ بولنان سسار متر بولیدردن ارکلی
متر بولیدنیک رای اعطا ایلمی حقندہ مرعی اولان اصولک دوام اجرایی
ایچون مخصوصا دعوت اولنه جغتین بودخی موجود اوله جغتدر

اوچنجی ماده عوام طاعتین بولنسی اقتضا ایدنار اولا بطریقخانه نیک
الک معبر اوچ نفر مأموریدر که بولنار لغوفت یله ایدن صبرکه اولان ایکی مأموریدر
ایکنجیسی مجلس مختلط اعضایی اوچنجیسی رتبه اولی و رتبه ثانیه
اصحابین الازباده قد ملی بولنان اوچ ذوات معتبرایله رتبه عسکریه دن
میرالای رتبه سی اخراز ایش ذواتین ایکی نفر و دولک خدمات بولیتقه سنده
مستخدم بولنان مأموریدن اوچ نفر درونجیسی سبسام قائم مقامی
در سعادتہ بولندیقی تقدیرده بالذات بولندیقی حالده قبول کفنداسی
بشہ یسی مملکتین و صرب قبول کفنداری انجیسی ارباب هنر و معارفک
الازباده معلوم اولانرین درت نفر بدنجیسی تجار طاعتین بش نفر
سکرنجیسی صرافانرین برنفر طقوزنجیسی اصناف معتبره طاعتین
اوزن نفر اونجیسی نفس استانبول و بونغاز ایچی محله لری سکند سندن
ایکی نفر اون برنجیسی بکرمی سکر متر بولیدلک دائره سنده یعنی قیصریه
قوش اطه سی ارکلی قبول طاعی از مید معازنیک قاضی کوئی معطرایه سلاتیک
ظرنوی ادرنه امامیه یانیه بروسه مناسر یوسنه کرید طریزون یکشهر
قلعه سروز ادرمید مدلاو وارنه و دین صوفیه ساقر اسکوب اسبارته قسطنونی
خرسین اهابلیسی طرفندن تعیین اولنه جق بکرمی سکر نفر و کیلار در حق انتخاب
مختصرا تبعہ سلطنت سنیہ عاقددر

(پستہ پوسلفه مستحق اوله جق راهبارک صفات لازمدر یله)

(اصول انتخاب لرینی متضمن نظامنامه نیک ترجمه سیدر)

برنجی ماده پستہ پوس انتخاب و تعیین اولنه جق ذاتک اولا عن اصل تبعہ
دولت علیہ دن اولدینتی حالده دولتجد و ماتجہ روقده لکه دار اولماش اولمی
ثانیا بطریقخانه ده و یا خود متر بولیدرلک بری معیتندہ استخدام اولنرین اول
هرزده اقامت ایش ایسه اورالردن هر وجهله حسن حالده دائر شهادتنامه سی
بولنسی ثالثا قوانین کلیاتک احکامی اقتضا سنجده سن کمال صاحبی

و نام

وتام الاعضا اولى رايها امور كليسااه معلومات كافيه ويستفسر
حسن اداره سى ضمنده نيز به مطلوبه احكامندن اولسيون بش سنه دنبرو
راهب صفاتيله بطريرخانه ده وباخود برقره بوليد معينده قوللايله رقي
خدمت صادقانه سى سبقت اتمش وبوصورته كليساك معلومى اولش
ذواتن اولسى خامسا انسان رومندن بشه تعيين اولنه جنى محله كوره
لسان تركى واسلاوويه دى آشنا اولسى الزمدر

ايكجي ماده بوندن بويله يستفسر رتبه سى مجرد علوم كليساى
اورطودوكسينده تحصيل كال اتمش اولاندقربنى اثبات ايدى روشى ابرازايدن
وياخود رؤسارى اولوب فقط اخلاق حسنه وآداب مدوحه ايله برابر امور
مذهبيه معلومات كامله احكامندن اولدقارى مسلم اولان ذواته ويريله جكدرد
شوقدر كه ديار اجنبيه به كيدرك تحصيل علم ايله عودت ايدوب حامل رؤس
اولدر در سعادتمند واقع مذهب مكينك معلزيله مباحثه عليه ايدرك انار طرفندن
لياقت واهليتى تصديق اولندجته ورؤسسى بولناساندر دى مكتب مذكوره
اصولى اوزره امتحان اولندرق رؤس استحصاال ايتدجكه انتخابه لايق
كوريله ميه جكدرد

اوچجي ماده عفت وعلام وكالى جهتيه اعتبار عامه بي مكنتيب
اولوب كليساك دى معلومى اولان ذوات بندسابق اقتضا سبجه امتحان
اولندقدن صكره انتخابه لايق كوريله جك وبومثلاورك بطريرخانه وباخود
مقره بوليدرك برى معينده بش سنه خدمت اتمش اولسندن صرف نظر
اولندجقدر

دردجى ماده محلول قلان يستفسر مسندلر نه يكي يستفسر انتخاب
وتعيين كليساك اولندنبرو جارى اولان اصولى اوزره جماعت مقره بوليدانك
راى وتنسيبيله اجرا اولند جفتدن جماعت مذكوره بطريقك سوق ورخصتيله
يستفسر ايچون لازم اولان صفات مطلوبه يى ذاتلر نه جمع ايدن رهاينك
دفترينى ترتيب ايدوب بونلرك لياقت مساويه احكامنى اوللرندن كليسايه
الزاياده صادقانه خدمتارى سبقت اتمش بولنانلارى ترجيح ايدرك ايجلر نه
اوج نغز ينى آچيق بولنان يستفسر نامر ذعين ايدجك وعينده كليسايه
واروب اصول حربه نك اجرامى وينه راى خنى ايله ذكر اولنان اوج
نامر دلردن برينى قطعي انتخاب وتعيين ايله جك وتساوى آرا وقوتنده
بطريقك راييله اكثريت آرا حاصل ايديله جكدرد

بیشجی ماده پستپوساردن برینک وفاق و قوعنده کیفیت رستمای پستپوساردن
شرفانک اقامتگاه اولان شهرک معتبران رهبان و عوامی طرفندن محض مکروب
ورود ایزدن اول دیگرینک انتخاب و تعیین خصوصنه تثبیت اولمیه جقدر

التنجی ماده بطریق بولنان ذات مستند، مادام العمر دائم اوله جنی مثللو
کلیسانک قوانین موسسه سی احکامنه توفیقا پستپوساردن مادامکه دولت
علیه اهاتلری و یا خود اهالی به ظلم و تعدیلری و باقانون تمکنجه عزل
و تبدیلی موجب سوء حال و حرکتلری و قوعبولیه مأمور و تعیین اولندقلری
مستندله قید حیات ایلله دائم اوله جقدر بولندن بویله پستپوسارک بر منصبدن
دیگر منصبه نقل اولملری جائز اولیه جقدر انجی بر سبب مهم ظهورنده
یعنی کرک اهالیکن کثرتی و کرک موقعی جهته جماعت و اهلیتی اولان
پستپوسلفه مجرب و مأمور دیده بر پستپوس تعیین اولنسی لازم کلدیکی حالده
کلیسانک نادرا اجرا اولنان عادت قدیمه سنه توفیقا جماعت متربولدان
بطریق ایلله معاصحاب مناصب اولان پستپوساردن که مناسبلری اوله رق
اوچ نفرینی اکثریت آرا ایلله نامزد تعیین ایلدکن صکره کلیسایه واروب
اصول معناده نیک اجراسیله مذکور اوچ نامزدلردن برینی کذلک اکثریت
آرا ایلله انتخاب و تعیین ایلله جقدر و فقط کیفیت بوجهله انتخابی اجرا
قلمش اولان پستپوسه پلیدی ریلوب رأیی سؤال ایلنک لازم کله جکندن
اگر پستپوس مومی ایلله بولندیغی مستندی ترک اتمک استیاضه جماعت
متربولدان ذکر اولنان نامزدلردن بر دیگرینک انتخاب و تعیینه مسارع
ایده جقدر و بر پستپوسک ابتدا مأمور اولدیغی پستپوسلقدن دیگرینه نقل
و تعیین بر دفعه دن زیاده جائز اولوب بوده بالاده ذکر اولندیغی اوزره
یک مهم بر سبب ظهورینه مبنی اوله یله جک و آخر پستپوسلفه نقل اولنان
پستپوسک برینه دیگرینک انتخاب و تعیین مجرد اشبو نظامنامه نیک دردنیغی
ماده سی ماکنه توفیقا اجرا قلته جقدر

بیشجی ماده پستپوسار علی الغموم کلیسانک قوانینی اقتضا سنجه دائماً
مأمور اولندقلری محله اقامت ایدوب دائره حکومت روحانیه لیده
اولان خرسیتانلرک احوال روحانیه زینی کورمک و کوزمک ایچون هر محاکم
اصول معناده سنه کوره اوقات معینه ده مأموریتلری داغلنده بولنان یرلره

اهالی به بار اولیه رق بالذات کشت و کنار ایتک آموز مفروضه لندن اوله حق و غایت شیخوخت و علت و مرض کبی موانع مشروعه لری اولدجه و یا خود دیگر اسباب صحیحیه مبنی دولجه و یا بطریقخانه جه در سعادته احضار لری لازم کلدجه کنولرک بالذات اجرا ایتلری اقتضا ایندن اموری معینلرنده پستپوس پاه لو ره بان استخدا مبله کوردرملری اصلا جائز اولمه جقدر

سکرنجی ماده التیمی ماده بیان اولدبغی اوزره پستپوسلر مأمورا ولدقلری محکم پستپوسلرلرنده قید حیات ایله دائم اوله جقدر ایسه ده برحکم اهالی عبوسیه سی طرفندن پستپوسلری حقننده شکایات واقع اولدبغی حالده جماعت متربولیدان حقننده شکایت اولسان پستپوس ایله تشکی ایدنارک یتارینی تألیف و اصلاح ایچون مدت معتدله ظرفنده تدابیر ممکنه بی اعمال و همجوار بولنان پستپوسلر واسطه سیمه تفنیش و تسویه کیفیته بذل غیرت و مقدرت ایلدکن صکره تشکی طاقی راضی اولیوب پستپوس ایله محاکمه اولنق طلبنده اصرار ایدرلر ایسه اولخالده پستپوس در سعادته جلب ایدیلرک حقننده عزو و اسناد اولنان زهمتر خصوصات روحانییه دائر اولدبغی تقدیرده محاکمه سی قوانین کلیسایه توفیقاً بالکر جماعت متربولیدان طرفسندن اجرا اولنه جق و ذکر اولسان شکایتلر مواد ذنویه به متدائر اولدبغی حالده بطریق ایله جماعت متربولیدان دردی پستپوس دردی عوامندن اولق اوزره مجلس مختلطک سکرنفر اعضاسندن مرکب قومیسون تشکیل ایدوب اشبو قومیسون طرفینک افاداتی ضبط و تحریر و تدقیق و تحقیق برله نتیجه آرا و مطالباتنی حاوی یاه جغنی مضبطه بی بطریق وقته عرض ایدوب مجازات لازمه سی قوانین دولت علیه به تطبیقاً تعین و باب عالی به افاده اولنه جقدر و اگرچه اومقوله متربولید و پستپوسک تهیتی جنایت جنسندن ایسه عهده سنده بولنان صفت روحانییه بطریقخانه طرفندن بالطبع رفع اولنه جغندن اندن صکره بوجه محرر قوانین موضوعه جزاییه کوره مجازاتی اجرا اولنه جقدر

طقوزنجی ماده مشوع مخممن اولان دولت علیه نک ایالات مجالس لری حقننده موضوع اولان نظامی احکامنه توفیقاً پستپوسلر اقامت ایلدکلری ملکک مجلسنه بالذات دوام ایدرک بشای مأموریت ایتک و خسته اولدقلری

و یا خود بشقه بر حمله عزیمت ابتدای کلی حاله رهبان طائفه سندن برینی
وکیل تعیین ایلک و سائر قضایا مجلسلرینه دخی کذلک رهبان طائفه سندن
اولقی اوزره برر وکیل تعیین ایلک مخصوصلرینه مجبور اوله جقلردر

اوتقی ماده پستپوسلر کندو امواللرینه دایر وصیت ایلکه مآذون اولوب
وفاتلرنده ابتدا جازولری و جانلری ایچون صرفی اقتضا ایدن مبالغ ترکه لرندن
لدی الاخراج باقی جمیع اموال منقوله و غیر منقوله لری اویچ قسمة مقسم اولوب
بری بولنش اولدقلری پستپوسلغه ایراد پیدا ایلک اوزره املاک و عقارات
اشتراسنه تخصیص و بونلرک حاصلاتی دخی پیدرپی املاک اشتراسنه صرف
اولنه رق هر پستپوسلرک سنوی معاش مقنی نه ایسه اولمقدار ایراد پیدا
اولوب اندن صکره پستپوسلرک اموالی ثلثندن نشأت ایسه جک ایراد مملکت
خیرات و حسناته صرف و استعمال اولنه جقدر و قسم ثانیسی متوفانک
اقریاسنه طائد و مضیب اولوب قسم ثالثک دخی ایکی به تقسیله بری ملک
در سعادتیه بولنان خیرات و حسناته صرف و تخصیص و نصف دیگر
استنبول بطریق سنوی معاش مقنی نه به ابلاغ اولنور ایسه اولمقدار
مبالغ استحصالنه قدر بطریق مستقیمه ایراد پیدا اولتی اوزره املاک
و عقار اشتراسنه صرف و معاش مذکور تمامبذیر اولدقدن صکره اولوجهله
ظهور ایده جک فضله ایراد حاصلاتی ملک در سعادتیه بولنان خیرات
و حسناته صرف اولتی ضمیمه کذا اموال غیر منقوله اشترای و تدارکنه
استعمال اولنه جقدر و متوفانک اموال متروکه سینن اقریاسندن کندوسنه
قالدیغه دایر دلائل شرعیه سیله اموال متروکه سی تحقق و ظهور ایدوده
اومقوله حقیقه وصیتی بولندیقی صورته معمولیه و جاری طوبیله جنی
مثلا و وصیتی اولدیغی حاله اموال مذکوره نك دخی بروجه محرر اوچه
تقسیمی لازم کله رک بطریقندن پستپوسلره وارنجه هر صنف مترو بولیلرک
تقسیم اموال متروکه سی خصوصه سنده اشو اصوله رعایت اولنه جقدر فقط
اصول مشروحه نك اجرا سنده قوانین و نظامات اراضی و اوقافه تمامیه
اتباع اولتی شرط لازمدر

اون برنجی ماده منقسمه بولنن بطریق و مترو بولید و پستپوس بابهلر

﴿ راهلرک ﴾

❦ ۹۱۱ ❦

راهب‌ارک و فائده جنازوری و جانبری همچون وسائر صرفی واجب اولان مبالغ
اموال متروک‌اندن امدی‌الخراج بقیه ترک‌لری علی‌التساوی اوج قسمه تقسیم
برله بری متوفانک لازم کلان افریاسنه اعطاسا و قسم ثانیسه استانبول
بطریقانی مسندیه بوطرفه واقع خیرات و حسناته نصفیت اوزره ایراد
اولق ضمیمه املاک و عقارات اشترا و قسم ثانی دخی وفات ایدنارک وطن
و ملک‌کناری جانبیده واقع منفعت عامه به دار ابدیه خیره‌له صرف و وقف
قلعه جقدر

اون ایکنجی ماده منصفیه وفات ایدن بطریق ترک‌سی دخی کذلک
اوجه تقسیم اولندقدن صکره بری استانبول بطریقانی مسندیه هاند اولق
اوزره اشتراعی عقاره صرف اولنهرق ایکنجی قسمی افریاسدن لازم
کلنره اعطاسا و قسم دیگرندن دخی برنصفی بیه ایراد پیدا سنه استعمال اولنق
اوزره بطریق مسندیه تعیین برله بوطرفه بولنان ابدیه خیره عوامه وقف
و تخصیص قلعه جقدر

اون اوچنچی ماده رؤسای ره‌اندن برینک وفاتی وقوع سنه قرب
و جوارده مقیم اورطودوقس مذهبنده بولنان اهالی معتبراندن درت کشی
دیگر درت نفر راهب‌ایله معا در حال اقتضا ایدن دفتری بالتنظیم اموال
متروک‌دی قید و امانا تمهیر اشد کردن صکره ایجابنک اجرایی خصوصیه
و صابای لازمه‌نک طرفلرینه ایصال واسالی ضمیمه کیفیتی استانبول بطریقانی
طرفنه اخبار و افاده به مساهمت ایده چکلدر و متوفانک دفن و جنازه سیله
بر مقتضای مذهب جائد اتر سائر عادات هر عینه‌نک امر اجرایی معتبران
هر قوم و نسلک عین انقیاد و اهتمام لرینه حواله قلعه جقدر

اون دردنبی ماده املاک شاهانه سائر ده بولنهرق صفت معاومه مطلوبیه
اصحابندن معدود اولدق لرینه مبنی شمدیکی حالده پست و سولق مسندیه
مستحق ولایت انتخاب کوریه‌جک مجموع ذواتک اسملری ترتیب قلعه جقدر
دفتر مخصوصه قید اولنهرق بعده حین لزومنده بطریق طرفندن مکتوب
ارسالیه جلب اولنهرق جقدر و بوندن صکره اراق اراق ظهور ایده‌جک بومثالولر
کیالات و صفات سائر ذاتیه لرینک اشارتیه انتخابه لایق اولدق لری توصیه
قلندق لری ذوات طرفندن تحریرا عرض و افاده اولنهرق تحصیل علوم
دینیه لرینک تحقیق ضمیمه بالاده تحریر بندلرک ماکنه تطبیقا در سعادت مذهب

﴿ ۹۱۲ ﴾

مکتبہ اصول امتحانہ لری بالا اجرا اسملری تاربخک ذکر و اشارتہ برار
دقت مذکورہ آروجه قید و ضبط اولند جقدر

(جماعت مترہ پولیدانک ہیئتہ صورت تشکلی)

(ضمن نظامنامہ نک ترجمہ سیدر)

برنجی مادہ جماعت مترہ پولیدان استانبول بطریقہ لکنہ مر بوط
مترہ پولیدان معدود اولہرقی اون ایکی ذائدن ترکب ابتدایی واستانبول بطریق
بولان ذانک تحت دباستندہ بولندینی حاندہ اوتہ دنبرو موضوع و مؤسس
بولان اصول مخزنہ قدیمہ ستہ توفیقادائم الاوقات استانبول روم
بطریقہ طائد و تابع اولان کافہ طائفہ عیسویہ نک حکومت روحانیہ سی
عد و اتحاد قلندیندن جماعت مذکورہ طرفندن کلیساک قوانین موضوعہ
مؤسسہ سی اقتضاسنجہ ملک بالملک امور و خصوصیات روحانیہ ستہ دقت
اولنق یعنی محلول قالمش بسفہوس منصبلرینہ دیگرلرینک نصب و تعینی
و عموما طائفہ رهبان الہ ہر طرفہ واقع ملت مناسترلرینک و در سعادتہ
بولان ملت مکتبک اصلاح حاللرہ حسن حفظ و ادارہ لری و اورطود و قس
خرستہ انلرینک اخلاص عقائدہ و تبدیل مذہبہ سبب اولہیلہ جک ہر نوع
تاہرات خارجہ دن امین و معصون اوللری خصوصہ صرفی لازم کلان تنظیم
و احکام کیفیتی انجیل شریفک بطریق الوعظ اہالی عیسویہ تعلیم و تلقینی
ضمنندہ در سعادت و مالک سائرہ شاہانہ بہ اصحاب لیا قندن اولہرق واعظ
و راہلر تعیین و ارسال و طائفہ رهاہینک کسب فائدہ لری و کروی عیسویہ نک
عقائد دینلرینی لایق وجہ اوزرہ تعلیلری ضمنندہ مناسب کوریلہ جک کتب
و تألیفات مفیدہ نک تبارک و نشیری و ہونک ایچون دخی بطریقہ مخزنہ ہر منتظم
بصہ خانہ نک موجود اولسی و بطریقہ مخزنہ ہر صرف امور دینلرینہ
متعلق اولان کتبدن ماعد اطبع اولنہ حق کتب و رسائل حقندہ اول امرہ
مؤسس اولان نظامنہ تطبیقا معارف عمومیہ نظارت جلیلہ سیلہ مخاریدہ رعایت
قلنی کیفیلرینہ بذل ہمت و صرفی قدرت برلہ بو خصوصہ جماعت
مترہ پولیدانک ایالات شاہانہ ہر بولان بسفہوسارالہ مشاہرہ سی اولسی
و بسفہوسارلک دخی طوغریدن طوغری بہ جماعت مذکورہ خطاب الہ لری
لازم کلد جکندن جماعت مترہ پولیدانک حکومت روحانیہ ستہ دائرہ حق
و امورینہ خارجدن بر فردک مداخلہ سی تجویز اولنہ جقدر

﴿ ۹۱۳ ﴾

ایکجهی ماده پستقوسلرک بوندن بویله درسعادته قیوکننداری اوله مینه جتی مثلای بعض متره پولیدان تمسازک دخی درسعادته اقامتی عانی من بود فسخ و اعاقلند یغندن استایبول بطریقیکه ملحق وعائد بالجمله متره پولیدانک مناویة ایکیشرسنه مدت مخصوصه ایله جماعت متره پولیدانده اعضانصب وتعیین اولمارینه حق وصلاحتلری اولوب اعضادن هیچ بریک جماعت مذکورده ایکی سنه دن زیاده قالماسی ضمننده اعضاء جماعتک نصبی هر سنه تجدید و تبدیل و یررینه دیگرلی نصب اولنه حق و جماعت متره پولیدانک مرکب اولدینی کافه اعضاسی بلنده برکونه فرق وتفاوت اولوب اجرای مأموریتارنده رأی وقوتلری مساوی اوله جقدر ومتره پولیدلردن درسعادته کلوب کیده جکرک دفترى دائما بطریقخانه طر فندن باب عالیله ارسال ایله بیان حال قلند جقدر

اوججهی ماده ایالات شاهانه پستقوس تعین اولنه جق ذوات پستقوسلرک ربه سنه بکی نائل اولمش ولتور ایسه محول عهدلری اولان محل پستقوسلغانده تمامایش سنه ونصب و تحیلری دیگر منصبدن نقل و تحاییش صورتیه اولمش اولدینی تقدیرده مأمور اولدقلری محله اوج سنه اقامت ایتمیکه جماعت متره پولیدانده اعضا تعین اولنه میوب اولوججه جماعت اعضا غنم دعوت اولنه جق پستقوسلردن فقط سن شیخوخنده بولنازلردن صرف نظر قلند جق ایسه ده باقی جمیع پستقوسلرک دعوت اولندقلری حالده درحال درسعادته کلملرینه مجوریت وارد

در دنجی ماده جماعت متره پولیدان اعضا سندن اولوب اراد مقتاری الییک غروشدن اشاعی اولان پستقوسلره وریک اوزره بهرینک اجرای اموریه مباشرتی کوندن اعتبارا برینه دیگرینک نصبی کونه قدر درسعادته اقامتده مصارف واقعه سنه مدار اوله پله جک قدرشی تخصیص قلند جقدر

بشیمی ماده بالجمله متره پولیدانک مقدار وعدد دینی مبین وبونلرک اوج صنفه تقسیمیه بهر صنفک قشبی حاوی بردقتر مخصوص ترتیب قلمش اولد یغندن بطریق بولان ذات جماعت متره پولیدان ایله برار هر سنه ختامته اوج ماه قانجه دفتر مذکور موجبجه هر صنفدن ایکیش نفر یعنی باشده و ختامده بولناقلری بعد الاخذ مدت اعضا لئی انقضا بولمش اوللره خلف اوله اوزره

۹۱۴

دعوت اینه جکندن اولوجهله پرلرینه دیکرلری تعیین قلمیش اولنلر بلان اخیر
صحت مأموریتلرینه عزیمت مجبور اوله جقلردر

التجی ماده بوجه محرر ایکی سنه مدت معینه نك انقضاسندن اول جماعت
متره پولیدان اعضاسندن برینک وفاتی تقدیرنده وفاتی برنجی سنه اثنا سنده
وقوعو اولر اینه برینه حسب الصنف عقینده لاحق بولنان ذاتک تعیینله
ایکی سنه بی تمام اینه جک وایکچی سنه سی اثنا سنده واقع اولدیغی حالده دخی باقی
برقاج آی صنف مقتضاسیجه طشره دن جلب و دعوتی ایجاب ایدجک ذواته
ضم و علاوه مأموریت اولنه جقدر جماعت متره پولیدانک ققی ذواتن ترکیب
ایده جکی کیفیتنه کلجه برنجی سنه سنده بطریق ایله جماعت متره پولیدان
طرفلرندن رأی ختی ایله انتخاب اولنق اوزره مجلس موقتک اعضای
موجوده سندن پستقوس اوله رق اویج نفر ذاتک وایالات شاهانه ده بولنه رق
اویج صنفه منقسم پستقوساردن بوجه صنف برنجی وایکچی اولنلر ایله برنجینک
عقینده بولنلاری اولق اوزره دیکر طقوز نفر پستقوسک اخذ و اعضا تعیین
قلنه جی و برنجی سنه تمامنده اعضای مذکور نك نصفیکه اویجی مجلس
موقت اعضاسندن و اویجی دخی بهر صنفک برنجیسی اولق اوزره باقی طقوز
نفر پستقوساردن عبارت اوله جقدر مأموریتلری جائنه عزیمت و دعوت
ایده جکی و پرلرینه دیکرینک تعیینی خصوصی مارالذکر اویج صنفدن هر کسک
صروه سنه کوره ایکشر نفر پستقوس اخذله اجرا اولنه جی مقرر ایدوکی
اشو محله شرح قلندی

یادنجی ماده کلیساولمه دأردیون معلومه نك رفع و تسویه سی خصوصنه
تعیین اولنه جق قومیسبون مخصوصک تأسیسندن صکره جماعت متره پولیدانک
اعضاسی اومقوله دیون ملیدایچون طرفلرندن کفالت و گذشته لوتخو بلات
اعطا و ترویج ایتک کیفیتلرندن رها اوله جقلرندن بوخصوص من بعدنا کیدا
منوع اولان ماده لردن اولدیغی درکاردر

سکرنجی ماده بطریق خبری اولتسمزین و کنسوسی مجلسه بولتسمزین
جماعت متره پولیدان طرفلرندن هر حکم اولنان شیشه اعتبار اولنه میوب
ملقا طوبیله جقی مثلاً کذلک جماعت متره پولیدانک معلوماتی اولیه رق
بطریق طرفلرندن منفردا حکم و قرار پذیر اوله جق شی غیر جاری حکمنده
صدا لته حقه و اکثریت آرا الله جمیع اعضانک حضورنده جماعت طرفلرندن

﴿ ٩١٥ ﴾

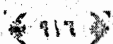
محکم و قرار و برائش ماده یی بطریق دخی تشبیب و قبول الیه اجرای انجامیده
تشبیب آنکه مجبور اولیه جعفر

طغوز نیچی ماده جماعت متره پولیدان دن اولوب مدت معینه سی منقضى اولنلر
هیچ رعذر و بهانه الیه درسه ائمه قاللری جائز اولوب اگر بویامه علل
واسباب قویه سی اولور ایسه کندورینه جماعت خبری اوله رق بطریق
طرفندن مناسب وعده تعیین اولنوب و کیفیت باب عالی به دخی بیلدر یلوب
انجیق بومثالولک مجلسده بولنلری و درون کلیساده ذاترینه مخصوص
موقعده طورملری خصوصلرینه مأذونیت اولیه جعفر

اونچی ماده استانبول بطریقله کنه مربوط و تابع اولان پستی و شلردن
هر بری بطریق طرفندن اذن تحصیل ائتمکجه و جماعت متره پولیدانک
خبری اولنجه هیچ برهانه الیه درسه ائمه کلامیه جکدر

اون برنجی ماده ملک محاس موقتی طرفندن بوجهله تنظیم اولنان
مادلک ذات حضرت ملوکانه جانب مکارم متاقلرندن تصدیق بیوردلیغی
عقبنده جماعت متره پولیدانک تشکیلیله ملک تصادف ایدجک التقریب
بر بولک یورطی کورته بوجه مناوبه ابکی سنه مدته عقد مجلس و اجرای
مأمورینه مبادرت اولنسی لازم کلد جکدر

اون ایتنجی ماده بطریق بولنسان ذاتک شاید واجبده ذمته و فرائض
روحانیه سنه مخالف حرکتی ظهورنده و کندوسته برنجی و ابکی دفعه اوله رق
جماعت متره پولیدان طرفندن حسن صورته واقع اوله جق اخطارات لایقده
حواله سمع اعتبار ایتوب نصایح واقعه دن امتناع ائدکده اولنلده
جماعت مذ کوره تشکیلی مصمم اولان مجلس مختلط دائمی اعضاسیله
بالاتفاق اخطارات لازمه یی برکرده برارجه تکرر و تجدید ائدکده نصکره
اگر بطریق بنابرارم و اصرارده بولنور ایسه اولصورتده جماعت
متره پولیدان الیه مجلس مختلط مذ کولک اعضاسی بطریق عزلی طلب ضمتنده
کیفیتی جانب اشرف باب عالی به برلکده عرض و افاده اید جکدر و کذلک
بطریق فرائض جسمانیه سنده مغایر حرکتی ظهورنده مجلس مختلط دائمی
طرفندن بوجه محرر ابتدا مستقلا و بعده جماعت متره پولیدان الیه اتفاق تدابیر
لازمیه تشبیب اولنجه جعفر فقط بطریق اجرای عزلی خصوصنده
کرک جماعت متره پولیدان و کرک مجلس مختلط دائمی اعضاسک ایکبشر
نلنلرینک بویامه منقذ بولنسر لازمده

(استانبول بطریقیه جماعت متره پویدانك يكديكرينه اولان مناسباتنی)

(حاوی نظامنامه ترجمه سیدر)

استانبول بطریقیه بولسان ذاتك استانبول بطریقیه كه تاربع و سربوط اولان كافه صنوف رهاينك رئيس روحانيه اولديني جهته اولاجع پستقوسلری اخوان مشاهه سنده عذايه اسباب شخصيه وذاتيه مبنی بوناردن هیچ برینی فرق وتمیز ايتمهرك بهری حقته خلوصانه و محبت اخوانه ايله معامله ايتمی ثابته طاقه رهايندن من غیر حق مقهور بولنالار حقته جماعت متره پویدان ايله برابر بدلجايت ومقدورت ايتسی ائشاکرهره رهاينك اطوار وحرکانه صرف انظار تیقف برله شایان مدح و ثنا اولان شیری وسائط مناسبدایله تقویه وتشویق وبوناردن کایسانك شان ورکانه مغایر اولوب طعن وتجبی لازم کئیلرینی منع ودفع واقضاسنه کورجماعت متره پویدانك اتحاد واتفاقیه نادبات لایقه نك اجراسنه دقت ايتسی رابعا هیچ برینی تفريق واستثنا ايتمهرك جماعتك كافه اعضاسی حقته حلم وملایته معامله ایدرك بهرینه لابنی وجهاوزره رطایت برله سوظنی موجب اولهرق حالادن احتراز واجتناب ايتسی خامسا جماعت متره پویدانك رتبه علیاسی وکلیسانك شان وشهرتی اقتضاسیجه ائشای مجلسه صفت رهاينته یاقشیمه حق وصیبی موجب اولهرق سوزل سولمك کبی حسن نظامه خلل وبرهرك او یقونسزلان جواز ویرمیهرك منع ايله هر حاله کئندوسنی اراده حسن مثال ايتسی سادسا جماعت متره پویدانك اتحاد واتفاقیه غرضسزجه وبیطرفانه وفائده ذاتیه فکرتدن بری اولهرق امور واقعه ده دوام وهر حاله کلیسا ايله ملتك فوائده مغایر شیلرده بولمیهرق امور واقعه ملتك حسن رویت وتسویه سنه صرف همت ايتسی سابعا جماعت متره پویدانك بطریقخانه دن خارج هیچ بر مجلسه عقد مجلس ايتسی غیر جاز اولدیندن اعضاسنك فوق العاده حالرده بطریقك اذن وخبری اولهرق امور مامورلرینه دائر آیروجه عقد مشورت وتذکر ایلاری ضمیمه درون بطریقخانه ده برمناسب اوطه تخصیص وتعیین ايتسی مقتضای مسنددن بولندينی مثلاًو جماعت متره پویدان اعضاسنك دخی امور مفروضه لری بروجه آتی بیان قلدور

نسخه ماده جماعت متره پویدانك مرکب اولديني ذواتك اولاکلیسا وملتك

﴿ ٩١٧ ﴾

رئيس مطاق زوحانسی اولان استابول بطریقہ حسب المسند توقیر و حرکت
ایدرک نصایح صائبہ و وصایای طافلانہ سنہ اطاعت و امتثال برہ امور
مفروضہ لریک اجر اسندہ برکونہ مخالف حرکتہ بولنامہ لری ثابا داخل
مجلسہ و خارجہ شاناری مقتضاسنچہ اطوار حسنہ و آداب مرغوبہ
بولہرق موجب ریت اولہجق و بطریقہ صفتہ طوقندجق حرکت
و کلامدن احتراز ایللری لازمہ مأموریتلرنددر

ایکچی مادہ اعضای مجلسدن معدود بولان و بولنمان پسقوسلردن برینک
اصحاب مناصب اولان ذواتدن برینہ زیارت ایتسی اقتضا ایتدیکی حالہ
بر موجب معناد بولیدہ بطریق طرفندن اذن و رخصت تحصیل ایتسی
لازم کلهجکی مثلاً و بلائین عزیمت ایدن ظهور ایدر ایسہ کندوسنہ صورت
حسنہ ایلہ بطریق طرفندن واقع اولہجق اختطارات لازمہ دن صکرہ عدم
اطاعتندہ دفعہ ثابہ اولہرق جماعت متبولیدانک حضورندہ تعزیر و عتاب
اولہجق وینہ انقیاد ایتدیکی تقدیرہ دفعہ ثالثہ دم او مقولہ لک طریقت
اطاعتہ ادخالی تدابیر مقتضیہ سنہ تشبث قلندجقددر

اوجچی مادہ جماعت متبولیداندن اولان و اولیان پسقوسلردن هیچیری
بطریق اوتدہ برودہ بطریق شان و اعتبارینہ نقیصہ و ریک صورتہ
بی ادبانہ سوزلر سولیلوب فصل و مذمت ایدہ میہجک و یوکا جرأت ایدن
اولور ایسہ ابتدا کندوسنہ بطریق طرفندن حلیمانہ نصیحتلر و یریلوب
ایکچی دفعہ دم حضور جماعتہ عتاب و تعزیر وینہ اصلاح قبول ایتدیکی
صورندہ حقندہ تأدیبات لازمہ اجرا قلندجقددر

در دنجی مادہ اقتضای بطریق اذن و رخصتی اولدجق و کیدیلجک لک
پسقوسنہ خبر و برآمدجک بر پسقوسک دیگر پسقوس اقامتگاهنہ عزیمتی
واورادہ اون بش کوندن زیادہ اقامت و آرای جائز اولہجق و فقط ضرورت
مس ایشد کده ایالت داخلندہ بولان سنجاقلردہ ختام مصطلحینہ قدر
بر قاج کون اقامت ایدہجکر و وقت عزیمت وعودت لری استابول بطریق
طرفنہ بیلدیرہ جکر در

بشچی مادہ جماعت متبولیدانک اعضای امور واقعه لک رویندہ
وهر مسئلہ لک اتفاق آرا ایلہ فصل و تئسویہ سنہ علی الذوام بطریق ایلہ
برابر اجرای مأموریت ایدرک بر مادہ حقندہ تساوی آرا و قوعنیہ بطریق

﴿ ٩١٨ ﴾

رأى بولتان طرف ترجیح اولته جعفر و جماعت متر بولیدانك اعضاسی
قطنی رتبه و صنفدن اولور ایسه اولسون بیلرندہ حقوچه اصلا فرق
و تفاوت اولوب فقط صنف حسبیلہ نشئت ایدہ جک فرق و تفاوتہ کلیسانک
بالجملہ بسطیوسارک رتب و صنفی مختلفہ سنی بیان و اشارت ایدر قانوننامہ
مخصوصی احکامی اقتضابنجه یالکن کرسی و کلیساده اوطوریلہ جق موقع
مخصوصہ اعتبار و رعایت اولته جق و قانوننامہ مذکورک بعض محملاری مناسب
کوریلہ چکی اوزره تشکیل قلته جق جماعت متر بولیدان اعضاسی طرفندن
استقامت و بیطرفی ایله تعدیل و تصحیح قلته جعفر

التجی ماده اعضای جماعتدن بری حقندہ اثنای مجلسدہ بیان ایتدیکی
رأینہ و یاخود برامده اوزرینہ افاده ایتدیکی ظننہ مبنی بطریق طرفندن
اعتبارہ نقیصہ و یرہ جک سوزلر سویلنسی هیئت مجلسدہ طوفور برکیفیت
عد اولته جق مٹالو جماعت متر بولیدانک عبارت اولدیجی ذواتک دخی
بطریق بولتان ذاتہ حرمت لایقہ و توقیر ایتلری امور مقتضیه مؤکده دندر

بدنجی ماده جماعت متر بولیدانده طائفہ رهبانن اولورق بطریق
و اعضای جماعت طرفندن مأمور ایکی نفر کاتب استخدا قلمه جق اولوب
برینہ باش و دیگرینہ ایکجی کاتب تسمیه سیله باش کاتب وانک مواعی
ظهورنده ایکجی کاتب مجلسک کتابتہ دائر امورینی اداره یه و معروضات
و اوراق سائرینی بطریق و جماعتک حضورینہ عرض و مجلسک حکم
و مذاکرته دائر اوراقک حفظنہ مأمور اولورق کندوسنه سؤال اولمده
بجلیسجه تذکر قلنان ماده لره فاریشه میوب اعطای رأیه صلاحیتی اولمه جعفر
و سائر یازمچلرک ایشلرینہ دخی دائما باش کاتب طرفندن باقیله جعفر
و تاریح استخدا ملرینن اعتبارا مأمور بیلرندہ باش کاتبک بش منہ و ایکجی
کاتبک یدی سنہ خدمتی سبقت ایتدیجه بسطیوسلله انتخابه لایق و مستحق
کوریلہ میه جکدر

سکرنجی ماده جماعت متر بولیدانک هفتده اوج کره عقد مجلس ایتسی
مقرر اولوب جانب اشرف باب عالی یه سوق و تقدیم قلته جق جمیع اوراق
التي قطعدهن عبارت مهر ایله مظهر قلته جفندن مذکور التي قطعده اعضای
جماعتدن بهر سنہ در سعادته قلمه جق التي ذواته تودیع و تسلیم و هر برکاخدهک

﴿ ٩١٩ ﴾

تقدیمتند دفتره قید ودرج واعضا طرفندن امضا قلندحق اولوب
مهر مذکورک مفتاحی دخی نزد بطریقده محفوظ بولنه جقدر

طغوزنجی ماده پسقوسلفه نصب وتعیین قلنش اولان ذواتک در سعادتند
ایکی آیدن زیاده اقامتارینه جواز ویرله میوب سمیت مأموریتلرینه عزیمتلی
لازم کله جک بولنلر در سعادتند اولدجه کلیساده کئند ولرینه مخصوص
موقعده طوروب اجرای قداس شریف ایده یله جکدر

اونجی ماده حقارنده دعوی اولتانلردن ماعدا لاجل المصلحه ویا مرض
وعلتیه مبنی بطریق اذنی وجماعتک رأی ونسبیه مدت معینه ایله
در سعادتند بولنان متره پولیدلرک عقد مجلس اتملی غیر جائز اولوب فقط
کلیساده کئند ولرینه مخصوص موقعده طوروب دیگر پسقوسلاریله برابر اجرای
قداس شریف ایتکه صلاحیتلری اولدیغی حالده وعده لری انتضاسنده
در حال محل مأموریتلرینه عزیمته مجبور اوله جقدر و بولنلرک بو طرفده
اقامتاری بالضروره ایجاب ایلدیکی حالده بویاده جماعتک رأیله بطریق
طرفندن قرار ویرله جک اولدیغندن کلیسایه موجب اضطراب اوله رق مدت
اقامتاری تعبد ایتک سوداسنده اولنلر اومقوله ک در حال سمیت مأموریتند
ارسالی وقابل اوله مدیغی صورتده سوق واعزامنک تسهیل اجراسنه
دکین دیگر بر طرفه کوندرلسی لازم کله جکدر

اون برنجی ماده قید اضطراب و ضرورنده بولنان معزول بطریقلرک
مستریجا امر تعینلریله کذلک منصبد بولنلر متره پولید و پسقوس
و پسقوس بایه اورا هبلرک ادارلری ضمیمه هر کسه کوره معاش کافی تخصیصنه
بطریق وجماعت متره لیدان طرفندن صرف همت ونصب قلند حق
اولوب حسن رضالریله استعفاء مأموریت آیدن پسقوسلر استراحتلری و بقیه
عمرلری امراد ضمیمه بطریق وجماعتک خبر ومعلوماتی اولدیغی حالده
حین استعفالنده مأمور بولندقلری پسقوسلقدن ماعدا کئندولرنک اختیار
ایده جکلری محلده اقامت ایده یله جکدر فقط پسقوسلرک اصول انتهایه سنه
دائر اولان نظامنامه نک سکرنجی ماده سی ماکته کوره بر پسقوسک عزلی
وقوعنده نهی خصوصات روحانیه به دأراسه محل اقامتی بطریق وجماعت
طرفلردن تعیین وارانه اولته حق ونهتی جرایم دیوبیه به دأراسه

﴿ ۹۲۰ ﴾

محل اقامتی باب عالی ایله بطر یقطنانه بیتنامه بالخباره تعیین بیوزله جقندر

اون ایکنجی ماده رهبان طائفه سندن اولنلرک حسن حرکات واطوارده بولوب تحصیل علم انگاری اسبابنه دقت ایتمک و طریقت رهبانینه جاهل و آدابی غیر موافق اولان کسندرک داخل اولماق و سائننه صرف اهتمام ایتمک اوزره معلومات صاحبی بعض راهباردن مرکب بر مذهب قومیسونی تشکیل اولنجه و اعضا می دخی بطریق و جماعت متزبولیدان طرفندن نصب و تعیین قلنه جقندر

اون اوچنچى ماده در سعادتده بولنان مرکز قومیسون مذهبیه سی احکام و شروط موضوعه سنه تطبیقا بسقیوس بولنان هر بر مملکتده بر مذهب قومیسونی بولنسی لازمدر

اون در دنجی ماده هر بسقیوسک داخل اداره روحانییه سی اولان یزده نوبته طولا شوب بالا جرت وعظ ایتمک اوزره برو اعظ تعیین ایتمک هر بر بسقیوسک فریضه ذمیدر بوندن بشتمه بیولک بسقیوسقلرده دخی مصارفی اهالی خرسینان طرفلر ندن تسویه اولنقی و او محلاک بسقیوسیه معتبران عیسویه تک تحت ریاستلرنده بولنقی اوزره بر رهبان مکتبی بولنجه اولوب طریقت رهبانینه سلوک و دخوله خواهشکر اولنلر ایله علی الخصوص راهبارک چوچعلری و کشیش و راهباردن جاهل اولنلر اولو جهله تحصیل علم ایده جکلرندن ایچلرنده استعداد و ذکاوتی اولوبنده لایقلیجه تحصیل معلومات ایتمک مراد ایدنلری اولور ایسه محل بسقیوس معرفتیه در سعادت مذهب مکتبنه اوسال اولنجه جقندر

اون بشنچى ماده بسقیوسلرک و بولنلرک بولندقلری مملکت اهالی عیسویه سی معتبرلرک اقدام و غیرتیه در سعادت مذهب مکتبنه داخل اولنقی اوزره اخلاق حسنه و استعدادی اولنلردن شاگردان ارسالی خصوصنه دایر اراق اراق بطریق طرفندن بالجه بسقیوسلره اقتضا ایدن مکتوبلر کوندر یله جکلدر

اون انجی ماده سوق مکتوب اجرئی کی بعض مصارف جزیه ایچون جماعت متزبولیدانک آیری براچه سند بیغی اولوب بو خصوصده اقتضالیدن مبالغ مجلس مختلط صندیقندن و بر یله جکلدر

❁ ۹۲۱ ❁

اَوْن بَدَنجی مَادَه حَلَت عَیَسَو یَهَنک مَناسَتِر لَرْدَن قَوَانِیْن مَر عِیَه اَصْلَه مَرِ
اَقْتَضَا سَجِه بَعْضِیْنی اِسْتَاثِیوْل بَطْرِیْقَنک زِر حَکْمَنده و بَعْضِیْنی دَخِی داخِلَه
بُولد قَلَرِی مَمْلَکَتَارک مَتَرَه پُولد لَرِیْنَه عَاثِد بُولْمَش اُولد قَلَرِی مَثَلَو و نَدَن بُوله
دَخِی بُونار اَوْنَه دَثِیرو قَتْنی طَرَفَه مَرِ بوط بُولْمَش اِیْسَه شَه اَو طَرَفَه مَرِ بوط
اُوله رِق مَناسَتِر حَقْنده مَخْصُوص نَظَامَنامَه نَک حَکَمِی مَوْجِبَه اِدَارَه
اُولَه جَقَلَر دَر

اَوْن سَکَر نَجِی مَادَه کَلِیْسَا لَرده اَوْقَتَان دَمَا و خَطْبَه لَرْدَن طَوَلایِ اِرَالِق اَزَالِق
بَلْغَار طَائِفَه سِی طَرَفَر لَرْدَن بَطْرِیْق خَاهِیَه عَرْض اُولْتَان شِکَایَات جَاعَت
مَتَرَه پُولد اِن طَرَفَر لَرْدَن صَرْف دَقْت کَامَلَه و بَذَل مَلاحِظَه لَازِمَه اُولَه رِق بُولْمَش
شِکَایَات و اَقْعَه نَک نَه دَر جِه ده حَقْلَو اُولد یَقِی تَدْقِیْق و تَحْقِیْق اُولد قَدَن صَکْرَه
مَرِ قَوْمَارک تَسْکِیْن و رَا حَلَرِی اِیچُون کِیْتَلک اِیجَاب تَسْوِیَه سِی اَسْبَاب و وِیْسَانْطَه
سِی و غِیْرَت اُولَه جَق

اَوْن طَمُوز نَجِی مَادَه مَلَنک فَعْرَا قَز لَرِیْنَه جَای اَنجَا اُوله رِق و بُونارک
تَحْصِیْل عِلْم اِیلماری اِیچُون بَطْرِیْق و جَاعَت مَتَرَه پُولد اِن اِلَه مَجْلِس مَخْطَلَطک
زِر نَظَارَتِنده بُولَه رِق مَناسَب کُور یَه جَک مَحْلَه کَشَاد اُولْمَشی و دَر وِیْسَنده
بِیْکَس و عَاجِز و اَسْبَاب سَأْرَه یَه مَعْنِی مَحْفَظَه و تَعْلِیْم عَقَاثِد دَثِیبه مَحْتِیاج
بُولْتَان بَتِیْم چَو جَقَلَر اِیچُون اَسْکَان و تَرْبِیَه اُولْمَق اَوْرَه بَر اِیْتَام خَاهَنک تَرْتِیْب
و اَنشَا سِی مَخْصُوصَه کَرک جَاعَت مَتَرَه پُولد اِن و کَرک مَلَنک مَعْتَبَر اِن طَرَفَر لَرْدَن
سِی و غِیْرَت اُولْمَق اَلْمَدَر

بِکَر مَعْنِی مَادَه دَر سَعَادَت مَلَت خُسْتَه خَاهَن سَبِله اِنَارده کَاثِن مَلَت مَکْتَبَه
و اِیالات و قَر یَه لَرده بُولْتَان مَکْتَبَر و سَأْر مَنَافِع عامه بی مَوْجِب خِیْرَت و حَسَنَات
حَقْنده اَقْتَضَا اِیْن دَقْت و اَهْتِمَام بَذَل و صَرْف اُولَه رِق مَذْکُور مَکْتَبَلَرده
اَصُول تَدْرِیْش و تَعْلِیْمک بِر صُورَتِنده اُولْمَتِی اَلْمَدَر

بِکَر مَرِ رَجِی مَادَه بَطْرِیْق مَحْتَاظَه کِی کَلِیْسَا اَلْبَسَه سَبِله سَأْر دِی قِیْمَت اُولَان
طُرُوف و اَنشِیَا نَک دَفْتَر مَخْصُوصَه بَالَقِیْد اَمَنَّا حَقْطِی ضَمْتِنده جَاعَت
مَتَرَه پُولد اِن طَرَفَر لَرْدَن نَصَب و تَعِیْن قَلُور و اَعْضَا اَمَنَدَن بَرِیْنک نَعْت نَظَارَتِنده
بُولْمَش بِر مَسْتَحْفَظ اِلَه کَنَلک اَعْضَا ی جَاعَتِن بَرِیْنک زِر نَظَارَتِنده بُولْمَق
اَوْرَه بِر حَافِظ کَتَب تَعِیْن قَلْنه جَقَلَر

(اَشَبُو نَظَامَنامَه مَجْلِس عَالِیْده دَخِی قَبُول پِیُور لَمَشْدَر)

اَشَبُو نَظَامَنامَه تَکْرَار مَعَايَنَه اُولد قَدَن صَکْرَه بَالِجَلَه اَعْضَا ی مَجْلِس طَرَفَر لَرْدَن

٦١٧

نائب وامنستان قلمش اولوب بطريقك عزلى خصوصتده جماعت
مترو پوليدان ايله مجلس مختلط دائمى اعضاسنك ملك لغوفت مسندنه بولنان
ذات ومعتبران ملت ايله دخى اتفاقي تجارى لازم كده چكى اعضاى مجلسدن
لغوفت بك طرفندن بيان وسرد رآى اولديغى ايشو محله اشارته ايتدار
قلندي

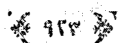
(مجلس مختلط دائمىك صورت تشكىلى نظامنامه سيدر)

برنجى ماده ملك دائمى مجلس مختلطى دردى پستپوس سكرى عوامدن
اولوق اوزره اون ايكي نفر اعضادن مركب اولوب بطريق طرفندن بولنده
وبريله چك نذكره موجبجه مذكور درت نفر پستپوسلردن بر وجه صنف
برنجى بولنانك زبر رياسته بولنديغى حالده بعض امور مهمه ظهورنده
بطريقك دخى حضوري لازم كده بطريق بولنان ذات بلا عورت ويا خود
مدعوا مجلسده بولتوب اجراى رياسته ايله چك و مجلس مذكورك رويجه
وزيكه اسان ايله برابر بلغارجه وفرانسزجه ترجمه سته مقتدر برباش وايكيجى
كاتبي اوله جعفر

ايكيجى ماده مجلس مختلط مذكورك اعضاسى ايكي سنه مدت مقيده دن
زياده اجراى مأموريت ايله ميوب هيت مجلسك نصفي بهر سنه تجديد وتبديل
قلنه جعفر

اوچينى ماده مجلس مذكورده بر وجه محرر اعضا تعيين قلند چق درت
نفر پستپوس بطريق وجاعت مترو پوليدان طرفلاردن نصب وانخاب
اولنده رق اعضاى جماعت مذكورده دن اخذ اولنه جعفر

دردنجى ماده مجلس مذكورك عوامدن اوله چق اعضاكن اصول
انتخابيه سته دخى وجه آنى الذكر اوزره مباشرت اولنده زق عن اصل تبعه
دوات عليه دن وبين الملك اعتبار عامه يي مكنتب وعرض واستقامت
اصحابندن اولد قلمرى حالده بطريقخانه وجبالي محله لردن ايكي نفر ولونجه
ويالئوس واقستيو بورطه محلاتندن ايكي والى مرمردن بروبلغراد ايله
صيتابنك جبيع محله لردن ايكي وادرنه قپوسى ايله صالده طمرق وصارمشق
واكرى قپوايله طوپوقو محله لردن برولانقه ايله خاصكوى محله لردن بزر
وظا طاوله دن ايكي وبك اوغلى محله لردن ايكي وغلطه دن ايكي واورنه كويدن
بروبشكطاشدن بروقورى چشمه ايله ارنجود قريه سى وبك محله لردن ايكي

و بواجبی قر به سندن یزواستیه ایله یکی کوندن ایکی نفر وکیلار نصب و یوم
موجودده بطریقخانهیه ارسال اولوق اوزره درسعادتن یونغاز ایچنده واقع
محلات مذکوره اها الیسنه یوم هیئده بطریق طرفندن اخبار و بیان قلنه قدن صکره
مبعوثان صرقومه بطریقخانه ده بالجمع عوامدن اوله جق اعضای
مذکوره نك انتخابی ضمنده جماعت متره بولیدان و مجلس مختلط برابر عقد
مجامعه ابتدار رله هر اعضا نك صفات لازمه الیه منصف اولوب نامزدلکه
لایق و مناسب کوره جکی ذواتک اسمارینی اراد و تکلیفه صلاحیتی اولدیغی
حالده ابتدا نامزد اولان ذواتی بالاتفاق تعیین و اسمارینی آبروجه دفتر قید
ابتدیروب بعده اکثریت آرا موجبجه رأی خفی ایله مجلس مختلط مذکورک
اعضاسنی انتخاب ایدجکارد و وقوع حال من اوله الی آخره دفتر مخصوصه
قید و ضبط ایتدیر یله چکدر

بشقی ماده اصول انتخابیه نك روجه مشروح ختامندن صکره مجلس
مختلط مذکورده اعضا نصب و انتخاب اولمش اولان پستوس ایله عوامدن
اوله جق ذوات سار نك اسماری طرفندن باب عالینک موقع تنسب و تصدیقنه
عرض قلنه چقدر اشو مکث مجلس طرفندن تنظیم قلمش اولان ماده لکه
سهولت اجراسی ضمنده یالکیز ردفعه اولوق اوزره مجلس مختلط دائمینک
عوامدن اوله جق اعضا نك نصفی مجلس موقنده درسعادت اها الیسی
طرفندن وکیل تعیین قلمش اولنلرندن اخذ اولنه جتی و یونلر مجلس موقنک
کافة اعضاسی طرفلرندن اکثریت آرا ایله اعضا نصب و انتخاب اولنه جتی
و برنجی سنه ختامنده یرلر نك دیکر لری تعیین قلنه جتی خاصه اشو محله
شرح و اشارت قلندی

النجی ماده اعضای مجلس مختلط مذکور دن بهر نك نلما ایکی سنه اجرای
ما موریت ایسی لازم کادیکی کیفیت طریقت ره بادن اولان اعضا حقیقه
جاری اولوب موی الیه مک جماعت متره بولیدان مدت مأموریتلری
انقضا بولمقده تجدید و محللر نك دیکر لری تعیین قلمشی امر طبعیعدر

یذنجی ماده اعضای مذکور دن بهر ایکی سنه مدت مخصوصه سی
نمایندن صکره دیکر ایکی سنه کجده کجده تجدید اعضا نصب و انتخاب لایق
رکورد یله میه چکدر

﴿ ۹۲۴ ﴾

سکرنجی ماده مجلس مختلط مذکور اعضاسنك سنارى اوتورباشندن
زیاده اولسی ودر سعادت سکنه ثایه سنندن وعن اصل تپه دولت علیه دن
وامور ومصالحه کسب تجربه واعتبار ودولت و منجبه تحصیل وثوق وامینت
ایتمش ذواتدن بولنسی الزمدر

ظفورنجی ماده نصب و تعینى بالقبول اجرای مأموریته مباشرت ایدن
اعضایکى سنه مدت معینده سی اقتضا بولزدن اول سبب معقول اولمده
استغفا ایامه میدچکدر

اوننجی ماده سبب معقوله منی مأموریتندن استغفا به مجبور اولنار ایله اثنای
خدمته وفات ایدن اعضاسنك مدت باقیه ایچون دیگرى بطریق ایله بزا
جاعت مقرر بولیدان و مجلس مختلط اعضاسی طرفلزدن بالانکخاب صورت
اجراسی باب عالی به عرض اولنده جی و او ملالور دور آئیده دخی مسیحی
انکخاب کور یله یله چکدر

اون برنجی ماده اعضای مجلسدن هیچ برینه بر طرفه عزیت ایچون ابکی
ماهدن زیاده اذن و بر یله میدچکندن ابکی آئین زیاده غیوبت ایده چک
اعضاسنك همان برینه بند سابق ماکى موجبیه دیگرى انکخاب قلندهرق
اجرای مأموریتی ضمنده کیفیت باب عالی به عرض قلنده چقددر

اون ایکنجی ماده اعضاادن هر برینك ایام معینده مجلسه حاضر اولسی
مقتضای مأموریتدن اولوب بونك عکسی ممنوع اولهرقی برآیدن زیاده برینك
مانعی ظهورنده کیفیتى رئیس مجلس طرفه اخبار و افاده به مجبور اوله جی
مثلاو بلا اخبار برماهدن زیاده غیوبت ایده چک استغفا ایتمسی و یا خود
اونجی بندك ماکى اقتضاسیجه محله دیگرینك نصبی لازم کله چکدر

اون اوچنجی ماده ارتکاب و ارتشایه دار اعضای مجلسدن بری علیه نده
پردعوی ظهورنده اگر پسه بوساردن ایدیه حقنه پسه بوساق نظامنامه سنك
سکرنجی ماده سنه تطبیق معامله اولنده جی و اگر خوامدن ایدیه جزائفا نونامده
همایونی احکامنه توفیقاً بحاکمه و حکم اولنق اوزره کیفیت باب عالی به عرض
وانها اولنده چقددر

اون دردنجی ماده مجلس مختلط مذکور کور کلمه اوطه سی و بر یله چک تعلیمات
اوزینه پاش کانک زباده سننده اولهرقی ذرون بطریقخانه ده مخصوص
اه طه

۹۴۵

اوله اولوب ایلم معینه ده اعضای مجلس محل مذکوره تجتمع وعقد مشورت
ایده چکدر

اون بشیمی ماده مجلس مذکورک عوامدن اوله جق اعضای بلا معاش
اجرای مأموریت ایده چکدر

(مجلس مختلط دائمی اعضاسنک وظائفی)

برنجی ماده ملت مجلس مختلط دائمی اعضای بلا مختلف هفته ده ایکی کره
عقد مجلس ایده چکدر

ایکنجی ماده مجلس مذکورک حواله اوله جق اوراقه تاریخ وزودری
اعتبارله نومی و وضع اوله رقی صرسته و ثبت اوله جق و فقط امور مستجمله
ظهورنده دیگرنه تقدیم قلنه چکدر

اوچنجی ماده مجلس مذکورک ملت مکتب و خسته خانه لرنک و سایر خیراته
متعلق ابنیه لرنک حسن اداره سنه و ابنیه مذکورک الیه در سعادته واقع
کلیسارک واردات و مصارقاته دقت و نظارت ایده جک و استانبول
بطریق لکنه مربوط مناسرتلک وارداتنه دأر و وصیتنامه و وقفیه و تراجمه
اچمه سیله جهازه متعلق منازعاتی تدقیق و تسویه و باب عالیدن بطریقخانه
حواله اولنان موادک روحانی اولیانلرنی حواله اوزرنه رؤیت ایله جک
و فقط قوانین اوظاف و اراضیه و سایر نظامات عوامیه ملکیه به طوقور
مادیر ظهورنده یونانلر بطبع و یاکان دولجه معین اولان محاکم و مجلسده
رؤیت اوله چکدر

دردنجی ماده برائتک اهالی عیسویه سی طرفندن پسته پوسلری حقنده
وقوعوله جق شکایات مواد دنیویه به دأر اولدینی تقدیرده پسته پوسلرک اصول
انتخابیه سنه دأر اولان نظامنامه نک سکرنجی ماده سی مآلنه توفیقاً ایجابنک
اجرا سنه تشریت قلنه چکدر

بشیمی ماده ملت مکتبلرله سایر خیراته متعلق ابنیه یی اداره ایچون
بطریقک رأی و تنسیله اهل عرض و استحقاقدن و تبعه سلطنت سنیه دن
و ملت عیسویه دن اوله رقی مجلس مذکور طرفندن ناظرلر و مأمورلر تعیین
قلنه چکدر

التنجی ماده ذکر اولنان ناظرلرک حساباری بهر سنه مجلس مختلط مذکور
طرفندن رؤیت و تفتیش اوله رقی بهر سنه طرفنده وقوعه اولان ایراد

۹۲۶

و مصارفك خلاصه سی باش كائب واسطه سیله بشقه جقه رد دفتر عمومی به درج
وقید اولنه جقمدر

یادینی ماده مجلس مختلط مذکورك صندیغی محاسبه سی بهر سنه مجددا
اعضا انتخاب ایلک اوزره عقد اولنه جق مجلس انتخاب حضورنده اوله رق
هر سنه ختامنده ابکی اعضا تعیین قلمش اولان ذوات طرفلرندن رویت
اولنه جق واجقه تأدیه سی آمر مجلس مختلط طرفندن واقع اولان کافه
سندات صندوق امینی بولنان ذات طرفندن ابراز و درمیان قلندقدن صکره
طوبیه بالوضع تمهیر و مجلسك دفتر ختامه سنده حفظ اولنه جقمدر

سکریتی ماده مکتب صندیغنه عائد اوله جق رسوم قلمه نك برترفعه سی
مجلس مذکوره بالانظیم باب عالینك موقع قبوله عرض و تقدیم اولنه جق
و بورسومك اخذ و قبضه ضمننده بر معتمدانك تحت کفالتده اولدینی حالده
هر ابکی سنده مجلس مذکور طرفندن مأمور و تعیین قلمور بر صندوق امینی
استخدام قلندرق مجلسك تحریرا امری اوله جقه حبه واحده تأدیه سنه
صلاحیتی اوله جق و صندوق امینی الیه باش كائبك و مستخدمین سائر نك
واجبه مأموریناری مجلس مذکور طرفندن تعدید و بیان قلنه جقمدر

طغوزنجی ماده اعضا نك ابکی ثانی مجله ده حاضر اولدینی حالده مجلس تام
صد و اعتبار اولندرق اثنای مذاکرته لدی الايجاب اعطای رأی اصولنه
دخی رعایت برله اکثریت آرا الیه تسویه امور ایدیه جك و تساوی آرا
وقوعنده دخی رئیس مجلسك بولندینی طرف ترجیح اولنه جقمدر

اونجی ماده مجلس مختلط دائمینك تشکیل و تأسیسی عقبنده بر قطعه سی
اعضاد اولان درت نفر پستبوسلره و دیگر ابکی قطعه سی دخی عواحدن معدود
سکر نفر اعضا به تسلیم و مقناجی دخی رئیس مجلسك یدامانته تودیع اولنق
اوزره اوچ قطعه دن عبارت بر مهر استعمال اولنوب و ققیه و وصیت نامه لر کی
سندل و کلیسار دیونی و سائر دیون ملیه سندلری دخی بومهر الیه تمهیر اولنه جق
و مجلس مذکوره بایلان اعلاملر جمیع اعضا طرفندن امضا اولندقدن صکره
کذلک بوججه الیه مهر لته جك و بالادیه مذکور اورافك کافه سی بطریق
مقرر

﴿ ۹۲۷ ﴾

طرفندن تصدیق قلند جعفر و مجلس مذکورده ترتیب و تنظیم قلند جق
هر بر کاغذ ورقه صحیفه اوزرینه یازیله جق و مجلسدن اخراج اولند جق
بالجمله کاغذ اولند جعفر دفتره قید اولند جعفر

اون برنجی ماده ایکی خرسنجان بیسته حقوق ارشیه کی دعاوی مخصوصه
صاحب دعوی اولنلرک استدعای اوزره بطریقخانه به حواله اولند قنده مجلس
مذکورده رؤیت و تسویه اولند جعفر

اون ایکنجی ماده هر اوزر طود و قس عیسویه نك قوانین و نظامات دولت
علیه به و بکره خرسنجان ترک لری حقننده و بریلان قرار و نظامی حاوی تصدیق
اولنان اواخر عمومیه رسمیه مندرج قاعده به توفیقاً ترتیب ایلمس اولدینی
وصیتنامه سی دولت علیه نك بالجممله حکومات محلیه سی عننده جاری
و معتبر طوئله یغندن اومقوله وصیتنامه نك حاوی اولدینی احکام و شروطک
تنفیذ و اجراسته مجلس مختلط مذکور طرفندن صرف همت و دقت اولند جعفر

اون اوچنجی ماده ملت مکتبی و خسته خانه و سایر خیراته متعلق ایندیلرک
و در سعادتده واقع کلیسا و مناسیرک واردات و مصارفات و وصیتنامه
و وقفیه له دائر ترا حومه انچه سیله جهازه متعلق خصوصاته دائر پسته یوسلر
طرفندن اعطا اولند جق بالجممله سندات مجلس مذکورده معتبر طوئله جعفر

اون دزدنجی ماده اوچنجی ماده ده تعین اولنان موادی محاکمه به شروع
ایتمزدن اول اثنای دعواده ظهور ایده جک مصارف ایچون مدعی اولنلر
ارائه کفالت ایتمک مجبور اوله جعفر

اون بشنجی ماده ممالک محروسه شاهانه ده واقع اوزر طود و قس مذهبده
بولنان عیسویله حائده و مخصوص بالجممله زیارتگاهلرک حسن نظیم لرلیله
بولنردن حاصل اولان مبالغه موجود اولان بروات و وصیت و امتیازات
و تبرکات لری احکامی ماکنه توفیقاً صورت لایقه اوزره صرف اولنسی
خصوصاً صرینه استنبول بطریق جانندن اقتضاسته کوره مذکور
زیارتگاهلرک زیر حکمنده بولند قاری رؤسای روحانیه سنک رای و اتفاقاً ابله
بذل همت و غیرت قلبی تدابیرینه دقت ایلملری مجلس مذکور اعضاستک
واجبه مأموریتلر بدر

﴿ ۹۳۸ ﴾

اون النجی ماده بهر اوز طود و قس خرس تانك فريضة ذمى اولدینی مثلا
اعضای مذکورہ نك هر بری دخی طریق رهبانن اولنلردن بعضی سئك
سوء حال و حرکتی استخبار ایلدکده اقتضای بدن تعابیر و تشبث اولنق اوزره کتبی
بطریق و جماعت مبره بولیدان طرفلرینه عرض و افادیه مسارعت ایله چکلردر

(بوز اوتوز نيك غروش در سعادت اهالی عیسوی سی طرفندن و اوچوز نيك
يك غروش دخی بروجہ آتی هر برینه اصابت ابتدیی مقدار کوره معاش
مقتضایله برابر پستقوسلر طرفلرندن تحصیل و ملت صدیقته تسلیم اولنق
و کندوسنه جسته جسته ویرلک اوزره بحاس مختلط ملتته اتفاق آرا الہ
استانبول بطریق ایچون تخصیص قلنس اولان سنوی بشوز بیک غروش
معاش الہ استانبول بطریق لکنه مربوط و تابع بالجلہ پستقوسلرک سنوی
معاشلرینی مبین نظامنامه نك ترجمہ سیدر)

برنجی ماده استانبول بطریق بولنار، ذانك سنوی بشوز بیک غروش
معاش مقنی اولوب بطریقخانه خزینہ دار الہ مہرداری و سائر طریق
خدمتده بولنار بالجلہ مستخدمینك اجر نلریله کلبسا و ملتک وقایہ شانی
اقتضاسیجہ مصارف سائر لازمہ سی مبلغ مر بوزدن تسویه اولندجق
و بطریقك بعض مصارفیچون بوندن بویله ملت صدیقندن هیچ برافقہ
ویرلیه چکلردر

پستقوسلرہ بهر استانبول بطریق نك معاش
سنو ویرلیه چك سنو ایچون بهر پستقوسلردن
معاش
غروش

یکون	غروش	معاش
۶۳۰۰۰	۳۰۰۰	۶۰۰۰۰
۱۰۵۰۰۰	۵۰۰۰	۱۰۰۰۰۰
۹۵۰۰۰	۵۰۰۰	۹۰۰۰۰
۹۳۰۰۰	۳۰۰۰	۹۰۰۰۰
۶۲۵۰۰	۲۵۰۰	۶۰۰۰۰

۹۲۹		
ازبیک	۰۶۱۵۰۰	۰۱۵۰۰
قاضی کوبی	۰۷۲۷۰۰	۰۲۷۰۰
طرایه	۰۸۲۵۰۰	۰۲۵۰۰
سلازیک	۰۹۲۵۰۰	۰۲۵۰۰
طرنوی	۰۹۷۰۰۰	۰۲۷۰۰۰
ادرنه	۱۱۴۰۰۰	۱۴۰۰۰
اماسیه	۰۸۳۰۰۰	۰۳۰۰۰
یانیه	۰۸۹۵۰۰	۰۹۵۰۰
بروسه	۰۷۱۵۰۰	۰۱۵۰۰
دیتوقه	۰۷۳۷۵۰	۰۳۷۵۰
مناستر	۰۸۶۰۰۰	۰۶۰۰۰
غلوس	۰۸۶۰۰۰	۰۶۰۰۰
نکسار	۰۵۲۰۰۰	۰۴۰۰۰
قونیه	۰۵۲۲۵۰	۰۲۲۵۰
قره قریه	۰۵۱۰۰۰	۰۱۰۰۰
بروسه	۱۲۱۷۵۰	۲۱۷۵۰
انطالیه	۰۵۵۰۰۰	۱۵۰۰۰
کریه	۰۷۲۵۰۰	۰۲۵۰۰
طربزون	۰۴۵۸۰۰	۰۰۸۰۰
یکیشهر	۰۷۳۰۰۰	۰۳۰۰۰
نارده عقاراتی	۰۹۳۰۰۰	۰۳۰۰۰
قله	۰۹۳۵۰۰	۰۳۵۰۰
ردوس	۰۵۲۵۰۰	۰۴۵۰۰
سپروز	۰۹۱۰۰۰	۰۶۰۰۰
درامه	۰۷۴۰۰۰	۰۴۰۰۰
ازمیر	۰۷۳۰۰۰	۰۳۰۰۰
مدلو	۰۷۳۰۰۰	۰۳۰۰۰
انقره	۰۴۰۰۰۰	۰۰۰۰۰
الاشهر	۰۳۰۰۰۰	۰۰۰۰۰

ملیق	۷۵۵۰۰	۵۵۰۰	۷۰۰۰۰
اواخری	۶۴۲۵۰	۴۲۵۰	۶۰۰۰۰
ایوز	۲۵۰۰۰	۰۰۰۰	۲۵۰۰۰
مولی	۴۲۰۰۰	۲۰۰۰	۴۰۰۰۰
صوره	۴۶۰۰۰	۱۰۰۰	۴۵۰۰۰
ودین	۷۵۵۰۰	۵۵۰۰	۷۰۰۰۰
سلسره	۷۶۲۵۰	۱۱۲۵۰	۷۵۰۰۰
سیسام جزیره سی	۴۳۰۰۰	۳۰۰۰	۴۰۰۰۰
وارنه	۶۱۵۰۰	۱۵۰۰	۶۰۰۰۰
ناسلیج	۴۱۵۰۰	۱۵۰۰	۴۰۰۰۰
صوفیه	۸۱۴۵۰	۱۱۴۵۰	۷۰۰۰۰
ویزه	۵۱۵۰۰	۱۵۰۰	۵۰۰۰۰
کمشخانه	۳۱۵۰۰	۱۵۰۰	۳۰۰۰۰
احیولی	۶۳۰۰۰	۳۰۰۰	۶۰۰۰۰
ماردین	۶۳۵۰۰	۳۵۰۰	۶۰۰۰۰
پنایردن سنوی	۴۶۰۰۰	۱۰۰۰	۴۵۰۰۰
سوزه بولی	۴۶۵۰۰	۱۵۰۰	۴۵۰۰۰
اسکجه	۵۱۸۰۰	۱۸۰۰	۵۰۰۰۰
قانون	۳۱۱۰۰	۱۱۰۰	۳۰۰۰۰
سافر	۴۸۰۰۰	۳۰۰۰	۴۵۰۰۰
لمنی اطه سی	۴۱۵۰۰	۱۵۰۰	۴۰۰۰۰
ایمروز	۲۵۰۰۰	۰۰۰۰	۲۵۰۰۰
الاصونیه	۴۱۰۰۰	۱۰۰۰	۴۰۰۰۰
پادالیمانی	۲۵۷۰۰	۷۰۰	۲۵۰۰۰
کستدره	۴۲۴۵۰	۲۴۵۰	۴۰۰۰۰
درامه	۲۴۰۰۰	۰۰۰۰	۲۴۰۰۰
شمعی	۴۲۵۰۰	۲۵۰۰	۴۰۰۰۰
بوغونه	۶۰۵۰۰	۵۰۰	۶۰۰۰۰
❖ ۵۰۰۰۰ ❖			

۹۳۶		
ارکیری	۵۳۰۰۰	۳۰۰۰
استانکوی	۳۰۰۰۰	۰۰۰۰
نیش	۷۳۰۰۰	۸۰۰۰
اسکوب	۸۲۲۵۰	۱۷۲۵۰
هرسک	۷۳۷۵۰	۳۷۵۰
کوسندیل	۸۰۰۰۰	۱۰۰۰۰
ساقو	۸۶۰۰۰	۱۱۰۰۰
ازورنیق	۷۶۰۰۰	۶۰۰۰
برزرین	۶۸۵۰۰	۳۵۰۰
شهرکوی	۶۴۶۰۰	۴۶۰۰
کسریه	۵۲۰۰۰	۲۰۰۰
وودینه	۶۲۵۰۰	۲۵۰۰
کور بیجه	۴۱۵۰۰	۱۵۰۰
فنا رچنلی	۵۲۰۰۰	۲۰۰۰
استروجه	۷۴۲۰۰	۴۲۰۰
یرات	۵۴۰۰۰	۲۰۰۰
کرهینه	۴۴۰۰۰	۲۰۰۰
یک بیجه وار دادر	۴۴۰۰۰	۲۰۰۰
دوره	۳۶۷۵۰	۱۷۵۰
کوبریلی	۵۰۰۰۰	۰۰۰۰
اورنه کوی	۴۱۳۰۰	۱۳۰۰
کور پیه	۲۵۰۰۰	۰۰۰۰
آیدن کوزخصار	۴۷۱۵۰	۱۱۵۰
چشمه	۴۲۷۵۰	۲۷۵۰
کلیسولی	۴۲۰۰۰	۲۰۰۰
مرفته	۳۱۳۵۰	۱۳۵۰
چنابله	۳۰۷۵۰	۰۷۵۰
کتروز	۳۰۵۸۰	۰۵۸۰
کوله که	۶۲۰۰۰	۲۰۰۰

۱۸۶۲		
بلاطمون	۵۰۵۵۰	۵۰۵۰
قوزنا	۵۲۰۰۰	۲۰۰۰
طویران	۳۳۰۰۰	۳۰۰۰
تیره	۳۰۵۶۰	۵۶۰
ادرمید	۳۰۷۵۰	۷۵۰
بریسو و آینه روز	۳۰۷۵۰	۷۵۰
روسجق	۴۵۰۰۰	۵۰۰۰
اوجنه	۴۷۵۰۰	۷۵۰۰
ایوراجه	۷۵۰۰۰	۱۵۰۰۰
قپلات	۴۲۱۵۰	۲۱۵۰
نیکبول	۲۴۰۰۰	۰۰۰۰
ارقدا	۲۴۴۵۰	۴۵۰
رتینا	۵۱۵۰۰	۱۵۰۰
قندیه	۶۳۰۰۰	۳۰۰۰
دیگر بنز	۳۶۱۰۰	۱۱۰۰
خرویشی	۳۶۰۰۰	۱۰۰۰
سبسی	۴۱۰۰۰	۱۰۰۰
قلامیقه	۴۱۰۰۰	۱۰۰۰
غرویق	۲۰۰۰۰	۰۰۰۰
دموقه	۲۵۳۵۰	۳۵۰
ترحاله	۴۰۷۰۰	۷۰۰
لزنه	۲۶۰۰۰	۱۰۰۰
بر اوشته	۲۵۴۰۰	۴۰۰
پونده اطه سی	۱۲۰۰۰	۰۰۰۰
دیاربکر	۲۴۰۰۰	۰۰۰۰
حلب	۱۲۰۰۰	۰۰۰۰
	۶۴۰۲۰۴۰	۴۰۱۰۴۰
در سعادت اهالیسی		۱۳۰۰۰۰
		۵۳۱۰۴۰

۵۰۰۰۰

﴿ ۹۳۳ ﴾

ایکدینی ماده استانبول بطریق معاش مقننک مقداری بر نظام و امنیت
تختہ وضع اولنق لازمہ دن اولدینی مثلاً اولوجهلہ الحقہ تحصیلہ عوما
ملکہ بار و ثقلت کثیرہ اولامسی کیفیتی دخی امور مقتضیہ دن بولنش ایدوی
مجلسیہ اعتراف و تذکر برلہ یونک تنایہ لازمہ سنہ صرف دقت کاملہ
و بذل معطالعہ قلندقدہ استانبول بطریقک شانہ مناسب اولہ جق صورتلہ
ادارہ و رعیش ختمندہ بوغونہ و ولا طرفارندہ واقع ملت مناسترلرینک ابرادات
مخصوصہ سندن اولہرق بانی و منہملرینک وضع ایلدکاری نظامی ماکنہ
توقفا ابدیہ مقدسہ نک اداره سنہ کافی اولہ جق مقدارک ابتدا اخراجندن صکرہ
استانبول بطریق مسندلرینہ لزومی مقدار ابراد تخصیص اولنسی خصوصہ
دائی مجلس مختلطی تشکیل و ترتیبی عقیبنہ بجاعت متر بولیدان ایلہ مجلس
مذکور طرفندن بذل سعی و غیرت اولنسی اقتضا ایلہ جکی مجلسیہ
قرار ویرلشد

اوپچی ماده بطریقک معاش مقننہ مجلس موقت طرفندن بروجه
مشروع و یربلان قرارک اجرا سنہ دکن مبلغ مز بور بند سبقتہ اشارت قلنان
اصول اوزرہ تحصیل اولنہ جق اولوب استانبول بطریق مسندینہ اقتضایندن
ابراداتک وقف تخصیصندن صکرہ بطریقہ جائد اولق اوزرہ پستپوسلرک معاش
مقتارینہ شمیدیکی حال دضم و علاوہ قلنان مقدار مبالغہ اہالی عیسویہ دن ارتق
اخذ و تحصیل اولنہ جی درکاردر

دودنجی ماده پستپوسلرک معاش مقننلری دخی وجہ آتی الذکر اوزرہ
تحصیل اولنہ جق اولوب پستپوسی اولان ہر برملکتہ بو طرفندن تعلیمات
مطابقہ ایصال اولنہرق محلی پستپوسیہ مملکت چورباچیلری بہر قصبہ
و قرہلردن جلب و دعوت ایتدیرلہ جک وکیلار ایلہ برار عقد مجلس و اقتضا
ایندن مبالغی ہر محاکم نفوس موجودہ سنہ کورہ عدل و استقامت اوزرہ تقسیم
ایلد کد نصکرہ بوکا دأر اوچ قطعہ دفتر بالترتیب بولاردن بری متر بولید
خانہ دہ حفظ و دیگری چورباچیلرہ تسلیم اولنہرق اوچی قطعہ سی دخی
بطریقخانہ نک قیوداتنہ درج و قید ایتدیرلمک اوزرہ بو طرفہ ارسال اولنہ جق
اولوب اقتضایندن قرہلردہ دخی برر صورت و یرلہ جکدر و ہر بر پستپوس
سنہ دہ برکرہ اولہرق کند و مصارفیلہ بولندینی مملکتی زیارت و مذهب
اقتضاینجہ بلا جرت تقدیس و اہالی بہ دعا و کلیسیازدہ دخی قداس

✽ ۹۳۴ ✽

اجرا ایدرك انجق پتارلرده و یاخود فوق العاده اولهرق ناس طرفندن دعوت اولندقدن مصارف واقعه سی دعوت ایدنلر طرفندن ویربله جکدر

(پستپوسلرک پراکنده عواید مخصوصه لری)

بشقی ماده استانبول بطریق لکنه مربوط بالجه پستپوسلقلرده پستپوسک صنفه باقیمه رق بلا فرق دوکون رخصتی تذکره لیچون فقط اون غروشدن آله جقدر

النجی ماده پستپوسلر طرفلندن ویربله جک تطلیق نامه لریچون آله جق ایچیه پوشانان ذواتک وقت حائنه کوره آله جق وهر حالده یوز غروشدن اشافی اولوبوب مبلغ مرزبور اول مملکتک خیرات و حسناته تخصیص قلنه جقدر

یدنجی ماده کایسارده اجرای قلداس ضمیمه و دوکون و حازلر واهالی عسویه طرفلندن دعوت اولنان پستپوساره بوجه معناد ویربله جک ایچیه هر کسک ارادنه منوط بر کیفیت اولوب هر حالده الی غروشدن اشافی اولمه جقدر

سکرنجی ماده پستپوس اقامتگاهنده تنظیم و تخریز اولنه جق هر کاغده ایچون یازنجی حتی اولق اوزره بش غروشدن اون غروشه قدر آله جقی مثلاً مجلس مختلط دائمی نظام نامه سنک اوچجی بندته ذکر و اشارت قلندینی وجه اوزره یوباده ترتیب قلنه جق رسو نامه ک مالی موجبجه پستپوسک تصدیقچون دخی آله جق بر مقدار ایچیه اول مملکتک خیرات و حسناته تخصیص قلنه جقدر

طوونجی ماده اهالی طرفندن طلب اولنه جق افروس کاغدلریچون آله جق مبلغ الی غروشدن اشافی اولوبوب مصلحتنه و ذواتک وقت و حالنه کوره تخصیص اولنه رق اول مملکتک خیرات و حسناته صرف اولنه جق و عفو نامه لدن دخی هیچ بر پاره اخذ اولمه جقدر

اوننجی ماده محله پاپاساری رسم و قانونی اولق اوزره محلی پستپوسنه سنوی فقط اون غروش ویردک کرک نقدا و کرک مالاً و اسون رسم صورتیه پشقی برشی ویرمک ممنوعیدر

✱ ۹۳۵ ✱

اون برنجی ماده رهبان کدکری فروخته ایکی اویج سنده براهانه و بایک نامه رسم و طبق کردیم که صدقه تحصیل و بقیه سوارک حین نصیده خواه و ناخواه ایدیلان ایازموز و نه بویه مجبوری اولارق تقدیسار وچان یابری و مجدد ا بنا اولان کلیساردن ایچاخذی و متنوع اولان تزویجاره اراده رخصت ایدرک ایچا آلمی خصوصی باباس و غوموس یاپلقدنه آلتان و سار بقیه سوارک دیو آلتنه کلان هر نوع عواند بوندن بویه فسح و لغو اولمشدر

اون ایکنجی ماده راهبارک ذالربنه مخصوص کدکری فسخ و ابطال قلمش اولدیغندن باباسارک ضبطنده بولنهجی اولئر کلیسایه اعاده قلدنرق بدلنده تضمین اولق اوزره بقیه سوارک وچور باجبارک رای و تنسیله اومقوله راهبارک کلیسار طرفلرندن اقتضایندن تضمینات ویریله چکدر

اون اوچنجی ماده لغو فت مسندینک اربستارض بک ذاتنده بولندجه میر مشار الیهک طوغریدن طوغریه اولوب فقط بطریق معرفتله اولارق بوجه معناد برنجی صنفدن بقیه سوارک نصیده اویج بیک و ایکنجیدن اولورایسه ایکی بیک و اوچنجی صنفدن اولدیجی حالده دخی بیک غروش اخذ ایش واکسارخیا تعبیر اولنوز منصبلر دخی مجلس مختلطک قراری اوزره بوندن بویه لغو اولمش اولدقلرندن میر مشار الیهک اولوجهله اولان و کسندوسنک تقریری اوزره اون الی بیک غروشه بالغ ایرادی ملت صندیجی طرفندن تأدیه اولمش لازم کلهجکی مجلسجه قرار کیر بولمش اولغله مسند مذکورک دیگر ذاته نقلنده تمتعات مذکورنک کلیا لغویله لغو فتک مسندی انجیق برشهرت پایه سی حکمنده طوبیلهجی وارسته قید اشتباهدر ملت و کلیساک آجیق بورجی دخی بر قومیسون مخصوص معرفتیه تحقیق و تدقیق اولدقلرندن صکره هریر متأهله شوقدر غروش تخصیصیه ملتک اعانه عومیه سیله تسویه و آلمی ایجاب ایدجکی مقرربولمشدر

(مناسیرلر حقیقه بعض مواد عومیه بی حاوی نظامنامه)

برنجی بند کرک استانبول بطریقنک و کرک محلی بقیه سوارک ز بر حکمنده بولان بلا استیضا بالجمله مناسیرلر جوارده بولان بقیه سوارک تحت نظارتنده

۶۳۶

بولنه جق اوله قله پستقوس موی الیه طرفلرندن داره حکمرنده موجود
بالجه راهبرک اطوار وحرکانه دقت اولنه جق مثالو مذکور مناسزلرک
دخی حسن اداره لویه درونلرند بولنان کشیشلرک معاملاتنه صرف تقید
واهتمام اولنسی امور مقتضیه دن بولنشد
ایکنجی بند بعض قریه لره پاپاس تعیین ایدر تقدیر مناسزلر واریسه عادت
مذکور دن وندن بوله فراغت مجبور اوله جملرندن قرای مذکوره محلی پسته و ساری
محلات مخصوصه سندن معدود بولند قاری جهته پسته و سارک زیر
اداره سند و آنلره می بوط اوله جق و مذکور مناسزلر دخی فقط امور دنیویه دن
اختیار عزات ایش کشیشلره رجای الحجا حکمرنده طویلله جقدیر

اوجنجی بند بالجه ملت مناسزلری اوج صنفه منقسم اولدق برنجی صنفی
دروننه یکرمی کشیدن زیاده اولان مناسزلر اولوب اومثالورده مناسزلر
و کشیشلر حقند اولان اصول مذهبییه دقت و رعایت اولنسیله بهر یوم
عبادات و تقدیسات لازمه اجرا سندن مجبوریت اوله جق و اون نفر
کشیشلر دن زیاده سی اولان ایکنجی صنف مناسزلر ده کذلک نظام مذکور
رعایت اولنهرق عبادات مقرر دن ماعدا هفتده اوج کره اجرای قداس
ایملک لازم کله جکی مثالو اوجنجی صنف دن اولوب بش نفر کشیشلر دن
زیاده سی اولان مناسزلر دخی کذلک معناد مذکور تحتده موضوع
بولنش ایملر ده بوصورت مکمله ده اوله رقی عبادات مذهبییه تک تنظیمه
دکین مذکور مناسزلر ده هر جعه ابرسیله بازار کونلری قداسک اجرای
امور مفروضه دن بولنشد

در دنجی بند مرور زمان ایلطاعلش اولوب صنف ثلثه مذکور دن برینه
داخل اوله میه جق مناسزلرک برراطه مناسبییه وضع و یا هر فصل ایسه
تنظیمی و محلی پسته و سارینک زیر حکمرنده اولوب دروننه بر قوموس اولان
مناسزلر دن ماعدا سارلرینک اقتضاسنه کوره تبدیل و تحویلاری تدابیریه تشبث
اولنق اوزره محلی پستقوسی طرفندن صرف همت و غیرت اولنهرق کیفیتک
مجانب بطر یقظانه یه یلدر لسی لازم کله جکدر

بشجی بند مدت مدیده دنیو متروک و منهدم بولنش مناسزلر اسمنه
اوله رقی نه بطر یقظانه ده محلی پسته و ساری طرفندن غوموس پایه لور راهبر
نصب و تعیین اولنش و اکثر یا بر طاقم حیل و دسیسه لایه بوللو عنوانک تخصیص لایه

مذکور

قد کور مناسرتل حاصلاتک غصب ابتدایست برکونه جواز و برلیه جگندن
اولوجهله پایه لوغوموسلره قطعاً اعتبار اولمویب فصیح اولنه جقدرواومقوله
مناسرتلک حالتدن کرلک محلی بمقبوس و کرلک جوارده واقع قریه دن
جاعت متر پولیدان و مجلس مختلفه معرفتیه استخبار قلند قده نظام و قانونی
اقتضایجه مذکور مناسرتلک اوج سنه ظرفنده ترتیب و تنظیم خصوصنده
برقومسیون مخصوص تشکیل و تدبیر قلند حق و یا خود منفعت عمومیه بی
موجب اوله حق دیگر برتدبیر سلوک اولنه رفی الی الاکن شوک بولک
طرفندن غصب و غارت اولان حاصلاتک ملت مضایقه لرینه مدار تخفیف
اولقی و خصوصیه جوارده کان محاکم خیرات و حسناتنه صرف اولقی
خصوصاً ریتنه دقت اولنه جقدرو

التمی بند خصوصیه افلاقی و بغداد طرفظنده واقع اولوب بروجه
مقطوعیت الزام اولور اراضیه اولان مناسرتل و ارداتک رامت تحت و مضایقه
سواء استعمال و تلفدن بری اولارینه بطریقخانه طرفندن هر حالده بذل
سعی و غیرت بر اراضیه مذکوره نیک الزام سندلری دخی بلامصرف تحقیق
و تصدیق قلند جغندن بویاید واقع اوله حق همت و حجابیه بولنده ملت
مضایقه لرینه صرف و استعمال اولقی اوزره اومقوله ایرادلرین بهر سنه ملت
صندیقنه یوزده اونوی و برلیه جکدر

یادنجی بند ایندرون مناسرتلری کرچه استاتول بطریقک زیر حکمنده
ایستده اولارده مناسرتل حقنده اولان نظام و اصوله اولدجیه رعایت اولمقده
اولدنجی جهته بولرلک اصول اداره لرله بطریقخانه ایلانوع مناسباترکونه
خال کایه جگندن ماعدادین حاجتد امور و مصالحنده دخی بطریقخانه
طرفندن بذل حایت و غیرت قلندجی مثلاً و افلاقی و بغداد طرفظنده بولان
قوموسلرک نصیبی و سندات سائرلک تصدیق ایچون اوتهدنبر و بطریقخانه
و بره کلدکلری رسوم معلومه دن دخی بوندن بویله رها اوله جقدردن
طرفلرندن بهر سنه ملت صندیقنه درت بیک عدد بشارالتونی بدلی ایقه

و برلیه جکدر
سکرنجی بند مناسرتلک دائره داخلیه سبله کیشلرک حرکات و معاملاتی
و غوموسلرک نصیب و تدبیری حاصلاتک اداره سبله محاسباتک رؤی
خصوصاً ریتنه بولرله مخصوص نظامنامه نیک احکامی مؤججه عمل و حرت
اولنه جقدرو